

Eergerelateerd Geweld in Nederland

Onderzoek naar de beleving en aanpak van eergerelateerd geweld

Auteurs:

Drs. Nicole Brenninkmeijer

Drs. Miriam Geerse

Dr. Conny Roggeband

Projectleiders

Prof. Dr. Halleh Ghorashi

Prof. Dr. Marcel Veenswijk

Met medewerking van:

Najat Bay

Ouafila Essayah

Jacqueline Kiewiet

Sanne van Strien

Eindrapport

Amsterdam, 19 december 2008

Vrije Universiteit

Inhoudsopgave

VOORWOORD	VII
MANAGEMENT SAMENVATTING	IX
INLEIDING	1
1. THEORETISCHE VERKENNING	7
2. METHODOLOGISCHE VERANTWOORDING	21
2.1 Onderzoek I: De beleving van eer en eergerelateerd geweld door migranten	21
2.2 Onderzoek II: De Nederlandse aanpak van eergerelateerd geweld.....	32
DEEL I	37
Inleiding	39
1. De beleving van eer, schande en schaamte	43
Inleiding	43
1.1 Wat is eer?.....	45
1.2 Hoe wordt eervol gedrag bijgebracht?	57
1.3 Hoe gaan mensen om met eer?.....	67
1.4 Verschillen in eerbeleving tussen de groepen	73
1.5 Verschillen in eerbeleving binnen groepen	75
1.6 Hoe wordt de eer geschonden?.....	84
2. Eerschending en geweld.....	89
Inleiding	89
2.1 Hebben wij eerwraak?.....	90
2.2 Verschillende vormen en aspecten van geweld.....	101
2.3 Percepties over de relatie tussen eer en geweld en de toelaatbaarheid van eergerelateerd geweld	111
2.4 Risicosituaties en risicofactoren voor fysiek en ander zichtbaar geweld.....	113

2.5 Hulpverlening.....	117
2.6 De positie van de gemeenschappen in de samenleving.....	126
2.7 Reflecties op het praten over eer en geweld.....	130
Conclusie Deel I.....	134
DEEL II.....	143
Inleiding	145
1. De hoofdrolspelers en hun rollen	147
Inleiding	147
1.1 De hoofdrolspelers	148
1.2 De rollen: een uitwerking.....	152
2. Wat is eengerelateerd geweld volgens de actoren?.....	161
Inleiding	161
2.1 De werkdefinitie versus de betekenisgeving.....	162
2.2 Operationalisering per actor.....	176
3. Aanpak, organisatie en samenwerking.....	183
Inleiding	183
3.1 Een tweesporenbeleid en de verschillende vormen van organisatie	184
3.2 De landelijke opererende actoren en hun interne organisatie.....	187
3.2.1 De Rijksoverheid.....	187
3.2.2 De koepels voor zelforganisaties.....	190
3.3 Samenwerking op landelijk niveau	194
3.4 De 'aansturing' van lokale actoren.....	199
3.4.1 'Aansturing' vanuit de Rijksoverheid	199
3.4.2 'Activering' vanuit de Koepels voor Zelforganisaties	202
3.5 De lokale actoren en hun samenwerking.....	205
3.5.1 De ketensamenwerking	205
3.5.2 De keten en de zelforganisaties.....	210
Conclusie Deel II.....	217

REFLECTIE EN AANBEVELINGEN	221
LITERATUUR	227
BIJLAGEN	235
Bijlage 1 focusgroepen en interviews	236
Bijlage 2: Focusgroep schema.....	240
Bijlage 3: Organisatiemedewerkers	244
Bijlage 4: Interviewschema voor organisatieleden	247
Bijlage 5: Observaties	251

Voorwoord

Tallose mensen en organisaties hebben een bijdrage geleverd aan de totstandkoming van dit onderzoek en het rapport. Een woord van dank is dan ook op zijn plaats.

In de eerste plaats bedanken wij de vele respondenten die zich met ons over de complexe thema's van het onderzoek hebben gebogen.

Voor sommige Hindostaanse, Marokkaanse, Turkse en Turks-Koerdische respondenten kwam dit onderzoek erg dichtbij en was er moed nodig om aan dit onderzoek deel te nemen, voor andere was het juist ver van hun bed. Toch hebben allen hun ervaringen en opvattingen met ons gedeeld. Zij beantwoordden niet alleen onze vragen, maar brachten ook nieuwe onderwerpen in en gingen discussies met elkaar aan. De respondenten maakten een middag of avond vrij om met ons te praten in een vaak drukbezet leven met werk, studie en kinderen. Enkele respondenten waren bovendien bereid om anderen over te halen om mee te werken aan het onderzoek, en liepen zich vervolgens als gastvrouw of gastheer de benen uit het lijf om te zorgen dat het de deelnemers aan de focusgroepgesprekken aan niets ontbrak.

Voor de organisatiemedewerkers gold eveneens dat zij in grote getale bereid waren om in een, vaak volle, agenda een gaatje te zoeken voor een interview met ons. Dit deden zij, terwijl het veelal niet de eerste, maar de zoveelste keer was dat hen werd gevraagd mee te werken aan een onderzoek naar eerge relateerd geweld. Zij verschaften ons bovendien toegang tot allerlei relevante bijeenkomsten en leverden een grote hoeveelheid relevante documenten aan. Naast de vele medewerkers van organisaties, spraken wij met wetenschappers van binnen en buiten de Vrije Universiteit die deskundig zijn op de thema's van het onderzoek. Ook hun inzichten zijn van grote waarde geweest voor ons begrip van de thematiek.

Buiten de respondenten is er nog een flink aantal mensen dat ons geholpen heeft dit onderzoek te realiseren. Zonder Najat Bay en Ouafila Essayah, die allebei vele interviews en focusgroepgesprekken voor hun rekening namen en kritisch meedachten met het onderzoek, was dit rapport niet geweest wat het nu is. Hartelijk dank! Verder hebben wij dankbaar gebruik gemaakt van de onderzoeken van masterstudenten Jacqueline Kiewiet en Sanne van Strien. Ook Okuden consulting, dat voor ons enkele focusgroepgesprekken organiseerde, en de medewerkers van De Groot en Partners, die vele gesprekken transcribeerden, bedanken wij voor hun grote inzet. Lorraine Nencel, onderzoeker aan de Vrije Universiteit, zijn wij erkentelijk voor haar waardevolle adviezen ten aanzien van de focusgroepmethode. Veel dank zijn wij ook verschuldigd aan Shanta Bikharië, Peter van der Linden, Melda Mijde, Fatma Özgümüş en Bram Teerds die, als leden van de klankbordgroep, tot tweemaal toe de moeite namen om een conceptversie van dit rapport door te nemen en van feedback te voorzien.

Bovendien zijn wij Patricia Gerrits en Dick van der Meide zeer dankbaar voor hun commentaren. Hoewel zij formeel geen lid van de klankbordgroep waren, zijn hun inzet en inhoudelijke bijdrage van groot belang geweest voor ons rapport.

Ten slotte willen wij opmerken dat wij het, als kwalitatieve onderzoekers met een kritisch oog voor diversiteit en overheidsbeleid, bijzonder hebben gewaardeerd dat het Ministerie van Justitie ons de gelegenheid heeft gegeven dit onderzoek naar de beleving van eer en eergerelateerd geweld uit te voeren.

Nicole Brenninkmeijer, Miriam Geerse, Halleh Ghorashi, Conny Roggeband en Marcel Veenswijk

Amsterdam, 19 december 2008

Management Samenvatting

Aanleiding voor het in dit rapport gepresenteerde onderzoek was de behoefte bij het Ministerie van Justitie aan inzicht in hoe eer en eerge relateerd geweld door migranten beleefd wordt. Daarnaast bestond bij het ministerie de wens om inzicht te verkrijgen in de wijze waarop organisaties die te maken krijgen met slachtoffers en daders van eerge relateerd geweld, omgaan met de problematiek van eerge relateerd geweld. De twee hoofdvragen voor dit onderzoek zijn dan ook als volgt:

- 1. Welke betekenis geven mannen en vrouwen, zowel jongeren als ouderen, uit migrantengemeenschappen waarin eerge relateerd geweld voorkomt, aan eer en daarmee verwante concepten en praktijken, alsook aan de wijze waarop over eerge relateerd geweld gediscussieerd wordt in de media en politiek?*
- 2. Welke betekenis geven medewerkers van instanties binnen de organisatieketen aan eerge relateerd geweld, hoe organiseren zij zich rondom het thema eerge relateerd geweld, en hoe verloopt de samenwerking tussen de instanties die deel uitmaken van de organisatieketen die zich bezig houdt met eerge relateerd geweld?*

Methodiek

Ten behoeve van de beantwoording van deze vragen zijn de volgende onderzoeksmethoden toegepast: om vraag 1 te kunnen beantwoorden zijn tweeëntwintig interviews afgenomen met leden van de Turkse/Turks-Koerdische, Marokkaanse en Hindostaanse gemeenschappen in Nederland. Daarnaast zijn achttien focusgroepgesprekken georganiseerd, waaraan in totaal ruim honderd leden van de onderzochte gemeenschappen deelnamen. Ten behoeve van het onderzoek naar de aanpak van eerge relateerd geweld zijn documenten bestudeerd, relevante bijeenkomsten bijgewoond en interviews afgenomen met 74 organisatiemedewerkers. Beide onderzoeken zijn gebaseerd op een gedegen literatuuranalyse, zodat de bevindingen uit dit onderzoek voortbouwen op eerdere onderzoeken naar (eerge relateerd) geweld in migrantengezinnen in Nederland.

Beantwoording vraag 1:

Voor de mannen en vrouwen die aan dit onderzoek deelnamen is eer zowel vanzelfsprekend alsook ongreijpbaar en diffuus. Eer wordt op veel verschillende manieren geïnterpreteerd en heeft verschillende betekenissen. In de breedste betekenis houdt eervol zijn in: ‘een goed en waardevol mens zijn’. Binnen deze brede betekenis is het mogelijk een onderscheid te maken tussen ‘minimale vereisten’ voor eer en ‘maximaal haalbare’ eer. De maagdelijkheid van meisjes en seksuele trouw van vrouwen worden in alle etnische groepen beschouwd als ‘minimumvereisten’ voor eer. Mannen

hebben ook te maken met controle op hun seksualiteit en huwelijkskeuze maar deze is meer contextafhankelijk en is gemakkelijker te omzeilen. Ook betrouwbaarheid en eerlijkheid vormen ‘minimumvereisten’ voor eer, maar deze waarden blijken in de praktijk minder absoluut te zijn dan de controle over de seksualiteit van vrouwen. Met zaken als een goede opleiding en materiële status kan men proberen ‘zwakke punten’ te compenseren of eer te maximaliseren. Een belangrijke manier om eer te maximaliseren is ook door middel van een huwelijk met een ‘goede partij’. De regels rondom eer zijn gendergebonden, dat wil zeggen dat voor vrouwen en mannen verschillende eisen gelden voor eervol gedrag.

De opvoeding in het gezin en de controle van de gemeenschap zijn de twee belangrijkste mechanismen voor het (re)produceren van eerregels. Deze regels worden door vrouwen en mannen sterk geïnternaliseerd, waardoor zij eer vaak als vanzelfsprekend ervaren en niet altijd oog hebben voor de dwang en controle die er mee gepaard gaan. Regels rondom eer zijn aan verandering onderhevig en verschillen per context. Dit onderzoek maakt duidelijk dat opvattingen rondom eer niet alleen verschillen tussen etnische groepen, maar dat ook binnen etnische groepen grote verschillen in regels en praktijken bestaan. Deze hangen samen met lokale verschillen wat betreft omvang van migrantengemeenschappen, de religiositeit van gezinnen of individuen, de mate waarin gemeenschappen meer open of gesloten zijn, en de mate waarin transnationale banden een rol spelen. Daarnaast zijn er verschillen te zien tussen generaties, binnen gezinnen, en verschillen die samenhangen met opleidingsniveau.

De relatie tussen eer en geweld wordt door het overgrote deel van de respondenten zeker niet als vanzelfsprekend gezien. De meeste mensen wijzen geweld als middel om eer te bewaken, beschermen of te herstellen af. Toch blijkt het bijbrengen, bewaken en beschermen van eer vaak wel met geweld gepaard te gaan. In de fase van het aanleren en naleven van eer worden er verschillende vormen van dwang en geweld uitgeoefend, waaronder vrijheidsbeperking, psychische druk en soms fysiek geweld. Daarnaast dwingt de macht van de vanzelfsprekendheid (Komter 1985) individuen in een keurslijf. Deze vormt daarmee een nauwelijks zichtbare vorm van geweld. In de fase van dreigende eerschending wordt vaker expliciet en zichtbaar geweld uitgeoefend. Dergelijk zichtbaar eerge relateerd geweld is er op gericht kinderen en echtgenoten te doen afzien van ‘oneervol gedrag’ en op hun plaats te houden. Op eerschending volgen vaak de meest extreme en zichtbare vormen van fysiek en psychisch geweld, waaronder mishandeling, verstoting en moord. Vooral in deze fase verschillen de vormen van geweld per groep. Mishandeling en verstoting komen voor in alle groepen. Moord ter zuivering van de eer komt echter vooral voor onder mensen uit Turkije, en dan met name onder Turkse Koerden. Turken en Turkse Koerden, maar ook Marokkanen, gaven daarnaast aan dat meisjes die de eer geschonden zouden hebben soms worden achtergelaten in het land van herkomst. Hindostanen daarentegen benadrukten dat conflicten omtrent eer nogal eens eindigen in zelfdoding.

De politieke en publieke aandacht voor het probleem van eengerelateerd geweld wordt door de respondenten enerzijds als positief beschouwd, omdat deze bijdraagt aan het bespreekbaar maken van het probleem en de aanzet geeft tot de aanpak van het probleem. Tegelijkertijd is men zeer kritisch over de wijze waarop geweld vaak rechtstreeks gekoppeld wordt aan de cultuur van het land van herkomst of aan religie. Deze koppeling wordt vaak als onterecht en te eenvoudig gezien. Ons onderzoek laat ook zien dat de link tussen eer en geweld veel complexer is en dat er een veel grotere variatie en dynamiek in eeropvattingen bestaat dan in het publieke debat wordt verondersteld. Bovendien leidt de ongelukkige associatie van etniciteit of religie met eengerelateerd geweld soms tot een reactieve opstelling aan de kant van de migranten: men sluit de groepsgrenzen. De druk van buitenaf en de negatieve zichtbaarheid van sommige migrantengroepen in het publieke en politieke debat kunnen dus de bewegingsruimte van vrouwen binnen de eigen gemeenschap beperken.

Beantwoording vraag 2

Met betrekking tot de betekenis die de respondenten geven aan eengerelateerd geweld kan geconcludeerd worden dat zij deze baseren op verschillende typen kennis, te weten: actief vergaarde kennis, praktijkkennis, en ervaringskennis. Daarnaast wordt hun betekenisgeving beïnvloed door situationele factoren, zoals de positie en de rol die mensen binnen het veld rondom eengerelateerd geweld hebben. Hoewel de respondenten putten uit verschillende kennisbronnen en verschillende posities innemen in het veld, sluit de betekenis die zij aan eengerelateerd geweld geven in grote lijnen aan bij de werkdefinitie van Ferweda en van Leiden (2005). De respondenten zien eengerelateerd geweld als een manier om de geschonden eer te zuiveren. Daarbij ligt de focus in eerste instantie op zichtbare vormen van fysiek geweld, maar daarnaast hebben alle respondenten oog voor vormen van psychisch geweld. Hoewel sommige respondenten veel over moslims als slachtoffers en daders van eengerelateerd geweld spreken, verwerpen zij, evenals de auteurs van de werkdefinitie, het idee dat eengerelateerd geweld een religieus (islamitisch) fenomeen is. Alle respondenten benadrukken ook dat het al dan niet bekend zijn van de eerschending een belangrijke 'voorwaarde' is voor het optreden van eengerelateerd geweld.

De respondenten zijn echter wel specifieker en explicieter dan de auteurs van de werkdefinitie. Zo geeft een groot deel van de respondenten aan dat bepaalde vormen van geweld vooral voorkomen in bepaalde migrantengemeenschappen. Daarnaast expliciteren de respondenten, meer dan dit in de werkdefinitie gedaan wordt, in welke situaties eengerelateerd geweld zich voordoet, namelijk in situaties waarin de relaties tussen mannen en vrouwen of tussen ouders en kinderen onder druk komen te staan doordat de collectief gehanteerde normen en waarden getart worden. Verder maken verschillende respondenten een koppeling met gedwongen huwelijken: eengerelateerd geweld treedt volgens de respondenten vaak op als gevolg van een weigering van een gedwongen huwelijk. Met betrekking tot de daders en slachtoffers lijkt er sprake te zijn van 'stereotype' beeldvorming, bij daders wordt in eerste instantie aan mannen gedacht en bij slachtoffers aan vrouwen.

Hoewel de manier waarop de respondenten eengerelateerd geweld zien grotendeels overeenkomt met de werkdefinitie, blijkt uit ons onderzoek dus dat de respondenten verschillende accenten leggen. Deze accentverschillen komen voort uit de positie en rol die men binnen het veld heeft. Respondenten operationaliseren de werkdefinitie naar het eigen werkveld: In verband met de veiligheid van slachtoffers en medewerkers benadrukken medewerkers van de vrouwenopvang bijvoorbeeld de collectieve component van eengerelateerd geweld, alsmede het al dan niet bekend zijn van de eerschending binnen de gemeenschap, terwijl men zich binnen de onderwijssector richt op nog niet geëscaleerde eengerelateerd-geweldzaken en vooral oog heeft voor de psychische druk waaronder jongeren staan.

Zoals aangegeven vervullen respondenten verschillende posities en rollen in de aanpak van eengerelateerd geweld, en beïnvloeden deze posities en rollen de wijze waarop zij eengerelateerd geweld zien en er mee omgaan. Er is een vijftal rollen te onderscheiden. In de eerste plaats is er de ‘reguliere-functie-rol’, de rol die in de taakbeschrijvingen van respondenten of organisaties aan hen wordt toegekend. Naast deze ‘reguliere-functie-rol’ vervullen actoren echter ook andere rollen, zoals de ‘agenda-setting-rol’, de ‘expert-rol’, de ‘bruggenbouwer-rol’ en de ‘financier-rol’. Uit dit onderzoek komt naar voren dat er actoren zijn die op basis van de rollen die zij vervullen dan wel toegeschreven krijgen, een hoofdrol spelen binnen het veld rondom eengerelateerd geweld. Hoofdrolspelers blijken die actoren te zijn die meerdere rollen vervullen, te weten: de politie (agenda-setter, expert, reguliere functie), de vrouwenopvang (agenda-setter, expert en reguliere functie), de gemeenten (expert, financier en reguliere functie), de Advies en Steunpunten Huiselijk Geweld (ASHG’s) (bruggenbouwer en reguliere functie), het Bureau Jeugdzorg (bruggenbouwer en reguliere functie), de rijksoverheid (agenda-setter, financier en reguliere functie), de onderwijsinstellingen (bruggenbouwer en expert), de migrantenzelforganisaties (agenda-setter, expert en bruggenbouwer), de burgerinitiatieven (agenda-setter en expert), de media (agenda-setter, expert en reguliere functie) en de materiedeskundigen (agenda-setter, expert en reguliere functie).

De rollen die actoren vervullen dan wel toegeschreven krijgen, hebben ook alles te maken met hoe zij zich binnen het onderzochte veld organiseren rondom de eengerelateerd-geweldthematiek. De organisatie blijkt langs twee lijnen plaats te vinden, er is sprake van een tweesporenbeleid: enerzijds organiseren actoren zich rondom de thema’s handhaving en hulpverlening, anderzijds organiseren actoren zich rondom het thema van dubbele mentaliteitsverandering. In het kader van het bewerkstelligen van een mentaliteitsverandering, richt men zich namelijk zowel op het bespreekbaar maken van eer en eengerelateerd geweld, alsook op het bestrijden van vooroordelen over de hulpverlening.

Behalve het organiseren van samenwerking met andere actoren, moeten de betrokken organisaties zich ook intern rondom de thematiek van eengerelateerd geweld organiseren. Dit geldt bijvoorbeeld voor de rijksoverheid, die moet zorgen voor een goede inbedding van het Programma Eengerelateerd Geweld in de verschillende departementen, andere programma’s en de politiek. Maar

ook de koepelorganisaties van minderheden worden geacht te zorgen voor afstemming met hun achterbannen. Op lokaal niveau geldt dat van de ketenpartners (zoals organisaties als het maatschappelijk werk, de vrouwenopvang en de politie genoemd worden) verwacht wordt dat zij intern kennis over de problematiek van eengerelateerd geweld, alsook over het werken in ketens, genereren en verspreiden. Het feit dat de externe samenwerking met ketenpartners soms voorloopt op de interne afstemming van de betrokken organisaties, leidt tot frustratie en irritatie bij zowel ketenpartners als zelforganisaties.

Samenwerking vindt ook plaats tussen landelijk opererende actoren, zoals de rijksoverheid, en lokaal opererende actoren, zoals de ketenpartners. Uit dit onderzoek blijkt dat bij deze vorm van samenwerking veelal gedacht wordt in termen van ‘aansturing’, terwijl algemene ontwikkelingen binnen de overheid, zoals decentralisering, ertoe leiden dat er eerder sprake is van onderhandeling. Organisaties hebben soms een onrealistisch beeld van de mogelijkheden die de overheid heeft om andere organisaties aan te sturen. Dit beeld leidt tot onrealistische verwachtingen, met als gevolg teleurstelling en verlies aan vertrouwen in de overheid wanneer verwachtingen niet worden bewaarheid. Dit spanningsveld tussen verwachting en werkelijkheid is op lokaal niveau waar te nemen in de relatie tussen zelforganisaties en ketenpartners: men heeft hooggespannen verwachtingen van wat de ander in de aanpak van eengerelateerd geweld kan betekenen en ziet duidelijk de meerwaarde van samenwerking, tegelijkertijd ervaart men de samenwerking soms als moeizaam en is er sprake van wederzijds gebrek aan vertrouwen.

Het wel willen samenwerken, maar niet weten hoe, kan verklaard worden vanuit een tweede spanningsveld, namelijk dat tussen de behoefte aan aansturing en de behoefte aan ruimte om eigen initiatieven te ontplooiën. Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld heeft men enerzijds behoefte aan centrale c.q. hiërarchische ‘aansturing’, dit geldt vooral voor het organiseren van een effectieve handhaving en hulpverlening. Anderzijds vereist het werken aan een mentaliteitsverandering een bottom-up aanpak waarin ruimte is voor ‘eigen’ initiatieven van de betrokken migrantengemeenschappen. Deze beide vormen van organiseren kennen een eigen interne logica, de eerste wordt gekenmerkt door een bevelstructuur, de tweede door een overlegstructuur.

Aanbevelingen

Op basis van de inzichten die zijn verworven in de loop van het onderzoeksproces zijn de volgende aanbevelingen geformuleerd die kunnen dienen als aangrijpingspunten voor beleid dat gericht is op de bestrijding van eengerelateerd geweld:

- 1) Het versterken van de positie van individuen maakt hen weerbaarder tegen dwang en geweld. Onze aanbevelingen richten zich op twee potentieel kwetsbare groepen: ten eerste jongeren en ten tweede huwelijksmigranten, die sterk afhankelijk zijn van hun partner en schoonfamilie en een gebrek hebben aan middelen als geld en opleiding.

- Een op jongeren gericht beleidsspoor zou zich kunnen richten op het onderwijs. De bestaande schoolprojecten zijn hierbij een goed aanknopingspunt, mits niet eenzijdig de aandacht wordt gelegd op probleemgevallen en preventie, maar ook oog is voor de vaak onzichtbare risico's die succesvolle jongeren lopen. Ook zou het jeugdbeleid een integrale genderfocus centraal moeten stellen, omdat situaties waarin jongens probleemgedrag vertonen (we denken hierbij aan de problematiek van loverboys, maar ook criminaliteit en de zogenaamde straatterreur) niet los kunnen worden gezien van de positie van meisjes. Nu wordt er vaak gewezen op het succes van meisjes uit etnische minderheden, maar hun succes kan bedreigd worden door verharding van genderpatronen in etnische groepen.
- Om kwetsbare huwelijkspartners te bereiken biedt het bestaande inburgeringsbeleid een mogelijke ingang. Hiervoor moet een inburgeringstraject niet alleen de nadruk leggen op het aanleren van taal of arbeidsmarktvaardigheden, maar ook andere middelen aanreiken gericht op empowerment en onafhankelijkheid. Een belangrijke voorwaarde om een dergelijk traject goed vorm te geven is het hebben van een gedifferentieerd beeld van nieuwkomers die Nederland binnenkomen. Alleen op die manier kan een effectief beleid opgezet worden dat niet stigmatiserend is. Dit leer- en ondersteuningstraject zou gecombineerd moeten worden met een risicoscreening, waarbij kan worden gekeken of personen mogelijk een (verhoogd) risico lopen om slachtoffer te worden van eengerelateerd geweld. Deze personen kan vervolgens begeleiding worden geboden, bijvoorbeeld via een vertrouwenspersoon of buddy systeem. Tevens is het belangrijk om nieuwkomers goed voor te lichten over hun rechten en mogelijkheden in geval van (huiselijk) geweld (opvangvoorzieningen, aangifte en het recht om in aanmerking te komen voor een zelfstandige verblijfsvergunning in geval van aantoonbaar geweld).

-

2) Beleidsaanbevelingen die erop gericht zijn de geconstateerde mismatch van 'aansturings-vormen' te ondervangen:

- Voor initiatieven van onderaf, zoals van zelforganisaties, moet een herijking van de evaluatiecriteria plaatsvinden. Daarbinnen moet een verschuiving plaatsvinden van sturen op *output* naar sturing op *outcome*.
- Om innovatieve initiatieven te stimuleren moet er een financiële experimentenpot aangelegd worden. Doel is daarbij niet om te komen tot productideeën die landelijk ingezet kunnen worden, maar om lokaal maatwerk te ondersteunen.
- Er moet een goede landelijke doorverwijsstructuur komen, waardoor de lokale ketenpartners ook landelijk kunnen opereren mocht dat voor de veiligheid van het slachtoffer nodig zijn.
- Door het verschil in interne logica vereist de regie binnen de ketensamenwerking een andere rol dan de samenwerking met de zelforganisaties. Aanbevolen wordt om deze rol niet door één

en dezelfde persoon te laten uitvoeren, omdat deze twee rollen te zeer uiteenlopen en andere competenties vereisen.

3) Om enerzijds de culturele component niet uit het oog te verliezen, maar anderzijds fixatie hierop te voorkomen wordt een situationele benadering van eengerelateerd geweld voorgestaan. Binnen een dergelijke benadering wordt voorkomen dat zichtbaarheid vertaald wordt in een eenzijdige benadering van cultuur, waarin de leden van de betrokken gemeenschappen zich niet herkennen. Dit vertaalt zich in de volgende drie praktische aanbevelingen:

- Hulpverleners moeten tijdens hun opleiding een situationele manier van hulpverleners aangeleerd krijgen. Een dergelijke benadering begint bij het individu, je moet ‘opzij stappen’ om het verhaal van de cliënt in zijn veelvoud en complexiteit te horen. Pas als het verhaal eenmaal gehoord is, vindt contextualisering in samenspraak met de cliënt plaats. Het is belangrijk om de assumpties van de hulpverlener te checken bij de cliënt. Startpunt is dan niet de cultuur van een cliënt, maar het individu in relatie tot de contexten waar hij/zij deel van is.
- Een situationele benadering vereist daarnaast in de aanpak, nadat de cliënt zijn of haar verhaal verteld heeft, dat men zich ook op de context van de cliënt richt, bijvoorbeeld middels coaching voor ouders zodat zij beter om kunnen gaan met druk vanuit de gemeenschap.
- Deze situationele benadering van de problematiek is minder grijpbaar dan een culturalistische benadering, omdat het slagen ervan afhankelijk is van de dynamiek van het gesprek en de competenties van hulpverleners. Deze benadering is niet gemakkelijk van bovenaf te sturen wat maakt het monitoren en faciliteren van het proces essentieel maakt. Om te beginnen is het belangrijk een communicatietraject op te zetten richting alle betrokken actoren, om ze over het belang en de werkwijze van een situationele benadering van de problematiek te informeren. Bijvoorbeeld door hen te wijzen op het feit dat in de gemeenschap van een Marokkaan uit Gouda andere mechanismen bestaan dan in de gemeenschap van een Marokkaan uit Utrecht.
- Er moet aanvullend onderzoek verricht worden om de situationaliteit van eengerelateerd geweld verder te onderzoeken, bijvoorbeeld door in een tiental gemeenten de betrokken gemeenschappen te onderzoeken en zo in kaart te brengen welke lokale mechanismen een rol spelen (is de gemeenschap open of meer gesloten, welke gendernoties en eerbeelden zijn dominant).

Inleiding

De emancipatie van zwarte, migranten- en vluchtelingen vrouwen, en met name van moslimvrouwen, is een veel besproken onderwerp in het huidige integratiedebat in Nederland. Het beleid van diverse ministeries is hierop gericht, maar ook in het publieke debat is al enige tijd veel aandacht voor man-vrouw verhoudingen binnen migrantengroeperingen. Zaken zoals ‘eerwraak’, ‘gedwongen huwelijken’ en vooral hun verband met de Islam zijn niet meer weg te denken uit de publieke ruimte. Dit betekent onder andere dat binnen het huidige emancipatiebeleid - in tegenstelling tot de jaren daarvoor - een grote nadruk is komen te liggen op de emancipatie van vrouwen van niet-Nederlandse afkomst en daarbinnen vooral de islamitische vrouwen (Roggeband & Verloo 2007). Eind 2005 zijn de conclusies van een Europees onderzoek naar de emancipatie van vrouwen in diverse Europese landen gepresenteerd (Mageeq 2008: website). Een van de conclusies luidt dat in Nederland, in tegenstelling tot andere Europese landen, sprake is van een culturalisering van emancipatie, waarin emancipatieonderwerpen vaak worden gekoppeld aan culturele of etnische groepen. Het is vanuit deze culturalisering van emancipatie dat de overheersende aandacht voor ‘cultuurgebonden geweld’ zoals ‘eerwraak’ en ‘gedwongen huwelijken’ kan worden begrepen.

Voorgaande analyse sluit aan bij de analyse van Ghorashi (2006:39), het is de combinatie van categorale denken en het denken in termen van emancipatie van waaruit volgens haar de aandacht voor cultuur gebonden geweld begrepen moet worden. Het categorale denken wordt gekenmerkt door twee elementen, ten eerste door culturalisering, waarmee wordt bedoeld dat de cultuurverschillen tussen diverse (etnische) groepen als doorslaggevende factor worden gezien in het verklaren van maatschappelijke problemen. Daarmee gepaard gaat veelal een essentialistische cultuurbenadering, waarin men cultuur ziet als allesomvattend en als alles bepalend voor het handelen van individuen uit die cultuur. Vertaald naar eerge relateerd geweld veronderstelt een dergelijke benadering dat men dit type geweld alleen zou kunnen begrijpen en bestrijden op basis van kennis over de culturele achtergrond van de migrantengemeenschappen waarin eerge relateerd geweld een rol speelt. Echter, daarmee wordt zowel voorbij gegaan aan de contextuele factoren die van invloed zijn op de beleving van eer en eerge relateerd geweld door migranten, zoals de invloed van migratie en het publieke debat over emancipatie en integratie van migranten vrouwen, als aan de *agency* van mensen om zelf kritiek te uiten op de eigen cultuur en alternatieve handelingsopties te ontwikkelen (Zie bijvoorbeeld Akpinar 2003, Mirdal 2006, Ghorashi 2006).

Een tweede kenmerk van het categorale denken is het denken in termen van achterstand, hiermee wordt bedoeld op het feit dat minderheden worden gezien als een probleemcategorie die, in het kader van het gelijkheidsprincipe van de verzorgingsstaat, vooruit geholpen dienen te worden. Onbedoeld effect van deze manier van denken is volgens Ghorashi (2006:13) dat actoren tot hulpeloze

wezens worden gereduceerd die niet zelf in staat zouden zijn om iets aan hun positie te veranderen. Gevolg van deze categorale manier van denken is dat migrantenvrouwen vooral gezien worden als slachtoffers die gered dienen te worden.

Een alternatieve benadering om dit soort maatschappelijke verschijnselen te verklaren is een situationele benadering van de problematiek. In deze benadering is het niet het geconstrueerde verschil tussen culturen het vertrekpunt. De situaties en de sferen waarin mensen met elkaar te maken hebben en waarin cultureel verschil als *één van de factoren* een rol speelt, vormen het uitgangspunt (Ghorashi 2006). Het vertrekpunt is de situationele logica van het handelen ofwel “de gelaagde, meervoudige en meerduidige configuratie van regels die door het handelen van actoren in een bepaalde (organisationele) arena in het spel gebracht worden” (Glastra 1999: 76).

Binnen het in dit rapport gepresenteerd onderzoek wordt deze laatste benadering gehanteerd. Centraal staat in dit onderzoek allereerst de beleving van eer en eergerelateerd geweld door de migranten zelf. Wat verstaan zij onder eer? Wanneer is er volgens hen sprake van geweld? En wanneer heeft dit met eer te maken? Bovendien is middels dit onderzoek nagegaan welke invloed situationele factoren, zoals migratie, sociaal economische positie en opleiding hebben op het denken over eergerelateerd geweld. Op deze manier is het mogelijk om de complexiteit van eergerelateerd geweld in haar ‘gelaagdheid en meervoudigheid’ te begrijpen.

Daarnaast wordt in dit rapport verslag gedaan van een onderzoek naar de organisatorische aanpak van eergerelateerd geweld. Welke rol spelen migranten zelf in deze aanpak? Welke *agency* tonen zij? Welke andere actoren zijn bij deze aanpak betrokken? Hoe organiseert men zich rondom deze thematiek? Ook binnen dit deel van het onderzoek wordt een situationele benadering gehanteerd, het gaat om de beleving van eergerelateerd geweld en de aanpak hiervan door de organisatiemedewerkers zelf. Situationele factoren, zoals de functie en opleidingsachtergrond, kunnen daarbij hun beleving van eergerelateerd geweld en de aanpak hiervan beïnvloeden en zijn daarom meegenomen in de analyse.

De onderzoeksvragen

Bij het formuleren van de onderzoeksvragen is nagegaan wat de bestaande literatuur ons over de problematiek van eergerelateerd geweld kan vertellen. Er bestaat een rijke variatie aan literatuur over eer en onderzoek naar deze thema's. Dit zijn *a.*) boeken/verhalen van slachtoffers ('Ayşe op de vlucht voor eerwraak' 2004, 'Souad; Geschonden: levensverhaal van een Palestijnse vrouw' 2003), *b.*) antropologische studies naar eer en eergerelateerd geweld (Blok 1981; Delaney 1987; Van Eck 2001; Ermers 2007; Gezik 2002; Kressel 1988; Abu-Lughod 1986; Ortner 1996; Peristiany 1966; Wikan 1984; Koçtürk 1992) *c.*) sociaal-psychologische studies over eer en eergerelateerd geweld (Rodriguez Mosquera 2006), *d.*) onderzoek onder migrantengroepen waarin eer een subthema is (Bartels 1993; Brouwer, Lalmahomed en Josias 1992; Mirdal 2006; Salverda 2004; Yerden 2001 & 2008), *e.*) criminologische studies naar eerwraak in de rechtspraak (Bovenkerk en Yeşilgöz 1999; Magnarella

1991; Maris van Sandelingenambacht 2001; Maris van Sandelingenambacht en Saharso 2001), *f.*) beleids- en politieonderzoek naar omvang en aard van de problematiek - zowel gericht op Nederland als internationaal vergelijkend (Aalst en Johannink 2007; Ferweda en Van Leiden 2005; Janssen 2006; Kromhout, Van Rijn, Beenackers en Kulu-Glasgow 2007; Van der Torre en Schaap 2005) *g.*) journalistiek en activistisch werk – vaak vanuit een mensenrechten- en soms vanuit een vrouwenrechtenperspectief (Human Rights Watch 1999; Husseini 2007; Van der Zee 2006; bijdragen aan Welchman en Hossain 2005) *h.*) handleidingen voor hulpverleners (VON 2006, Groot& Şimşek 2008, Janssen 2006 & 2008, Jasai 2006).

Het hierboven vermelde Nederlandse onderzoek is voornamelijk gericht op het verkrijgen van inzicht in de omvang en aard van de problematiek van eengerelateerd geweld, en is deels bedoeld als leidraad bij het ontwikkelen van beleid. Zo heeft Bakker in 2005 een bronnenboek samengesteld over eengerelateerd geweld, hebben Ferwerda en Van Leiden (2005) een definitie van het concept eengerelateerd geweld ontwikkeld, en hebben Van der Torre en Schaap in 2005 een casusonderzoek uitgevoerd naar ernstige vormen van eengerelateerd geweld. Daarnaast is in Nederland onderzoek gedaan naar aanverwante fenomenen, zoals huiselijk geweld (Stichting Alexander 2004; Kuppens et al. 2006; Goderie & Ter Woerds 2005; Lemmers 2002; Trimbos-instituut 2006) en de vrouwenopvang (Lünnemann et al. 2006; van Lieshout 2004). De Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken heeft onderzoek gedaan naar ‘gedwongen huwelijken’, waarin nadrukkelijk gesteld wordt dat “... er sprake is van een ernstig maatschappelijk probleem dat samenhangt met achterlating¹ en eengerelateerd geweld en dat om een samenhangende aanpak vraagt” (Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken 2005: 6).

Wetenschappelijk onderzoek, zoals dat van Clementine van Eck (2001) en Jeroen ten Voorde (2007) is er veel minder. Van Ecks onderzoek is gebaseerd op de studie van juridische dossiers van ‘eierzaken’ met daders of slachtoffers uit Turkije. Van Voorde heeft onderzocht hoe rechters met de problematiek van eengerelateerd geweld omgaan. Specifiek gaat hij in op de manier waarop rechters het ‘cultureel verweer’ tegemoet dienen te treden in de rechtbank. Omdat de rechtspraak in binnen- en buitenland al zeker sinds de jaren zeventig, zo niet eerder, geconfronteerd wordt met ‘cultureel gemotiveerd’ geweld onder etnische minderheden, is er zowel in Nederland als elders al vrij veel aandacht geweest voor de manier waarop binnen het rechtstelsel met dit soort delicten om moet worden gegaan (zie bijv. Magnarella 1991).

Er bestaat echter nauwelijks wetenschappelijk onderzoek naar de betekenis van eer en eengerelateerd geweld in verschillende migrantengemeenschappen, alsook naar de reikwijdte van de - in het dominante discours - als problematisch beschouwde opvattingen/codes/mores. Het ‘Turkse model’ lijkt te overheersen in de Nederlandse literatuur, maar het is onduidelijk in hoeverre

¹ Het gaat hier om het achterlaten van vrouwen met een buitenlandse nationaliteit in hun land van herkomst door hun in Nederland wonende man.

beweringen over Turken² opgaan voor leden van andere migrantengroepen. Wij weten niet in welke mate eerge relateerd geweld ‘gedragen’ wordt door de gemeenschappen van de daders, in hoeverre er sprake is van ‘teggeluiden’, en in hoeverre mensen in geval van nood aansluiting vinden bij de hulpverlening. Ook weten wij weinig over de verschillen in uitingvormen van eerge relateerd geweld binnen en tussen etnische groepen. Bovendien is er weinig bekend over de manier waarop binnen betrokken instanties en organisaties gedacht wordt over eerge relateerd geweld en de wijze waarop dit geweld, in de optiek van organisaties, in samenwerking met anderen bestreden zou moeten worden.

De doelstelling van dit onderzoek is om de kennis over de beleving en aanpak van eerge relateerd geweld zodanig te vergroten dat het beleid en de hulpverlening inzake eerge relateerd geweld in de nabije toekomst beter aan zullen kunnen sluiten op de behoeften en verwachtingen van de ‘doelgroepen’. Hiervoor is het nodig om inzicht te verschaffen in de betekenis die leden van migrantengroepen aan eer en eerge relateerd geweld geven, in de betekenis die medewerkers van de betrokken organisatie eraan geven, en om na te gaan hoe de samenwerking tussen de verschillende betrokken instanties verloopt.

Deze doelstelling is vertaald in twee onderzoeksvragen die richtinggevend zijn voor dit onderzoek:

- 1. Welke betekenis geven mannen en vrouwen, zowel jongeren als ouderen, uit migrantengemeenschappen waarin eerge relateerd geweld voorkomt, aan eer en daarmee verwante concepten en praktijken, alsook aan de wijze waarop over eerge relateerd geweld gediscussieerd wordt in de media en politiek?*
- 2. Welke betekenis geven medewerkers van instanties binnen de organisatieketen aan eerge relateerd geweld, hoe organiseren zij zich rondom het thema eerge relateerd geweld, en hoe verloopt de samenwerking tussen de instanties die deel uitmaken van de organisatieketen die zich bezig houdt met eerge relateerd geweld?*

De meerwaarde van het in dit rapport gepresenteerde onderzoek is gelegen in het feit dat hierin een gedegen literatuuranalyse gecombineerd wordt met een uitgebreid kwalitatief onderzoek naar de beleving van eer en eerge relateerd geweld door migranten en organisatie medewerkers in Nederland. Het feit dat juist niet met slachtoffers en daders van eerge relateerd geweld gesproken is, maar met een variatie aan leden uit de betrokken gemeenschappen zelf levert bovendien een belangrijke toevoeging aan de bestaande onderzoeken. Daarnaast is het feit dat met een brede selectie aan

² Wij gebruiken de term ‘Turken’ voor mensen uit Turkije. Wanneer mensen uit Turkije zich niet identificeren met het label ‘Turk’, geven wij aan hoe zij zichzelf wel benoemen.

organisatiemedewerkers gesproken is een goede aanvulling op het bestaand onderzoek, waarin men zich veelal richtte op één specifieke organisatie, bijvoorbeeld de politie of de vrouwenopvang. Door deze twee invalshoeken te combineren, is het tot slot mogelijk om na te gaan of het hulpaanbod bij de hulpvraag aansluit.

Leeswijzer

De twee onderzoeksvragen zijn middels twee afzonderlijke onderzoeken onderzocht. In Deel I van dit onderzoeksrapport wordt verslag gedaan van het onderzoek naar de beleving van eer en eengerelateerd geweld door migranten. Vervolgens wordt in Deel II ingegaan op de wijze waarop actoren zich organiseren rondom de eengerelateerd geweld problematiek. Het rapport wordt afgesloten met een reflectie en aanbevelingen. Allereerst wordt echter in een theoretische verkenning ingegaan op de bestaande kennis over eengerelateerd geweld en de theoretische uitgangspunten die in dit onderzoek gehanteerd zijn. In Deel I zal vervolgens voortdurend de koppeling met de in de reflectie gepresenteerd theorieën gemaakt worden. Na de theoretische reflectie volgt een methodologische verantwoording waarin aangegeven wordt hoe de twee onderzoeksvragen geoperationaliseerd zijn en welke methoden zijn toegepast om data te verzamelen en te analyseren. Het rapport kan daarbij op twee manieren gelezen worden: Van kaptot tot kaptot of van grijs vlak naar grijs vlak.. In het rapport zijn de belangrijkste uitgangspunten en conclusies namelijk in grijze kaders opgenomen waardoor het rapport gemakkelijk gescand kan worden. Alleen de twee eindconclusies van Deel I en Deel II hebben geen grijs kader.

1. Theoretische verkenning

In deze theoretische verkenning wordt ingegaan op de bestaande kennis over eer en eerge relateerd geweld en de theoretische uitgangspunten die in dit onderzoek gehanteerd zijn. Daarbij wordt ten eerste ingegaan op de historie van het eerconcept. Vervolgens wordt stil gestaan bij de concepten seksualiteit, gender, macht en groepsgrenzen. Daarna wordt de in dit onderzoek gehanteerde visie op geweld geïntroduceerd. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een verkenning van de concepten eer, schande en schaamte in de Surinaamse, Marokkaanse en Turkse context.

Eer

Eer is een universele notie die verwijst naar de wijze waarop een individu zich verhoudt tot de groep(en) waar hij of zij deel van uitmaakt. Grofweg is eer de geïnternaliseerde vorm van de sociale ‘standing’ van een persoon (Sirman 2004: 44). Gezinnen, families of groepen kunnen echter ook eer bezitten (Ermers 2007). In dat geval staat de eer van een persoon meestal niet los van die van de familie of groep waar de persoon toe behoort. Een cruciaal aspect van eer is dat deze aangetast of verloren kan worden. Wanneer de eer van een persoon of groep wordt aangetast, wordt daarop soms gereageerd met fysiek geweld (zie bijv. Welchman & Hossain 2005). Het is belangrijk een onderscheid te maken tussen discoursen over eer - eercodes en rationalisering van eer - en de wijze waarop mensen daar in het dagelijks leven mee omgaan. Het discours is normatief: het geeft aan hoe de wereld in elkaar moet zitten en hoe mensen zich moeten gedragen. Dit discours wordt zowel expliciet als impliciet aan kinderen aangeleerd en mist daarmee zijn uitwerking niet. Toch is de praktijk vaak weerbarstiger, en soms ook flexibeler, dan de norm (Wikan 1984).

In samenlevingen waarin de eer van families of groepen afhangt van het gedrag van de individuele leden, is er vrijwel altijd een preoccupatie met de ‘seksuele puurheid’ van vrouwen - en dan vooral met maagdelijkheid. Om de bijna universele focus op de ‘seksuele puurheid’ van vrouwen beter te begrijpen, gaan wij kort in op antropologische studies over de oorsprong van eer en de logica achter de dubbele seksuele standaard die ook in Nederland nog steeds actueel is - om één van onze Marokkaanse respondenten te parafraseren: een seksueel actieve jongen is stoer, een seksueel actief meisje is een hoer.

De oorsprong van het eerbegrip

De oorsprong van het eerbegrip wordt door antropologen gelokaliseerd in ‘kinship-based’ samenlevingen, ofwel verwantschapssamenlevingen. In deze samenlevingen ontleen individuen hun identiteit en positie aan hun plaats in een web van familierelaties gebaseerd op bloed- en huwelijksbanden. Niet iedereen is feitelijk aan anderen verwant, maar de taal van de verwantschap wordt ingezet om relaties aan te gaan en posities te bepalen. Verwantschap is dus het model waarop relaties, posities en identiteiten worden gebaseerd. Verwantschapsgroepen – of het nu lineages, clans

of stammen³ zijn - zijn hiërarchisch georganiseerd. Bezit is bijvoorbeeld geconcentreerd in de handen van oudere groepsleden en de arbeidskracht van individuen wordt gecontroleerd door verwanten (Sirman 2004)

Afstamming (het doorgeven van de familienaam en het familiebezit aan volgende generaties) is een centraal begrip in verwantschapssamenlevingen. Soms gebeurt dit via de mannelijke lijn (de patrilinie), soms via de vrouwelijke lijn (de matriline), en er zijn ook samenlevingen die beide combineren. In een patrilineaire samenleving zetten zoons de lijn van de vader voort en trouwen dochters in een andere lijn, zij raken daarmee min of meer verloren voor hun eigen familie, behalve wanneer zij bijvoorbeeld trouwen met een zoon van de broer of zus van hun vader, wat vrij veel voorkomt in het Midden-Oosten⁴. In een matrilineaire samenleving zetten dochters de lijn van hun moeder voort. In beide gevallen is duidelijk dat er voor het voortbestaan van de groep of gemeenschap, kinderen geboren moeten worden. De seksualiteit van de leden van de groep staat dan ook in meer of mindere mate onder controle van de groep als geheel.

De relaties tussen de verschillende verwantschapsgroepen of gemeenschappen in een dergelijke samenleving zijn vaak vijandig. Disputen met andere groepen over land, weidegrond en arbeidskracht komen veel voor. Andere groepen worden veelal gezien als immoreel, zwak en/of gevaarlijk (Sirman 2004: 45). De grenzen tussen de eigen groep en de anderen worden dus vaak stevig bewaakt. Het kan echter ook wel eens nodig zijn relaties te leggen met andere groepen.

Het succes van een verwantschapsgroep staat of valt met de institutie van het huwelijk. Zo kan men door middel van het sluiten van huwelijken ofwel de interne cohesie van de groep versterken (trouwen binnen de eigen groep), ofwel allianties met andere groepen smeden (trouwen buiten de eigen groep). Een keur aan andere overwegingen speelt ook een rol bij huwelijkssluitingen, bijvoorbeeld overwegingen omtrent bezittingen (deze in de familie houden) en de eigenschappen van de beoogde huwelijkspartners (gaan zij hun rollen vervullen). Zo is het onder Koerden in Turkije van oudsher gebruikelijk om de kinderen van twee broers aan elkaar uit te huwelijken, onder meer om de solidariteit in de patrilinie te versterken, maar wordt een dochter soms ook uitgehuwelijkt aan een vijandelijke groep of stam om vrede te sluiten (Yalçın-Heckman 1991).

Het eerconcept wordt in de literatuur vooral in verband gebracht met samenlevingen waarin afstamming getraceerd wordt via de mannelijke lijn. Wanneer bezit en macht ook geconcentreerd zijn in de mannelijke lijn is er sprake van een patriarchale samenleving. In deze samenlevingen is het één van de belangrijkste taken van een man om vader te worden van zonen. Vrouwen trouwen van buitenaf 'in' en worden vooral gewaardeerd voor hun arbeidskracht en vruchtbaarheid. De familie van

³ lineage – een groep mensen die afstamming claimt met een voorouder, welke getraceerd kan worden door de leden

clan – een groep mensen die afstamming claimt van dezelfde voorouder maar de lijn niet meer kan traceren

stam – politieke eenheid die bestaat uit meerdere clans

⁴ Er is veel variatie in de mate waarin getrouwde vrouwen in patrilineaire samenlevingen nog deel uitmaken van hun 'geboortelinie' (Stone 2006: 71).

de man betaalt vaak een bruidsprijs, ook wel bruidsschat genoemd, aan de familie van de vrouw. Men zou kunnen zeggen dat zijn familie hiermee haar seksualiteit en arbeid koopt, maar de bruidsprijs wordt ook wel de 'progeny price' genoemd, zijn familie betaalt voor het recht om haar kinderen die nog geboren gaan worden de zijne te kunnen noemen (Kottak 2006: 430). In andere samenlevingen, bijvoorbeeld in India, geven de ouders van het meisje een deel van hun bezit, de dowry, aan haar mee om te zorgen dat zij een 'goede partij' kan trouwen. Volgens sommige auteurs maakt de dowry deel uit van het 'huwelijks fonds' van het jonge stel, maar in de praktijk blijken de bruidegom en/of zijn familie de dowry vaak als hun bezit te beschouwen (zie Kottak 2006; Stone 2006).

Een vrouw die geen zonen baart, voldoet niet aan haar taak. De consequenties van dit 'falen' variëren per patrilineaire of patriarchale samenleving. Vooral wanneer vrouwen een duidelijk zichtbare economische bijdrage leveren aan het voortbestaan van de groep, hoeven deze niet ernstig te zijn. In die situaties is zij in seksueel opzicht ook vaak tamelijk autonoom (Stone 2006: 92-114). Wij richten ons in het navolgende echter op patriarchale samenlevingen waarin de afstamming via de mannelijke lijn getraceerd wordt en mannen sociaal, economisch en politiek dominant zijn.

Zoals aangegeven is zowel het voortbestaan alsook de 'eigenheid' of identiteit van de verwantschapsgroep belangrijk. Seksualiteit blijkt noodzakelijk te zijn voor het voortbestaan van de groep, maar maakt de groep tegelijkertijd kwetsbaar. Dit geldt vooral voor de vrouwelijke seksualiteit: een vrouw kan immers zwanger raken en daarmee 'ongewenst bloed' de groep binnenbrengen (Douglas 1966). Een vreemde man zou aanspraak kunnen maken op haar arbeid en haar kind en zij zou dan niet meer uitgehuwelijkt kunnen worden aan een door haar familie gewenste partner (Stone 2006: 241). Om elke mogelijkheid van 'vreemde aanspraken' uit te sluiten moet de seksualiteit van een meisje beperkt worden. Schlegel (1991) meent dat de preoccupatie met de maagdelijkheid van meisjes geëxtrapoleerd is naar de controle van elke vorm van vrouwelijke seksualiteit, ook die binnen het huwelijk en ook die van vrouwen die gescheiden of weduwe zijn.

Eer in het recente verleden en het heden

Het tijdperk van de verwantschapssamenlevingen is in grote delen van de wereld voorbij. In veel samenlevingen blijkt eer echter ook nu nog een centrale waarde te zijn. Opvattingen over wat men moet zijn of doen om eer te hebben, verschillen van individu tot individu, van groep tot groep, en van samenleving tot samenleving, maar vertonen wereldwijd ook veel overeenkomsten (zie bijv. Narasimhan-Madhavan 2006; Mernissi 1998; Wikan 1984). Nog altijd geldt dat via het eerconcept de relaties tussen mensen en groepen worden gereguleerd, met name de relaties tussen de seksen. Eer definieert als het ware mannelijkheid en vrouwelijkheid. De beheersing van de seksualiteit van vrouwen is een centraal onderdeel van mannelijkheid maar ook van vrouwelijkheid. Een 'goed meisje' blijft maagd tot haar huwelijk en is daarna seksueel dienstbaar aan haar echtgenoot. Een 'goede man' bewaakt de seksualiteit van de vrouwen van zijn familie. Uit de preoccupatie met mannelijk- en vrouwelijkheid is af te leiden dat eer een belangrijk concept is in samenlevingen waarin mannen en

vrouwen zeer verschillende posities innemen. Vaak zijn dit ook samenlevingen waarin bepaalde categorieën mensen als lager of hoger worden aangeslagen dan andere, zoals het geval is in tribale samenlevingen en kaste- en klassensamenlevingen.

Hoewel het idee dat individuen eervol moeten zijn ten behoeve van een ‘groter goed’ nogal eens wordt gezien als traditioneel, archaisch of niet-westers, speelt een dergelijk eerbegrip ook in industriële samenlevingen in bijvoorbeeld West-Europa een rol. Dit komt niet alleen door de ‘import’ van het eerbegrip door migranten uit landen rond de Middellandse zee, landen in West-Europa blijken ook hun eigen ‘eergeschiedenis’ te hebben (zie bijv. Spierenburg 1998). Zo laat Robert Nye (1993: 96) zien dat juist de moderne medische wetenschap een belangrijke rol speelde in de herwaardering van een ‘traditioneel’ eerbegrip: toen het negentiende-eeuwse Frankrijk geteisterd werd door bevolkingsafname en geopolitieke zwakte werden mannen opgeroepen hun verantwoordelijkheid te nemen om de ‘dishonor’ van de natie te herstellen. In het belang van de natie moesten zij hun viriliteit en vruchtbaarheid bewijzen door het geboortecijfer op te krikken, en werd van hen verwacht dat zij ‘complete wezens’ zouden worden: krachtig, moedig, strijdvaardig en vooral mannelijk.

Ook de link tussen eer en geweld tegen vrouwen is niet voorbehouden aan ‘traditionele’ of ‘niet-westerse’ samenlevingen. Zo werden in Duitsland tot in de negentiende eeuw publieke eerstraffen voltrokken, bijvoorbeeld voor vrouwen die een ‘onecht’ kind hadden, of voor mannen die waren geslagen door hun vrouw (Mittelalterliches Kriminalmuseum 2005: 335-337). De film ‘The Magdalene Sisters’ van regisseur Peter Mullan speelt in een recenter verleden. De film is gebaseerd op de ervaringen van meisjes die in het Ierland van de jaren 50 van de twintigste eeuw in een klooster werden opgesloten en mishandeld, omdat zij ‘gevallen vrouwen’ waren: zij waren ongehuwd zwanger of slachtoffer van incest. De laatste van deze instituties werd gesloten in 1996. De film laat zien dat ook in Europa de seksualiteit van vrouwen een zaak was van de gemeenschap (Pope 2004).

Baker, Gregware en Cassidy (1999) erkennen dat de familie of de gemeenschap in een land als Groot-Brittannië tegenwoordig minder invloed uitoefent op de wijze waarop mannen hun eer ‘bewaken’. Zij maken echter duidelijk dat gekwetste eergevoelens ook in westerse geïndustrialiseerde landen nog altijd ‘uitgeleefd’ worden in geweld tegen vrouwen, en dat er voor dit geweld lange tijd veel begrip bestond. In Italië bijvoorbeeld werd pas in 1981 een wet afgeschaft die voorzag in strafvermindering voor mannen die een moord hadden gepleegd om hun eer te verdedigen (Bettiga-Boukerbout 2005).

Tot zover zijn we ingegaan op aspecten van eer, en dan met name de ‘seksuele puurheid’ van vrouwen en de controle hiervan door mannen. In de volgende paragraaf zullen we de wijze waarop wij seksualiteit en gender bezien, namelijk als sociaal geconstrueerd, iets meer toelichten. We komen dan vanzelf uit bij een discussie over macht en geweld.

Constructies van seksualiteit en gender

Uit het bovenstaande blijkt dat seksualiteit niet alleen een biologisch feit is maar dat het geconstrueerd wordt: de betekenis en beleving van seksualiteit is afhankelijk van tijd, plaats en cultuur. Dit geldt niet alleen in samenlevingen waarin er een centrale waarde is, want elke samenleving kent normen voor seksueel gedrag, het gewenste aantal en type sekspartners en het ideale lichaam waarmee seks bedreven moet worden. De dominante visie op seksualiteit binnen een samenleving wordt soms aangeduid met de term hegemonische seksualiteit. Joane Nagel (2003: 12) beschrijft de term *hegemonisch* als volgt:

Met *hegemonisch* verwijs ik naar zowel afgedwongen [coercive] als ideologische dominantie: afgedwongen dominantie is gemakkelijker te zien; het verwijst naar het daadwerkelijke gebruik van macht – in wetten, rechtbanken, politie, leger – om specifieke regels op te leggen voor gedrag (wie kan trouwen met wie, wanneer en waar, wie moet dienen in de militaire strijd, wie controleert de geboorte van kinderen en opvoeding van kinderen); ideologische dominantie kan meer of minder subtiel zijn; het verwijst zowel naar expliciete propaganda of “boodschappen” vervat in politieke discoursen, commerciële marketing, of populaire cultuur, alsook naar populaire opvattingen die zo ingeworteld, zo verondersteld, zo onbewust zijn dat ze als vanzelfsprekend worden beschouwd, goed “voelen”, “natuurlijk” lijken. Hegemonische ideologieën zijn moeilijk om zelfs maar over na te denken; de alternatieven zijn zo onvoorstelbaar; werkelijk revolutionaire denkbeelden dagen hegemonieën uit.⁵

Met andere woorden, de hegemonische seksualiteit - wat de inhoud daarvan ook moge zijn - wordt verinnerlijkt. Het ‘westerse’ idee dat seksueel gedrag een basisaspect vormt van de persoonlijke identiteit is bijvoorbeeld een vrij recente ‘uitvinding’, maar wordt door heel veel mensen als ‘natuurlijk’ beschouwd (Nagel 2003: 9).

Gender⁶ is evenzeer sociaal geconstrueerd. De biologische verschillen tussen mannen en vrouwen geven geen aanleiding om mannen en vrouwen als twee verschillende soorten te zien, maar in sociaal en cultureel opzicht worden mannen en vrouwen vaak als zeer verschillend beschouwd. Antropologen hebben laten zien dat bijna elke samenleving een sterke nadruk legt op de zogenaamde fundamentele verschillen tussen mannen en vrouwen, maar dat samenlevingen dit op heel uiteenlopende wijzen doen. Wat in de ene samenleving als mannelijk geldt, kan in een andere samenleving als vrouwelijk bestempeld worden. Het is dus onmogelijk om te spreken van twee seksen of genders met bijbehorend gedrag, die door de tijd en over de wereld heen hetzelfde zijn en blijven. Zowel binnen als tussen samenlevingen bestaan grote verschillen in opvattingen over wat mannelijk en vrouwelijk is alsook in de wijze waarop mannen en vrouwen zich gedragen.

⁵ Alle citaten uit Engelstalige literatuur zijn door de auteurs van dit rapport in het Nederlands vertaald.

⁶ In het Nederlands geeft het begrip gender in plaats van sekse al aan dat de gebruiker van het begrip man-vrouwverhoudingen niet beschouwt als biologisch gedetermineerd.

Macht, gender en seksualiteit

Seksualiteit is altijd verbonden met macht. Ten behoeve van de constructie van mannelijkheid en vrouwelijkheid moet seksualiteit in ‘goede’ banen geleid worden. Wie macht heeft, kan de eigen normen omtrent seksualiteit aan anderen opleggen en wie in staat is om de seksualiteit van anderen te controleren, heeft macht. Meestal zijn het vooral mannen die deze seksuele macht bezitten, want hoewel er een klein aantal samenlevingen is (geweest) waarbinnen er een redelijke mate van sekse- of gendergelijkheid bestaat, hebben mannen in de meeste samenlevingen meer macht. Ook in de meest liberale samenlevingen worden beelden van seksualiteit nog vaak gedomineerd door mannelijke normen van en ervaringen met seksualiteit. Deze blijken ook verinnerlijkt te worden door vrouwen. Er hoeft dus geen sprake te zijn van brute dominantie om van macht te spreken: ongelijke machtsposities kunnen als zo natuurlijk worden ervaren dat mensen er niet tegen in opstand komen. Zoals Dorothy Smith aangeeft wanneer zij over macht spreekt: “Op het interpersoonlijke niveau is het niet een samenzwering van mannen tegen vrouwen... Het is een complementair sociaal proces tussen mannen en vrouwen. Vrouwen zijn *medeplichtig* aan de sociale praktijken van hun zwijgen” (Smith 1987 – in Wilson en Thompson 2001: 72, cursivering toegevoegd).

Maar hoewel macht dus veelal impliciet en ongemerkt wordt uitgeoefend, kunnen gevoelens van macht of onmacht wel tot uiting komen in zichtbaar geweld. Seksualiteit en seksueel geweld zijn centrale terreinen voor het instandhouden van ongelijke machtsverhoudingen tussen de seksen. Onderzoek laat zien dat een verandering in de machtsbalans ten gunste van vrouwen vaak leidt tot een toename van seksueel geweld tegen vrouwen (Timmerman 1990; Kelly 2005).

Groepsgrenzen trekken en bewaken

Wij hebben dus gezien dat constructies van gender moeilijk denkbaar zijn zonder constructies van seksualiteit en vice versa. Wat goede of echte mannen en goede of echte vrouwen zijn, wordt in de meeste samenlevingen immers grotendeels bepaald door het seksuele en reproductieve gedrag en de huwelijkse status van mannen en vrouwen. In situaties waarin meerdere religieuze of etnische groepen met elkaar samenleven - overal dus - zijn oordelen van leden van religieuze of etnische groepen over andere groepen vaak gebaseerd op ideeën over de seksualiteit van de Ander. Deze wordt bijvoorbeeld afgeschilderd als passief, beperkt, pervers, dierlijk of hyperseksueel (Nagel 2003). Wij gaven in het bovenstaande al aan dat in ‘kinship-based’ samenlevingen, ‘concurrerende’ verwantschapsgroepen worden beschouwd als immoreel, zwak of juist gevaarlijk. Dit blijkt dus nog steeds opgeld te doen. De perceptie van betrokkenen is dat, omdat de Ander een perverse of gemankeerde seksuele moraal bezit, men zich ervan moet afschermen. In feite zijn het juist die noties zelf die de grenzen tussen verschillende sociale of etnische groepen realiseren.

Zoals noties over ‘goede’ en ‘foute’ seksualiteit een functie hebben in het sociale verkeer tussen groepen, heeft ook eerge relateerd geweld – geweld dat vaak gekoppeld is aan het overtreden van seksuele grenzen – te maken met het bewaken van de groepsgrenzen. Een van de meest

voorkomende situaties waarin eergerelateerd geweld voorkomt is immers wanneer jongeren liefdesrelaties aangaan met leden van andere religieuze of etnische groepen, of uit families die ‘minder’ of ‘lager’ zijn en daarmee als een bedreiging worden gezien voor de eigen familie. De vraag tussen wie deze grenzen in concreto getrokken worden is relevant.

Het ligt voor de hand om hierbij te denken aan grenzen tussen de dominante samenleving en de etnische minderheidsgroep. Om daar een voorbeeld van te geven, volgens Lenie Brouwer (1997) die ruim tien jaar geleden onderzoek verrichtte onder weggelopen meisjes in Nederland, werd het weglopen van een meisje in Turkije of Marokko veelal beschouwd als een generatieconflict: een meisje dat van huis wegliep overschreed de grenzen van het betamelijke. In multicultureel Nederland kreeg het weglopen van ongehuwde meisjes echter een andere dimensie: weglopen werd beschouwd als het overschrijden van een etnische grens. Een wegloopster mocht dan ook geen hulp zoeken bij Nederlandse instanties.

Wilbert (1988) daarentegen geeft aan dat mensen uit Turkije zichzelf definiëren ten opzichte van ‘interne anderen’, dus ten opzichte van mensen uit Turkije met een andere etnische of religieuze achtergrond. Gezik (2002) maakt duidelijk dat eerwraak in Turkije vooral voorkomt in etnisch of religieus gemengde gebieden, waar de verschillende groepen hun identiteit willen benadrukken. Juist de kleine verschillen tussen etnische groepen zouden een aanleiding zijn om daar, vaker dan elders, tot eergerelateerd geweld over te gaan. Omdat etniciteit een sterke politieke dimensie heeft in Turkije, heeft eergerelateerd geweld dat ook (zie Halis 2001; Pervizat 2005⁷). Over Marokko of Suriname zijn wij iets dergelijks niet tegengekomen.⁸

Intersectionaliteit

Het idee van genderspecifieke voorschriften voor seksualiteit als middel ter verdediging van groepsgrenzen gaat uit van de ‘intersectionaliteit’ van gender en etniciteit. Vrouwzijn betekent vaak iets anders voor een Nederlands meisje dan voor een Marokkaans meisje – niet alleen omdat veel Marokkaanse ouders hun kinderen anders opvoeden dan veel autochtone Nederlanders, maar ook omdat ‘de Nederlanders’ een Marokkaanse vrouw vaak in een ander licht bezien dan een autochtone vrouw. Als een Marokkaanse een hoofddoek draagt is ze dom, zielig, of onderdrukt, als ze er geen draagt wordt haar gevraagd: “Hoef jij geen hoofddoek op?” Lenie Brouwer (1997) stelt dat Turkse en Marokkaanse meiden zich zowel ten opzichte van hun ouders alsook als lid van een etnische minderheid moeten emanciperen.

⁷ Pervizat merkt op dat moorden in sommige regio’s veel sneller het etiket eermoord opgeplakt krijgen dan in andere, en dat beelden en cijfers over het vóórkomen van eermoorden in Turkije mogelijk dus niet betrouwbaar zijn.

⁸ Uit empirisch onderzoek is wel af te leiden dat Arabische Marokkanen over het algemeen als toleranter en iets minder eergevoelig worden beschouwd dan Berbers, en dat Hindostanen veel meer dan Creolen in een dwingend ‘eerklimaat’ leven (zie bijv. Terpstra en van Dijke 2006; Lalmahomed 1995). Het argument over het verdedigen van etnische groepsgrenzen wordt echter niet naar voren gebracht.

De begrippen gender en etniciteit kunnen misschien aangevuld worden met een derde begrip: klasse. Het idee wordt nogal eens opgeworpen, bijvoorbeeld in de documentaire *Verdwaalde Gezichten* (2007) en door Van der Zee (2006), dat als mensen weinig of geen status of bezit hebben, zij zich vastklampen aan hun eer, in de zin van controle over vrouwen. Het idee dat mensen zich in uiterste nood vastgrijpen aan hun eer, refereert aan de gevaren van een lage sociaal-economische status van mannen: wie geen opleiding, bezittingen en inkomen heeft om status aan te ontlenen, zou sneller tot eengerelateerd geweld overgaan. Volgens Rob Ermers (2007) die eer beschouwt als een absoluut en niet aan interpretaties onderhevig begrip is dit onjuist. Hierop komen wij nog terug.

Het ziet er bovendien naar uit dat de veronderstelde verstoring van de traditionele man-vrouwverhoudingen in het gezin als gevolg van migratie een rol speelt in de neiging of bereidheid om geweld te gebruiken omwille van de eer. Het zou zo zijn dat jongens die verder niet veel weten klaar te spelen in de Nederlandse samenleving, zich storten op de eer van hun zussen.

In het bovenstaande is aangegeven dat bij het bestuderen van geweld gefocust moet worden op de context waarin seksualiteit, gender en etniciteit al dan niet gereconstrueerd worden. Ongelijke man-vrouwverhoudingen blijken (seksueel) geweld in de hand te werken, maar ook wanneer machtsverhoudingen tussen de seksen verschuiven in de richting van meer gelijkwaardigheid komt geweld veel voor. Voordat wij nu een aantal onderzoeken bespreken die handelen over de wijze waarop eer en geweld op elkaar inspelen onder Hindostanen, Turken en Marokkanen in Nederland, willen we nog iets dieper ingaan op de verschillende wijzen waarop geweld kan worden beschouwd.

Geweld

In veel literatuur - ook in een deel van de literatuur die wij in het onderstaande zullen bespreken - bestaat de neiging om geweld vooral in fysieke termen te beschouwen. Fysiek geweld door 'gewone burgers' is in Nederland strafbaar, tenzij het wordt toegepast uit zelfverdediging. Wat fysiek geweld is, lijkt redelijk makkelijk vast te stellen. Dat fysiek geweld strafbaar is lijkt 'logisch', maar uit het feit dat zaken als kindermishandeling en vrouwenmishandeling in Nederland pas enkele tientallen jaren geleden als maatschappelijk probleem onderkend werden, is af te leiden dat de erkenning van een fenomeen als zijnde 'geweld' afhankelijk is van de maatschappelijke context. Dit geldt voor fysiek geweld en zo mogelijk nog meer voor andere vormen van het 'toebrengen van schade' aan personen die als vormen van geweld kunnen worden beschouwd. Het blijkt eigenlijk helemaal niet zo gemakkelijk te zijn om geweld te definiëren. De antropologen Nancy Sheper-Hughes en Philippe Bourgeois zeggen hier het volgende over:

Natuurlijk, de politie, sociaal werkers en familierechters moeten besluiten of het slaan van een kind met een hand, een borstel, een leren riem, of een kind door een kamer gooien, of een kind tegen een muur slaan, een gewelddaad is of een cultureel gedefinieerde legitieme uitdrukking van ouderlijke autoriteit en verantwoordelijkheid. Wereldrechtbanken moeten besluiten of zij "vuile oorlogen" en "etnische zuiveringen"

in de juridische categorie van genocide scharen. (...) Echter, geweld zelf onttrekt zich aan een gemakkelijke categorisering. Het kan alles zijn of niets; legitiem of illegitiem; zichtbaar of onzichtbaar; noodzakelijk of zonder waarde; zinloos en gratuit of uitermate rationeel en strategisch. Revolutionair geweld, massamoorden, en staatsrepressie zijn vaak pijnlijk grafisch en transparant. Het *alledaagse* geweld van kindersterfte, langzame hongerdood, ziektes, wanhoop, en vernedering dat sociaal gemarginaliseerde mensen vernietigt met een veel grotere frequentie, is vaak onzichtbaar en wordt niet herkend. (...) meer dan *sui generis*, geweld is in het oog van degene die het ziet (violence is in the eye of the beholder). (Nancy Scheper-Hughes & Philippe Bourgeois 2007: 2)

Alle samenlevingen gebruiken en geven uiting aan bepaalde vormen van geweld, definiëren en bestrijden bepaalde vormen van geweld, en legitimeren andere vormen. De stelling van Sheper-Hughes en Bourgeois dat geweld ‘in het oog is van degene die het ziet’, maakt duidelijk dat opvattingen over geweld een sociale constructie zijn. Dit houdt in dat mensen zich een slachtoffer van geweld kunnen voelen, zonder dat dit door anderen erkend wordt. Het betekent ook dat slachtoffers van handelingen die door anderen als gewelddadig worden beschouwd, deze niet als zodanig hoeven te ervaren. Zo beschouwde een Marokkaanse man die deelnam aan het onderzoek van Metin, Krikke en Şimşek (2006: 176) de vele klappen die hij als kind kreeg niet als geweld maar als opvoeding.

Wij gaven al aan dat verschillen in macht tussen gehuwde mannen en vrouwen vaak als zo vanzelfsprekend worden ervaren dat mannen geen ‘openlijk’ geweld hoeven toe te passen om hun machtspositie te behouden. Hetzelfde kan gelden in de relaties tussen ouders en kinderen of in de verhouding tussen verschillende etnische groepen. Alle gewoontes en ongeschreven regels die ervoor zorgen dat mensen zich geen illusies durven te maken over een leven buiten de routine van dat moment, vatten wij echter ook op als een vorm van geweld, en wel een vorm van ‘alledaags geweld’. Er hoeft geen sprake te zijn van verbaal of psychisch geweld om van alledaags geweld te spreken: de uitgezonden boodschappen zijn vaak heel subtiel. Tegen alledaags geweld wordt niet gemakkelijk geprotesteerd omdat het beschouwd wordt als ‘de natuur’ of ‘het systeem’. Mensen kunnen er echter wel onder lijden en soms komen mensen pas lang nadat ze dit geweld hebben meegemaakt tot het inzicht dat ze er onder -geleden hebben. Dit geldt ook voor enkele van onze respondenten, zo zal blijken.

Een ander aspect van geweld dat wij willen benoemen is de wijze waarop door wetenschappers veelal naar geweld gekeken wordt. Fysiek geweld wordt meestal beschouwd als een middel om een doel, bijvoorbeeld geld of macht, te bereiken: geweld is dus ‘instrumenteel’. Dit is zeker het geval wanneer we spreken over eengerelateerd geweld, waarvan verondersteld wordt dat het plaatsvindt om de eer te zuiveren. Op deze benadering die wij zelf ook hanteren in bovenstaande beschouwing van geweld, gender en macht, valt echter wel iets af te dingen. Geweld beschouwen als een middel om een doel te bereiken gaat immers voorbij aan het gegeven dat geweld, in ieder geval voor een individuele dader, een doel op zich kan zijn. Willem Schinkel zegt daarover:

Wij calculeren niet rationeel welke middelen te gebruiken om onze doelen te bereiken, het is meer dat we ons beter op ons gemak voelen met sommige middelen en minder geneigd zijn tot andere middelen, die meer efficiënt zouden kunnen zijn om onze doelen te bereiken. Een punt is dat we niet alleen naar resultaten verlangen, en daarvoor de middelen calculeren, maar dat we ook meer naar sommige middelen verlangen dan naar andere. (2004: 19, vertaald door auteurs van dit rapport)

De vraag waarom mensen meer naar sommige ‘middelen’ verlangen dan andere, wordt door hem in het artikel waaruit het citaat afkomstig is niet beantwoord en is vanzelfsprekend een belangrijke vraag, maar Schinkel legt wel een zwakke plek bloot in de theorievorming over geweld. De nadruk op het instrumentele aspect van geweld – en hij heeft het dan over fysiek geweld – leidt tot een zoektocht naar het motief en doel van de dader van het geweld. Het motief voor geweld wordt echter vaak pas achteraf of ‘al doende’ geconstrueerd (zie bijv. Jansen 2008). Vooral met betrekking tot eengerelateerd geweld is de gangbare opvatting dat dit geweld een duidelijk omschreven doel dient. Empirisch onderzoek over ervaringen met en percepties van eengerelateerd geweld, waaronder het onderhavige onderzoek, laat echter zien dat begin, eind, doel en middel vaak moeilijk te onderscheiden zijn. Onderscheidingen als trotsmoord en eermoord die soms gemaakt worden, suggereren een ordentelijkheid die meestal niet bestaat. Het is daarom beter om een benadering te hanteren waarin aandacht bestaat voor de velerlei aspecten van geweld, dan om geweld eenduidig te definiëren als van een bepaald type (Schinkel 2004: 19-20).

De slachtoffer-dadertegenstelling bij geweld in het gezin

Vrouwen worden geassocieerd met de slachtofferrol, terwijl daders van geweld in het gezin geacht worden van het mannelijk geslacht te zijn. Uit onderzoek naar geweld binnen het gezin (bijv. Yerden 2008) blijkt echter dat een scherp onderscheid tussen slachtoffers en plegers van geweld soms moeilijk te maken is. Soms worden slachtoffers plegers, en worden plegers slachtoffers. Ook blijkt dat vrouwen plegger en mannen slachtoffer van fysiek geweld kunnen zijn. Een analyse van Maaike Meijer (1996) van het werk van de schrijver Jan Wolkers laat haarscherp zien hoe diep de afwijzing van mannelijk slachtofferschap geworteld is in onze samenleving. Meijer maakt duidelijk dat het verdrongen slachtofferschap van de mannen in de verhalen van Wolkers - zij werden zeer streng en zonder veel liefde opgevoed - hen later tot daders van geweld tegen vrouwen maakt. Renée Römken (1996) geeft aan dat onze samenleving al evenzeer slecht uit de voeten kan met vrouwelijke daders.

Het inzicht dat mannen slachtoffer en vrouwen dader kunnen zijn van geweld doet niets af aan het gegeven dat de meeste slachtoffers van geweld in het gezin van het vrouwelijk geslacht is, en het gros van de daders man. Het doet ook niets af aan het gegeven dat een belangrijk deel van de voedingsbodem voor geweld in het gezin gevormd wordt door ongelijke man-vrouwverhoudingen. Uit het eerder gebruikte citaat van Nagel over ‘hegemonie die natuurlijk aanvoelt’, en de verwijzing naar het interactieve proces waardoor gezinsleden met minder macht - meestal vrouwen – medeplichtig

worden aan het in stand houden van hun ondergeschikte positie, valt af te leiden dat zowel mannen als vrouwen verstrikt kunnen zijn in machtsprocessen. De ongelijkheid tussen mannen en vrouwen blijkt niet alleen op ‘onzichtbare’ wijze, maar ook door middel van psychisch of fysiek geweld in stand te kunnen worden gehouden door vrouwen, en blijkt ook mannen tot slachtoffer te kunnen maken.

Niet alleen ten aanzien van de studie van ‘huiselijk geweld’ dient de slachtofferdadertegenstelling geproblematiseerd te worden, ook voor het begrijpen van eerge relateerd geweld is dit van belang. De rol van vrouwen in het algemeen en moeders in het bijzonder bij het bewaken van de eer, en in uitzonderlijke gevallen zelfs bij het wreken of zuiveren ervan door middel van fysiek geweld, is in veel krantenberichten over eerwraak aan de orde gesteld (bijv. Siesling en Ten Voorde in Nrc-Handelsblad, 2 juni 2007). Advocate Teresa Thornhill (1997) vertelt het verhaal van een jonge vrouw in Iraaks-Koerdistan wiens man was omgebracht door het regime van Saddam Hussein. Toen de vrouw aan het werk was op het land werd zij verkracht. Zij werd vervolgens vermoord door haar eigen moeder, die ook haar dochtertje, dat nu een volle wees was, opvoedde. Hoewel de meeste vrouwen op een veel minder extreme wijze waken over de familie-eer, is het belangrijk oog te hebben voor de rol van vrouwen als plegers van geweld. Juist doordat wij onze definitie van geweld niet beperken tot fysiek, seksueel en psychisch geweld, maar ook de dagelijkse dwang tot eervol gedrag en het beperken van de mentale en fysieke bewegingsvrijheid als een vorm van geweld beschouwen, worden vrouwen als plegers van geweld zichtbaar. Het gaat dan overigens meestal *niet* om ouderschap in strafrechtelijke zin.

Eer, schande en schaamte in Suriname, Marokko en Turkije

Hoewel er in onderzoek (bijv. Lalmahomed 1995) regelmatig verwezen wordt naar het belang van de familie-eer (de *izzat*) onder Hindostanen, zijn wij geen literatuur tegengekomen waarin het eerconcept in Suriname of onder Hindostanen systematisch uiteen wordt gezet. Wij zullen ons voor inzicht in ‘Hindostaanse eer’ daarom uitsluitend op onze respondenten verlaten.

Voor onze uiteenzetting over eer in Marokko baseren wij ons vooral op het werk van Edien Bartels (1993). Eer, *sharaf*⁹, is een complex begrip dat opgebouwd is uit meerdere waarden en concepten. Zo hebben sommige mensen eer door afstamming, maar kan men ook eer verwerven door gedrag en houding. Dit laatste is vooral een familieaangelegenheid: als één lid zich misdraagt heeft dit direct gevolgen voor de rest van de familie. Het verlies van eer leidt tot schande en schaamte (*hasjouma*) en vereist een reactie. Hoewel het idee dat Marokkanen niet doden omwille van de eer door meerdere auteurs naar voren wordt gebracht (Terpstra en van Dijke 2006; Metin, Krikke en Şimşek 2006), wordt onderschreven door het Samenwerkingsverband van Marokkanen in Nederland

⁹ Bartels schrijft het als *şaraf*, wij spellen het als *sharaf*. Wij schrijven de termen die respondenten zelf gebruiken in deze theoretische verkenning en bij het eerste gebruik cursief, verder zullen zij gewoon gedrukt worden.

(SMN)¹⁰, en ook in ons onderzoek wordt bevestigd, geeft Bartels aan dat eerconflicten in Marokko niet zelden tot doodslag of zelfmoord leiden¹¹.

De verantwoordelijkheden van vrouwen en mannen en volwassenen en kinderen met betrekking tot het bewaken van de eer zijn verschillend. Respect (*ihtirām*), gehoorzaamheid (*ta'a*) en de 'kuisheid' van vrouwen staan aan de basis van de eer. Een familie met eer geldt als betrouwbaar, oprecht, barmhartig, gastvrij en wordt geacht niet te roddelen. De vrouwen worden geacht *sharaf* te zijn, gehoorzaam en respectvol. Naar de eerbaarheid van vrouwen wordt verwezen met de term *hurma*. Mannen zijn verantwoordelijk voor de familie, de eer van de familie en de eerbaarheid van de vrouwen. Ook *nif*, wat staat voor viriliteit en vruchtbaarheid, is voor mannen uitermate belangrijk. Families kunnen stijgen in eer, bijvoorbeeld als een lid een goede baan vindt, of dalen in eer, bijvoorbeeld door werkloosheid of door overmatig te roddelen. Ook kan men de eigen eer verhogen door die van anderen te laten dalen, bijvoorbeeld door roddel of door anderen geen respect te verlenen. Bartels (1993) benadrukt sterk dat eer verworven of verloren wordt in een proces van competitie en uitdaging, zij spreekt zelfs over een dynamisch 'spel om eer'.

Hoewel eer op de achtergrond voortdurend ongezegd aanwezig is, staat het dagelijks leven eerder in het teken van het vermijden van schande en schaamte. Schande is een situatie van on-eer, maar schaamte verwijst naar een gevoel dat zowel positief als negatief geladen kan zijn. Schaamte wordt dus niet alleen gezien als negatief maar soms ook als nastrevenswaardig. Zo is het goed als kinderen in bepaalde situaties bescheidenheid en schaamte tonen. De eer kan geschonden worden maar alles wat verborgen blijft, speelt geen rol in eer en schande. Roddel is dus een machtig wapen in de 'eercompetitie'.

Volgens Bartels (1993) kunnen families dus dalen en stijgen in eer. Het aspect van de variabiliteit van de familie-eer wordt op een heel andere wijze naar voren gebracht door Clementine van Eck (2004) die schrijft over eerwraak in Turkije en onder Turken in Nederland. Zij geeft aan dat in Turkije groot belang wordt gehecht aan *namus* (het hebben van kuis vrouwen) en *şeref* (prestige, status)¹². Alleen de *şeref* is volgens haar variabel. *Namus* is absoluut, die heb je of die heb je niet. Ze laat echter ook zien dat mensen creatief zijn in het omgaan met het verlies van *namus*. Ze kunnen dit bijvoorbeeld zo rationaliseren dat het geen zaak van *namus* meer is, of kunnen uit financieel-economische overwegingen de 'namusschande' accepteren. Ze geeft het voorbeeld van een weduwe met twee pas volwassen zonen die een relatie had met een rijke man. Omdat de man de universitaire opleiding bekostigde van de zonen besloot de familie van de weduwe dat de zonen geen eerwraak hoefden te plegen op de vriend van hun moeder (Van Eck 2004: 31, 187-189). Rob Ermers wijst het

¹⁰ SMN is één van de koepels van minderhedenorganisaties die strijden tegen eerge relateerd geweld.

¹¹ Het veldonderzoek dat zij heeft gedaan vond plaats in de jaren tachtig, wat natuurlijk al behoorlijk lang geleden is. Mogelijk is de situatie nu anders.

¹² Er zijn vele meer termen voor eer of begrippen die daar nauw mee verwant zijn in het Turks, maar wij beperken ons tot de twee belangrijkste.

idee dat eer kan stijgen of dalen overigens volledig af (2007: 25, 56). Eer is volgens hem een absoluut begrip: het bezit ervan is een existentiële voorwaarde om te kunnen functioneren in de gemeenschap.

Hoewel de begrippen *namus* en *şeref* in Turkije vrij veel worden gebruikt, geldt ook in Turkije dat kinderen vooral leren wat het betekent om eervol te zijn door te leren wat oneer is. Het woord *ayıp* (schaamtevol) wordt bijvoorbeeld veel vaker gebruikt dan *namus* en *şeref* (Gezik 2003). Gretty Mirdal (2006) kwam in haar kwalitatieve onderzoek onder Turkse en Turks-Koerdische vrouwen in Denemarken, op een totaal van elf woorden die te maken hadden met verlegenheid, schaamte en schande. Daarnaast kwam het woord *ayıp* nog in talloze uitdrukkingen zoals *ayıptır söylemesi* (het is schaamtevol om dat te zeggen) terug.

Het dynamische spel om eer, dat Bartels (1993) benoemt, zien wij niet terug in literatuur over Turkije en Turken, behalve dan in verwijzingen naar een soort van verbale eerduels onder jonge mannen (Gezik 2003). Het gaat hierbij dus om competitie en uitdaging in strikt geritualiseerde vorm. Uit de literatuur kunnen we misschien afleiden dat eer in Marokko een meer dynamisch, onderhandelbaar en wat diffuser concept is dan in Turkije.

In het voorgaande zijn een aantal concepten die in dit onderzoek een centrale rol spelen geïntroduceerd. Doel van deze theoretische verkenning is om het, in dit rapport gepresenteerd, onderzoek in een wetenschappelijk kader te plaatsen. Daarnaast zal in het vervolg van dit rapport steeds nagegaan worden hoe de gepresenteerde data zich verhoudt tot de eerder uitgevoerde onderzoeken.

2. Methodologische verantwoording

In dit onderzoeksrapport wordt verslag gedaan van twee onderzoeken, te weten een onderzoek naar de beleving van eer en eerge relateerd geweld door migranten, en een onderzoek naar de Nederlandse aanpak van eerge relateerd geweld. In deze methodologische verantwoording wordt weergegeven hoe de twee onderzoeken opgezet en verlopen zijn. Daarbij wordt per onderzoekstraject achtereenvolgens ingegaan op: De operationalisering van de vraagstelling naar deelvragen, de onderzoekspopulatie, de onderzoeksmethoden, de analyse methode, de weergave van de resultaten en een reflectie op het verloop van het onderzoek. Naar het onderzoek onder migranten wordt in dit rapport verwezen als onderzoek 1 of deel I. Naar het onderzoek over de aanpak van eerge relateerd geweld wordt verwezen als onderzoek 2 of deel II.

2.1 Onderzoek I: De beleving van eer en eerge relateerd geweld door migranten

De resultaten van dit onderzoek moeten leiden tot de beantwoording van onderstaande vraag:

Welke betekenis geven mannen en vrouwen, zowel jongeren als ouderen, uit migrantengemeenschappen waarin eerge relateerd geweld voorkomt, aan eer en daarmee verwante concepten en praktijken, alsook aan de wijze waarop over eerge relateerd geweld gediscussieerd wordt in de media en politiek?

Ten behoeve van dit onderzoek is deze vraag naar aanleiding van een literatuurstudie, gesprekken met wetenschappers en gesprekken met migranten geoperationaliseerd naar de volgende vijf deelvragen:

1. Hoe wordt er door migranten over eer en schaamte gedacht en wanneer is er volgens hen sprake van een schending van de eer?
2. Kan de geschonden eer volgens migranten gezuiverd worden en zo ja, hoe dan? Wanneer is daarbij sprake van geweld?
3. Welke vormen van eerge relateerd geweld worden door de migranten onderkend en in welke gemeenschappen spelen deze volgens hen?
4. Wat zijn volgens de migranten de onderliggende mechanismen bij eerge relateerd geweld en ander geweld in de familie?
5. Hoe denken de migranten over de wijze waarop de media, de politiek en de hulpverlening omgaan met de problematiek?

De onderzoekspopulatie

Binnen dit onderzoekstraject heeft een afbakening van de onderzoekspopulatie plaatsgevonden. Door ons te richten op een drietal migrantengemeenschappen, in plaats van op alle migrantengemeenschappen waarbinnen eerge relateerd geweld voorkomt, is het mogelijk om deze meer diepgaand te beschrijven. Een dergelijke afbakening stelt ons in staat te kijken naar mogelijk relevante subgroepen binnen één migrantengemeenschap en om variatie binnen de onderzoeksgroepen aan te brengen op grond van factoren als leeftijd, opleiding en migratieachtergrond. Wij richten ons op de volgende drie gemeenschappen: Turken/Turkse Koerden, Marokkanen en Hindostanen.

Het gebruik van bovenstaande termen behoeft enige toelichting. De term ‘Hindostanen’ is een gangbare term om mensen uit Suriname, die oorspronkelijk uit India of Pakistan komen, aan te duiden. Onder hen bevinden zich niet alleen Hindoes maar bijvoorbeeld ook Moslims. Hindoeïstische Hindostanen noemen zichzelf echter meestal ‘Hindoestaan’. Wanneer respondenten die term gebruikten, volgden wij hen daar in. Met betrekking tot de aanduiding Turken/Turkse Koerden, kan het volgende opgemerkt worden. In veel onderzoek worden mensen uit Turkije die zichzelf als Koerd beschouwen als Turks omschreven. In het boek *Huiselijke Vrede* van Metin, Krikke en Şimşek (2006) bijvoorbeeld worden etnische verschillen wel expliciet benoemd - sommige respondenten worden aangeduid als Koerdisch - maar wordt in meer algemene beschrijvingen van opvattingen en processen onder mensen uit Turkije verwezen naar de ‘Turkse gemeenschap’. Wij hanteren de benaming Turkse/Turks-Koerdische gemeenschap omdat een aantal van de Turkse Koerden die wij gesproken hebben zichzelf nadrukkelijk niet als Turks beschouwt. Wij willen tegelijkertijd echter duidelijk maken dat wij hebben gesproken met Koerden die uit Turkije afkomstig zijn, mede daarom

omschrijven wij Turken en Koerden uit Turkije niet als aparte gemeenschappen. Zij hebben een gemeenschappelijke geschiedenis - of die in hun ogen nu negatief of positief gekleurd is, een gemeenschappelijke taal¹³ en een gemeenschappelijk referentiekader¹⁴. Bovendien gaan Turken en Turkse Koerden vaak veel met elkaar om. Wanneer wij verwijzen naar onderzoek waarin de term Turken niet gespecificeerd wordt, zullen wij in navolging van die onderzoekers uitsluitend spreken van Turken.

De keuze voor de Turkse/Turks-Koerdische en Marokkaanse gemeenschap wordt deels ingegeven door cijfers uit het onderzoek van Janssen (2006), waaruit blijkt dat relatief veel eengerelateerd-geweldzaken die bij de politie ‘binnenkomen’ zich afspeelen binnen deze gemeenschappen. Janssen (2006:26, 34-35) concludeert zelf echter al, naar aanleiding van een *pilotstudy* bij de Politie Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid, dat het registreren van eengerelateerd geweld zaken om verschillende redenen moeilijk is. Zo bestaat er nog geen eenduidige definitie van eengerelateerd geweld en kent eengerelateerd geweld diverse verschijningsvormen, waarbij bovendien emotionele en psychische componenten een rol spelen, waardoor zij niet altijd juridisch te kwantificeren zijn. Daarnaast kennen eorzaken een lange duur en zijn zij dynamisch van aard, waardoor onduidelijk is wanneer een zaak afgerond is en analyse slechts een momentopname is. Bovendien is analyse van eorzaken moeilijk omdat er vaak ruimte is voor meerdere interpretaties. Tot slot worden in de registratie door de politie uiteraard alleen die zaken meegenomen waarvan melding is gedaan bij de politie, de zogenaamde *dark numbers* worden hierin niet verdisconteerd.

Het feit dat er nog nauwelijks concrete cijfers zijn van het aantal eengerelateerd-geweldzaken, alsmede het feit dat er nog geen eenduidige definitie is van eengerelateerd geweld, is problematisch, ook voor dit onderzoek, omdat het de afbakening van de onderzoeksgroep bemoeilijkt. Bij de afbakening van de onderzoeksgroepen wordt daarom niet alleen afgegaan op de bestaande cijfers, maar ook op onderzoek over de soorten geweld die binnen de verschillende migrantengemeenschappen voorkomen, zoals dat van Bartels 1993; Brouwer 1997; Gezik 2003; Saharso 2001.

De keuze voor de Hindostaanse gemeenschap is op het eerste gezicht minder voor de hand liggend. In het onderzoek van Janssen worden bijvoorbeeld geen Hindostaanse voorbeelden van eengerelateerd geweld genoemd. Uit ander onderzoek blijkt echter dat binnen deze groep sprake is van een bijzondere vorm van geweld: het aantal zelfdodingen onder Hindostanen ligt een kwart hoger dan bij ‘autochtonen’ (Garssen et al. 2007). Van Bergen et al. (2006:181) en Salverda (2004) geven aan dat een verklaring hiervoor mogelijk gevonden kan worden in ongelijke gender- en familieverhoudingen binnen de Hindostaanse gemeenschap. Er ligt een grote druk op jongeren om zich eervol te gedragen en vooral meisjes hebben weinig vrijheid als het gaat om partnerkeuze en seksualiteit. Soms wordt in relatie tot (het stilhouden van) geweld in de familie ook gesproken over de familie-eer (bijv.

¹³ Hoewel Turks niet de moedertaal is van veel Turkse Koerden spreken zij meestal wel Turks.

¹⁴ In de zin van een connectie met maatschappelijke en politieke ontwikkelingen in Turkije.

Lalmahomed 1995). Met andere woorden, binnen deze gemeenschap zien wij mechanismen terug die ook binnen de Turkse/Turks-Koerdische en Marokkaanse gemeenschap een rol spelen. Wij vonden het daarom belangrijk om na te gaan hoe door Hindostanen over eer en eergerelateerd geweld gedacht wordt.

Deze drie gemeenschappen zijn alle ‘klassieke’ migrantengemeenschappen, terwijl onderzoek laat zien dat vluchtelingen ook belangrijke groep zijn in relatie tot eerkwesties. We zijn ons bewust van het belang aandacht te schenken aan kleine migranten- en vluchtelingengemeenschappen die in de publieke arena vaak gemarginaliseerd worden. Toch was het voor ons belangrijk om dit onderzoek in de zogenaamde klassieke migrantengemeenschappen uit te voeren. Omdat deze gemeenschappen vrij groot en gesetteld zijn, kunnen zij ons veel leren over de betekenis van lokale en situationele verschillen binnen etnische groepen, bijvoorbeeld de wijze waarop opvattingen over eer en geweld veranderen met het verstrijken van de tijd en het wijzigen van de leefomstandigheden. Ook kan onderzoek in deze groepen laten zien of, en zo ja hoe, de extreme zichtbaarheid van bepaalde etnische groepen in het publieke domein invloed uitoefent op de wijze waarop mensen uit die groep zich positioneren.

Het is belangrijk om hier te benadrukken dat wij niet uit waren op het voeren van gesprekken met daders dan wel slachtoffers van eergerelateerd geweld. De focus binnen dit onderzoek lag juist op de betekenissen die door ‘willekeurige leden’ van de onderzochte gemeenschappen gegeven worden aan eer en eergerelateerd geweld. Deze brede focus leidde er echter niet toe dat wij geen enkel slachtoffer van eergerelateerd geweld gesproken hebben, integendeel. Uiteindelijk bleken bij de mensen die wij gesproken hebben, binnen alle drie de gemeenschappen, respondenten te zijn die persoonlijk ervaring hadden met eergerelateerd geweld. Dit was ons echter vooraf niet bekend en was ook niet de reden dat zij geselecteerd waren.

Met onze brede insteek lijkt de aanpak van onderzoek op die van Erdal Gezik (2003) die Turkse jongeren en volwassenen interviewde over eer en eergerelateerd geweld. Ook Betty Salverda (2004) en Leen Stercks en Carolien Bouw (2005) interviewden een ‘brede groep’ ‘allochtonen’. Salverda richtte zich op het welbevinden van Hindostaanse meisjes, Sterckx en Bouw op opvattingen over partnerkeuze onder Turken en Marokkanen, een thema dat verwant is met ons onderwerp van onderzoek. Veel onderzoek is echter vooral gericht op slachtoffers, en soms ook daders, van geweld in het gezin. Zo richtte Bea Lalmahomed (1995) zich uitsluitend op meisjes en vrouwen die slachtoffer waren van geweld in het gezin. Hetzelfde geldt voor Linda Terpstra en Anke van Dijke (2006). Saadet Metin, Hans Krikke en Jale Şimşek (2006) richtten zich daarentegen uitsluitend op mannen, en dan met name op daders, van geweld in Afro-Surinaamse, Turkse en Marokkaanse gezinnen. Aangaande de keuze voor een nadruk op groepsgesprekken in combinatie met de focus op geweld, lijkt onze aanpak op die van hen. İbrahim Yerden (2008), de auteur van *Families onder Druk*, richtte zich eveneens op daders van geweld, en betrok daarnaast ook slachtoffers van geweld in zijn onderzoek.

Hoewel zijn onderzoek gebaseerd is op individuele interviews, lijkt het qua thematiek op het onze, zij het dat er slechts zijdelings aan bod komt.

De onderzoeksmethoden

Binnen dit onderzoekstraject zijn focusgroepgesprekken en individuele interviews gevoerd met Hindostanen, Marokkanen, Turken en Turkse Koerden. Ook informele gesprekken, bijvoorbeeld tijdens bijeenkomsten van zelforganisaties, vormden een bron van informatie. Tijdens de meeste gesprekken was de voertaal Nederlands, maar een vijftiental gesprekken werd gevoerd in het Marokkaans-Arabisch, Berber of Turks.

Alvorens wij dieper ingaan op de opzet en inhoud van de focusgroepgesprekken en de individuele interviews, is het goed om even stil te staan bij de werving van de respondenten¹⁵. In veel Nederlandse studies wordt aangegeven dat het erg moeilijk kan zijn om respondenten te werven voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek onder etnische minderheidsgroepen (bijv. Bouw en Sterckx 2005; Metin, Krikke en Şimşek 2006). Veel Marokkanen en Turken voelen zich ‘overonderzocht’ en wantrouwen onderzoek waarin de negatieve aspecten van hun achtergrond belicht worden. Opvallend in het onderzoek van Metin, Krikke en Şimşek was dat ook, of zelfs, de Turkse, Marokkaanse en Surinaamse professionals zeer wantrouwend stonden ten opzichte van hun onderzoek.

Ook wij hadden soms met wantrouwen en weerstand te maken. Wij hebben geprobeerd het vertrouwen van te winnen mensen door te benadrukken dat het ons juist om de perspectieven van de migranten zelf ging, niet om die van de media of overheid, en door onze eigen netwerken aan te wenden om respondenten te werven. Twee van de onderzoekers zijn van Marokkaanse afkomst en hebben hun netwerk aangewend om Marokkaanse en in mindere mate Turkse en Hindostaanse respondenten te werven. Een van de ‘autochtone’ onderzoekers heeft jarenlang in Turkije gewoond en gewerkt, spreekt Turks en heeft een Turkse partner. Dit maakte het mogelijk voor haar om vrij gemakkelijk Turkse en Turks-Koerdische respondenten te werven. Met de Hindostaanse respondenten was er geen directe link, behalve dan dat de huishoudelijke hulp en oppas van één van de begeleiders van het onderzoek Hindostaans is. Zij heeft voor ons twee groepen Hindostanen bij elkaar gebracht. De overige contacten met Hindostanen zijn gelegd via mensen uit de verschillende gemeenschappen die affiniteit hebben met de thematiek met het onderzoek, door zelforganisaties¹⁶ en door onderzoeksbureau Okuden¹⁷.

Focusgroepen

Focusgroepen kunnen gezien worden als groepsinterviews. Volgens Jean Schensul (1999) hebben groepsinterviews - alle gesprekken tussen een onderzoeker en meerdere mensen - de volgende

¹⁵ Wanneer wij spreken over de mensen die meededen aan focusgroepgesprekken, worden zij ook wel aangeduid als ‘deelnemers’.

¹⁶ De Koerdische Arbeiders Unie in Den Haag en het Turkse Vrouwen Komitee in Utrecht.

¹⁷ Zie voor informatie: www.okuden.nl

kenmerken en voordelen: Zij kunnen veel data in korte tijd genereren, zij geven de onderzoeker de gelegenheid reacties van mensen op anderen waar te nemen en te analyseren, zij produceren inzichten die moeilijk te verkrijgen zouden zijn zonder de interactie in de groep, en zij kunnen het ‘natural language discourse’ naar voren halen. Wilkinson (1998) benadrukt bovendien dat deelnemers aan focusgroepen in samenspel met anderen betekenissen construeren. Zij vindt focusgroepen daardoor buitengewoon geschikt om thema’s als macht bespreekbaar te maken en om te onderzoeken hoe betekenisgeving in sociale contexten tot stand komt.

In totaal hebben wij achttien focusgroepen belegd¹⁸, waaraan in totaal 104 mensen hebben deelgenomen. Het doel was om een zo gevarieerd mogelijke groep Marokkanen, Hindostanen en Turken/Turkse Koerden te bereiken. De focusgroepen hadden tussen de drie en tien deelnemers¹⁹ en vonden plaats in Amsterdam, Rotterdam, Deventer, Den Haag, Utrecht, Almere, Zoetermeer en Leiden. Negen groepen bestonden uit uitsluitend vrouwen, drie uit uitsluitend mannen, en aan zes groepsgesprekken namen zowel mannen als vrouwen deel. Van de groepen in de Turkse/Turks-Koerdische gemeenschap waren er drie gemengd, drie met alleen vrouwen, en één met alleen mannen. Binnen de Marokkaanse gemeenschap spraken wij drie keer met alleen vrouwen, twee keer met een gemengde groep en twee keer met alleen mannen. Onder Hindostanen waren er drie groepen met alleen vrouwen en één groep bestond uit mannen en vrouwen (Zie bijlage 1, deel I).

Meestal werden de gesprekken gevoerd aan de hand van een uitgebreid gesprekschema (zie bijlage 2). We begonnen de focusgroepen dan met een persoonlijk voorstelrondje. De onderzoekers gaven daarbij het voorbeeld en stelden zichzelf niet alleen als onderzoeker voor, maar zij gingen ook in op hun eigen, persoonlijke achtergrond, zoals leeftijd, relatie, het al dan niet hebben van kinderen, religieuze achtergrond en eventuele migratieachtergrond. De deelnemers volgden dit voorbeeld vaak. Vervolgens werd gestart met vragen als: hoe hebben jullie tijdens jullie opvoeding meegekregen wat eervol gedrag is? Welke normen en waarden waren daarbij belangrijk? Werden broers en zussen verschillend opgevoed? Welke rol speelde religie daarbij? Daarnaast werd in de gesprekken met casussen gewerkt om reacties uit te lokken bij de respondenten over concrete gevallen van eerschending en eergerelateerd geweld en over de rol van de hulpverlening in deze.

Voor deze open aanpak is gekozen omdat het gaat om de beleving van eer en eergerelateerd geweld door de migranten zelf. Voorkomen moest worden dat onderzoekers sturend zouden optreden en respondenten woorden in de mond leggen. Bovendien werd uit de eerste gesprekken met migranten en wetenschappers duidelijk dat eer een impliciet en weinig tastbaar concept is en dat de term ‘eengerelateerd geweld’ voor veel mensen geheel nieuw is. Daarom heeft het vaak geen zin om recht op de vrouw of man af te vragen wat eer en eergerelateerd geweld inhouden en moeten de

¹⁸ Een enkele keer was de groep bijeengebracht door een zelforganisatie en schoven wij aan om met de bezoekers te praten over eer en eergerelateerd geweld.

¹⁹ Met uitzondering van de twee bijeenkomsten die door zelforganisaties georganiseerd werden, hierbij waren de groepen groter.

betekeningen van deze termen op een andere manier in kaart gebracht worden. Hoe indirect of direct de vragen werden gesteld hing wel af van de samenstelling van en de sfeer in de groep.

De gesprekken duurden gemiddeld twee uur en vonden plaats bij één van de deelnemers thuis dan wel in een vergaderkamer op de Vrije Universiteit (VU) of aan de Hogeschool van Amsterdam (HvA), of bijvoorbeeld in het gebouw van een zelf- of maatschappelijke organisatie. Een gesprek met Hindostaanse vrouwen vond bijvoorbeeld plaats bij Dona Daria in Rotterdam. Bij de gesprekken waren altijd minimaal twee van de onderzoekers aanwezig. De ene onderzoeker nam dan de rol van gespreksleider op zich, terwijl de andere onderzoeker observeerde wat er in de groep gebeurde en soms het gesprek bijstuurde. De tweede onderzoeker zorgde er bijvoorbeeld voor dat alle deelnemers gehoord werden, of dat op bepaalde thema's dieper ingegaan werd. De gesprekken werden meestal met een voice recorder opgenomen en daarna letterlijk getranscribeerd. Waar het niet mogelijk was om het gesprek op te nemen, werden door de onderzoekers aantekeningen gemaakt en later uitgewerkt. Deze transcripties en notities vormden de basis voor de latere analyse.

Individuele interviews

Behalve uit focusgroepen bestaat onderzoek I ook uit individuele interviews met migranten. In individuele interviews was het mogelijk dieper in te gaan op de verschillende aspecten van eer en eengerelateerd geweld die uit de focusgroepen naar voren kwamen. Bovendien maakten de individuele interviews het mogelijk om de levensgeschiedenissen van de respondenten in kaart te brengen.

Als uitgangspunt voor deze interviews diende het gespreksschema voor de focusgroepen. Daarbij werd voortdurend getracht om het niet in abstracte zin over eer en eengerelateerd geweld te hebben, maar om het persoonlijk te maken. Daarom werden tijdens deze gesprekken vragen gesteld als: "Kun je daar een voorbeeld van geven?" "Hoe doe je dat zelf dan?" "Ken je daar een voorbeeld van in je eigen omgeving?" "Tijdens een ander gesprek vertelde iemand het volgende ... herken je dit?" Wanneer mensen een eigen verhaal hadden dat ze wilden vertellen, bijvoorbeeld over een bijzondere jeugd of een scheiding, werd dat schema niet gebruikt.

In totaal zijn er tweeëntwintig individuele interviews gehouden met migranten. De respondenten zijn geworven via de focusgroepen en via de eigen netwerken van de onderzoekers. Daarbij is net als bij de focusgroepen getracht een zo breed mogelijke selectie van respondenten te bereiken qua sekse, opleiding en leeftijd. Uiteindelijk zijn vijf interviews met Hindostanen gevoerd, (drie vrouwen en twee mannen), negen met Turken en Koerden (vijf mannen en vier vrouwen) en zeven met Marokkanen (vijf vrouwen en twee mannen). (Zie bijlage 1, deel 2)

Deze gesprekken zijn veelal bij de mensen thuis gevoerd, soms in een café en een enkele keer in het kantoor van de onderzoekers op de Vrije Universiteit. Bij deze gesprekken waren soms twee onderzoekers aanwezig, maar meestal werden deze interviews door één onderzoeker afgenomen. De interviews varieerden in lengte van één uur tot drie uur en werden vrijwel allemaal opgenomen met een voice recorder om later getranscribeerd te worden.

Opleiding, leeftijd en religie van de respondenten

De Marokkanen die wij gesproken hebben, zijn over het algemeen redelijk jong en vrij hoog opgeleid: er zitten relatief veel studenten tussen. De meeste zijn bovendien woonachtig in Amsterdam, maar komen oorspronkelijk uit kleinere plaatsen in Nederland. Het feit dat de Marokkaanse onderzoekers die een groot deel van de werving en de gesprekken hebben gedaan allebei in Amsterdam hebben gestudeerd, heeft er ongetwijfeld aan bijgedragen dat laagopgeleide Marokkanen van buiten de regio Amsterdam wat minder goed vertegenwoordigd zijn in ons onderzoek. Met deze nadruk op de opvattingen van jonge hoogopgeleide Marokkanen vormt ons onderzoek, in ieder geval waar het mannen aangaat, een mooie aanvulling op het onderzoek Huiselijke Vrede van Metin, Krikke en Şimşek (2006), waarin vooral oudere laagopgeleide mannen centraal staan.

Alle Marokkanen gaven aan moslim te zijn. Net als bij de gelovige Turken en Turkse Koerden, waren er grote verschillen in de wijze waarop zij hun geloof belijden of praktiseren. Er werd niet gesproken over verschillende geloofsstromingen of geloofsopvattingen, hooguit werd opgemerkt dat de één strikter was of de islam ‘ouderwets’ opvatte dan de ander.

Onder de Turken en Turkse Koerden ligt het opleidingspeil lager dan in de Marokkaanse groep en is de leeftijdspreiding gevarieerder. Er hebben twee focusgroepen plaatsgevonden met jonge hoogopgeleide Turken. In de andere focusgroepen lag het opleidingspeil lager, sommigen hebben een mbo-opleiding en anderen zijn beduidend lager opgeleid (zij doen bijvoorbeeld ongeschoold werk). Onder hen zijn tot slot minder mensen die vanuit een kleinere plaats naar de grote steden zijn verhuisd dan bij de Marokkanen. Aangaande deze gemeenschap is het belangrijk om aan te geven dat de Koerden die wij hebben geïnterviewd, allen geworven werden binnen of via de Koerdische Arbeiders Unie in Den Haag. Deze organisatie heeft grote sympathie voor één bepaalde Koerdische partij in Turkije en staat zeer kritisch tegenover de PKK, de Arbeiderspartij van Koerdistan. Mensen uit Turkije die zich identificeren als Koerdisch maar die niet betrokken zijn bij organisaties, of die betrokken zijn bij andere Turkse of Turks-Koerdische organisaties, hebben wij niet gesproken.

Van de Turken en Turkse Koerden gaven enkelen aan niet gelovig te zijn. Twee van hen werden als Alevieten opgevoed, de anderen als Soennieten. De rest is min of meer belijdend Soennitisch of Alevitisch. Zij hechten echter niet allemaal dezelfde waarde aan hun geloof en ook de wijze waarop zij hun geloof praktiseren verschilt van persoon tot persoon. Voor sommige Soennieten blijft het praktiseren van hun geloof beperkt tot het vasten tijdens de Ramadan en het vieren van andere islamitische feesten. Anderen bidden vijfmaal daags en zijn bijvoorbeeld ook op pelgrimstocht naar Mekka geweest. Voor Alevieten geldt dat, ook wanneer zij zich verbonden voelen met het Alevitisme als religieuze identiteit, dit niet altijd betekent dat daar ‘veel aan gedaan’ hoeft te worden.

Voor de Hindostanen in de focusgroepen en interviews geldt dat zij variëren in opleidingsniveau, van laag tot hooggeschoold (hbo), en het soort werk dat zij doen, van werk als kinderoppas tot adviseur personeelszaken. De leeftijdsvariatie is vergelijkbaar met die van de Turken/Turkse Koerden, en is daarmee diverser dan die van Marokkanen. Hindostanen zijn in dit

onderzoek misschien het meest divers in hun religieuze achtergrond en beleving. De meesten van hen zijn Hindoe, maar van verschillende stromingen, zo werden de Arya Samaj en de Sanatan Dharma²⁰ genoemd. Enkelen werden christelijk of islamitisch opgevoed maar zijn later een andere religie gaan aanhangen, enkelen zijn moslim, sommigen ‘doen niets met het geloof’.

In relatie tot alle etnische groepen geldt dat er niet altijd tijd of gelegenheid was om mensen vragen te stellen over hun opleiding, beroepsstatus en leeftijd. In groepen die vrij spontaan tot stand werden gebracht, zoals het geval was bij een Alevitische vereniging²¹ waar iemand voor ons binnen enkele minuten een groep van vier mannen bijeenbracht, leek het niet altijd kies om mensen te ondervragen over allerlei persoonlijke achtergronden. Het kwam ook wel voor dat er enige weerstand tegen het onderzoek overwonnen moest worden en dat het gesprek daarom op een informele wijze op gang werd gebracht, waardoor bepaalde vragen achterwege moesten worden gelaten.

Het verloop van de analyse

Zoals al eerder aangegeven is, dienden de transcripties en de gemaakte notities als basis voor de analyse. De focusgroepen en interviews werden op verschillende niveaus geanalyseerd. Allereerst is gekeken naar wat de respondenten expliciet zeiden over eer en eengerelateerd geweld, dan wel over de hulpverlening en de overheidsaanpak. Daarnaast is gekeken naar de voorbeelden die de respondenten hanteerden als zij hun standpunten wilden onderbouwen: Welke impliciete betekenis over eer en eengerelateerd geweld kan men hieruit afleiden? En welke rol spelen hulpverlenende instanties hier eventueel in. Bij de focusgroepen is bovendien gekeken naar de interactie binnen de groep: Hoe reageerden de respondenten op elkaars standpunten? Kwam men tot consensus of corrigeerde men elkaar binnen de groep? Bij de interviews lag de focus meer op de levensgeschiedenissen van mensen: wat kunnen we daaruit afleiden? Hoe leerden zij bijvoorbeeld wat eervol gedrag is? En wat geven zij door aan hun eigen kinderen? Tot slot is gekeken naar hoe de geanalyseerde gegevens zich verhouden tot de bestaande literatuur over eer en eengerelateerd geweld binnen de verschillende migrantengemeenschappen.

Reflectie op het onderzoek

Hoewel getracht is om in de focusgroepen en in de interviews te zorgen voor een variatie in de achtergrond van de respondenten, bijvoorbeeld qua opleiding, leeftijd en sekse, is het niet altijd goed mogelijk gebleken om dit te sturen. Onderzoekers zijn immers altijd afhankelijk van de bereidheid van leden van de onderzoekspopulatie om mee te werken aan hun onderzoek. Hoewel wij een groot aantal mensen bereid hebben gevonden om mee te werken aan dit onderzoek, waren er ook mensen die nadrukkelijk aangaven niet mee te willen werken.

²⁰ Hoewel de termen Sanatan Dharma en Hindoeïsme vaak als synoniemen worden gebruikt, gaf een respondent aan dat dit verschillende richtingen zijn.

²¹ Alevieten komen uit Turkije. Zij voelen zich meestal wel moslim, maar beschouwen zichzelf als anders dan de meerderheid van de moslims die Soennitisch is.

Een reden voor mensen om niet mee te werken was dat het onderzoek ‘uit verdachte hoek kwam’. In Deventer liepen pogingen om een groep mannen bij elkaar te brengen die regelmatig een vrij strenge moskee te bezoeken op niets uit – “ze wantrouwen zo’n onderzoek”, vertelde de Turkse man die voor ons bemiddelde. In Lelystad trokken Marokkaanse vrouwen zich terug, toen ze hoorden dat het onderzoek in opdracht van Justitie werd gedaan. Een andere reden voor mensen om niet mee te werken, was dat zij het onderzoek niet als ‘bij hen behorend’ ervoeren. Het bleek bijvoorbeeld moeilijk om een groep Hindostaanse mannen bereid te vinden om mee te werken. Dit heeft mogelijk te maken met het gegeven dat veel Hindostanen in eerste instantie van mening zijn dat de term eengerelateerd geweld, die zij meestal associëren met eermoord, niet op hen van toepassing is. Terwijl Hindostaanse vrouwen wel bereid zijn om na te denken over een eventuele link tussen eer en geweld, ligt dit voor Hindostaanse mannen mogelijk problematischer. Gelukkig hebben we wel enkele Hindostaanse mannen bereid gevonden tot een interview en namen er ook mannen deel aan een gemengde focusgroep. Meer Hindostaanse mannen in het onderzoek betrekken was zeker mogelijk geweest, maar niet binnen het tijdsbestek van dit onderzoek.²²

Zoals wij al in het bovenstaande al aangaven, hebben wij niet in alle etnische groepen dezelfde variatie in leeftijd en opleiding en dergelijke bereikt. Door de uitkomsten van ons onderzoek steeds te verbinden aan die van ander onderzoek, komen wij in de meeste gevallen echter tot een goed inzicht in ‘wat er leeft’ in de verschillende gemeenschappen. Met betrekking tot de Hindostaanse gemeenschap willen we echter het volgende opmerken. In vergelijking met de aandacht in onderzoek en beleid voor de ervaringen en opvattingen van Turkse en Marokkaanse mannen met betrekking tot geweld, is er weinig aandacht voor Hindostaanse mannen. Zij zijn bijna onzichtbaar, ook voor hulpverleners. Op basis van gesprekken met hulpverleners stellen Metin, Krikke en Şimşek, die onderzoek hebben gedaan naar opvattingen over geweld onder Turkse, Marokkaanse, Afro-Surinaamse en Antilliaanse mannen (2006: 208-209):

Hindostanen vragen bijna nooit om hulp, vooral de mannen gaan niet op zoek naar hulp van buitenaf. Als er hulp wordt aangeboden, wordt die vaak geweigerd. Hierdoor weet eigenlijk niemand goed wat er zich in de Hindostaanse cultuur afspeelt aan problemen (...) Mannen hebben er over het algemeen erg veel moeite mee als hun vrouw wil scheiden. Zij ervaren dit als falen. De man voelt zich vaak vernederd als hij het gevoel heeft dat zijn gemeenschap vindt dat hij heeft gefaald. Dit kan zelfs leiden tot zelfdoding.

Een Hindostaanse hulpverleenster die wij hebben geïnterviewd, bevestigde dat Hindostanen meer dan wie ook moeite hebben om hulp te vragen bij hun problemen. Zij gaf echter ook aan dat Hindostaanse mannen er wel degelijk behoefte aan hebben om te praten over problemen als eengerelateerd geweld. Dit bleek volgens haar bijvoorbeeld uit de reacties op een recent uitgezonden radioprogramma over

²² In de paragrafen 2.6 en 2.7 plaatsen wij ons onderzoek in de maatschappelijke context. In het kader daarvan gaan wij ook dieper in op de voors en tegens van onze methoden en aanpak.

eerwraak onder Hindostanen. De meeste mensen die tijdens de uitzending belden met vragen en opmerkingen waren Hindostaanse mannen. Deze mannen gaven aan dat eengerelateerd geweld zeker voorkomt in de Hindostaanse gemeenschap, zij het niet op dezelfde manier als in de Turkse gemeenschap. Deze hulpverleenster wees niet specifiek op het gebruik van de radio als ‘anoniem’ medium om Hindostanen te bereiken, maar enkele andere Hindostaanse hulpverleners die wij spraken deden dat wel. Mogelijk hebben Hindostaanse mannen, nog meer dan Turkse en Marokkaanse mannen, de behoefte om anoniem over problemen in het gezin te praten, en heeft dit gegeven het moeilijker gemaakt voor ons om hen te bereiken. Door in dit onderzoek ook met Hindostaanse mannen te spreken, hebben wij een begin gemaakt met het opvullen van een leemte in onderzoek naar eer en geweld in Hindostaanse gezinnen.

Met de aantekening dat ons inzicht in de belevingswereld van Hindostaanse mannen redelijk beperkt is gebleven, kunnen wij stellen dat dit onderzoek een scala van opvattingen in kaart heeft gebracht over eer en eengerelateerd geweld, alsook over de wijze waarop mensen in samenspel met elkaar betekenis geven aan deze thema’s. Het gaat daarbij niet alleen om de persoonlijke opvattingen van de respondenten of om wat zij zelf hebben meegemaakt, maar ook op hun reflecties op ‘hoe de dingen gaan’ in hun omgeving. Kortweg, het onderzoek geeft inzicht in wat er omgaat en wat er leeft in de gemeenschappen. Uit de ervaringen en opvattingen van de respondenten kan bovendien afgeleid worden welke mensen in welke situaties volgens hen risico lopen slachtoffer te worden van geweld. Uit de gesprekken met mensen die geweld hebben meegemaakt, kunnen wij zelf ook afleiden welke eigenschappen dat geweld heeft en in welke situaties het zich voordoet.

Het was de ambitie van dit onderzoek om patronen in het denken en ‘naleven’ van eer bloot te leggen - zowel de algemene als meer specifieke patronen - en om inzicht te verschaffen in factoren en situaties die deze patronen versterken en verzwakken. De ambitie van dit onderzoek was niet om een representatief beeld te schetsen van percepties over en frequenties van eengerelateerd geweld in de drie etnische groepen. Het onderzoek is dus niet geschikt om aan de hand van vergelijkingen tussen van tevoren gemarkeerde groepen - op basis van leeftijd en religieuze overtuiging bijvoorbeeld - risicogroepen voor geweld te definiëren binnen de verschillende etnische groepen. Het onderzoek kan wel als basis dienen voor beleid dat erop gericht is te voorkomen dat mensen in risicovolle situaties belanden, en dat gericht is op ondersteuning van mensen die slachtoffer of pleger dreigen te worden van ernstig eengerelateerd geweld.

2.2 Onderzoek II: De Nederlandse aanpak van eengerelateerd geweld.

De resultaten van dit deelonderzoek moeten leiden tot de beantwoording van onderstaande deelvraag:

Welke betekenis geven medewerkers van instanties binnen de organisatieketen aan eengerelateerd geweld, hoe organiseren zij zich rondom het thema eengerelateerd geweld, en hoe verloopt de samenwerking tussen de instanties die deel uitmaken van de organisatieketen die zich bezighoudt met eengerelateerd geweld?

Op basis van een literatuurstudie en inventariserende gesprekken met mensen uit het veld rondom eengerelateerd geweld is deze vraag geoperationaliseerd naar de volgende vijf deelvragen:

1. Welke actoren spelen een hoofdrol in het veld rondom eengerelateerd geweld en op basis waarvan verkrijgen zij deze positie?
2. Welke betekenis wordt door de betrokken actoren gegeven aan eengerelateerd geweld?
3. Hoe zou volgens de betrokken actoren eengerelateerd geweld bestreden moeten worden?
4. Hoe organiseren de betrokken actoren zich rondom het thema eengerelateerd geweld?
5. Hoe ervaren de betrokken actoren de samenwerking binnen het veld rondom

De onderzoekspopulatie

De onderzoekspopulatie bestaat uit mensen die werkzaam zijn bij organisaties die zich bezighouden met de preventie of de beleidsmatige aanpak van eengerelateerd geweld, dan wel met de bescherming van slachtoffers en/of de strafrechtelijke aanpak van daders. Het gaat daarbij dus om medewerkers van organisaties als de politie, de vrouwenopvang, gemeenten, Advies- en Steunpunten Huiselijk Geweld (ASHG), Bureau Jeugdzorg, de rijksoverheid, onderwijsinstellingen, zelforganisaties,

koepelorganisaties voor zelforganisaties, burgerinitiatieven, de media en experts op het gebied van eengerelateerd geweld.

De onderzoeksmethoden

Binnen dit onderzoekstraject is gebruik gemaakt van een drietal onderzoeksmethoden: documentanalyse, observaties en interviews. In het navolgende worden deze onderzoeksmethoden toegelicht.

Documentanalyse

Onder documentanalyse wordt het bestuderen van documentatie uit het onderzoeksveld verstaan. Doel van de documentanalyse was onder andere om een eerste indruk te krijgen van het onderzoeksveld. Via een website analyse is nagegaan welke actoren zich actief met de eengerelateerd geweld problematiek bezig houden: wordt er bijvoorbeeld op de website van de Federatie Opvang (FO) iets gemeld over eengerelateerd geweld? En zo ja, wat wordt er dan over gemeld? Welke samenwerkingspartners worden hierbij bijvoorbeeld genoemd? En wat staat er vervolgens over eengerelateerd geweld op de website van de MO-groep, de koepelorganisatie voor de Bureaus Jeugdzorg? En op de websites van de gemeente Amsterdam en de gemeente Rotterdam?

Naast een website analyse heeft in het kader van de documentanalyse een analyse plaatsgevonden van de documenten die handelen over eengerelateerd geweld en/of de aanpak hiervan en die door de betrokken actoren geproduceerd zijn, dan wel gebruikt worden. Het gaat daarbij bijvoorbeeld over het risico-taxatieinstrument dat door Movisie voor de vrouwenopvang ontwikkeld is, maar ook om de documenten die door de ketenpartners in Rotterdam en Amsterdam ontwikkeld zijn, de PowerPoint presentatie van de projectleider van het scholenproject “Eengerelateerd geweld in en rond de school”, door de Unit MEP uitgebrachte stukken en het handelingsprotocol van de zelforganisaties van migranten. Doel van deze inventarisatie was om na te gaan wat de formele standpunten van de betrokken actoren zijn over eengerelateerd geweld en de aanpak daarvan. De documenten laten bovendien zien hoe de verschillende actoren (de aanpak van) eengerelateerd geweld operationaliseren naar hun eigen werkgebied en welke partners zij daarbij als relevant ervaren.

Observaties

In het kader van dit onderzoekstraject zijn wij bij een veertiental bijeenkomsten aanwezig geweest. Doel van het bijwonen van deze bijeenkomsten was onder andere om na te gaan hoe de betrokken actoren binnen de verschillende contexten spraken over eengerelateerd geweld: Met welke focus werd er bijvoorbeeld over eengerelateerd geweld gesproken tijdens de landelijke contactdag voor contactpersonen eengerelateerd geweld binnen de politie? Hoe dacht men in G4-verband over de bestrijding van eengerelateerd geweld? En met welke partners wilde men binnen het scholenproject werken aan de aanpak van eengerelateerd geweld?

Daarnaast wilden wij nagaan welke actoren op de verschillende bijeenkomsten vertegenwoordigd waren, om op die manier de netwerken waarlangs men de aanpak van eengerelateerd geweld organiseert in kaart te brengen. Wie waren bijvoorbeeld aanwezig op het congres over eengerelateerd geweld dat door de Federatie Opvang georganiseerd werd? Welke actoren waren vertegenwoordigd op de boekpresentatie van het boek “Eer en eerwraak” van Rob Ermers (2007)? En wie organiseerden tot slot de herdenkingsdienst voor Zeynep Boral en welke rol speelden zij daarbij? (zie bijlage 5 voor een compleet overzicht van de bezochte bijeenkomsten).

Wij verkregen toegang tot deze bijeenkomsten via de contacten dat wij gedurende het onderzoek opbouwden. Verschillende mensen die wij interviewden, namen ons op in hun netwerk en stelden ons op de hoogte van voor ons relevante bijeenkomsten. Een groot deel van de observaties is door één of meerdere onderzoekers uit ons team gedaan. Een aantal observaties zijn echter uitgevoerd door twee studenten die in het kader van hun Masterstudie ‘Culture, Organization and Management’ twee case studies hebben uitgevoerd²³. Van alle bijeenkomsten zijn observatieverslagen geschreven die dienen als basismateriaal voor de later uitgevoerde analyse.

Interviews

Tot slot zijn in het kader van dit onderzoekstraject 75 interviews afgenomen. Daarbij zijn gesprekken gevoerd met: de verschillende partners van de Rotterdamse en Amsterdamse ‘ketens eengerelateerd geweld’, met leden van (koepelorganisaties voor) zelforganisaties, met medewerkers van de politie en de vrouwenopvang, met experts op dit gebied, met medewerkers van scholen, initiatiefnemers van bijzondere projecten en met medewerkers van het Programma Eengerelateerd Geweld (zie voor een compleet overzicht bijlage 3).

Het doel van deze gesprekken was meervoudig. Allereerst wilden wij inzicht verkrijgen in hoe leden van verschillende organisaties denken over eengerelateerd geweld. Daarnaast wilden wij middels deze gesprekken inzicht krijgen in de organisatienetwerken die rondom het thema eengerelateerd geweld in ontwikkeling zijn, en in hoe de respondenten de samenwerking met partnerorganisaties ervaren. Tot slot dienden deze gesprekken als een manier om toegang te krijgen tot de rest van het onderzoeksveld. Wij vroegen de mensen die wij spraken namelijk met wie wij volgens hen ook nog gesprekken zouden moeten voeren en of zij ons op de hoogte konden stellen van voor ons relevante bijeenkomsten. Centraal stonden bij deze gesprekken de volgende vragen:

²³ Eén student richtte zich daarbij op de samenwerking tussen de Amsterdamse ketenpartners en Amsterdamse zelforganisaties. Een tweede student deed onderzoek binnen een Amsterdam ROC.

1. Wat wordt door respondenten verstaan onder eengerelateerd geweld en welk verschil zien de respondenten met huiselijk geweld?
2. Op welke manier worden organisaties geconfronteerd met eengerelateerd geweld?
3. Welke rol hebben de respondenten zelf binnen de organisatie en hoe komen zij hierdoor in aanraking met eengerelateerd geweld?
4. Als er sprake is van een speciaal project rondom het thema eengerelateerd geweld, hoe is dit project dan tot stand gekomen en hoe ziet het eruit?
5. Hoe zou eengerelateerd geweld volgens de respondenten moeten worden aangepakt en welke obstakels ondervindt men nu nog bij de aanpak van eengerelateerd geweld?
6. Wie zijn de samenwerkingspartners van de betrokken organisatie en hoe wordt invulling gegeven aan deze samenwerking?

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een interviewschema, dit is opgenomen als bijlage 4. Het grootste deel van de gesprekken is gevoerd door twee onderzoekers, waarbij één onderzoeker het voortouw nam in het gesprek en de tweede onderzoeker de rol van observator op zich nam. Daarbij is het merendeel van de gesprekken gevoerd op het kantoor van de respondent. Meerwaarde van het voeren van gesprekken op de werkplek is dat de onderzoeker op die manier ook zicht heeft op de werkcontext van de respondenten. Respondenten die geen eigen werkplek hebben, zoals sommige deskundigen en leden van zelforganisaties, hebben wij in café's of bij hen thuis geïnterviewd. De gesprekken duurden gemiddeld anderhalf uur en zijn allen opgenomen met een voice recorder om later getranscribeerd te worden.

Het verloop van de analyse

Tijdens de analyse zijn de documenten, observatieverslagen en transcripten bestudeerd en gecodeerd aan de hand van een aantal topics. Ten eerste is gekeken hoe eengerelateerd geweld door de respondenten en in de documenten ingekaderd wordt, met andere woorden, welke kenmerken worden aan de problematiek toegeschreven? Om welke groepen gaat het bijvoorbeeld? En welke vormen van geweld worden door de respondenten en in de documenten in verband gebracht met eengerelateerd geweld? Daarnaast is gekeken naar hoe men de eigen rol ziet in de bestrijding van eengerelateerd geweld en welke taken men toeschrijft aan andere actoren in het veld rondom eengerelateerd geweld. Tot slot is bestudeerd welke actoren met elkaar samenwerken en hoe aan die samenwerking vorm wordt gegeven. Juist deze combinatie van methoden maakt het mogelijk om op al deze vragen antwoorden te formuleren.

De weergave van de resultaten

De resultaten van dit onderzoek worden weergegeven in Deel II van dit onderzoeksrapport. Daarbij staat de betekenis die door respondenten in interviews, maar ook tijdens geobserveerde bijeenkomsten, gegeven wordt aan eengerelateerd geweld alsook hoe dit bestreden zou moeten worden centraal. Derhalve wordt in Deel II, net als in Deel I, veel gewerkt met citaten afkomstig uit de interviews, observaties en de documenten, om zo de respondenten zelf aan het woord te laten. Overigens gebeurt dit in geanonimiseerde vorm.

Reflectie op het verloop van het onderzoek

Met betrekking tot dit deel van het onderzoek, kan geconcludeerd worden dat dit succesvol verlopen is: wij verkregen relatief gemakkelijk toegang tot de betrokken organisaties en mensen waren graag bereid om hun ervaringen met ons te delen.

Dit onderzoek kent echter een duidelijke beperking. De aandacht voor eengerelateerd geweld is in Nederland pas recent opgekomen. Dit zorgt ervoor dat er relatief grote verschillen in ontwikkeling bestaat bij de betrokken organisaties. Binnen de ene organisatie is al een heel opleidingsplan ontwikkeld voor de medewerkers, binnen de andere organisatie is men pas recent met deze thematiek aan de slag gegaan en in een andere is men nog niet overtuigd van de noodzaak om zich met eengerelateerd geweld bezig te houden. Wij wilden in het kader van dit onderzoek gesprekken voeren met mensen die voldoende van de materie af weten en ook weten hoe hun eigen organisatie ermee omgaat. Dit heeft ertoe geleid dat er voornamelijk gesprekken gevoerd zijn met mensen die behoren tot de zogenaamde frontlinie.

Deze keuze heeft alles te maken met het moment waarop dit onderzoek heeft plaatsgevonden, namelijk in de fase waarin men in Nederland nog volop bezig is om de aanpak van eengerelateerd geweld binnen allerlei organisaties in te voeren. Het onderzoek moet dan ook gezien worden als een momentopname, het veld rondom eengerelateerd geweld is nog volop in ontwikkeling: wanneer men dit onderzoek over één jaar nogmaals zou doen, dan zouden er wellicht andere accenten gelegd worden en zouden waaeschijnlijk ook andere mensen geïnterviewd worden.

Deel I

Migranten over eer en eengerelateerd geweld

Inleiding

De term ‘eengerelateerd geweld’ impliceert dat ‘eer’ kan leiden tot geweld. Uit beleidsonderzoek (Aalst en Johannink 2007, Ferweda en van Leiden 2005, van der Torre en Schaap 2005) is het volgende model over de verbinding tussen eer en geweld af te leiden. 1.) Eer heeft een grote betekenis voor migranten uit landen met een ‘eercultuur’²⁴, 2.) eer kan geschonden worden, 3.) de ‘eercultuur’ vereist dat geschonden eer hersteld wordt, en 4.) dit herstel gebeurt soms middels geweld. Eerschending vormt dus de schakel die eer - een veelal positief geladen begrip - verbindt met geweld - een begrip dat vooral negatieve associaties oproept. De meeste voorbeelden van eerschending die in relatie tot dit model beschreven worden, zijn van situaties waarin individuen - al dan niet opzettelijk - de bestaande man-vrouwverhoudingen onder druk zetten. ‘De gemeenschap’ wordt in het model beschouwd als een belangrijke actor, omdat een eerschending pas geweld ‘noodzaakt’ wanneer deze bekend dreigt te worden of al bekend is. Hoewel eengerelateerd geweld en religie in de media en in het politieke debat soms aan elkaar gekoppeld worden, ligt in het model de nadruk op cultuur als basis voor geweld. Religie kan hooguit een ‘ondersteunende’ of legitimerende rol spelen.

Behalve dat eer een motief of drijfveer kan zijn voor geweld en dat het dan vaak gaat om geweld tegen mensen die ‘genderregels’ overtreden, gaan Ferweda en van Leiden (2005), de auteurs van de werkdefinitie van eengerelateerd geweld, vrij weinig in op de betekenis van eer. Wel maken zij een duidelijk onderscheid in ‘seksuele’ en ‘niet-seksuele eer’. De eer van de familie wordt bepaald door de ‘seksuele eer’ van vrouwen. Als zij de regels voor de vrouwelijke seksualiteit overtreden of daarvan een vermoeden of dreiging bestaat, is er sprake van een aantasting van hun seksuele eer en daarmee van de eer van de familie. Bij niet-seksuele eer gaat het om de ‘primair mannelijke eer’. De belediging van de familie van een man is bijvoorbeeld een aantasting van die niet-seksuele eer.

In dit deel van het onderzoek staat de vraag centraal of eer en geweld in de beleving van de respondenten inderdaad met elkaar verbonden zijn, en zo ja, hoe die connectie tussen eer en geweld volgens hen dan vorm krijgt. Hoe wordt eer eigenlijk beleefd en beschouwd door mensen van wie verondersteld wordt dat zij ‘in een eercultuur’ opgegroeid zijn? Is eer een positieve waarde die niets met geweld te maken heeft, zijn eer en geweld twee kanten van dezelfde medaille, of zijn er misschien verschillende soorten eer, waarvan sommige wel en andere geen geweld impliceren? Wat doet mensen grijpen naar geweld, en in hoeverre moeten - en kunnen - hulpverleners slachtoffers van geweld steun bieden? En hoe kijken migranten aan tegen het gegeven dat ‘hun gemeenschap’ en ‘hun cultuur’ als zulke belangrijke factoren in geweld worden beschouwd? Om inzicht te verkrijgen in deze aspecten

²⁴ Wij plaatsen dit begrip tussen aanhalingstekens omdat het begrip suggereert dat het hele leven in de landen waar ‘eerculturen’ bestaan om eer draait. Dit vinden wij een te globale en statische weergave van het culturele en sociale leven in deze landen. De term eercultuur vinden wij beter geschikt om een subsysteem in het ‘culturele repertoire’ aan te duiden dat bestaat in landen als Suriname, Turkije en Marokko. De betekenis en het belang hiervan verschilt per persoon, familie en regio bijvoorbeeld.

van de beleving van de respondenten was het noodzakelijk om in de gesprekken met hen, ‘eer’ en ‘geweld’ zowel apart als in relatie tot elkaar te bespreken, en deze thema’s te plaatsen in de context van de maatschappelijke en politieke discussie die erover woedt. De hoofdvraag luidt dus als volgt.

Welke betekenis geven mannen en vrouwen, zowel jongeren als ouderen, uit migrantengemeenschappen waarin eergerelateerd geweld voorkomt, aan eer en daarmee verwante concepten en praktijken, alsook aan de wijze waarop over eergerelateerd geweld gediscussieerd wordt in de media en politiek?

Deze hoofdvraag is uitgewerkt in de volgende vijf vragen.

1. Hoe wordt over eer en schaamte gedacht en wanneer is er sprake van een schending van de eer?
2. Kan de geschonden eer gezuiverd worden en zo ja, hoe dan, en wanneer leidt een schending van de eer tot geweld?
3. Welke soorten eergerelateerd geweld worden onderkend en in welke gemeenschappen spelen de concepten eer en eergerelateerd geweld een rol?
4. Wat zijn de onderliggende mechanismen bij eergerelateerd geweld? (genderverhoudingen, cultuur, religie, migratie, etc.)
5. Hoe denkt men over de manier waarop door de hulpverlening, de politiek en de media met de problematiek omgegaan wordt?

De opzet van deel I volgt in grote lijnen de opzet van de focusgroepgesprekken en interviews. Eerst komt eer aan de orde, dan geweld. **Hoofdstuk 1** handelt over de wijze waarop de respondenten aankijken tegen eer en aan eer verwante begrippen zoals schaamte en schande. In dit hoofdstuk staat centraal wat eer inhoudt, hoe het wordt bijgebracht en hoe eer kan worden geschonden. De rol van de gemeenschap bij eer en eerschending en opvattingen van respondenten over ‘onderliggende mechanismen’ van eer komen ook aan de orde. In **hoofdstuk 2** wordt vervolgens ingegaan op de wijze waarop de respondenten de link tussen eer, eerschending en geweld beschouwen. Er worden vier basishoudingen onderscheiden ten aanzien van de connectie tussen eer en geweld die wij hebben geabstraheerd uit de gesprekken, en er wordt aangegeven welke mensen in welke situaties het meeste risico lopen met geweld geconfronteerd te worden. Ook wordt ingegaan op de mogelijkheden die men ziet en de bereidheid die er is om hulp te zoeken bij professionele instellingen. Tenslotte wordt de vraag beantwoord hoe de maatschappelijke context waarin dit onderzoek plaatsvindt, de manier waarop respondenten naar eer en geweld kijken beïnvloedt. Het feit dat media en politici het thema eergerelateerd geweld opgenomen hebben in het politieke en maatschappelijke debat over integratie en

emancipatie blijkt een scala aan reacties op te roepen, die impact hebben op de wijze waarop beleid ter bestrijding van eengerelateerd geweld geïnterpreteerd wordt.

1. De beleving van eer, schande en schaamte

Inleiding

Het blijkt moeilijk te zijn om eer zodanig te omschrijven dat iedereen voor wie eer belangrijk is zich in die beschrijving kan vinden. Zoals wij al aangaven in de theoretische inleiding, wordt in veel beleidsonderzoek het eerbegrip niet erg uitgewerkt. In antropologisch onderzoek blijkt eer vaak wel tot in detail te worden omschreven, vooral als het gaat om het Mediterrane gebied, Turkije en het Midden-Oosten (zie bijv. Bourdieu 1966; Gezik 2003; Gilmore 1987; Peristiany 1966). Maar deze literatuur handelt meestal niet over Nederland anno nu. In dit hoofdstuk wordt daarom een poging gedaan om de ‘parameters van eer’ in de Nederlandse context uiteen te zetten. De gesprekken die wij met Turken, Turkse Koerden, Marokkanen en Hindostanen gevoerd hebben vormen daarvoor ons uitgangspunt.

Een aantal zaken viel op tijdens het voeren en analyseren van de gesprekken. Zo blijken veel aspecten van eer die in antropologische literatuur worden geanalyseerd, terug te komen in de wijze waarop de respondenten eer ‘in traditionele zin’ schetsen. Uit de verhalen in de focusgroepen en uit de individuele gesprekken kunnen een aantal centrale lijnen en ‘parameters’ worden herleid. Tegelijkertijd blijkt dat eerpraktijken²⁵ nogal eens verschillen en verschillen per gezin, familie of gemeenschap. Verder blijken veel respondenten zich in zekere mate te distantiëren van traditionele opvattingen over eer. Er zijn belangrijke verschuivingen opgetreden in de wijze waarop men eer beleeft: jongeren beleven eer vaak anders dan ouderen en mensen zijn eer door de tijd heen ook anders gaan zien. Die variëteit in eerbeleving houdt in dat er een breed spectrum bestaat van opvattingen over en gevoelens met betrekking tot eer: voor de één is eer iets wat vooral door anderen wordt bepaald, de ander vindt dat eer een persoonlijke aangelegenheid is; voor de één is eer een centrale waarde, voor de ander is eer vrijwel betekenisloos; voor de één is het kristalhelder wat eer inhoudt, voor de ander is eer nauwelijks onder woorden te brengen; voor de één is eer vooral positief, bij de ander roept het begrip eer vooral negatieve associaties op.

In paragraaf 1.1 zal het brede spectrum van opvattingen en gevoelens omtrent eer ‘een gezicht krijgen’ aan de hand van citaten. Vervolgens wordt uitgewerkt dat er een onderscheid te maken valt tussen ‘minimumvereisten voor eer’ en ‘maximaal haalbare eer’. Bij de minimumvereisten gaat er om je te houden aan basisregels rondom eer. Hier staat de controle op de jongere generatie en op de seksualiteit van vrouwen centraal, maar ook waarden als eerlijkheid en betrouwbaarheid zijn belangrijk. Bij het maximum haalbare gaat het er om uit te blinken, hogerop te komen op de sociale ladder. Het feit dat eer verschillende dimensies heeft, verschaft mensen in bepaalde posities tot op zekere hoogte de mogelijkheid om eer te maximaliseren, of om ‘tekorten’ te compenseren met ‘goede

²⁵ Eer kan beschouwd worden in termen van gevoelens en opvattingen, maar ook in termen van dingen die men doet, ofwel in termen van ‘praktijken’. Geweld kan een manier zijn om eer in praktijk te brengen, maar er zijn ook andere manieren waarop mensen eer in praktijk brengen. In het onderzoek staan daarom steeds zowel opvattingen en/of gevoelens omtrent eer alsook praktijken omtrent eer centraal.

prestaties' op een ander vlak. Eer is dus altijd in enige mate 'stuurbaar' of 'kneedbaar'. Mannen hebben van oudsher in dat opzicht meestal meer mogelijkheden dan vrouwen, omdat alle dimensies van eer 'gendergeladen' zijn.

In paragraaf 1.2 worden de manieren behandeld waarop eer aan kinderen wordt bijgebracht. Eer blijkt zowel impliciet als expliciet te worden bijgebracht, soms met zachte en soms met straffe hand. Het cultiveren van schaamtegevoelens speelt hierin een belangrijke rol. Uiteindelijk blijkt 'eer' in belangrijke mate verinnerlijkt te worden, het wordt vanzelfsprekend. Uit de verschillen in de wijze waarop eer 'nageleefd' werd en wordt, blijkt opnieuw dat eer in meer of meerdere mate kneedbaar of stuurbaar was en is. In het ene gezin blijkt dit echter veel sterker het geval te zijn dan in het andere. Respondenten hebben vaak duidelijke opvattingen over het waarom van de verschillen tussen gezinnen. Deze komen ook aan de orde in deze paragraaf..

In paragraaf 1.3 wordt uiteengezet hoe individuen omgaan met de eerregels die ze hebben meegekregen. Hoewel sommige respondenten vasthouden aan 'eer zoals het was', blijkt er een trend te zijn in de richting van het verpersoonlijken van eer. Eer wordt meer een kwestie van persoonlijke 'keuze' en 'verdienste', in plaats van iets wat opgelegd wordt door de gemeenschap. Dit houdt niet in dat men ongevoelig is voor de familie of de gemeenschap, maar wel dat men een actieve rol aanneemt ten aanzien van die familie of gemeenschap. Behalve de toenemende verpersoonlijking van eer, veranderen ook de genderregels rondom eer: van jongens en mannen wordt steeds meer verwacht dat zij aan dezelfde eisen voldoen als meisjes en vrouwen.

In paragraaf 1.4 wordt een overzicht gegeven van de belangrijkste verschillen in eerbeleving tussen de verschillende groepen. Er zijn accentverschillen tussen de drie groepen in de manier waarop zij eer beleven. Dit betreft de mate van 'explicitering' van het eerbegrip; de mate waarin regels rondom eer onderhandelbaar zijn en de kring waarvoor of waartegen de eer beschermd moet worden.

Vervolgens komen in 1.5 opvallende variaties in eerbeleving binnen etnische groepen aan de orde. We gaan hierbij in op percepties over etnische, religieuze en regionale verschillen en op de gevolgen van migratie voor eerbeleving. Met het veranderen van de omstandigheden waarin mensen leven - bijvoorbeeld door het vertrek uit een dorp naar de stad, of uit Suriname, Marokko of Turkije naar Nederland - veranderde immers de context waarin men werd geacht de eer hoog te houden.

In paragraaf 1.6 komt aan de orde hoe de eer volgens de respondenten geschonden kan worden. De meeste van de in deze paragraaf beschreven schendingen zijn aantastingen van 'traditionele' eer. Vaak is er bij een (dreiging van) eerschending sprake geweest van openlijk verzet tegen de geldende regels of van verhuuld verzet dat openbaar geworden is. Daarnaast zijn er situaties waarin omstanders van mening zijn dat de eer geschonden is zonder dat de vermeende schender daar zelf iets tegen kon doen. Er wordt ook ingegaan op de vraag wie ten opzichte van wie de eer wil bewaren. Dit blijkt per etnische groep enigszins te verschillen.

Eerst wordt nu, aan de hand van een aantal citaten uit de gesprekken, een indruk gegeven van de variaties in eerbeleving.

1.1 Wat is eer?

Eer blijkt voor veel respondenten - vooral voor Marokkanen en Hindostanen - een moeilijk definieerbaar begrip. Zo zegt een deelneemster aan een focusgroep met Hindostaanse vrouwen:

Eer is voor iedereen anders, het begrip heeft een andere inhoud voor iedereen. (H fg 2²⁶)

En een Marokkaanse vrouw zegt:

Het is gewoon een niet tastbaar iets, dus eer kan voor iedereen anders gedefinieerd worden. (M fg 3)

Eer is dan misschien weinig tastbaar, veel mensen zijn het er over eens dat er verschillende vormen of niveaus van eer bestaan.

Er zijn verschillende niveaus van eer. Eer van je familie, van je gezin, van je ouders, van jezelf. (H fg 2)

Turken en Koerden hebben over het algemeen de meest expliciete opvattingen over wat er onder eer verstaan wordt in hun gemeenschap. Zo stelt een Turkse imam.

Zaken als namus en şeref beginnen bij de persoonlijke wil en het verlangen, maar krijgen vervolgens ook een maatschappelijke dimensie. Het aannemen van een positieve en negatieve houding tegenover namus en *namussuzluk* (eerloosheid), heeft geloofs-familie-, maatschappelijke, culturele (gewoonten en gebruiken), historische en veel andere redenen. (juli 2007²⁷)

Hoewel eer voor velen een abstract begrip is, heeft iedereen bepaalde associaties met het woord eer. Voor sommigen zijn deze vooral positief. Zij denken bijvoorbeeld aan eigenwaarde, trots, respect en waarden en normen. Zo zegt een Marokkaanse man:

Het gaat bij sharaf (eer) om respect (ihtiram), het respect voor ouderen, voor jezelf, voor anderen. Als je je sharaf schendt is het net alsof je iets hebt besmeurd met verf, verf die er nooit meer vanaf gaat. (M ii 4)

En een Turkse man stelt:

²⁶ De citaten zijn afkomstig uit focusgroepgesprekken en interview. De aanduidingen tussen haakjes hebben de volgende betekenis:

T staat voor respondenten uit de Turkse of Turks-Koerdische groep, **H** voor Hindostanen, **M** voor Marokkanen. **ii** staat voor individueel interview (een enkele keer was sprake van een dubbelinterview), **fg** staat voor focusgroepgesprek.

Het cijfer achter ii of fg geeft aan wanneer het gesprek plaatsvond.

'T ii 6', staat dus voor het zesde Turkse individuele interview dat gehouden werd. Bij langere citaten of verhalen vermelden wij ook de leeftijd van de respondent. Meer informatie over de focusgroepen en interviews staat vermeld in de bijlage.

²⁷ Behalve dat we de imam interviewden, zette hij zijn gedachten over eer en islam ook voor ons op papier. Het citaat komt uit het door hem geschreven stuk.

Bij het 'eergevoel' denk ik toch aan 'trots', een gevoel van eigenwaarde. Dat zou ik als 'eer' omschrijven. (T ii 7)

Anderen denken bij eer vooral aan de consequenties van de schending ervan of aan negatieve emoties als woede en wraakzucht. Een jonge Marokkaanse vrouw zegt:

Als eerste gek genoeg moest ik aan eerwraak denken en ik heb die twee woorden eigenlijk een beetje door elkaar gehaald, maar toen begon ik er later over na te denken en toen dacht ik nee, eer is geen eerwraak. Dat hoeft niet met elkaar direct te maken te hebben. Als ik aan eer denk binnen de Marokkaanse groep, binnen mijn omgeving, binnen mijn familie, dan denk ik, eer is dat je wilt dat je gezin, je directe gezin, geen gezichtsverlies lijdt in de familiekringen. (M ii 3)

Dit verschil in waardering lijkt deels samen te hangen met gender. Eer heeft voor vrouwen en mannen een andere betekenis en er gelden andere regels rondom eer voor vrouwen dan voor mannen. Bij mannen staan eerlijkheid, betrouwbaarheid, daadkracht en verantwoordelijkheidsgevoel voorop, bij vrouwen dienstbaarheid en het bewaken van de seksualiteit. Zo vertelt een Turkse man:

Wat betreft eer, in mijn familie betekende dat twee verschillende dingen. Dat hing af van of je een jongen was of een meisje. Voor de jongens betekende het dat je een eerlijk persoon bent, je liegt niet, je steelt de spullen van andere mensen niet, je kijkt uit voor de eer van je vrouwelijke familieleden, je moeder en je zusje. (T fg 2)

Dat zowel mannen als vrouwen over de seksualiteit van de vrouwen moeten waken en dat een vrouw zichzelf al snel in diskrediet kan brengen komt steeds weer terug in de gesprekken. Een Turks-Koerdische vrouw vertelt hoe zij werd bejegend toen ze in het zeer conservatieve dorp van haar man op familiebezoek ging:

Een jonge bruid, als een plant daar, niet meer dan dat. Als je meer beweeglijk bent, als er roddel komt, ben je meteen slecht. (T ii 8)

Er zijn ook aspecten van eer waarbij man-vrouwverschillen minder een rol spelen.

Wat in Nederland ook met eer te maken heeft, dat zijn de opleidingen. Dat heeft ook met eer te maken, je moet dokter worden, je moet advocaat worden. Ook voor de meisjes. Ook de meisjes moeten allemaal hoogopgeleid zijn. (H fg 1)

Het belang dat aan traditionele regels rondom eer wordt gehecht is sterk verschillend. Sommige respondenten geven aan dat eer niet zo'n betekenis heeft in hun leven, anderen vinden het juist heel belangrijk om hun eigen eer of die van hun familie hoog te houden. Een Hindostaanse jongen zegt bijvoorbeeld:

Eer is een heel moeilijk begrip om te omschrijven. Voor mij persoonlijk? Eer heeft niet zo'n betekenis. Ik ben hier in deze Westerse cultuur opgegroeid en daar speelt individualisme een grotere rol. (H ii 3)

Een Marokkaanse jongen stelt daarentegen:

Wat nu ook vaak op het nieuws komt is natuurlijk het denigreren van de islam. Op dat moment voel ik mij dus in mijn trots, mijn eer, mijn geloof, dan voel ik me aangevallen als persoon. Niet als groep. Dus voel ik mijn trots gekrenkt. Dat is eer. (M ii 7)

Uit voorgaande citaten kan worden opgemaakt dat eer kan bestaan op verschillende niveaus. Er bestaat iets als persoonlijke eer, maar ook de eer van het gezin, de familie, of de gemeenschap.

Een ding waarover consensus bestaat is dat eer 'traditioneel gesproken' veel te maken heeft met de uitstraling of het imago van de familie of gemeenschap. Vrijwel alle respondenten zijn opgevoed met het idee dat het gedrag van individuen afstraalt op het gezin, de familie of de gemeenschap waar zij toe behoren: vaders, moeders en andere verwanten voeden de kinderen op met het oog van de familie of gemeenschap op zich gericht. Een respondente van Marokkaanse afkomst vertelt:

Eer is respect en mensen in hun waarde laten. Een vrouw kan een keuze maken voor zichzelf, er moet een balans gevonden worden tussen hoe je met je ouders omgaat en hoe je je persoonlijke keuzes maakt. Je eigen leven overstijgt de gemeenschap als de band met je ouders maar goed is en de balans hiertussen. (M ii 1)

In een Hindostaanse focusgroep wordt gezegd:

Het heeft ook te maken met imago, wat straal je uit. Imago heeft een ereplaats. Het is belangrijk om een hechte en perfecte familie te zijn. Je moet sterk staan en trouw zijn aan elkaar. (H fg 2)

Het beschermen van de eer houdt in dat te allen tijde moet worden voorkomen dat de familie te schande wordt gemaakt. Ieder dient zich verre te houden van wat voor hem of haar geldt als publiekelijk wangedrag en - door aan 'de veilige kant' van de in de gemeenschap geldende fatsoensnormen te blijven - mag roddel geen kans krijgen. Het cultiveren van schaamtegevoelens ('niet zo zitten, dat is ayip', 'daar praat je niet over, dat is hasjouma') is een effectief middel om te voorkomen dat mensen de grenzen van het toegestane opzoeken en zo de eer van hun gezin, familie of gemeenschap aantasten.

'Minimumvereisten' voor eer en 'maximaal haalbare' eer

Uit de gesprekken blijkt dat het mogelijk is een onderscheid te maken tussen 'minimumvereisten voor eer' en 'maximaal haalbare eer'. Bij de minimumvereisten gaat er om voor vol te worden aangezien, er bij te horen. Focuspunten zijn hier het gezag van ouders over kinderen en de controle op de

seksualiteit van de gezins- en andere familieleden, met name de vrouwen. Dit zijn zaken die in de literatuur ook veelvuldig naar voren worden gebracht (Bartels 1993; Ermers 2007; van Eck 2004). Kortweg komt het er op neer dat een man die zijn kinderen en vrouw niet in de hand heeft, het wel kan vergeten. Eerlijkheid en betrouwbaarheid voor mannen behoren ook tot de minimumvereisten, maar daarmee blijkt in de praktijk wat meer 'gesjoemeld' te kunnen worden. Bij het maximum haalbare gaat het er om uit te blinken, hogerop te komen op de sociale ladder. Een deskundige als Rob Ermers (2007: 78) beschouwt dit nadrukkelijk niet als eer: zijn standpunt is dat het er bij eer omgaat 'erbij te horen', bij status om alles 'daar bovenop'. Toch scharen veel respondenten zaken als een hoge opleiding of materiële status wel onder de noemer eer, zij het dan vaak een ander soort eer dan de eer die is verbonden met seksualiteit. Uit onze analyse van de gesprekken zal duidelijk worden dat het idee dat eer absoluut dus ononderhandelbaar is, zoals dat door bijvoorbeeld van Eck en vooral door Ermers naar voren wordt gebracht, wel herkend wordt als zijnde de 'theorie van eer', maar dat een deel van de respondenten weinig boodschap heeft aan dit idee. Zij spelen met de verschillende aspecten en dimensies van eer. Zo eigenen vrouwen zich aspecten van eer toe die vroeger alleen aan mannen voorbehouden waren. Uit de verhalen van de respondenten blijkt eens te meer dat eer, hoewel er wel wetenschap over eer bestaat, zelf geen wetenschap is: eer krijgt 'al doende' gestalte. In het navolgende zullen we dit uitwerken, te beginnen bij de minimumvereisten voor eer.

Gehoorzaamheid aan het ouderlijk gezag

(Groot-)ouderlijk gezag hebben valt onder de minimum eervereisten voor eer. Daarom wordt gehoorzaamheid aan ouders en grootouders verwacht van alle kinderen en (jong-)volwassenen. Zo vertelde William:

Als je moeder wat aan je vroeg deed je dat gewoon. Of als je vader met je sprak dat je dan met twee woorden terug antwoordde. Gewoon gehoorzamen, op tijd naar bed, op tijd dit doen, op tijd dat doen. Alles. Zo lieten wij blijken dat we eigenlijk tevreden waren met alles. Dus niet communiceren zoals de kinderen van tegenwoordig dat nu doen, dat ze hun ouders forceren voor alles. (...) Je moet in ieder geval niet tegenspreken, iedereen gedag zeggen, netjes je mond houden, gewoon rustig in een hoekje zitten en geen problemen veroorzaken.(48, werkend, H fg 4)

Hoewel enkele vrouwen aangaven dat ze hun ouders nog steeds gehoorzamen, werd dit door mannen niet naar voren gebracht. Wel benadrukten ook de mannen de noodzaak van respect voor de ouders en het vermijden van gedrag dat hen zou kunnen kwetsen. Inzake de eisen omtrent gehoorzaam gedrag hebben wij geen verschillen tussen de etnische groepen aangetroffen.

Meisjes en vrouwen moeten behalve gehoorzaam ook dienstbaar zijn. Göksel²⁸ vertelde bijvoorbeeld:

²⁸ De naam Göksel is geen pseudoniem, hij stelde prijs op vermelding van zijn eigen naam.

De rol van mijn zus was om voor ons te zorgen, voor ons te koken, voor ons te wassen, ons bed klaar te maken, huishoudelijke dingen. Wij hebben op een bepaalde manier onze zus gezien als geen meisje, zonder seks. Misschien net als een moeder. En ook bijvoorbeeld de grote passie van mijn zus was om stripboeken over liefde te lezen, maar zij moest dat ook stiekem doen, dat wist ik, mijn broer had dat niet gewild. Ik moest stiekem boeken voor haar kopen om te lezen [ze kon zelf niet weg]. (44, werkend, T fg 2)

En Ida, een Hindostaanse vrouw die in Suriname is opgegroeid, vertelde.

We hadden vroeger een winkel thuis. We woonden boven, en beneden hadden we een winkel. Mijn vader verkocht van alles, dus matrassen, dogsif, sarifs en noem maar op. Dus we moesten echt met alles op tijd zijn. Om één uur ging de winkel dicht, dan gingen we naar boven. Ik was toen acht jaar, ik kan het me nog heel goed herinneren, toen leerde ik al koken. Wat een meisje thuis moest leren was schoonmaken, wassen, strijken, koken. Dat alles heb ik thuis dus geleerd. Het was streng in die zin van ‘als er visite was, mocht je er niet bij zijn’. Je mocht alleen maar komen met een tienpack met vruchten en drinken. Maar het ging over wat ik geleerd had van mijn ouders. Maar dan kwam ik als heel lief meisje... en dan ging het bijvoorbeeld zo. Als je dan achteraf gaat denken, denk je ‘wat een trauma’. (55, H fg 3)

De mate waarin dienstbaarheid van jongens verwacht wordt fluctueert. Göksel moest als tiener in de ‘ondernemingen’ van zijn vader werken. Een Turks-Koerdische maatschappelijk werker die wij spraken was gedwongen zijn hele jeugd ‘achter de schapen aan te lopen’. Van jongens werd en wordt echter zelden of nooit verwacht dat zij voortdurend beschikbaar zijn om hun ouders of anderen te helpen.

Dat van kinderen ontzag en gehoorzaamheid wordt verwacht, wordt ook in andere empirische onderzoeken sterk benadrukt, bijvoorbeeld in het boek *Huiselijke Vrede* van Metin, Krikke en Şimşek (2006) over geweld onder Marokkanen, Turken en Afro-Surinamers, in *Families onder Druk* van Yerden (2008) over geweld in Turkse en Marokkaanse gezinnen, *Laat Me Los, Hou Me Vast* van Salverda (2004) over Hindostaanse meisjes, *Schande, Schaamte, Schuld* van Lalmahomed (1995) over Surinaamse meisjes en vrouwen die slachtoffer werden van geweld, en *De Prijs van de Vrijheid* van Jasai (2006) en *Buitengesloten* van Terpstra en van Dijke (2006) over meisjes uit meerdere etnische groepen die slachtoffer werden van geweld. Het feit dat veel van deze studies vooral of alleen over meisjes en vrouwen gaan als slachtoffers van geweld, impliceert dat vooral meisjes het zwaar hebben. In *Huiselijke Vrede* en *Families onder Druk* komt echter naar voren dat jongens het vaak ook niet gemakkelijk hebben. In *Huiselijke Vrede* komen meerdere mannen aan het woord die vertellen dat zij altijd in dienst van hun vader of familie stonden, hun eigen ambities of toekomst deden er niet toe. Dit laatste zien wij in vrij geringe mate ook terug in ons onderzoek.

Controle van de vrouwelijke seksualiteit

De gehoorzaamheid en dienstbaarheid die van meisjes wordt verwacht dient in belangrijke mate om hun maagdelijkheid ‘veilig te stellen’. Deze maagdelijkheid is een absolute vereiste voor de

‘traditionele’ familie-eer. In de gesprekken met Hindostanen leek maagdelijkheid in eerste instantie minder prominent aanwezig, omdat er veel werd gesproken over andere ‘bronnen’ of dimensies van eer, maar ook onder Hindostanen blijkt de maagdelijkheid van ongehuwde meisjes een voorwaarde voor eer te zijn. Tijdens een groepsgesprek met oudere Turkse vrouwen (T fg 3) gebruikte een vrouw de term *az kullanılmış* [‘weinig gebruikt’, vrij vertaald ‘zo goed als nieuw’] om aan te geven hoe er in de Turkse gemeenschap naar meisjes gekeken wordt met enige ervaring op relatie- of seksueel gebied. Een andere Turkse deelneemster (42, T fg 3) vertelde over een conferentie die een paar jaar geleden gehouden werd over geweld in de Turkse gemeenschap. Ze vertelde dat een jonge Turkse man die enige bekendheid genoot in Utrecht, in een zaal vol mensen was opgestaan en gezegd had: “Als ik een wasmachine koop, koop ik een nieuwe, geen tweedehands, waarom zou ik dat bij een vrouw wel doen?” De reden dat de maagdelijkheid van een meisje zo nauwgezet wordt ‘beschermd’ is dat ze ‘bewaard’ moet blijven voor het huwelijk. Zowel jongens als meisjes dienen te trouwen en de familie van nageslacht te voorzien, maar een meisje kan alleen trouwen met een ‘goede partij’ als ze maagd is. Vroeger werden meisjes vaak al jong uitgehuwelijkt, zodat ze de eer van de familie niet meer op het spel konden zetten door hun maagdelijkheid voor het huwelijk al te verliezen. Tegenwoordig huwen meisjes veel later, maar maagdelijkheid is nog steeds van groot belang.

Dat het belang van maagdelijkheid voor vrouwen ook wordt onderschreven door jonge Turkse, Marokkaanse en Hindostaanse vrouwen, komt uit verschillende studies naar voren. Van de dertig Hindostaanse meisjes in het onderzoek van Salverda (2004: 112) streefde de overgrote meerderheid er naar seks te bewaren voor het huwelijk of in ieder geval voor de ware Jacob. Sterckx en Bouw (2005: 31) stellen hetzelfde voor Turkse en Marokkaanse meisjes. Later in dit hoofdstuk zal blijken dat sommige van onze respondenten afscheid hebben genomen van de maagdelijkheid als vereiste voor eer, maar dat de meeste respondenten maagdelijkheid wel uitermate cruciaal vinden, in ieder geval voor vrouwen en soms ook voor mannen. Daarbij valt wel aan te tekenen dat, zoals Sterckx en Bouw ook aangeven, meisjes wellicht meer seksuele ervaring hebben dan ze durven toe te geven.

Ook binnen een huwelijk is de seksualiteit van vrouwen aan strenge regels gebonden. Van getrouwde vrouwen wordt verwacht dat zij seksueel trouw zijn aan hun echtgenoten, maar ook zo min mogelijk zichtbaar zijn als seksueel wezen voor andere mannen. Over dit onderwerp werd in de focusgroepen echter minder gesproken dan over de seksualiteit van ongehuwde vrouwen. Dat er in de gesprekken veel over de maagdelijkheid van meisjes maar weinig over het seksuele gedrag van volwassen vrouwen gesproken komt wellicht voort uit het feit dat wij mensen vroegen om te reflecteren op de waarden en praktijken waarmee ze zijn opgegroeid. In antwoorden op die vragen staan hun ervaringen als kinderen en jongeren vanzelfsprekend voorop: het ging dus vooral over hun ontmoeting of confrontatie met ‘maagdelijkheid’. Daarnaast is het minder bedreigend om over de maagdelijkheid van meisjes te praten dan over de seksualiteit van volwassen vrouwen. Yerden (2008) geeft aan dat praten over seksualiteit in Turkse en Marokkaanse gezinnen taboe is.

Gehuwde mannen zullen ook niet zo graag in de persoonlijke sfeer over eventuele seksuele ontrouw van echtgenotes praten. Vertellen dat je je dochter op het hart hebt gedrukt uit de buurt van jongens te blijven, is iets anders dan vertellen dat je ruzie hebt met je vrouw over of ze nu wel of niet met mannen mag omgaan. Als dit laatste überhaupt een issue is thuis, tast dit je mannelijkheid vaak al aan. In de onderzoeken van Metin, Krikke en Şimşek (2006) en van Yerden (2008) spreken mannelijke daders van huiselijk geweld wel vrij veel over het ‘flirterige gedrag’ van hun echtgenotes. Naar eigen zeggen pasten zij soms geweld toe, omdat zij niet wilden dat hun vrouw met andere mannen omging.

Beperkingen van de mannelijke seksualiteit

Hoewel er consensus is in de gesprekken over het gegeven dat jongens veel minder dan meisjes werden, en worden, aangesproken op hun gedrag tegenover leden van de andere sekse - “Het is niet eerlijk, maar het is zoals er wel gezegd wordt: ‘een jongen met tien meisjes is stoer, een meisje met tien jongens is een hoer’” - blijken ook mannen beperkingen in die sfeer te hebben ervaren. In dorps- of buurtgemeenschappen konden jongens vroeger ‘geen kant op’, omdat, zoals vooral Turken en Turkse Koerden benoemden, ze niet aan ‘hun eigen meisjes’ mochten komen. Seksualiteit met meisjes was voor jongens dus ook vaak verboden terrein. Ook nu nog worden er eisen gesteld aan jongens op dit vlak. Een Marokkaanse jongen vertelde bijvoorbeeld:

Nou, als ik iets met een meisje zou willen krijg ik meteen te horen "Er zijn regels, daar heb je je gewoon aan te houden. Klaar!" Dan kan ik hoog of laag springen, maar in het kader van de islam, zoals ik net aangaf, de vrijheid die je hebt ligt binnen het kader. Klaar. Zo ben ik opgevoed. (begin 20, M fg 4)

Deze jongen koppelde het verbod op vriendinnetjes overigens in eerste instantie aan de islam, een thema dat verderop in dit rapport nog uitgebreider aan de orde zal komen. Seksualiteit is ook risicovol voor een jongen in de zin dat hij gedwongen kan worden te trouwen met een meisje als hij met haar heeft geslapen, zeker als ze zwanger blijkt te zijn. Soms kan hij aan een gedwongen huwelijk ontkomen door te ontkennen dat hij met het meisje naar bed is geweest – een voorbeeld van zo’n situatie wordt beschreven in Buitengesloten - maar deze strategie is niet van succes verzekerd. Seksueel gedrag dat als grensoverschrijdend voor jongens en mannen wordt beschouwd is openlijke homoseksualiteit. Dit kan de schande van seksueel ‘wangedrag’ van meisjes evenaren, zo blijkt uit de gesprekken. Opvallend hierbij was dat wanneer mensen spraken over homoseksualiteit het bijna altijd ging over mannen: ‘lesbisch zijn’ kwam als thema nauwelijks naar voren.

Dat seksualiteit ook voor jongens aan regels gebonden is, komt ook naar voren in bijvoorbeeld Huiselijke Vrede en Families onder Druk. Wat betreft de Marokkaanse en Midden-Oosterse context wordt hieraan ook aandacht besteed bijvoorbeeld door Fatima Mernissi (1997) en Rob Ermers (2007). Uit veel literatuur valt af te leiden dat de beperkingen vaak groepsgebonden zijn, dat wil zeggen dat Turkse of Marokkaanse jongens ‘hun eigen meisjes met rust laten’, of dat Marokkaanse jongens ‘uit

voorzorg' geen relaties aangaan met Turkse meisjes (zie bijv. Liefde op Maat van Sterckx en Bouw 2005). De Marokkaanse jongens in ons onderzoek hebben overigens niet aangegeven dat ze Turkse meisjes mijden.

Zoals wij al aangaven worden jongens echter minder beperkt in hun seksualiteit dan meisjes. Bovendien blijken zij veel gemakkelijker vergeven te worden voor seksueel 'wangedrag' dan meisjes. Niet alleen mag een jongen in het geheim of juist na een correcte introductie van zijn vriendinnetje bij zijn ouders vaak gewoon zijn gang gaan, zelfs als hij misbruik heeft gemaakt van een meisje 'komt hij er waarschijnlijk wel mee weg'. In een gesprek over meisjes die zich inlaten met loverboys, zegt iemand:

Maar wie wordt er het meeste op aangesproken? De jongen komt er waarschijnlijk mee weg. Ook binnen zijn eigen familie. Als blijkt dat hij een meisje heeft misbruikt, dan is het wel een schande voor de familie, maar hij maakt nog kans om te gaan trouwen en toch nog ergens te komen in zijn leven. Maar van het meisje is de eer zwaar verpest. Begrijp je? Het weegt veel zwaarder. De kans dat zij ooit iets van haar leven kan maken naar aanleiding van wat er gebeurd is, is veel minder groot dan voor de jongen. (M fg 4)

Dat een meisje zwanger kan worden en een jongen niet, maakt de 'noodzaak' van controle op meisjes veel urgenter, zo geeft een aantal respondenten aan. Hoewel veel respondenten dit niet eerlijk vinden, blijken ze er soms ook weer snel overheen te stappen: het is nu eenmaal zo.

Ook bij gehuwde mannen is de norm anders dan de praktijk. Turkse mannen vertelden bijvoorbeeld dat wanneer een man vreemdgaat hij even 'het vuil van zijn handen kan wassen', andere Turken vertelden dat een man die veel vrouwen heeft een *zampara* (casanova) is, behalve wanneer hij bijvoorbeeld overspel zou plegen met de vrouw van een vriend of familielid, dan is hij *namussuz* (eerloos). Verder zou de zoon van een notoire overspelpleger moeite hebben een goede huwelijkspartner te vinden, omdat mensen zouden denken 'zo vader, zo zoon'. Hindostanen vertelden opvallend vaak dat het een publiek geheim was dat hun vader of echtgenoot er meerdere vrouwen op nahield. 'Hoerenlopen' werd ook wel eens genoemd. Dit was weliswaar niet iets om trots op te zijn, maar was ook weer niet zo'n groot probleem. Een oudere man (H ii 5) vertelt: "Als men een man ziet bij de 'rode lampjes', dan weet iedereen dat en laat die man zich een paar maanden niet zien. Dan is het weer goed. Maar het blijft een stempel."

Uit veel ander empirisch onderzoek komt naar voren dat de normen voor meisjes en jongens en vrouwen en mannen aangaande seksualiteit weliswaar hetzelfde zijn, maar dat jongens en mannen in de praktijk meestal kunnen doen en laten wat ze willen, terwijl meisjes en vrouwen vaak zwaar moeten boeten voor 'misstappen' (zie bijv. Salverda 2004). Bij jongens gaat het meestal alleen mis als ze van plan zijn met een 'ongeschikt' meisjes te trouwen. Dan kunnen zij te maken krijgen met allerlei vormen van dwang en geweld. De controle op jongens is meestal niet gericht op hun seksualiteit per se, maar op sluiten van een 'goed huwelijk'. In ons onderzoek gaf een klein aantal mannen aan dat zij geen keus hadden gehad met betrekking tot het kiezen van een huwelijkspartner. Dit is ook een

belangrijk thema in *Liefde op Maat* van Sterckx en Bouw (2005) en in *Huiselijke Vrede* van Metin, Krikke en Şimşek (2006). De wijze waarop deze huwelijkse onvrijheid kan leiden tot vormen van dwang en geweld tegen jonge mannen en vrouwen, komt naar voren in *Buitengesloten* van Terpstra en van Dijke (2006) en in de film *Mijn eer, Onze zaak*²⁹ die in opdracht van de politie Amsterdam werd gemaakt.

De jongens en mannen in ons onderzoek hebben weinig gesproken over de hoge eerverwachtingen van de mannelijke viriliteit, een onderwerp dat prominent aanwezig is en bijna alle studies over eer die wij bestudeerd hebben. Dit heeft ongetwijfeld te maken met het feit dat seksualiteit geen apart thema was in de topiclijsten voor dit onderzoek³⁰. In *Huiselijke Vrede* van Metin, Krikke en Şimşek (2006) wordt echter wel ingegaan op ervaringen met seksualiteit. Daarin vertellen sommige jongens door hun vader te zijn meegenomen naar een prostituee zodat zij ingewijd konden worden in de wereld van de seksualiteit. Sommigen van hen ervoeren dat als zeer negatief. Ook één van onze respondenten werd meegenomen naar een bordeel door zijn broer. Hij herinnerde zich vooral zijn gevoel van schaamte zowel tegenover de prostituee als de broer die hem daar had gebracht.

Uit het bovenstaande is duidelijk geworden dat ouders die veel belang hechten aan de familie-eer altijd toewerken naar het huwelijk van hun kinderen. Meisjes worden opgevoed om een dienstbare huisvrouw en moeder te worden en moeten vooral maagd blijven tot het huwelijk, en zowel jongens als meisjes worden geacht te trouwen met de partner die hun ouders of andere familieleden voor hen kiezen. De familie legt allerlei criteria aan voor goede huwelijkspartners. Een partner moet uit een eervolle familie komen, soms bestaat er een voorkeur voor een huwelijk met een nabij familielid of een dorpsgenoot. Een kind dat zich om de eer van de familie bekommert, legt zich daarbij neer.

Een belangrijk criterium voor een huwelijkspartner is van oudsher meestal dat hij of zij uit dezelfde groep komt en hetzelfde geloof aanhangt. Onder Marokkanen vormen huwelijken tussen Arabieren en Berbers meestal geen probleem, het probleem ligt eerder bij huwelijken tussen Marokkanen met 'Hollanders' of mensen uit andere etnische groepen, zeker als deze geen moslim zijn. In gesprekken met mensen uit Turkije werd er weinig weerstand verwoord tegen huwelijken tussen Koerden en Turken, maar huwelijken tussen Alevieten en Soennieten zouden wel vaak problemen opleveren. Onder Hindostanen worden Hindoes geacht te trouwen met iemand van dezelfde stroming in het Hindoeïsme, en Moslims met Moslims. Als een meisje de religie van haar man aanneemt, wordt het huwelijk door de ouders van de man vaak wel geaccepteerd. Maar de mogelijkheid dat zij haar religie opgeeft, zet haar vaak juist onder zware druk van haar eigen familie. Dit gaat tegenwoordig

²⁹ De film werd dit jaar gepresenteerd en is gemaakt door Bosch Film.

³⁰ Wij richtten ons op het aanleren en de betekenis van eer en lieten het initiatief voor een eventuele bespreking van seksualiteit over aan de groep of de individuele respondent. Dit was enerzijds omdat wij het gesprek niet te veel wilden sturen, anderzijds omdat wij verwachtten dat het moeilijk zou zijn om seksualiteit te bespreken in groepen.

lang niet altijd meer zo: in huwelijkskeuzes en praktijken zit veel beweging. Hierop komen wij later in dit deel nog terug. Eerst gaan wij in op de wijze waarop mensen eer kunnen ‘maximaliseren’.

Eer maximaliseren

Wij gaven al aan dat gehoorzaamheid van kinderen aan ouders en de controle op de seksualiteit van vrouwen minimumvereisten zijn voor eer, maar dat mensen meer wensen. Belangrijke zaken waarmee men eer kan maximaliseren zijn opleiding, werk en materiële status. Deze aspecten van eer worden het meest benadrukt door Hindostanen, daarna door Marokkanen, daarna door Turken en Koerden. Dat zaken als een hoge opleiding, een goede baan en een mooie auto door Turken en Koerden minder benadrukt worden, betekent ons inziens niet dat materiële status en dergelijke geen rol spelen in de eer³¹, maar dat in een gesprek met Turken en Koerden de ideeën van eer en geweld gemakkelijker aan elkaar gekoppeld worden en dat wanneer eer en geweld eenmaal aan elkaar gekoppeld zijn, de aandacht snel uitgaat naar seksualiteit. In een focusgroepgesprek met Hindostanen werd benadrukt dat veel Hindostanen graag pronken met hun kinderen, als die een goede opleiding of baan hebben, en met materiële verworvenheden.

Cheryl: Ik heb in Den Haag op straat gewerkt als politieagent, en daar heb ik in één van de slechtere wijken gewerkt. Daar woonden heel veel Hindoestaanse mensen. Maar daar reden ze echt in dikke dure auto's, en ze hadden allemaal goud en ze wilden het allemaal zo veel mogelijk laten zien. Dan kwam ik bij die mensen binnen en dan zaten ze op sinaasappelkratjes. Ze hadden matrassen op de grond en ze zaten op sinaasappelkratjes. Dus wat dat betreft was er niks.

Anita: Maar die auto...

Cheryl: Ja, die auto is voor de buitenwereld.

William: Je kunt het ook zien als je in Scheveningen bent op een zondag of op een zaterdag. Dan zie je ook dure auto's met hele families achterin en met muziek en zo. Dan zie je ze één keer in de zoveel tijd op straat wandelen en dan moet iedereen weten 'de familie heeft een BMW'.

Ekram: Jennifer heeft een huis gekocht. Vanuit onze generatie hebben er al best wat een huis gekocht, maar vroeger gebeurde dat niet. Dat 'thuis' zie je niet aan de buitenkant. Mijn vader had ook een BMW en heel veel goud. Dat heeft hij nu nog steeds. Hij heeft ook wel een mooi huis. Maar voor mij is het belangrijk dat ik een huis heb zoals ik het wil hebben. Netjes met een tuin erbij. En die auto maakt mij niet uit.

Jennifer: Ja, je bleef maar zoveel mogelijk in een huurhuis zitten, zodat je zoveel mogelijk ruimte had voor andere dingen. Voor dingen die je 'status' groter maakten.

In alle etnische groepen wordt naar voren gebracht dat een goede opleiding, een goed inkomen en een mooie auto vooral voor mannen belangrijk worden gevonden. Dalila (27, M ii 3) vertelt bijvoorbeeld:

Meisjes worden meer beschermd, maar tegelijkertijd wordt er ook best wel veel verwacht van een meisje, van een jongen vooral met een materiële zin, een jongen moet wel heel gauw een bepaald inkomen hebben, moet heel gauw een huis, een goede auto hebben, daar wordt ook wel heel veel verwacht en als dat niet, een jongen moet ook

³¹ Van Eck (2004) geeft ook aan dat rijkdom die getoond wordt (*gösteriş*) van belang is voor de *şeref*.

goed gestudeerd hebben er worden ook wel veel eisen gesteld aan jongens, maar een meisje wordt vooral in de zin van wat ik net ook al zei, in relaties en maagdelijkheid...

Een verschil tussen 'minimale vereisten' en 'maximale eer' is dat zaken als economisch succes altijd nog verworven kunnen worden. 'Misstappen' op het terrein van de minimale vereisten kunnen, zekere wanneer seksualiteit in het geding is, maar moeilijk uitgewist worden: een zoon die openlijk homoseksueel is wordt geen nette huisvader meer, en een vrouw van wie bekend is dat ze is vreemdgegaan kan niet meer eervol worden. Bij de minimale vereisten is de bewegingsvrijheid dus minimaal. 'Maximaal haalbare eer' biedt echter meer onderhandelingsruimte. Iemand die nooit naar school is geweest, kan met hard werken toch een mooi huis kopen, iemand die failliet is gegaan, kan alsnog een bloeiend bedrijf opbouwen. Omdat opleidingen en economische mogelijkheden van oudsher vooral openstaan voor jongens en mannen, hadden zij dus een voordeel boven meisjes en vrouwen.

Als mannen economisch succesvol zijn, worden veel van hun mindere kanten door de vingers gezien. Zo vertelde een oudere Hindostaanse man (H ii 5): "Als je veel geld hebt, je bent rijk, dan word je omhelsd. Je krijgt een warmte die je niet verdient." Over een hypothetisch geval van een man die in aanzien is gedaald omdat hij prostituees heeft bezocht, zei hij: "Dan moet je rijk worden. Want niemand praat over rijke mensen. Niemand praat over een staatshoofd." Gevraagd hoe Turken aan zouden kijken tegen een rijke ondernemer die zijn werknemers voorbeeldig behandelt, maar wiens dochter allerlei vriendjes heeft, zei een Turkse respondent (44, ii 10): "Dan is die man een prima vent, maar die dochter een hoer, of ze denken dat er voor dat soort mensen [de elite] nu eenmaal andere regels gelden."

Het feit dat individuen met hun 'prestaties' op bepaalde gebieden de eigen eer of/en die van de familie kunnen maximaliseren, kan kansen creëren voor individuen, maar kan hen ook onder druk zetten. Dit wordt vooral duidelijk als we kijken naar één van de meest beproefde en succesvol gebleken manieren om eer te maximaliseren, namelijk door het sluiten van een 'goed huwelijk'. De controle op huwelijken geeft families de kans hun eer te bestendigen of een stapje hoger te komen. Het huwelijk kan daarmee een middel zijn om eer te maximaliseren. Terwijl het trouwen binnen de 'eigen groep' een minimumvereiste voor eer is, kan het trouwen met een vrouw met een lichtere huid (dit werd alleen genoemd onder Hindostanen), of een man met een statusrijke baan en een mooi huis een manier zijn om eer te maximaliseren. In beide gevallen is de mogelijkheid aanwezig dat de ouders van de bruid welvaren bij het huwelijk, maar zichzelf niet. Als een rijke man zijn vrouw als onder zijn stand beschouwt, is de kans op geweld misschien groter dan wanneer hij met een gelijke was getrouwd.

Wij gaven al aan dat sommige onderzoekers kritiek hebben op het idee dat eer onderhandelbaar of variabel is. Het werk van Bartels (1993) sluit echter wel aan bij onze bevindingen. Clementine van Eck, die stelt dat *namus* ('kuisheid' van vrouwen) niet variabel is maar *şeref* (prestige, status) wel, betoogt dat Turkse families met veel *şeref* minder bang hoeven te zijn voor een aantasting

van hun namus (2004: 28). Als dit het geval is, dan zijn zaken waarmee men de eer kan maximaliseren dus ook een manier waarop men invloed kan uitoefenen op eer.

Bovenstaande manieren om eer te maximaliseren hebben allemaal betrekking op eer 'zoals het was', of eer 'in traditionele zin'. In dit dynamische 'spel om eer', hebben vooral mannen de ruimte. In paragraaf 1.4 zal echter duidelijk worden dat meisjes en vrouwen steeds meer ruimte opeisen om zelf ook met eer te kunnen 'spelen' of erover te onderhandelen. Eerst gaan wij in paragraaf 1.3 in op de wijze waarop kinderen leren wat eer betekent.

Conclusie Wat is eer?

Eer is een niet tastbaar begrip dat verschillend geïnterpreteerd wordt. Sommige mensen hebben vooral positieve associaties met eer – men denkt bijvoorbeeld aan eigenwaarde, trots en respect - andere vooral negatieve – men denkt bijvoorbeeld aan vrijheidsbeperking en geweld. Eer heeft niet alleen verschillende betekenissen voor verschillende personen, maar mensen hechten ook in verschillende mate waarde aan eer. Eer kan bestaan op verschillende niveaus, van het persoonlijke tot het niveau van de gemeenschap, maar traditioneel gesproken gaat het vooral om het imago van de familie.

In de breedste betekenis van eer houdt eervol zijn in: ‘een goed en waardevol mens zijn’. Niet alleen voor jezelf, maar juist ook voor anderen: men is alleen goed en waardevol als de gemeenschap dat vindt. De verhouding van meisjes en vrouwen tot het collectief is anders dan die van jongens en mannen. Eer is dus *gendergeladen*. Eer is ook een *generatiegebonden* begrip, wat inhoudt dat jongeren andere taken hebben met betrekking tot het beschermen van de eer dan volwassenen.

Het is mogelijk een onderscheid te maken tussen ‘minimale vereisten’ voor eer en ‘maximaal haalbare’ eer. De maagdelijkheid van meisjes en seksuele trouw van vrouwen worden in alle etnische groepen beschouwd als een ‘minimumvereiste’ voor eer. Mannen hebben ook te maken met controle op hun seksualiteit en huwelijkskeuze maar deze is meer contextafhankelijk en is gemakkelijker te omzeilen. Ook betrouwbaarheid en eerlijkheid vormen ‘minimumvereisten’ voor eer, maar deze waarden blijken in de praktijk minder absoluut te zijn dan de controle over de seksualiteit van vrouwen. Met zaken als een goede opleiding en materiële status kan men proberen ‘zwakke punten’ te compenseren of eer te vermeerderen. Een belangrijke manier om eer te maximaliseren is ook door middel van een huwelijk met een ‘goede partij’.

Met betrekking tot het bovenstaande zijn er weinig verschillen tussen de groepen, met dien verstande dat Hindostanen veel meer nadruk leggen op de noodzaak ‘uit te blinken’ dan Turken, Turkse Koerden. Marokkanen lijken daarin een middenpositie in te nemen. Hindostanen spreken ook het vaakst over huwelijksdwang (in het recente verleden). Voor Turken en Turkse Koerden lijkt eer het minst onderhandelbaar.

1.2 Hoe wordt eervol gedrag bijgebracht?

Het spreekt in de ‘traditionele eermoraal’ voor zich dat eerschendingen op alle mogelijke manieren voorkomen moeten worden. Verderop in dit rapport zal blijken dat eerherstel een heikele kwestie is, en

soms helemaal niet mogelijk. Juist daarom is er zoveel nadruk op het aanleren van eer en het voorkomen van eerverlies. Om kinderen - de volwassenen van later immers – uit de gevarenzone te houden, moet eer ‘met de paplepel’ worden ingegeven. Dat kon op verschillende manieren. Veelgenoemde manieren om eer aan te leren zijn: vertellen over eer, kinderen kort houden, binnenhouden, opleggen van verboden, waarschuwen voor de mogelijkheid van roddel, vertellen van ‘enge verhalen’, inprenten van gevaren, dreigen met of toepassen van fysiek geweld, het goede voorbeeld geven, en gesprekken voeren over seksualiteit.

In de opvoeding van Hindostanen en Marokkanen werd meestal minder expliciet verwezen naar de eer van de familie dan onder Turken en Koerden. Het spreekt vanzelf dat kinderen meestal op een veelvoud van manieren leerden wat eer inhield en hoe zij zich moesten gedragen.

Het is iets wat je meekrijgt, denk ik, vanaf je geboorte. Wat je in je omgeving ziet gebeuren. En of dat goed aanvoelt of niet. En dat wordt aangestuurd vanuit je ouders, vanuit wat je ziet op tv, vanuit je omgeving en ook vanuit de islam. (begin 20, M ii 7)

Uit dit citaat valt af te leiden dat het eerbegrip lang niet altijd expliciet werd of wordt gebruikt door ouders of andere verwanten. Sommige oudere Hindostanen groeiden wel op met verwijzingen naar de *izzat* (eer) van de familie, maar anderen hoorden de term bijna nooit. In de perceptie van veel Hindostanen werd het sociale leven in Hindostaanse gezinnen vroeger vooral gestuurd door het zinnetje ‘*manai ka bolie*’ (wat zullen de mensen zeggen). Voor Marokkanen had het woordje *hasjouma* (schaamtevol) een belangrijke functie, het werd en wordt meer gebruikt dan *sharaf* (eer). Hoewel onder Turken en Turkse Koerden het vaakst expliciet naar de eer van de familie werd verwezen, gold ook bij hen dat de manier waarop kinderen die eer moesten hooghouden niet zozeer werd uitgelegd met verwijzing naar wat eer inhield, maar meer via verboden en waarschuwingen. Of het nu termen waren als eer (*namus*, *şeref* (Turks en Koerdisch), *izzat* (Hindostaans), *sharaf* (Arabisch)), schaamte(vol) (*ayıp* (Turks), *hasjouma* (Arabisch)) of ‘wat zullen de mensen zeggen’ (*manai ka bolie* (Hindostaans)), al deze termen hadden een ‘stoplichtfunctie’: ze gaven aan dat mensen met hun gedrag in de gevarenzone konden komen.

Rollen van vaders en moeders

De moeder is van oudsher het meest actief in het dagelijkse onderricht van eer. Zij draagt de ‘interne verantwoordelijkheid’ voor de wijze waarop haar kinderen zich gedragen, zeker als het gaat om de maagdelijkheid van de meisjes. Waar de moeder in de jeugd van de respondenten afwezig was, werd haar taak soms door een tante of grootmoeder op zich genomen. Firdevs geeft aan dat moeders zich vaak beriepen op mannelijke autoriteit.

Meestal hoor je dit soort uitdrukkingen van vrouwen, niet direct van mannen. Mannen zeggen niet *namussuz!* Bijvoorbeeld, maar vrouwen kunnen wel heel veroordelend zijn. En ook in de familie hè, moeder tegen dochter. Ze kan haar dochter heel erg

manipuleren. Heb jij dat bijvoorbeeld gehoord van je moeder tegen je zus [vraagt ze aan de twee mannen in de groep], ik heb het heel vaak gehoord, moeder kan een groter probleem zijn soms. Wat moeders ook zeggen is: “Als je vader dit hoort, krijg je straf”, maar het gebeurt dan bijvoorbeeld dat de vader het hoort en dat hij gewoon zegt: “ok”. Moeders maken je bang. Ze zeggen: “Oh, oh laat je vader dit niet horen, oh als je vader...” Maar soms hoort je vader het en dan gebeurt er helemaal niets! (30, T fg 2)

Anderen gaven echter aan dat juist hun vaders wel degelijk strikt en dominant waren. Zo herinnerde Firdevs' gespreksgenoot Suat zich dat alle kinderen in de straat spoorsslags naar binnen renden als zijn vader 's avonds thuiskwam van zijn werk: zijn vader boezemde Suat en zijn speelkameraden zo'n vrees in dat ze hem niet voor de voeten durfden te lopen. Suat en met hem de meeste respondenten hadden als kind een intiemere band met hun moeder. De moeder fungeert als de tussenpersoon tussen de kinderen en de vader, vertellen ze. Soms houdt de moeder voor haar man geheim wat haar door haar kinderen is toevertrouwd, wanneer mogelijk onderhandelt zij met hem man over de wensen van haar kinderen. Meestal komen mannelijke familieleden dus pas in beeld, wanneer kinderen de grenzen van het toegestane opzoeken. Waar vaders afwezig zijn, is het vaak een oudere broer of oom die zich om de kinderen bekommert.

Hoewel dit als het algemene patroon wordt geschetst, blijken er onder onze respondenten nogal wat verschillen te bestaan. In enkele gevallen hadden of hebben respondenten een veel betere en opener relatie met hun vader. Waar geen verschil van mening over is, is dat in de relatie met de buitenwereld de vader of andere mannelijke familieleden primair verantwoordelijk zijn. Als het 'mis' gaat in een gezin, kijken mannelijke familieleden de moeder van het zich misdragende kind daar op aan.

Dat kinderen meestal een intiemere band hebben met hun moeder wordt ook in andere onderzoeken naar voren gebracht, bijvoorbeeld in het onderzoek van Metin, Krikke en Şimşek (2006) en van Sterckx en Bouw (2005). De mannen in het onderzoek van Metin et al beklagden zich er over dat hun vrouw hun als boeman gebruikte tegenover de kinderen, ook voelden zij zich buitengesloten door hun vrouw en kinderen. Uit hun onderzoek is af te leiden dat de strikte taakverdeling tussen vaders en moeders geweld in de hand kan werken. In ons onderzoek werd vaker benadrukt, zoals Firdevs deed, dat vrouwen, juist omdat zij de dagelijkse bewaking van de eer in handen hebben, hun kinderen zwaar onder druk kunnen zetten om zich te houden aan de eerregels. Tegelijkertijd was er veel aandacht voor de druk waar moeders zelf onder staan om zich zo goed mogelijk van hun taak te kwijten.

De opvoeding van meisjes

In vrijwel alle gesprekken kwam naar voren dat meisjes worden opgevoed met het idee van 'vrouwelijke kwetsbaarheid'. Jonge meisjes worden als kwetsbaar gezien omdat ze fysiek zwakker zouden zijn dan jongens en, wordt er soms aan toegevoegd, in emotioneel opzicht gevoelig. Ze weten

niet wat er in de wereld te koop is - dat moeten ze ook niet weten - maar dat betekent dan wel dat ze gemakkelijk doelwit kunnen worden van 'gladde mannen met mooie praatjes'. Bovendien kunnen ze tegen hun wil worden lastiggevallen of zelfs verkracht. Zelfs een 'onschuldig gesprekje' kan gevaarlijk zijn, al was het maar omdat de burens zouden kunnen gaan praten. Het idee van de kwetsbaarheid van meisjes legitimeert de beperkingen die aan hen worden opgelegd. Veel vrouwelijke respondenten werden, zeker vanaf een jaar of elf twaalf, aangeraden of bevolen alle contact met jongens en mannen buiten de familie te vermijden. Om het risico op eerverlies zo klein mogelijk te maken, mochten zij soms als kind niet bij vriendinnetjes thuis spelen: je wist nooit wat er in een vreemd huis kon gebeuren.

Deze beperking van de bewegingsvrijheid hield in dat meisjes het grootste deel van hun tijd binnenshuis doorbrachten. Zo werden zij letterlijk van de straat gehouden en konden zij zich bovendien wijden aan hun huishoudelijke en verzorgende taken. De Hindostaanse Ida vertelde dat zij al op haar achtste kookte, waste en streek. Hoewel lang niet elke vrouwelijke respondent al op jonge leeftijd zo hard moest werken en zo op haar tellen moest passen als Ida, herkenden vrijwel alle vrouwen Ida's situatie uit de omgeving waarin zij opgroeiden. De mate waarin meisjes zich 'beperkt' voelden varieerde wel. Een deel van de vrouwen voelde zich als kind niet in hun vrijheid beperkt of benoemde dit in elk geval niet. Zo vertelde een Hindostaanse vrouw van middelbare leeftijd die haar dochter in Nederland 'heel vrij' had opgevoed, dat ze van huis uit had meegekregen 'dat je dochter mag genieten'. Deze vrouw was net zoals veel van haar generatiegenoten uitgetrouwde tegen haar wil, zij had dus wel degelijk met dwang van haar ouders te maken. Maar omdat zij met veel liefde was opgevoed en haar vader zijn dochters meer vrijheid gaf dan veel andere vaders, keek zij op een heel andere manier terug op haar jeugd dan vrouwen wiens opvoeding vooral in het teken stond van ver- en geboden.

Uit het bovenstaande blijkt dat de plaats van meisjes in het privé-domein was. Zij moesten binnen de vier muren van het ouderlijk huis of in ieder geval binnen de grenzen van de vertrouwde buurt- of dorpsgemeenschap blijven. Uit recent onderzoek blijkt dat Turkse en Marokkaanse meisjes tegenwoordig in grote getale buiten die grenzen treden. Dit betekent echter niet per se dat zij vrij zijn om te gaan en te staan waar zij willen. Terwijl meisjes vroeger aan huis of de buurt gebonden waren, is het privé-domein tegenwoordig als het ware uitgebreid naar de school en soms ook naar de werkplek. De school is een legitieme plaats voor een meisje om zich te bevinden, maar na schooltijd moet zij wel spoorlags naar huis. Dit wordt aangegeven door Sterckx en Bouw (2005), die onderzoek hebben gedaan onder Turkse en Marokkaanse jongeren in Amsterdam en Mirdal (2006) die onderzoek heeft gedaan onder Turkse en Turks-Koerdische vrouwen in Denemarken. Ook sommige jonge vrouwen in ons onderzoek moeten na school of werk direct naar huis komen of mogen alleen onder begeleiding naar het huis van een vriendin. Anderen hebben wat meer vrijheid, zij mogen bijvoorbeeld met vriendinnen de stad in.

De opvoeding van jongens

Jongens krijgen in de opvoeding vaak minder strenge regels mee over hun seksualiteit dan meisjes. Toch gaven ook sommige mannen aan dat hen was geleerd om meisjes en vrouwen te mijden. Göksel (44, T fg 2) vertelde het volgende over het ‘eervolle’ gedrag van zijn broer:

Hij liep altijd zo, met het hoofd naar beneden, als hij door de buurt liep. Hij kijkt niemand aan. Hij had een heel goede reputatie, was heel eerlijk en hij keek naar niemands vrouw of meisje, iedereen had heel veel respect voor mijn broer, dat wisten wij, hij was heel bekend. Hij was ook een leuke jongen, heel knap, maar ondanks dat hij heel knap was, keek hij niemand aan. Dat waardeerden de burens heel erg. Zo leerden we ook denk ik, je moet niet naar je buurvrouwen of meisjes kijken met een slecht oog.

Afgezien van de voorzichtigheid die jongens moeten betrachten met meisjes, hebben zij vaak minder verplichtingen thuis en meer vrijheid buitenshuis. De mate waarin jongens worden vrijgelaten varieert wel. Zo werd een aantal jongens zeer streng opgevoed. De dreiging van verbaal of fysiek geweld speelde daarin vaak een rol. William bijvoorbeeld, een Hindostaanse man van 48 (H fg 4) gaf duidelijk aan dat zijn zus en hij heel streng waren opgevoed. Toen William vertelde over hoe zijn moeder zijn zus soms met een klerhanger bedreigde, zei een andere man in zijn groep:

Bij ons was het precies hetzelfde. Wat hij nu zegt was bij mij precies hetzelfde. Wij waren thuis met drie jongens. Ik was wel eens om vijf over vijf [vijf minuten te laat] op weg naar huis, en dan stond mijn moeder altijd voor de deur te schreeuwen waar ik was. Je leert gewoon gehoorzamen. (30, H fg 4)

Ook een aantal Marokkaanse mannen gaf aan streng opgevoed te zijn: wat voor hun zussen gold, gold ook voor hen, zo stelden zij.³² Als de jongens buiten waren was er echter geen toezicht en ook het harde werken dat sommige vrouwen benoemden, gold voor jongens minder.

Jongens wordt in de opvoeding ook geleerd om de seksualiteit van vrouwen, in het bijzonder van hun zus, te ‘bewaken’. Dit komt in het volgende fragment uit een focusgroep naar voren.

Göksel: Bijvoorbeeld toen mijn zus 11 of 12 of misschien een beetje ouder was, ik herinner me dat heel goed, ze at buiten op straat iets, voor de deur. Ze at een watermeloen. Toen mijn broer haar zag vond hij dat gedrag van haar om buiten te eten, met de jongens die in de straat lopen en denken, wat een makkelijk meisje...

Int: Omdat ze buiten eet.

Göksel: Ja, vooral was mijn broer heel erg jaloers (*kıskanç*) omdat zij een meisje was.

Suat: Niet dat hij jaloers op haar was, maar in beschermende zin.

Göksel: Niet op een seksuele manier maar om haar op te voeden, hij wilde niet dat jongens... Als een jongen naar mijn zus kijkt... Toen wist ik, een meisje kan niet buiten zitten.

Int: Hoe heeft hij haar laten weten dat ze verkeerd bezig was?

³² Ons inziens vinden jongens het vaak zo ‘logisch’ dat meisjes meer beperkt worden dan zij, dat ze het zien. Uit de gesprekken bleek ook wel dat er toch meer verschil werd gemaakt door hun ouders dan ze in eerste instantie aangaven.

Göksel: Hij heeft haar heel hard geslagen, wij en iedereen heeft dat gezien, mijn zus was heel verdrietig. Door dit gedrag zie je dat meisjes buiten geen watermeloen kunnen eten en naar andere mensen kijken. Dat doen oudere vrouwen op de straat maar jonge meisjes niet. Dat was een gewoonte hè, dat was een heel leuk tijdverdrijf voor oudere vrouwen, iedereen zit voor zijn deur, ze praten met elkaar, met de mensen tegenover, dat was de geest van de samenleving, de buurtcultuur, dat is niet meer daar. Ik herinner me heel goed dat iedereen iedereen kende. Dat was een ander ding, wij konden als jongens altijd op straat spelen, maar ik zag nooit meisjes op straat. Ik dacht dat mijn zus niet buiten mocht omdat ze een beetje ouder was, zij was altijd thuis, bezig met kleren wassen, of iets koken, net als een kleine vrouw. Ik heb geen andere zussen en drie broers. Iedereen was heel bezitterig naar mijn zus. Mijn zus zegt nu, na lange jaren, dat zij van mij geen broek aan mocht. Zij mocht alleen een rok aan. Ik was acht jaar jonger en ik zei haar dat het niet mocht. Zij was toen 14 of 15 [en Göksel was 7 of 8]. (luid gelach) (44, T fg 4)

Uit dit citaat komt naar voren dat Göksel eervol gedrag ‘afleidde’ uit zijn omgeving. Hij keek het bijvoorbeeld af bij anderen. Uit het met gebogen hoofd door de buurt lopen van zijn broer, leidde hij af dat je met meisjes uit de buurt maar beter op je tellen kon passen, uit het feit dat zijn broer zijn zus sloeg concludeerde hij dat een meisje niet geacht werd aandacht te trekken ‘op de openbare weg’. Dat meisjes nauwelijks op straat speelden, maakte hem duidelijk dat hij er voor moest zorgen dat zijn zus binnen bleef.

Verschillen binnen en tussen gezinnen

Hoewel de basisingrediënten van de eeropvoeding door bijna iedereen herkend worden, onderscheiden respondenten grote verschillen in de strengheid van de ouders en in de beperkingen die hen vroeger opgelegd werden of nog steeds worden. Deze verschillen in de naleving van ‘eer’ worden door de respondenten in de eerste plaats geweten aan ‘het karakter van het gezin’: het ene gezin is het andere niet. Op de vraag wanneer er schande over een familie wordt afgeroepen, zegt Radya bijvoorbeeld (21, M fg 3):

Ja, kijk, dat is bij iedere familie anders. Kijk de ene familie vindt dat erg en de andere niet. Bijvoorbeeld, als jij tegen de buurvrouw zegt: ‘Ik heb je dochter gezien met een jongen’ en die buurvrouw zegt: ‘Ja, ik weet het’, dat vindt zij niet erg en een andere vrouw vindt het wel erg.

Het karakter en de overtuigingen van de ouders blijken - niet zo verwonderlijk overigens - een belangrijke invloed te hebben op de wijze waarop eer aangeleerd of ‘toegepast’ wordt. Dat allerlei andere factoren in het gezin (zeg de gezinsdynamiek) een rol spelen daarbij, is misschien minder bekend. In de verschillende etnische groepen blijken dezelfde processen te spelen.

Respondenten geven aan dat het veel uitmaakt wat voor ouders³³ je hebt of had: ouders die bij alles eerst aan anderen denken of meer onafhankelijke ouders; ouders die vooral denken aan hun eigen

³³ Een minderheid van de respondenten werd voornamelijk opgevoed door ooms en tantes of de grootouders. Waar van de ouders gesproken wordt, kan dan ook oom, tante of grootouder gelezen worden.

gewin of ouders die het beste willen voor hun zoons en dochters; ouders voor wie eer ‘heilig’ is of ouders die vinden dat het wel iets lossen kan. Sommige respondenten vertellen bijvoorbeeld dat hun ouders hen vertrouwden, tenzij het tegendeel bewezen was. Zij groeiden heel anders op dan de kinderen van ouders die overal spoken zagen. Het karakter en de overtuigingen van de ouders (of andere prominente opvoeders), zoals die terugkwamen in hun opvoedingsfilosofie, hadden een bepaalde mate van stabiliteit. De kring waarin de ouders verkeerden, bijvoorbeeld door het werk wat ze deden, bepaalde mede in hoeverre de ouders een flexibele houding aannamen.

Er is daarnaast ook sprake van allerlei processen in gezinnen die invloed hebben op het ‘eer regime’: er bestaat een bepaalde gezinsdynamiek die soms gunstig en soms ongunstig uitpakt voor de kinderen. Hoewel, zoals zojuist aangegeven, er sprake is van een zekere stabiliteit in de houding van de ouders - een geduldige vader wordt niet zomaar een opvliegend type en een vrijdenkende moeder wordt niet zomaar puriteins - blijkt uit de citaten die nu volgen dat ouders hun manier van opvoeden met het verstrijken van de tijd nog wel eens aanpassen. Er komt uit naar voren dat respondenten de houding van hun ouders bespraken in relatie tot de tijd.

Oudere broers of zussen, en soms neven en nichten of ooms en tantes, baanden soms de weg voor de jongere leden van het gezin of de familie. Bouchra die in Nederland is opgegroeid vertelde bijvoorbeeld dat zij als oudste strenger werd opgevoed dan haar jongere zussen, iets wat ze ook in haar omgeving vaak tegenkomt.

Als je het oudste meisje bent is dat weer wat anders dan je wat jongere zusjes, omdat die toch wat meer vrijheid genieten. Omdat jij de oudste bent maak je een bepaalde ontwikkeling door, dat zij ook beseffen dat ze niet alles kunnen ophangen aan die eer uiteindelijk. Want mijn vader werkt ook. Als mijn zusje zegt: “Ik werk en ik moet naar een conferentie in dat land”. Vroeger had je dat niet hoeven zeggen. Dat was gewoon uitgesloten. Maar nu kan hij het zich nog een beetje indenken. Mijn vader was vroeger echt heel extreem. Het was ja of nee. Geen onderhandeling. Je hoefde niet eens met hem te praten over bepaalde zaken. Ik ging bijvoorbeeld naar Drenthe voor drie dagen, dat was uit den boze. (begin 20, M fg 4)

In het gezin van Simone (54, H fg 3) die opgroeide in Suriname gold hetzelfde. Als één van de jongste kinderen had zij het geluk veel meer vrijheid te krijgen dan haar oudere broers en zussen.

Bij ons was het zo dat de ouderen een strengere opvoeding hebben gehad dan ik. Eén van mijn broers, mijn andere zus, mijn zusje en ik, wij vieren zijn gewoon... We mochten doen en laten wat we wilden. (...) Maar ze [de ouders] moesten ook alles weten. Als wij ergens naartoe gingen moest ik mijn vader of moeder zeggen... Of mijn vader bracht ons... Vroeger mocht je geen lange broek dragen in Suriname. Mijn vader kocht het voor ons. Ik zat op college en een korte broek mocht je ook niet aantrekken om te sporten. Maar mijn vader deed dat wel. Mijn vader was toch moderner. (...) Maar wel tot hier en niet verder.

Vaak was het zo dat de oudere broers en zussen de jongeren ‘in bescherming’ namen tegen de ouders. Soms deden zij hun best om de ouders er toe te bewegen de teugels bij de jongere kinderen wat te

laten vieren. In een enkel geval gaven de ouders de opvoeding bijna geheel uit handen aan de oudere zoons. Dat kon een uitermate positief effect hebben op de bewegingsvrijheid van de jongere kinderen, maar het tegengestelde was ook mogelijk. Het hebben van een oudere broer was niet altijd alleen maar prettig. Ook op een andere manier konden jongere kinderen lijden onder het feit dat zij oudere broers en zussen hadden. Wanneer oudere familieleden ‘een scheve schaats hadden gereden’ - en bijna altijd ging het dan over de zussen en ook wel nichten en tantes - werd de druk op de jongere kinderen soms juist opgevoerd.

Zo had Soumaya (27, M ii 2) het erg moeilijk bij haar ouders thuis, mede omdat haar oudere zus van huis was weggegaan. Haar vader had haar altijd gestimuleerd om te studeren, maar, vertelt ze:

Op een gegeven moment had hij dat niet meer, toen was het: ok, ga maar trouwen. Want trouwen is belangrijk. Dat komt natuurlijk omdat mijn zus op zichzelf ging wonen, en dat vonden zij heel erg moeilijk. Daar is toen zijn eer beschadigd, denk ik, en zijn trots. Zij was toen 21 en ik 18. Zij heeft gewoon d'r spullen gepakt en is weggegaan. Mijn ouders wilden dat niet, maar zij had al geregeld waar ze kon wonen. En ze zei: “Nee, ik blijf hier niet”. En toen heeft ze op een ochtend haar spullen gepakt en is ze weggegaan. En toen heeft zij lange tijd geen contact gehad met haar ouders. En toen is dat contact wel weer hersteld.

Interviewer: En hoe gingen je ouders daarmee om?

Soumaya: Mijn ouders gingen er moeilijk mee om, want alle shit, die zij eigenlijk had gecreëerd kreeg ik over mij heen. Dus alle foute dingen die zij had gedaan: jij hebt dit gedaan... jij hebt dat gedaan... jij wist ervan, jij wist dit, jij wist dat.

Interviewer: Wat zijn dan concreet de dingen die fout zijn gegaan?

Soumaya: Nou dat zij op zichzelf ging wonen, dat ze verkeerde vrienden had, dat ze vaak uitging en laat thuis kwam. En ik wist daar schijnbaar van. Maar goed, dat wist ik dus niet. Maar mijn ouders gaven mij dus de schuld. Waardoor denk ik... sommige huwelijken zijn gewoon een vlucht. En misschien was dat wel een vlucht voor mij, om te vluchten op de een of andere manier.

Interviewer: Want thuis, had dat een geestelijke invloed?

Soumaya: Ja heel erg, dat was echt heel zwaar, ik had het echt gehad daar. En daarom zou ik mijn kind nooit zo opvoeden. (...) En mijn vader was natuurlijk bang dat ik ook haar zou volgen. En dus op het moment dat mijn moeder belt van: Wat vind je, ze wil met die en die trouwen? Ja, laat haar maar trouwen, wil je nou dat ze dezelfde fout maakt als je andere dochter? Mijn moeder was tegen het huwelijk, maar die had zo iets van: Ik kan niet nee zeggen, want dan krijg ik vader op mijn dak. (...)

Interviewer: Dat je zus het huis uit ging speelde dat alleen binnenshuis? Waarom waren je ouders zo fel geworden naar jou toe?

Soumaya: Nou, eerst was het nog binnenshuis, maar op een gegeven moment kwam jan en alleman er achter. Dus mijn vader was dan ook zo gefrustreerd, en had zo veel pijn natuurlijk. Zijn eer was aangetast en zijn trots. Hij begon er ook over te praten met familieleden. Dan had hij het over haar, dat zij weg was gegaan en dat hij dat heel moeilijk vond. En dat hij het nooit had verwacht.

Het verhaal van Soumaya geeft een indruk van de wijze waarop haar vader zijn verdriet afwentelde op de mensen die hem het meest na stonden, zijn vrouw en tweede dochter. Soumaya geeft ook aan dat haar huwelijk een vlucht was uit een ondraaglijke situatie, die grotendeels veroorzaakt was door de repercussies van het gedrag van haar zus. Was de eer van haar vader niet al aangetast geweest door het

vertrek van haar zus, dan zou haar vader haar wellicht gestimuleerd hebben om pas later te trouwen, en ook haar moeder zou haar stem luider hebben doen klinken.

Uit het voorgaande blijkt dat jongens en meisjes met andere regels rondom eer zijn opgevoed. Vrouwelijke respondenten legden in de gesprekken over het algemeen veel meer nadruk op de ongelijke behandeling van jongens en meisjes. Zij zagen deze als onrechtvaardig. De wijze waarop de regels werden overgebracht was vergelijkbaar, om zich heen zagen kinderen ‘eer in actie’. Angst en schaamte waren in deze context goede raadgevers: kinderen leerden vooral wat eer was via het ontwikkelen van een besef van ‘niet-er’. De waarschuwingen en schrikbeelden van wat er zou gebeuren als het fout ging waren expliciet genoeg. En voor meisjes was de confrontatie met eer en niet-er vaak een stuk ingrijpender dan voor jongens. Over fysiek geweld spraken respondenten niet veel als het ging over de manier waarop zij leerden wat eer was, wel als zij spraken over de gehoorzaamheid die een centraal aspect van eer is.

Zoals andere auteurs (Sirman 2004; Metin, Krikke en Şimşek 2006; Wikan 2003) ook aangeven, eer wordt verinnerlijkt, bijvoorbeeld zodanig dat een meisje niet kan gaan zitten voor al haar werk gedaan was, want ‘ik wil niet als lui gezien worden’, dat het niet in een volwassen zoon opkomt om zijn vader af te weren als deze hem slaat, en dat een vrouw zich kan schamen voor haar zwangere buik zelfs als ze getrouwd was. Eervol gedrag is een automatisme geworden, het ‘gaat vanzelf’, is ‘logisch’ en ‘natuurlijk’. De bovengeschikte positie van mannen is voor vrouwen zo vanzelfsprekend dat zij er vaak niet tegen in opstand komen. Hetzelfde geldt bij het aanleren van eer. Vrouwen houden dus, zoals al betoogd werd in onze theoretische verkenning, de ongelijke man-vrouwverhoudingen mede in stand.

Dat de eer behouden moet worden was de meeste respondenten als kind heel duidelijk. Maar tegenover de opmerkingen van respondenten die duidelijk maken dat zij als kind precies wisten hoe te handelen om de familie-er te bewaren, staan opmerkingen over de verwarring die kinderen, meisjes met name, voelden over wat er nu eigenlijk exact van hen verwacht werd. Met het groter worden van de kinderen, het verhuizen naar een andere omgeving, of andere veranderingen in de positie van het gezin, kwam soms de onzekerheid. De gevaren waren dan wel in steen gebeiteld, maar waar de gevarenzone begon was minder duidelijk. Hale (midden 30, T ii 4) wist als kind bijvoorbeeld niet wat te doen toen zij, naast haar vader op straat lopend, gegroet werd door een jongen uit haar klas. Ze was zo vaak gewaarschuwd niet met jongens om te gaan, dat ze haar ogen strak op de grond gericht hield, wat haar vader de vraag ontlokte waarom ze die jongen niet groette. Toen ze haar verwarring uitsprak verzekerde haar vader dat hij haar vertrouwde en dat ze een klasgenoot altijd moest groeten.

Verschuivingen in de opvoeding

Hoewel veel respondenten met een impliciet beroep op schuld- en schaamtegevoelens en/of met ijzeren hand (“Vroeger kreeg ik zo een mep in mijn gezicht als ik een ongepaste term gebruikte”) werden opgevoed, gaven sommige respondenten, vooral de jongeren, aan dat hun ouders het anders doen. Zo hebben sommige jonge vrouwen vrij open gesprekken gehad met hun moeder over hoe zij met jongens dienen om te gaan.

Sevgi: Respect, respect tegenover anderen. Beleefd zijn, maar dat valt ook onder ‘respect’. Ook je namus.

Interviewer: Waar ik dan aan denk, zegt je moeder dan: ‘Sevgi luister, geen seks’. Gaat dat op zo’n manier?

Sevgi: Nee. Ze legt me eerst het hele verhaal uit.

Interviewer: Welk verhaal?

Sevgi: Over de regels, dat ik een moslim ben, dat dat soort dingen niet bij een meisje behoren.

Interviewer: Maar ze zegt niet tegen je ‘je moet geen seks hebben met een man’.

Sevgi: Dat wil ze wel beweren, maar daarom vertelt ze eerst het hele verhaal. Zodat ik het echt goed in mijn hoofd houd. Als een meisje het wil doen, heeft dat meisje al een ‘viesheid’ in haar. (18, T fg 6)

Veel van de jongere respondenten benadrukken dat de ‘fouten’ van het ene kind niet op het andere kind geprojecteerd mogen worden, en dat jongens en meisjes veel gelijkwaardiger moeten worden opgevoed. De meerderheid van de respondenten benadrukt echter dat zij veelal dezelfde waarden als hun ouders willen overbrengen aan hun kinderen, maar dat zij dit op een meer ontspannen manier proberen te doen. Volgens de meeste respondenten zijn ouders zich er steeds meer van bewust dat ze rustig en open met hun kinderen moeten praten, en dat ze met argumenten moeten komen om hun kinderen op het goede pad te houden. Gül (rond de 60, T fg 3) is van mening dat ouders moeten beseffen dat niet alle contact met jongens voor een meisje verkeerd is en dat, wanneer een meisje gezien wordt met een jongen, dat niet betekent dat zij een relatie met hem heeft. De meeste vrouwen in haar groep reageerden daarop instemmend. Sommige respondenten geven aan dat er zowel met jongens als meisjes gesproken moet worden over seksualiteit, bijvoorbeeld vanwege de gevaren van ongewenste zwangerschappen en aids. De vrijheid die de kinderen van de oudere respondenten krijgen, is vaak vele malen groter dan die zij zelf hadden. De keerzijde van de grote vrijheid die veel jongeren nu al hebben volgens oudere respondenten, is dat zij vinden dat jongeren soms te ruim van deze mogelijkheden gebruik maken.

Conclusie Hoe wordt eervol gedrag bijgebracht?

Eer wordt in de opvoeding aangeleerd en uiteindelijk verinnerlijkt of geïnternaliseerd. In de 'eeropvoeding' wordt het woord eer niet altijd expliciet gebruikt. Sommige Marokkaanse en Hindostaanse respondenten kennen de woorden sharaf of izzat (beide betekenen eer) niet. Kinderen leren wat eervol gedrag is door goed te kijken naar volwassenen, en vaak ook via waarschuwingen, verboden en roddels. Omdat regels verschuiven en niet altijd duidelijk zijn, verkeren kinderen – vooral meisjes – soms in onzekerheid over wat wel en niet mag. Gevoelens van angst, schaamte en schuld zorgen er vaak voor dat mensen zich aan de heersende normen en waarden houden of dit in elk geval pretenderen te doen.

Meisjes en jongens worden beide met regels van gehoorzaamheid aan hun familie opgevoed. Voor meisjes geldt ook dat zij opgevoed worden om later hun man en schoonfamilie te gehoorzamen. Bovendien leren meisjes dat zij kwetsbaar zijn. Zij moeten zichzelf beschermen en beschermd worden door mannen. Vooral hun seksualiteit moet 'bewaakt' worden en hiertoe wordt hun vrijheid vaak ingeperkt. Jongens wordt geleerd dat ze de seksualiteit van vrouwen moeten bewaken, in het bijzonder die van de zussen.

Er is veel variatie tussen gezinnen en families in de wijze waarop het bovenstaande in praktijk wordt gebracht. Daarbij spelen het karakter en de opvoedingsfilosofie van de ouders een rol, maar ook de plaats die een kind inneemt in het gezin. Het gedrag van oudere broers en zussen heeft repercussies voor jongere kinderen. Er zijn verschuivingen in de denkbildingen over opvoeding. De meeste respondenten vinden dat de oude waarden en normen op een veel soepeler manier en met veel meer uitleg overgebracht moeten worden. Veel respondenten vinden het verkeerd om jongens en meisjes verschillend op te voeden, maar hopen wel dat hun dochters maagd blijven tot het huwelijk, terwijl dit bij zoons niet zo belangrijk is.

1.3 Hoe gaan mensen om met eer?

De meeste respondenten beschouwen eer als een vanzelfsprekend onderdeel van de cultuur waarmee zij zijn opgegroeid. Bepaalde aspecten ervan beschouwt men ook als logisch en nuttig. Eervolle waarden als eerlijkheid en betrouwbaarheid bijvoorbeeld dienen zowel het individu als de groep. Het idee dat een individu zijn of haar belangen niet altijd boven die van anderen mag stellen, dat de belangen van individuen en de mensen om hen heen met elkaar verweven zijn, en dat mensen respect moeten betonen aan hun ouders en andere verwanten, wordt breed gedeeld door de respondenten. Maar over de verregerende vrijheidsbeperking van individuen die bij het oude eerconcept hoort is men

soms zeer kritisch: deze hoort bij tradities die niet meer van deze tijd zijn. Dat deze ‘gedateerde opvattingen’ nog voortleven wijt men aan een gebrek aan onderwijs en ontplooiingsmogelijkheden, waardoor mensen afhankelijk zijn van anderen en hun horizon niet kunnen verbreden.

Het eerbegrip duwt meisjes en vrouwen, en in mindere mate ook jongens en mannen, in bepaalde gedragsvormen, en beperkt hun bewegingsvrijheid. Tegelijkertijd geven veel respondenten aan dat er mogelijkheden zijn om een andere invulling te geven aan eer en eerbaarheid. Basiswaarden zoals respect en betrouwbaarheid die door vrijwel iedereen worden gedeeld vormen het fundament waarop alternatieve eerbelevingen kunnen worden gebouwd. In verpersoonlijkte eerbelevingen spelen de ‘minimumvereisten voor eer’ - die betrekking hebben op de verhoudingen tussen de generaties en op seksueel gedrag - vaak wel een rol, maar op een andere manier dan vroeger meestal het geval was.

Respect betonen aan ouders houdt voor veel respondenten niet in dat ouders het recht hebben het leven van hun kinderen te dicteren, bijvoorbeeld door voor hen te bepalen op welke leeftijd zij huwen en met wie. Gehoorzaamheid aan de ouders wordt omgesmeed in ‘een goede respectvolle verstandhouding met de ouders’. De meeste respondenten geven aan dat het belangrijk is om een balans te vinden tussen je eigen behoeften en de verwachtingen van je ouders en andere familieleden, maar dat mensen uiteindelijk hun eigen weg moeten gaan, zonder hun ouders of andere mensen nodeloos te kwetsen. In ander onderzoek (bijv. Bouw en Sterckx 2005) is opgemerkt dat veel kinderen zich uiteindelijk vaak toch voegen naar de wensen van hun ouders. Dit komt ook bij ons naar voren. De controle op de seksualiteit wordt bijvoorbeeld omgesmeed tot ‘maagdelijkheid als keuze’. Meisjes proberen maagdelijkheid uit het domein van de gemeenschap te halen en te verpersoonlijken: zij stellen dat ze ‘voor zichzelf’ maagd willen blijven tot het huwelijk, niet zozeer voor de gemeenschap, maar voor zichzelf of voor hun geloof. Jonge vrouwen en soms ook mannen geven dus wel een andere betekenis aan maagdelijkheid dan hun ouders, maar maagdelijkheid blijft een grote symbolische betekenis behouden (zie Buitelaar 2002).

Meisjes en vrouwen geven soms aan dat de regels rondom seksualiteit gelijk zouden moeten zijn voor mannen en vrouwen. Mannen moeten volgens hen aan dezelfde eisen en beperkingen worden gebonden als vrouwen: “Zij maagd? Dan hij ook”. Dit kan beschouwd worden als een manier om ruimte te creëren voor zichzelf. Bezien vanuit de in Nederland dominante seksuele moraal die - in theorie althans - inhoudt dat mannen en vrouwen vrij zijn om hun seksualiteit te beleven, binnen of buiten het huwelijk, als zij zichzelf of anderen maar niet schaden, is dit een beperkende opvatting van seksualiteit: niet alleen vrouwen, maar ook mannen moeten zich immers onderwerpen aan een strenge seksuele moraal. Het gelijkschakelen van mannen en vrouwen in deze nieuwe constructie van seksualiteit biedt vrouwen echter een zee van ruimte in vergelijking met de oude moraal. Het volgende geldt immers ook: “Hij geen maagd? Dan mag hij aan haar ook niet de eis stellen dat ze maagd is.” En “Zij mag geen overspel plegen? Dan hij ook niet”. Op deze manier proberen meisjes en vrouwen eer te ontdoen van een negatieve genderlading. Wat hierbij opvalt is dat mensen wel binnen bepaalde ‘eergrenzen’ blijven.

Slechts een enkeling koppelt eer volledig los van maagdelijkheid. Enkele mannen hebben echtgenotes die ook andere relaties hebben gehad voor hun huwelijk, en een kleine minderheid van vrouwen stelde dat maagdelijkheid voor hen niet belangrijk was en dat ze zelf ook geen maagd meer waren toen ze trouwden. Bijna geen enkel ongetrouwd meisje gaf aan dat maagdelijkheid er niet toe doet. Maagdelijkheid als ideaal bestaat dus nog steeds.

Uit het bovenstaande blijkt dat mensen eer verpersoonlijken, vaak gaat deze verpersoonlijking van eer samen met de wens andere wegen in te slaan dan hun oudere familieleden hebben gedaan. Om dit in goede harmonie met hun familieleden te doen, moeten zij hun persoonlijke eerbeleving wel 'verteerbaar' weten te maken voor de mensen om hen heen.

Strategieën om ruimte te creëren

Meisjes en vrouwen proberen op verschillende manieren de ruimte te creëren om hun leven op hun eigen manier te leven. Zij maken daarbij gebruik van de mazen in de 'eerwetten' en onderhandelen ook openlijk met hun ouders, echtgenoten en eventuele andere familieleden over wat er kan en niet kan. Jonge Turkse/Turks-Koerdische, Hindostaanse en Marokkaanse vrouwen proberen hun leven op hun eigen manier in te vullen door middel van het verzwijgen van bepaalde handelingen in het buitendomein. Veel meisjes verkiezen deze strategie boven onderhandeling. Zo vertelde een Turkse vrouw:

Jongeren gaan niet met hun vriendje of vriendinnetje in het openbaar in Utrecht rondlopen. Ze gaan dan bijvoorbeeld naar Amsterdam. Als ze in Utrecht samen gezien worden, vraagt iedereen zich meteen af of ze serieus zijn etc. "Misschien weten we dat nog helemaal niet", zeggen ze dan, dus die reacties daar hebben ze geen behoefte aan. (42, T fg 3)

Dit blijkt soms evenzeer voor jongens te gelden. Dat veel jongeren dingen stiekem doen, komt ook terug in bijvoorbeeld het onderzoek van Salverda (2004) en Bouw en Sterckx (2005). Stiekem doen houdt wel risico's in: het maakt mensen kwetsbaar voor roddel.

Stiekem gedrag wordt aangewakkerd door de notie dat 'wat niet weet, niet deert'. Vooral door Marokkanen en Hindostanen wordt aangegeven dat tegenwoordig bijna alles kan en alles gebeurt als het maar geheim gehouden wordt - dat een meisje geen maagd is, is niet zo'n probleem als het maar niet aan de grote klok komt te hangen. Zoals een Marokkaanse organisatie-medewerkster vertelde: "Marokkanen zijn een soort katholieken, ze doen alles wat god verboden heeft, maar het moet wel geheim blijven". Zolang men maar kan voorwenden dat men het niet weet. Het volgende fragment uit een focusgroep met Hindostanen is ook een illustratie van deze 'wat niet weet wat niet deert' mentaliteit.

Jennifer: In Nederland... Als hier meisjes trouwen hoor je ook heel vaak van 'ja, ze is toch echt wel maagd geweest', terwijl er dan gewoon helemaal niks van waar is. Maar het wordt wel gezegd.

Marjoie: Maar tegenwoordig mogen jongens en meisjes uitgaan.

Jennifer: Ja, maar ze doen dan heel onnozel van 'ze gaan niet met elkaar naar bed, ze wachten tot ze getrouwd zijn'. Dan is het een beetje van 'we weten het wel, maar we doen gewoon alsof we het niet weten'. (H fg 4)

Maar ook een Turkse respondente vertelde dat er heel wat verzwegen wordt in Turkse gezinnen: "iedereen weet dat iedereen liegt".

Sommige jongeren gaan liever met hun broers en zussen of ouders in discussie. Een Marokkaanse studente vertelt:

Ik ben de oudste meid, ik heb dus alles over me heen moeten krijgen. En elke keer, continu ga je in discussie met je ouders. Sociale controle, kan mij het schelen wat tante Bet denkt hierover. Zij heeft ook dochters die hetzelfde meemaken. Denk je nou echt dat zij zo geweldig zijn? En dan komt ze met het voorbeeld: Ja, maar diens dochter is geweldig. Dan zeg ik: Ja, maar dat zegt zij ook weer over andermans dochter om die dochter in het gareel te houden. (M fg 4)

Een andere Marokkaanse vertelde haar broer die er verschillende vriendinnetjes op nahield maar uiteindelijk een maagd uit het Rifgebergte wilde trouwen, dat tegen de tijd dat hij in de Rif zou aankomen, de plaatselijke schaapsherder hem wellicht voor zou zijn geweest.

De Islam blijkt islamitische respondenten mogelijkheden te geven om zich te verzetten tegen ongelijke verwachtingen over en beoordelingen van vrouwen en mannen. Een jongen vertelt:

Naarmate je de islamitische cultuur toepast, de normen en waarden daarin en de regels, kom je toch in een andere wereld waarin je denkt: je hebt toch wat meer vrijheid. Je hebt echt een hele grote ruimte binnen die grenzen, binnen het islamitische kader. En binnen dat kader heb je als vrouw de ruimte, en je ruimte is best groot. Men beseft dat niet. (M fg 4)

En even later geeft een jongen in dezelfde groep aan dat de religie minder hard is voor mensen dan de mensen zelf.

In ons geloof is er echt veel ruimte om vergiffenis te vragen. Om je daden te herstellen, om andere dingen te doen die je zonden weer ongedaan maken. Aan dat punt wordt echt heel weinig aandacht besteed.

De toegenomen kennis van met name vrouwen over de Koran, helpt meisjes en vrouwen om zich te verzetten tegen een dubbele moraal en hypocrisie. Ook stellen zij dat religie niet kan worden gebruikt om geweld tegen vrouwen te legitimeren. Het zal duidelijk zijn dat de vrijheid die deze interpretatie van de Islam biedt, wel degelijk begrensd is.

Met betrekking tot het verbeteren van de positie van vrouwen op de langere termijn geven vrouwen bovendien aan dat zij in hun rol van opvoedster mogelijkheden tot verandering zien. Zij

kunnen hun eventuele moederschap aanwenden om te werken aan meer gelijkwaardige genderverhoudingen en om een verandering in de opvattingen van jongens over eer te bewerkstelligen.

Hulpbronnen om ruimte te creëren

Veel respondenten zijn van mening dat meisjes en vrouwen door het toegenomen opleidingsniveau steeds meer machtsmiddelen ter beschikking staan om zich te verzetten tegen de eis van vrouwelijke eerbaarheid en om te ontsnappen aan de macht van de gemeenschap. Hoewel het toewerken naar onafhankelijkheid het risico op geweld kan verhogen, wordt meestal benadrukt dat een meisje dat het goed doet op school of in haar carrière, thuis wel een potje kan breken. Vrouwen verwerven door middel van een opleiding en betaald werk het recht om mee te praten.³⁴ Hale vertelt:

Vroeger hadden vrouwen geen economische vrijheid, wat hun man ook zei, zijn wil was wet. Nu kunnen vrouwen hun rug recht houden, omdat ze economische vrijheid hebben. De positie van vrouwen is erg veranderd. Als je inkomen hebt, heb je ook het recht om mee te praten. (T ii 4)

Met het volgen van een opleiding en de toetreding tot de arbeidsmarkt, verwerven meisjes en vrouwen bronnen van eer die vroeger aan jongens en mannen voorbehouden waren. Het geeft hun de gelegenheid de aandacht af te leiden van ‘ouderwetse eercriteria’. Eer wordt ook voor hen in toenemende mate onderhandelbaar.

Als meisjes en vrouwen er niet in slagen om hun directe familieleden voor hun nieuwe levensstijl te winnen, is weggaan bij hun familie een uiterste optie. Meisjes en vrouwen die een opleiding hebben gevolgd en economisch zelfstandig zijn, hebben daar ook dan profijt van. In die situatie is bovendien het bestaan van hulpinstellingen een belangrijke hulpbron voor meisjes en vrouwen. Weten dat zij ondersteuning kunnen vragen bij professionele instellingen en dat zij een veilige plek kunnen vinden buitenshuis, geeft meisjes en vrouwen bovendien een betere onderhandelingspositie in de relatie met familieleden – het maakt de meisjes en vrouwen zelfverzekerder en doet familieleden beseffen dat zij hun best moeten doen voor hun dochter, echtgenote of zus. Ook voor minderjarige jongens geldt volgens Metin, Krikke en Şimşek (2006) dat zij een sterkere onderhandelingspositie hebben door het bestaan van hulpinstellingen.

³⁴ Uit ander onderzoek valt op te maken dat het verwerven van een eigen inkomen lang niet altijd leidt tot een verbeterde positie voor vrouwen. Soms moeten vrouwen hun inkomen bijvoorbeeld afstaan aan hun vader, schoonvader of echtgenoot (Koçtürk 1992). Volgens Koçtürk is buitenshuis werken gunstig voor vrouwen omdat het hun uit de isolatie van hun flat of buurt haalt, maar krijgt het pas echt betekenis als het vrouwen helpt het traditionele vrouwelijke zelfbeeld te veranderen. Hindostaanse vrouwen lijken zich hier bij aan te sluiten als zij, in een gesprek over de verschillen tussen ‘traditionele’ en ‘moderne’ Hindostanen, vertellen dat sommige Hindostaanse vrouwen alleen werken voor het extra inkomen, niet om zich te ontplooien. Deze vrouwen zullen minder gemakkelijk de keuze maken om af te wijken van de regels dan vrouwen die werken om zichzelf te ontplooien, denken zij. Maar zoals aangegeven, meestal praatten de vrouwelijke respondenten uitsluitend in positieve termen over werk.

Conclusie Hoe gaan mensen om met eer?

Een deel van de respondenten probeert eer uit het domein van de gemeenschap te halen en te verpersoonlijken. Basiswaarden zoals respect en betrouwbaarheid vormen het fundament waarop alternatieve eerbelevingen worden gebouwd. In verpersoonlijkte eerbelevingen spelen de 'minimumvereisten voor eer' die betrekking hebben op seksualiteit meestal wel een rol, maar op een andere manier dan vroeger meestal het geval was. Jonge vrouwen geven bijvoorbeeld aan dat maagdelijkheid een groot goed is, maar dan wel voor jongens en meisjes moet gelden. Blind ontzag voor de ouders wordt omgesmeed tot het creëren van een goede verstandhouding met de ouders. Jongeren willen hun eigen behoeften en wensen niet wegcijferen om hun ouders te plezieren, ouders moeten daarom met beleid 'gemanaged' worden. De meeste respondenten blijven wel binnen bepaalde 'eergrenzen'.

Strategieën om ruimte te creëren:

- Discreet zijn en buiten het blikveld van de ouders blijven met 'oneervol' gedrag
- Grenzen oprekken door de discussie aan te gaan met ouders of echtgenoot
- De islam gebruiken, onder meer om voor gelijke regels voor jongens en meisjes te pleiten
- Op de lange termijn: jongens en meisjes gelijkwaardiger opvoeden

Hulpbronnen om ruimte te creëren:

- Een opleiding volgen
- Buitenshuis werken
- Gebruikmaken van hulpverlenende instellingen

1.4 Verschillen in eerbeleving tussen de groepen

Er zijn een aantal accentverschillen tussen de drie groepen in de manier waarop zij eer beleven. Dit betreft de mate van ‘explicitering’ van het eerbegrip; de mate waarin regels rondom eer onderhandelbaar zijn en de kring waarvoor of waartegen de eer beschermd moet worden.

Eer onder Turken en Turkse Koerden

Turken en Turkse Koerden zijn het meest gedetailleerd in het beschrijven van vormen en dimensies van eer. Zij linken eer wel aan religie, maar in mindere mate dan Marokkanen. Het lijkt of eer bij Turken en Turkse Koerden misschien wat dieper zit en iets moeilijker onderhandelbaar is dan bij Marokkanen en misschien ook bij Hindostanen. Dat er geen sprake kan zijn van een eerschending zolang niemand ervan weet, wordt door hen minder benadrukt dan door Marokkanen en Hindostanen. Turken en Turkse Koerden benoemen de relatie met het land van herkomst heel duidelijk: eer en eerge relateerd geweld worden van daar uit ‘gevoed’. Tegelijkertijd vindt men dat men in Turkije soms verder is dan in Nederland, men benadrukt regionale verschillen in eerbeleving in Turkije alsook factoren als opleiding. Turken en Turkse Koerden benadrukken interne verschillen tussen etnische/politieke gemeenschappen het meest.

Onder Turken en Turkse Koerden is het, net als bij Marokkanen en Hindostanen, belangrijk om de naaste familieleden een eervol beeld voor te spiegelen, maar vooral omdat die naaste familie zich gedwongen zou voelen om te handelen in geval van vermeend eerverlies.

Eer onder Marokkanen

Marokkanen leggen de meeste nadruk op eer als een religieus geïnspireerd begrip. Respondenten vinden niet alleen dat de betekenis van eervol zijn voortkomt uit de religie, maar ontleen ook eer aan het naleven van hun religie. Dit is overeenkomstig constatering van Yeşilgöz en Harchaoui (2003) over eer in de Marokkaanse context. Dat eer vaak in één adem met de islam wordt genoemd, houdt overigens niet in dat alle respondenten vinden dat de wijze waarop eer in de praktijk gebracht wordt, veel met religie te maken heeft. De praktijk zou meer bepaald worden door ‘de Marokkaanse cultuur dan door het geloof.

Eer is een minder gemeenschappelijke zaak voor Marokkanen, zo geeft men aan, dan voor Turken. De kosten-baten analyse van een Marokkaan zou ‘egoïstischer’ zijn dan die van een Turk. Als dit zo is, dan is eer voor Marokkanen dus een iets flexibeler begrip dan voor mensen uit Turkije. De controle van de seksualiteit van vrouwen is een uitermate belangrijk onderdeel van eer, maar pragmatisme (het idee dat alles mag, als niemand het weet) komt onder hen veel sterker naar voren dan onder Turken en Turkse Koerden. Dit wordt ook bevestigd in het boek *Huiselijke Vrede* van Metin, Krikke en Şimşek (2006). Het idee dat eer en eerge relateerd geweld gevoed wordt vanuit land

van herkomst speelt niet of nauwelijks. Marokkanen benadrukken regionale verschillen in Nederland heel sterk, sterker dan Turken en Turkse Koerden.

Onder Marokkanen komt sterk naar voren dat men zijn eer moet hooghouden tegenover de naaste familieleden van de ouders. Kinderen wordt voortdurend op het hart gedrukt dat ooms en tantes 'het' niet mogen horen. Zeker bij Marokkanen leek en lijkt de rest van de Marokkaanse gemeenschap er een stuk minder toe te doen. Dit past bij het beeld van Marokkanen dat in antropologische en populaire literatuur wel geschetst wordt als een gemeenschap die als los zand aan elkaar hangt, of die zelfs geen gemeenschap genoemd kan worden. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat lokale verschillen groot zijn. In sommige plaatsen zijn Marokkaanse gemeenschappen zeer hecht en is er meer sprake van sterke onderlinge controle.

Eer onder Hindostanen

Het begrip eer wordt niet zo vaak expliciet gebruikt. Op seksualiteit en maagdelijkheid wordt iets minder nadruk gelegd dan door de andere groepen. Wel benadrukt men de sterke controle op wie de familie binnenkomt via het huwelijk. Het idee dat de familie moet uitblinken, is bij Hindostanen het sterkst. Het idee dat eer er niet meer zo toe doet, als je maar rijk bent en aanzien hebt, wordt door Hindostanen een aantal maal naar voren gebracht. Hindostanen zetten hun eerbeleving vaak af tegen die van Turken en Marokkanen. Het idee dat eeropvattingen gevoed worden vanuit het land van herkomst komt nauwelijks naar voren, wel dat latere migranten soms conservatiever zijn dan mensen die al langer in Nederland wonen. Hindostanen benadrukken regionale verschillen in Nederland tussen Hindostaanse gemeenschappen sterk.

Net als bij Hindostanen komt sterk naar voren dat men zijn eer moest hooghouden tegenover de naaste familieleden van de ouders. Vader of moeder zou uit de gratie kunnen raken bij een broer of zus of oom of tante bijvoorbeeld. Het lijkt er echter niet op dat, zoals bij Marokkanen het geval lijkt te zijn, de rest van de gemeenschap er veel minder toe doet. Mogelijk hebben wij een iets minder duidelijk beeld hiervan omdat wij minder Hindostanen dan Marokkanen en Turken/Turkse Koerden hebben gesproken.

Conclusie Verschillen in eerbeleving tussen de groepen

Er zijn een aantal accentverschillen tussen de drie groepen in de manier waarop zij eer beleven. Dit betreft in de eerste plaats de mate van ‘explicitering’ van het eerbegrip: Turken blijken de meest expliciete opvattingen te hebben omtrent over eer en dit minder te koppelen aan religie dan Marokkanen. Hindostanen hebben de minst sterk omlijnde ideeën over eer en koppelen eer minder sterk aan seksualiteit en maagdelijkheid dan de andere groepen. In de tweede plaats is de mate waarin opvattingen over eer onderhandelbaar zijn enigszins te verschillen. Bij Marokkanen en Hindostanen lijkt hiervoor iets mer ruimte dan bij Turken. In de derde plaats verschillen de opvatting iets over de kring waarvoor of waartegen de eer beschermd moet worden. Bij Turken en Turkse Koerden is dit eerder de (lokale) gemeenschap en bij Marokkanen eerder de familie. Bij Hindostanen is dit het minst duidelijk.

1.5 Verschillen in eerbeleving binnen groepen

Uit het bovenstaande blijkt dat eer zoals het aan kinderen wordt aangeleerd in grote lijnen overeenkomt voor Marokkanen, Turken/Turkse Koerden en Hindostanen, met een aantal accentverschillen. Opvallend was dat respondenten bij het beschrijven van eeropvattingen die ze van huis uit hadden meegekregen, vaak wezen op verschillen in opvattingen binnen hun eigen etnische groep. In deze paragraaf wordt ingegaan op de verschillen die waarneembaar zijn binnen de drie gemeenschappen en op de rol die de migratiecontext speelt voor de verschillende groepen.

Percepties over eer in Turkije en onder Turken en Turkse Koerden in Nederland

Een aantal Turkse en Koerdische respondenten maakte in religieuze zin een verschil tussen Alevieten en Soennieten, en in etnische zin tussen Turken en Koerden. Vooral dit laatste onderscheid wordt vaak gemaakt. Turken zouden liberaler zijn dan Koerden³⁵. Ook wordt er door sommige Turken een verschil gemaakt tussen mensen uit ‘het westen’ en mensen uit ‘het oosten’, of tussen Turkije als geheel en ‘het oosten’. Het westen, of Turkije als geheel, zou dan ontwikkeld zijn, het oosten zou achter zijn. Aangezien Koerden van oudsher vooral in zuidoost en oost-Turkije wonen en Turken in het midden, zuiden, westen en noorden, komt deze verdeling op hetzelfde neer als de verdeling Turks-Koerdisch. Het zal weinig verbazing wekken dat niet elke Koerd het met deze verdeling eens is. Het onderscheid tussen Alevieten en Soennieten wordt minder benadrukt, echter wel altijd door Alevieten zelf.³⁶ De gangbare opvatting onder de respondenten die zich over religieuze verschillen uitlieten, is dat Alevieten liberaler zijn dan Soennieten.

³⁵ Turken kunnen zowel Alevitisch als Soennitisch zijn. Koerden ook. Het zijn dus geen ‘groepen’ die elkaar uitsluiten.

³⁶ Alevieten beschouwen zichzelf meestal als moslims, maar dan van een heel liberale soort. Ook in de Turkse statistieken worden zij als moslims aangemerkt. Voor sommige Alevieten staat echter de link met voor-

Wanneer mensen uit Turkije spreken over eer in Turkije, lopen de religieuze en etnische scheidingslijnen soms in elkaar over. De volgende citaten komen uit een gesprek met vier hoogopgeleiden Alevitische jongeren tussen de 18 en 27. Selma, een jonge Alevitische vrouw (27, T fg 4) stelt dat er een verschil is tussen Soennieten en Alevieten: ‘...niet zozeer hoe er over [eer] gedacht wordt. Niet dat zozeer. Of misschien ook wel, dat een gedeelte van de Alevieten moderner zijn. Maar meer over wat er gedaan wordt. Wordt het wel toegepast of niet?’. Haar neef Yüksel bouwt hierop voort door te zeggen dat volgens hem niet alleen de toepassing van ideeën, maar ook de ideeën zelf, verschillen tussen Alevieten en Soennieten. Wanneer een derde deelnemer aan het gesprek aangeeft dat Soennieten eerder geweld zullen toepassen dan Alevieten, zegt Selma:

Ik denk dat op dit moment de Alevitische gemeenschap, de jongeren tenminste, veel vooruitgang boeken. Modernisering over het onderwerp eer. Dan dus ook over kuisheid. Wat mijn neef inderdaad ook zegt, je ziet heel veel scheidingen. Wat maakt het de facto uit of je dat papiertje hebt gehaald of niet? Volgens mij begint dat ook te leven op dit moment.

De gespreksdeelnemers zijn het er over eens dat het onder Alevieten tegenwoordig geaccepteerd is om te scheiden. Dan relateert Cahit, de broer van Yüksel, de harde scheiding tussen Alevieten en Soennieten door te zeggen:

Natuurlijk zijn er ook heel veel Soennieten die ook heel anders denken. Ze zijn nu wel een beetje ... Dat is met name in onze eigen omgeving, dat Soennieten er anders mee omgaan dan Alevieten. Heel anders dan wij denken.

Even later brengt hij ook de complicerende factor van etnische en regionale verschillen ter sprake.

Het hangt er ook weer vanaf waar die Soennieten vandaan komen in Turkije. Bij Soennieten uit het westen van Turkije, bij de Egeïsche Zee, zal het minder snel zijn. Maar ik denk [Soennieten] uit Koerdistan, dat gebied, het zuidoosten of noordoosten...³⁷

‘Maar’, zegt Selma, die het met Cahit eens is: ‘het feit blijft dat de meeste Soennieten die hier in Nederland zijn niet uit het westerse deel komen’. Met andere woorden, de meeste Soennieten in Nederland zijn vrij conservatief.

In het verhaal van de Turks-Koerdische (47, T ii 8) over haar opvoeding komen etnische, religieuze en regionale componenten samen. Fatma komt uit een etnisch en religieus gemengde familie: “Mijn moeder is Soennitisch, shafii zeg maar. Mijn vader heeft ook Armeens bloed, maar stiekem. Nu beseft ik dat pas. Misschien dat Alevieten altijd een beetje anders zijn dan de anderen”.

islamitische religieuze tradities voorop of is het Alevitisme meer een etnisch label (zie bijv. Olsson, Özdalga & Raudverre 1998).

³⁷ Het noordoosten van Turkije is niet Koerdisch maar staat wel bekend als zeer conservatief, hij spreekt dus niet alleen over Koerden.

Haar vader was ambtenaar, hij had jarenlang een hoge positie bekleed in het leger, en de familie was vooruitstrevend en politiek actief. Haar zussen zochten zelf hun huwelijkspartners uit en hadden ook relaties voor het huwelijk. Toen haar oudere zus een keer hand in hand op straat liep met een jongen en haar vader tegenkwam, keek haar vader de andere kant uit, deed hij alsof hij ze niet zag. Maar even buiten Elazığ, waar Fatma woonde met haar familie, leefden mensen ‘echt middeleeuws’.

Ik ben zelf volgens mij heel modern opgevoed, want mijn vader was ambtenaar en mijn moeder was te gelovig eigenlijk. Daardoor krijg je ... Mijn zussen waren al afgestudeerd in de jaren vijftig zelfs. (...) Mijn oudste zus, zij kon bijna mijn moeder zijn, zo'n groot leeftijdsverschil. Daardoor droegen zij minirokken in Koerdistan, in Elazığ waar ik woonde. Dat was helemaal los. (...) Ze gingen ongeveer twee, drie keer per week naar de bioscoop. In Elazığ, in Malatya. (...) Dit is echt voor het centrum, echt binnenin Elazığ. In diezelfde tijd, een half uurtje verder, lagen dorpen, daar was het leven echt middeleeuws. Ik weet dat, want mijn moeder komt uit een Koerdisch dorp een half uurtje bij Elazığ vandaan. En daar zijn ze vooral bekend met de eerwraak.³⁸

Evenals de dorpen rondom Elazığ, vormde het dorp van haar man, dat in het Koerdische deel van Turkije ligt, een wereld van verschil met de plek waar zij zelf opgroeide.

Ik ben daar twintig jaar geleden geweest. Meteen een jonge bruid, als een plant daar, niet meer dan dat. Als je beweeglijk bent, als er roddel komt, ben je meteen slecht. (...) Er wordt niet gevraagd ‘wil je wat drinken?’ Terwijl je een gast bent. Wat gegeten wordt, wat overblijft, mag jij opeten en drinken.
Interviewer: Uw man, hoe reageerde hij daarop?
Fatma: Hij heeft heel veel gereageerd, want eerst moest ik helemaal bedekt, met een hoofddoek, daar gebracht worden. Hij heeft hele grote ruzies gemaakt [met zijn familie over haar]. Het is dertig jaar geleden. In 1982, zesentwintig jaar geleden. Ook mocht ik geen broek dragen.

En Gülsüm die uit de omgeving van Istanbul komt, vertelde dat haar schoonouders denken dat alle kwaad van elders in Turkije komt. Toen ze met haar schoonouders een televisieprogramma zat te kijken waarin vrouwen in bikini te zien waren, had haar schoonmoeder gezegd: “Die komen zeker bij jullie vandaan”. Gülsüm voelde zich als schoondochter ‘van buiten’ erg buitengesloten.

De invloed van sociaal-economische verschillen op eerbeleving werd door Turken en Turkse Koerden vooral naar voren gebracht met verwijzingen naar dorpscultuur. Zo vermeldde Gülsüm nadrukkelijk dat haar zeer conservatieve schoonfamilie uit een klein dorp in de buurt van Trabzon komt. Conservatieve eerbelevingen worden in verband gebracht met een gebrek aan kennis en opleiding. Hoewel dorpen vaak armer zijn dan steden en het leven in armoede de kansen op een goede opleiding sterk verkleint, legden de respondenten zelden een direct verband tussen armoede en een conservatieve eerbeleving.

³⁸ Ze vertelt dat ze enkele jaren geleden nog in Elazığ is geweest en dat vrouwen er nu geen korte mauwen meer kunnen dragen, ze vroeg zich af waar het oude Elazığ gebleven was.

Percepties over eer in Marokko en onder Marokkanen in Nederland

Inter- en intra-religieuze verschillen in Marokko kwamen in gesprekken met Marokkanen nauwelijks aan de orde. Ook inter-etnische verschillen werden weinig aan de orde gesteld: de respondenten afficherden zich in de gesprekken vooral als Marokkaans, of zij nu uit een familie van Berbers of Arabieren komen. Dat ‘het Marokkaanse aspect’ voorop staat, betekent niet per definitie dat ‘de Marokkaanse gemeenschap’ een sterke interne cohesie bezit, of dat de respondenten geen verschillen zien tussen ‘de meeste Berbers’ en ‘de meeste Arabieren’. Het betekent vooral dat het Berber zijn of het Arabisch geen etnische groepsidentiteit is, op grond waarvan men zich afgrenst voor anderen³⁹. Net zoals Nederlanders opvattingen hebben over de verschillen tussen Limburgers en Amsterdammers, of tussen katholieken en protestanten, hebben Marokkanen opvattingen over de verschillen tussen Berbers en Arabieren.

Wanneer een jonge Marokkaanse vrouw in een focusgroep vertelt dat de eer niet in elke familie met evenveel verve verdedigd wordt, zegt Saloua (18, M fg 3):

Het ligt ook aan de cultuur, je hebt de Berberse cultuur en de Arabische cultuur. De Arabische cultuur is meestal toch wat vrijer en die hebben dingen sneller geaccepteerd en, nou ja, plattelandsmensen of mensen die uit het Rifgebergte komen [Berbers], die houden nog echt structureel vast aan hun eigen normen en waarden.

Het idee dat Arabieren meestal wat soepeler met ‘traditionele’ normen en waarden omgaan dan Berbers, werd vrij breed gedeeld.

Sommige respondenten spraken echter alleen over het verschil tussen het platteland of ‘de bergen’ [het Rifgebergte dat bevolkt wordt door Berbers] en de steden. Zo gaf Dounia aan dat in Casablanca, waar zij vandaan kwam, het wel geaccepteerd was als een meisje voor het huwelijk met haar vriend naar bed ging, als zij serieuze plannen hadden met elkaar. Voor andere respondenten was dit in hun jeugd ondenkbaar geweest.

Ook aangaande Nederland zijn er noties ontstaan over ‘progressieve’ en ‘achtergestelde’ gebieden. Een kleine stad als Lelystad met een ‘compacte’ Marokkaanse gemeenschap vormt een heel andere context voor Marokkaanse gezinnen dan een stad als Amsterdam, waar Marokkanen meer verspreid wonen.

Dat is in Lelystad gewoon zo. De sociale controle is best groot. We wonen wel in het witte gedeelte, maar omdat Lelystad zo klein is stond alles in het teken dat mensen niet over je praten. Als ik dan buiten met een jongen sta te praten of iets dergelijks, was het echt: Liever niet doen. Als ik nu aan mijn broers vertel dat ik een discussie had met een jongen op school, gewoon duidelijk laat weten dat ik vandaag met een jongen heb gepraat, dan is het niet erg. Als je andere mensen maar niet iets geeft om over te praten.

³⁹ Dit geldt voor de Marokkanen in onze onderzoekspopulatie.

Dit meisje geeft aan dat zij in ‘in het witte gedeelte’ woont. Wonen in een buurt met weinig mensen uit de ‘eigen groep’ maakt het vaak makkelijker om zich aan ‘eercontrole’ te onttrekken, zo geven enkele Marokkaanse respondenten aan. In haar geval hielp het echter niet zo veel omdat Lelystad zo klein is. Iemand uit dezelfde groep vertelt:

Zaandam is best klein in vergelijking met Amsterdam. Wat je merkt is dat de sociale controle er ook gelijk is. Dus men weet gewoon wat de buurman doet, wat de buurvrouw doet. Zo ook over haar kinderen etcetera. Dat is toch wat anders als het gaat om eer van: hoe laat komen je kinderen of je dochters thuis? Zulke verbanden worden snel gelegd.

En Saïda (33, M ii 1) die meent dat het steeds meer geaccepteerd is dat ongehuwde Marokkaanse vrouwen seksueel actief zijn - er heeft een ‘modernisering’ plaatsgevonden, vindt ze - voegt daaraan toe:

Je hebt ook mensen die niet zover zijn. Niet iedereen is zover. Je hebt ook mensen in Den Bosch, in Eindhoven, in Limburg, in Maastricht, ik ben daar allemaal naar toe geweest en niet iedereen is zo ver. Amsterdam is met alles heel ver [omdat er veel bewustwordingsactiviteiten worden ontplooid].

Marokkanen, en ook Hindostanen, blijken dit soort regionale verschillen in Nederland meer te benadrukken dan Turken en Turkse Koerden.

Percepties over eer in Suriname en onder Hindostanen in Nederland

Onder Hindostanen werd een enkele keer benoemd dat arme mensen sterk vasthielden aan hun eer, maar dat armoede niet alles zegt, omdat er toch ook arme families waren waarin respectvol met de kinderen werd omgegaan. Ook legden zij een link met religiositeit. In zeer religieuze families, van priesters bijvoorbeeld zou de eer een belangrijker rol spelen. Daartegenover stond dat de vader van Pritika, een oudere Hindostaanse vrouw, pandit (priester) was en wel ruimdenkend.

Of men in een buurt woonde met voornamelijk Hindostanen of met leden van andere etnische groepen zoals Creolen maakte volgens enkele respondenten veel uit. Simone (54, H fg 3) vertelde:

Ik heb in een curieuze buurt gewoond tussen negers. Wij werden anders groot gebracht.(...) Je denkwijze verandert. Wij hadden negers in de buurt. En als je tussen Hindoestanen woont... Hindoestanen zijn net wat strenger. Die kijken ook naar je van ‘die doen dit en dat’. Maar negers doen dat niet. Dat waren gewone mensen, dus wij hadden geen problemen.(...) Gewoon normaal. Voor de Hindoestanen... Voor de naamdragers was het altijd “nee, je mag dat niet doen want wat zullen die andere zeggen?” “Manai ka bolie”.

Ook verschillen tussen de stad en het platteland werden benoemd. Zo vertelde William:

Het is gewoon een gegeven. Het is gewoon bekend dat een Surinaamse man alles mag, maar zijn vrouw mag niks. Dat weten ze bij elke instantie. (...) Niet alle mannen, maar

het zijn weer die mannen die met meisjes zijn getrouwd uit een... Je hebt hier Den Haag en je hebt Groningen. In Suriname heb je Boidoenkiestad. Mensen die uit arme gezinnen komen worden dan uitgetrouwelijk. En die mannen doen juist wat ze willen. Die man heeft dan geen respect voor zijn vrouw. (48, H fg 4)

Jeanine vertelt dat er ook in Nederland grote verschillen zijn tussen Hindostanen, gebaseerd op de plaats waar ze wonen.

Er is verschil. Er is zeker verschil. Ik kan het ook bewijzen. Ik ben in een soort boerengat opgegroeid, in Dongen, dat is tussen Tilburg en Breda. Mijn man was 24 toen hij hier naar toe kwam. En hij heeft een hele andere opvoeding gehad. Hij is heel anders groot gebracht. Dus wij hadden heel veel verschillen qua denken en doen. Wat wilde ik nou zeggen? Er is sowieso wel verschil. Je kunt zeg maar heel open zijn in je denken. Maar mensen die in Rotterdam of Den Haag wonen, die heel erg die kliëkvorming hebben, hebben toch een hele andere manier van denken. Dat gevoel heb ik. (32, H fg 3)

Dat de ene Hindostaanse gemeenschap in Nederland veel conservatiever is dan de andere wordt door Hindostanen keer op keer benadrukt. Wanneer de leden van grote families dicht bij elkaar in de buurt wonen, is de sociale controle vaak sterker.

Ik zie het verschil al bij de oudere broers en zussen van mijn moeder. Richard is één van de oudere broers van mijn moeder, dat is ook één van de broers die zijn zaak in Suriname heeft. En dat is een broer van mijn moeder die ook best veel kinderen heeft. Die kinderen hebben ook best veel kinderen en kleinkinderen. En dat is gewoon één kliëkje van sociale controle naar elkaar toe. Die letten gewoon nog op elkaar. Die zijn niet... (Jeanine, 32, H fg 3)

Enkele malen wordt, zoals in het bovenstaande citaat, aangegeven dat hechte connecties met Suriname samenhangen met ouderwetse opvattingen. In een andere groep vertelde een vrouw dat haar zus met heel sterke controle van haar schoonouders te maken had. De schoonmoeder van haar zus was pas toen zij zelf trouwde naar Nederland gekomen en haar hele familie woont in Suriname. De schoonmoeder houdt vast aan de waarden van haar familie in Suriname. In de navolgende paragraaf gaan we iets dieper in op de rol die migratie speelt bij het versterken of verzwakken van groepsgrenzen.

De context van migratie

Waar het bij bovenstaande factoren en voorbeelden gaat om 'gelijktijdige verschillen' - verschillen in eerbeleving tussen groepen die op een bepaald moment in de tijd met elkaar of naast elkaar leven of leefden - gaan respondenten ook in op veranderingen in de tijd. Migratie is dan een belangrijk focuspunt. Volgens sommige respondenten heeft de migratie naar Nederland, dus het vertrek uit het oude, vertrouwde naar een vreemd land met vreemde gewoontes en nieuwe gevaren, invloed gehad op de wijze waarop men de kinderen opvoedde. Hale, een Turkse vrouw, vertelde hoe de verandering van

sociale omgeving haar ouders onzeker maakte. Zij zagen nieuwe gevaren opdoemen voor het welzijn van hun dochter en de eer van de familie.

Ik kwam hier [in Nederland] met twaalf jaar. Mijn vader en moeder vertrouwden mij, maar de omgeving had een grote invloed: ‘Laat je kind niet buiten, laat haar niet uitgaan’, dat soort dingen hoorden ze. Mijn ouders waren hier nieuw, kwamen heel ergens anders vandaan. Ze waren bang dat er ons iets zou overkomen. (...)

Interviewer: Dus in Ardahan was het wat makkelijker, toen jullie hier kwamen waren jullie wel bang dat er iets zou gebeuren?

Hale: In Ardahan kende iedereen elkaar, mensen letten op elkaar. Als iemand iets deed tegen een meisje zou hij dat van alle burens horen. Dit is een vreemd land, je hebt hier mensen uit alle streken. Mijn ouders waren gespannen. We waren bang voor andere Turken, niet voor Nederlanders. Wat zouden de Nederlanders moeten, als er ook Nederlandse meisjes zijn, wij hebben bepaalde verboden zoals je weet, wat zou een Nederlandse jongen met zo’n meisje moeten? We waren bang voor Turkse mannen, want *namus* is heel belangrijk voor ons. (midden 30, T ii 4)

Veel mensen benadrukken dat migratie de klok terug heeft gezet. Volgens Habiba heeft migratie een vertraging in ontwikkeling tot gevolg gehad.

Er is sprake van vertraging tussen generaties in Marokko en die in Nederland. Dat heeft te maken met de generatie die met integratie te maken kreeg, met een nieuw land, wennen aan verschillende culturen in een land. In Marokko hebben ze dat niet hoeven meemaken.

Interviewer: Maar dat vasthouden is van de jaren 60, 70, dus je zou denken dat een tweede generatie alweer sneller zou moderniseren.

Habiba: Het werkt vertragend. Die generatie die hier helemaal geen last van had, is de dingen blijven doen. Maar daar is ook heel veel veranderd in de afgelopen dertig jaar, maar die hadden niet te maken met exact dezelfde problemen als dezelfde generatie hier.” (40, M fg 2)

Nisrine vult aan dat er in Marokko geen meisjes zijn die zeggen: ‘Mama ik ga nu uit, ik ga naar de discotheek’, maar Habiba en Ihsane zijn het daar niet mee eens. Habiba is juist van mening dat uitgaan of een vriendje hebben in Marokko veel minder een probleem is. Ze zegt:

Je moet Marokko breder zien dan alleen je eigen dorp en buiten de vakantie om. Tijdens de vakantie gedragen de Marokkanen zich daar ook heel anders. Dan zie je niet Marokko zoals het in werkelijkheid is. Er zijn daar zeker dochters die zeggen: ‘En nu ga ik uit’. (...)

Ihsane: Als mensen in Marokko uitgaan, dan denken zij dat wij dat ook gewend zijn, omdat we in Nederland wonen. En dan hoor ik vaak: “Ik ga uit, ga je ook mee”. En als ik dan zeg dat ik er geen behoefte aan heb dan kijken ze me raar aan.

Dat men juist ‘in den vreemde’ zou vasthouden aan tradities werd minder vaak genoemd door Hindostanen, maar als het gesprek gaat over conservatieve onderdrukkende Hindostaanse mannen, zegt Ekram:

Ze nemen natuurlijk die cultuur mee. Als je in een vreemd land bent houd je vast aan die normen en waarden, omdat je die niet kwijt wilt raken. Het is allemaal pas veranderd toen de meeste naar Nederland toe kwamen. Het is nog niet eens zo lang geleden dat het allemaal gebeurde.⁴⁰ (30, H fg 4)

Hindostanen lijken meer dan Turken en Marokkanen in de weer met ‘modern zijn’, ‘vernederlandsen’ heeft soms een positieve connotatie en is ook al een oude praktijk. Hindostanen lijken zichzelf te beschouwen als modelburgers in vergelijking met Creolen, die volgens enkele Hindostaanse respondenten hun geld verbrassen en geen verantwoordelijkheid kennen, en Turken en Marokkanen die op minder vreedzame wijze zouden vasthouden aan tradities.

Veel mensen zijn van mening dat de tijd al veel van het ‘shokeffect’ van migratie heeft opgeheven. Migratie naar Nederland heeft er toe geleid dat de context waarin gezinsprocessen zich afspelen anders is dan die in Marokko, Turkije of Suriname zou zijn geweest. Zo zegt Jamal (30, M fg 7):

Ik denk dat de tijdscomponent een rol speelt. (...) ik kan je een goed voorbeeld geven. Als je bij ons thuis kijkt, toen ik op de basisschool zat, was het schoolkamp bijvoorbeeld een issue. Vijf dagen ineens weg met Nederlandse klasgenoten. Bij mij was dat nog een punt. Wat moeten we doen als ouders zijnde? Moeten we dat doen of moeten we dat niet doen? Bij mijn jongste broertje werd er niet eens over gesproken. Natuurlijk gaat hij mee op schoolkamp. Dat is iets waarbij de tijdsfactor een hele grote rol speelt.

Redouan (28, M fg 7), een andere deelnemer aan het gesprek, stelt dat het niet komt door het verstrijken van de tijd, maar doordat men langzamerhand begint te ervaren dat dingen die bedreigend leken dat niet hoeven te zijn.

Door te ervaren dat dat een heel normaal gebeuren is hier in Nederland, en van horen zeggen door andere ouders, ga je op een gegeven moment mee in de stroming en wordt dat geaccepteerd. Iets wat nieuw is wekt nog weerstand. Vooral als het iets is waar gezinnen geen kijk op hebben, vooral ouders, niet weten wat het is, dan wekt dat weerstand, dan mag het meestal niet. Maar als het iets is wat geaccepteerd wordt door het gezin of door anderen ...

Jamal: Het is niet alleen iets wat onbekend is, want ik heb tal van andere voorbeelden. Toen ik jong was wilde ik ineens lang haar dragen. Mijn ouders vonden dat niet kunnen want dan ben je een vrouw, zeg maar. Dat had echt heel direct te maken met eer, dat kun je toch niet maken als jongen zijnde. Terwijl mijn vader laatst een staartje had gemaakt voor mijn jongste broertje.

Respondenten geven regelmatig aan dat ouders zich pas gerustgesteld voelen en flexibeler opstellen als zij zien dat andere ouders hun kinderen ook bepaalde vrijheden toestaan en dat dit goed gaat.

⁴⁰ Het is mogelijk dat hij met dit ‘vreemde land’ Suriname bedoelde. Hindostanen kwamen immers uit India. Sommige Hindostanen vertelden dat Hindostanen in Suriname het oude kastensysteem transformeerden in een systeem waarin zij beter waren dan Creolen, een soort etnische kasten dus. De basiswaarden zouden in Suriname hetzelfde zijn gebleven en pas in Nederland zijn veranderd.

Hoewel een aantal veranderingen waarmee men in Nederland te maken kreeg, ook zouden zijn opgetreden in Turkije, Marokko of Suriname - ook daar trok men immers naar steden toe en is het onderwijspeil gestegen, viel de aanzet tot deze veranderingen voor de respondenten samen met het vertrek uit Suriname, Marokko of Turkije naar Nederland. Er was daarmee geen sprake van een geleidelijke overgang, wat een schrikeffect teweegbracht. Met het verstrijken van de tijd stelde men zich op het nieuwe leven in. Veel jonge Turken, Koerden, Marokkanen en Hindostanen hebben nu mogelijkheden om zichzelf te ontwikkelen die hun ouders niet hadden. Waar een opleiding en carrière ooit alleen voorbehouden waren aan de kinderen van de elite, en toen alleen aan jongens, kunnen nu kinderen van alle sociaal-economische klassen naar school, zowel jongens als meisjes. De zaken die vroeger alleen aan een bevoorrechte groep jongens waren voorbehouden - zaken waarmee men de eer kon, maar niet hoefde, te maximaliseren - staan nu ook open voor meisjes en vrouwen. Mensen hebben andere keuzes en opties gekregen en daarmee zijn er verschuivingen ontstaan in eerbeleving.

Sommige respondenten gaven echter nadrukkelijk aan dat het niet alleen ontwikkelingen in Nederland zijn die de wijze beïnvloeden waarop mensen aankijken tegen eerkwesties. Hindostanen vertelden bijvoorbeeld dat de ‘Bollywoodcultuur’⁴¹ traditionele opvattingen over eer heeft geromantiseerd en verspreid. Tegelijkertijd echter worden mensen door kritische Bollywoodfilms juist aan het denken gezet over eer en het geweld dat met eer samenhangt. En volgens Turken en Turkse Koerden spelen familieleden en dorpsgenoten in het land van herkomst een belangrijke rol in de levens van mensen uit Turkije in Nederland. Melek, een Turks-Koerdische vrouw die werkzaam is bij een vrouwenorganisatie, en haar Turkse collega Zahra:

Melek: Koerden in Nederland hebben veel contact met mensen/familie in Turkije en die bemoeien zich er heel erg mee als er iets is met de tradities (*töre*). Ze zetten mensen in Nederland onder druk.

Zahra: Als een vader zijn dochter niet wil straffen bijvoorbeeld, wordt hij voortdurend onder druk gezet. Zo is de invloed van de familie. Sommige oude mensen wonen zes maanden per jaar in Nederland en zes maanden in Turkije. Die staan heel erg onder de invloed van de omgeving daar en hier. Mensen hebben daar een huis, ze trouwen daar, de banden zijn heel nauw.

Het is overigens niet zo dat familieleden en dorpsgenoten in Turkije altijd behoudend zijn. Er worden veel voorbeelden genoemd van familieleden in Turkije die juist ruimdenkender zouden zijn dan migranten uit Turkije. Ook in Turkije hebben zaken als werk en opleiding invloed op lokale ‘eerontwikkelingen’, zo wordt aangegeven. Meisjes met een opleiding stellen het huwelijk bijvoorbeeld heel lang uit, terwijl meisjes zonder opleiding geacht worden jong te trouwen.

⁴¹ De term Bollywood duidt de filmindustrie in India aan. Indiase films worden in grote getale geëxporteerd naar Suriname, landen in het Midden-Oosten en veel andere landen.

Conclusie Verschillen in eerbeleving binnen groepen

Er zijn belangrijke verschillen in eerbeleving binnen de drie groepen. Deze hangen in de beleving van de respondenten soms samen met verschillen in het land van herkomst, maar vaak ook met de plaats of regio waar men nu woont. Mensen uit Turkije benadrukken vooral religieuze, etnische en religieuze verschillen in het land van herkomst en geven aan dat deze doorwerken in Nederland. Marokkanen en Hindostanen staan meer stil bij de verschillen in lokale contexten en de 'gemeenschappen' die daarbinnen zijn ontstaan in Nederland.

In de ene plaats is een duidelijk georganiseerde etnische gemeenschap aanwezig, terwijl dit in de andere plaats veel minder het geval is. In de ene plaats is een gemeenschap numeriek groot te noemen, in de andere plaats juist klein. Daarnaast, en voor het probleem dat in dit onderzoek centraal staat, het meest relevant, zijn er lokaal grote verschillen in de mate van openheid of geslotenheid van gemeenschappen. In gesloten naar binnen gerichte gemeenschappen is de sociale controle sterk en ligt roddel op de loer. Ook zijn in meer gesloten gemeenschappen regels rondom eer strenger en meer rigide dan in meer open gemeenschappen.

Over het algemeen zijn de respondenten van mening dat migratie in eerste instantie leidde tot een versterkt vasthouden aan de 'eercultuur'. Sommige families zijn echter meegegaan met hun tijd, terwijl anderen 'achterbleven'. De mate waarin mensen (ouders bijvoorbeeld) meegaan met hun tijd wordt in belangrijke mate bepaald door het soort gemeenschap waarin ze zich bevinden. Vooral mensen uit Turkije benadrukken dat transnationale banden niet zelden een belangrijke invloed uitoefenen op de eerbeleving van mensen in Nederland.

1.6 Hoe wordt de eer geschonden?

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat de verschillende regels rondom eer meer of minder flexibel zijn. Regels rondom gehoorzaamheid en seksualiteit lijken hierbij het meest rigide en overtreding van die regels kan dan ook het eerst als 'schending van eer' worden gezien. Soms worden deze regels openlijk betwist of overtreden, maar veel vaker gebeurt dit in het geheim. Er is bijvoorbeeld sprake van *openlijk verzet* tegen de regels wanneer een verliefd stel wegloopt om een huwelijk af te dwingen. De uitkomst hiervan is op voorhand niet zeker. Er is sprake van *verhuld verzet* als een vrouw stiekem een minnaar heeft of een man stiekem een relatie met een andere man onderhoudt. De risico's in beide gevallen zijn voor vrouwen meestal vele malen groter dan voor mannen. Maar niet bij elke vermeende eerschending is er sprake van verzet tegen de regels. Wanneer

een kind of vrouw verkracht wordt, kan deze ervaring van verkrachting de eer van de familie van het slachtoffer aantasten.

De lijst van mogelijke ‘traditionele’ eerschendingen is lang en gevarieerd maar uiteindelijk terug te brengen tot het tarten van de bestaande of gedroomde orde, meestal, maar niet altijd, door een aantasting van traditionele waarden en praktijken omtrent mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het voortbestaan van de familie(-naam) staat voorop. Het fysieke voortbestaan van de familie wordt gewaarborgd wanneer jonge mensen trouwen met de juiste partner en kinderen krijgen, en deze kinderen zodanig opvoeden dat zij ook weer trouwen en kinderen te krijgen. Het voortbestaan van de familie als instituut - wat men de morele reproductie van de familie zou kunnen noemen - wordt gewaarborgd wanneer elk lid van de familie zich volgens de ‘traditionele moraal’ gedraagt naar zijn of haar leeftijd, sekse en positie in de familie: de oudste zoon in een gezin zonder vader heeft bijvoorbeeld een andere rol dan een jongere broer.

Op nummer één staan ‘overtredingen’ als ongehoorzaamheid aan de ouders en het overtreden van regels rondom seksualiteit. Buiten je geloof of groep trouwen worden ook regelmatig genoemd in alle etnische groepen. Voor jongens is dat dan meestal weer minder een probleem dan voor meisjes. Geen kinderen of geen zoons kunnen baren werden door Turken, Turkse Koerden en Marokkanen niet vaak naar voren gebracht, maar door Hindostanen wel. Ook scheiden, zeker wanneer men kinderen heeft, geldt vaak als oneerlijk. Hoewel de druk van de familie in dezen ook voor mannen traumatisch kan zijn, geldt hier opnieuw dat de schande vooral de vrouw treft. Vooral onder Turken en Koerden werd naar voren gebracht dat niets doen terwijl je vrouw of dochter je eer bezoedelt, buitengewoon oneerlijk is: “Als je als man niets doet in zo’n geval praat er niemand meer tegen je”.

Ook aan de ‘maximum’ zijde van eer, kan sprake zijn van schending. Kinderen kunnen de eer van de familie schenden door slecht te presteren op school, of af te wijken van het door hun ouders uitgestippelde carrièrepad - bijvoorbeeld door ‘de muziek in te willen’. Dit wordt vooral genoemd door Hindostanen. Hoe het gebruik van drugs door kinderen of het stelen van kinderen wordt geïnterpreteerd door de gemeenschap, zal afhangen van de vraag of het kind een jongen of een meisje is en van de vraag hoe de ouders bekend staan. De meeste ouders zullen zelf vinden dat hun eer ingrijpend is aangetast. De gemeenschap zal het oordeel veelal laten afhangen van een globaal oordeel over de ouders. Failliet gaan of schulden moeten maken tasten iemands eer ook aan. Een Turks-Koerdische man vertelde dat de eer van zijn vader aangetast was doordat hij een zoon in de gevangenis had en ook nog failliet was gegaan. Zijn vader besloot ergens te gaan wonen waar niemand hem kende.

Roddel speelt een centrale rol speelt in schending van eer. In bijna alle gevallen geldt dat ‘de vuile was buiten hangen’, dus aan anderen vertellen dat je zus een vriendje heeft, dat je zoon gokverslaafd is, dat je ouders een lening hebben van 20.000 euro, dat je worstelt met je homoseksualiteit is, of dat je oom zijn geloof heeft afgezworen, niet gewenst is. Te allen tijde moet worden voorkomen dat mensen over de familie gaan praten. Wanneer de overtreding van regels

zichtbaar is voor anderen en erover gesproken wordt, is de situatie veel penibeler dan wanneer dat niet het geval is.

Bovenstaande schendingen zijn ‘klassieke’ schendingen, waarvan mensen met een meer eigenzinnige opvatting van eer zich niet altijd zo veel aantrekken. Maar schendingen die ook hen pijn doen zijn: vreemdgaan van de echtgenoot of echtgenote, ‘ongefundeerde’ aanvallen op de religie die men aanhangt, stigmatisering van de etnische groep waartoe men behoort, en - soms - het doelwit worden van roddel.

Over het algemeen zijn de respondenten uiterst negatief over roddel. Men geeft aan dat mensen roddelen uit leedvermaak, dat roddels vaak verzinsels zijn en dat zij leiden tot ruzies. Marokkanen en Turken brengen in herinnering dat roddel *haram* is, het is dus ongeoorloofd. Toch, zo geven velen aan, is roddel endemisch in deze gemeenschappen, zo ook in de Turks-Koerdische en Hindostaanse. Hafeez, een Hindostaanse jongen, vertelt bijvoorbeeld dat vooral de eigen familieleden roddelen.

Het heeft meestal gewoon te maken met eigen familieleden. Dan doen ze in hun gezicht heel aardig en lief van “Hoe gaat het met je?” en als een paar dagen later een andere kennis belt, dan is het van “Weet je wat die heeft gedaan?” Dat vind ik niet goed. De volgende dag is het weer aardig tegen degene waar ze over gepraat hebben. Een hele roddelcultuur, ik mag het niet zo. Op de een of andere manier is het bij Hindoestanen veel erger, veel over familie en vrienden ook. Dat hoort er bij hun echt bij. Ze roddelen heel erg veel, wat ik ervan gemerkt heb. (19, H ii 3)

Af en toe wordt aangegeven dat wanneer mensen zelf een kind hebben met wie het ‘mis’ is gegaan, ze soms ook wat terughoudender worden met het roddelen over andere mensen. Er werden echter ook voorbeelden genoemd van mensen die hun eigen fouten ‘afdekken’ met roddel over anderen. Vrouwen worden meestal geacht meer te roddelen dan mannen, maar ook mannen zijn er volgens veel respondenten niet vrij van. In koffiehuzen wordt volgens sommige Turken/Turkse Koerden en Marokkanen veel geroddeld. Sommigen geven aan dat het vooral laagopgeleide, onwetende mensen zijn die roddelen. Een aantal Turken en Marokkanen hekelen de hypocrisie van bepaalde ‘vrome moslims’ die wel vijf keer per dag bidden en op pelgrimstocht naar Mekka gaan, maar toch roddelen dat het een lust is. Enkele Marokkaanse respondenten geven daarentegen aan dat er tegenwoordig iets minder geroddeld wordt, omdat mensen zich meer met religie bezighouden. Daardoor zouden mensen zich er meer van bewust zijn dat roddelen niet hoort.

Hoewel veel respondenten vinden dat roddel een groot probleem is - vaak hebben zij zelf ook last van (de angst voor) roddel - gaf bijna niemand aan dat hij of zij zelf ook wel eens roddelt. Sommige mensen stelden dat er een groot verschil is tussen goedwillend informeren en kwaadaardig roddelen. Een Marokkaanse vrouw vertelde dat zij met haar buurvrouw had afgesproken dat zij elkaar zouden informeren over eventueel wangedrag van hun beider dochters. Dat is een gezonde vorm van sociale controle, en geen roddelen, vond zij. Een andere deelnemster aan de groep meende echter dat

zij, als zij een probleem had met het gedrag van de dochter van haar buurvrouw, zij het meisje zelf moest aanspreken, want: “als je er anderen bij haalt, dan is het roddel”. In enkele gevallen fungeerde het focusgroepgesprek zelf als een podium voor roddel. In een gesprek met vier jonge Turkse vrouwen, legde Feride, mbo-leerlinge, uit wat eer was aan de hand van de ‘eerloosheid’ van een Turks meisje dat zij kende. Voor zover dit ‘oneervolle’ meisje nog een reputatie had, werd deze in het gesprek nog verder afgebroken. De sfeer die door het gesprek over dit meisje in de focusgroep ontstond, was zodanig dat de deelnemers die misschien iets genuanceerder dachten dan Feride, minder ruimte kregen om hun verhaal te vertellen.

Het is overigens niet verwonderlijk dat er veel geroddeld wordt in de gemeenschappen van de respondenten. Doordat migranten voortdurend geconfronteerd worden met gewoonten en opvattingen die anders zijn dan zij van huis uit hebben meegekregen, wordt het interne debat over wat moreel juist is gestimuleerd. Roddel is een onvervreemdbaar onderdeel van deze discussie over de morele grenzen van de gemeenschap (zie Buitelaar 2002; de Vries 1987).

Conclusie Hoe wordt de eer geschonden?

De lijst van mogelijke ‘traditionele’ eerschendingen is lang en gevarieerd, maar terug te brengen tot het tarten van de bestaande of gedroomde orde, meestal, maar niet altijd, door een aantasting van traditionele waarden en praktijken omtrent mannelijkheid en vrouwelijkheid.

Er wordt een scala van situaties benoemd die tot een schending van de (familie-)eer kunnen leiden: Ongehoorzaamheid aan de ouders, seks voor het huwelijk, een ongewenste zwangerschap, buiten het eigen geloof of de eigen groep trouwen, geen kinderen of zoons krijgen, scheiden, de vuile was buiten hangen, het hebben van schulden, afwijken van het door de ouders uitgestippelde carrièrepad. De zwaarst aangerekende schendingen hebben te maken met het verlies van de controle over de vrouwelijke seksualiteit.

Bovengenoemde schendingen zijn ‘klassieke’ schendingen van de eer, waarvan mensen met een meer eigenzinnige opvatting van eer zich niet zo veel aantrekken. Schendingen die ook hen pijn doen zijn: bedrogen worden door de echtgenoot of echtgenote, ‘ongefundeerde’ aanvallen op de religie die men aanhangt, stigmatisering van de etnische groep waartoe men behoort, doelwit worden van roddel.

2. Eerschending en geweld

Inleiding

In hoofdstuk 1 is betoogd dat noties van eer waarin de controle op vrouwen en jongeren centraal staat, onderdrukkend van aard zijn. Hoewel deze noties met zachte hand kunnen worden gedoceerd en zonder zichtbaar geweld kunnen worden nageleefd, worden vooral kinderen en vrouwen zodanig beperkt en gestuurd, dat het mogelijk is te spreken van geweld. Dit geweld is zo alledaags en vanzelfsprekend dat het onzichtbaar is en dat ook de ‘slachtoffers’ van dit geweld bijdragen aan de instandhouding ervan. Uit de gesprekken met de respondenten blijkt dat zij een wat andere visie hebben op geweld. Zij leggen sterk de nadruk op zichtbaar psychisch en fysiek geweld, en volgens de meeste respondenten kan er pas van eengerelateerd geweld gesproken worden als er sprake is van een dreigende schending van de eer. Dit hoofdstuk is gewijd aan deze opvattingen over de link tussen eerschending en geweld, aan de vraag welke mensen in welke situaties het meeste risico lopen met geweld geconfronteerd te worden, aan de manier waarop de respondenten aankijken tegen de professionele hulpverlening, en plaatst de manier waarop mensen praten over deze onderwerpen in de maatschappelijke context.

In paragraaf 2.1 worden de antwoorden op de vraag ‘hebben wij eerwraak’ behandeld. Bij de vraag of mensen vonden dat er een link is tussen eerschending en geweld, dachten de respondenten namelijk meestal eerst aan eerwraak. Dit wordt door hen geïnterpreteerd als ernstig fysiek geweld tegen of moord op een eerschender. Turken en Koerden beantwoordden de vraag of eerwraak voorkomt dan vaak - met een aantal reserves en specificaties – met ja, terwijl onder Marokkanen en Hindostanen het antwoord in eerste instantie meestal nee was. Wel gaven veel respondenten aan dat (dreiging van) eerschending soms tot geweld of vrijheidsbeperking kan leiden. Deze reacties op eerschendingen worden door de respondenten niet altijd direct herkend als eengerelateerd geweld.

Verschillende vormen van reacties op eerschending, anders dan eermoord, worden op een rij gezet in paragraaf 2.2. Ook gaan we in deze paragraaf in op het waarom van eengerelateerd geweld in de ogen van de respondenten: hoe komt men er toe, wat voor oorzaken heeft dit geweld en hoe wordt het gelegitimeerd?

De wijze waarop migranten de connectie tussen eer en geweld zien, en hun opvattingen over de toelaatbaarheid van eengerelateerd geweld worden in paragraaf 2.3 samengevat in vier basishoudingen: eengerelateerd geweld is soms een noodzakelijk kwaad; eer is goed, maar geweld is slecht; het eerbegrip is aan revisie toe; we moeten af van ‘eer’.

In paragraaf 2.4 wordt op een rij gezet in welke situaties en onder welke omstandigheden mensen de meeste risico’s lopen om dader of slachtoffer te worden van eengerelateerd geweld.

De beleving van de hulpverlening komt aan de orde in paragraaf 2.5. Mensen die onder druk staan van hun familie, kunnen hulp zoeken bij professionele instellingen. Uit eerder onderzoek, bijvoorbeeld van Lalmahomed (1995), Metin, Krikke en Şimşek (2006) en Yerden (2008) blijkt dat migranten vrij weinig gebruik maken van die hulpinstellingen. Wij gaan daarom na hoe onze respondenten tegen die instellingen aankijken en als zij ervaring hebben met de professionele hulpverlening, hoe zij de geboden steun hebben ervaren.

In paragraaf 2.6 wordt de manier waarop mensen denken over eer en eengerelateerd geweld geplaatst in de context van het politieke en mediadiscours over de integratie van migranten.

Wij gaven in het vorige hoofdstuk al aan dat het niet altijd gemakkelijk was om het thema eer te bespreken. Dit geldt nog sterker voor het thema eengerelateerd geweld: het is een gevoelig onderwerp. Wij reflecteren op deze beladenheid en de implicaties ervan voor dit onderzoek in paragraaf 2.7.

2.1 Hebben wij eerwraak?

Eerwraak werd in alle groepen meestal opgevat als moord op een dochter of zoon omwille van de eer van de familie. Deze ‘klassieke eerwraak’ werd niet of nauwelijks herkend door Marokkanen, Hindostanen en een deel van de Turken, maar een aantal Turken en Turkse Koerden kenden voorbeelden uit hun eigen omgeving. Omdat de antwoorden per groep sterk verschilden, hebben wij in deze paragraaf een onderverdeling gemaakt in drie groepen.

“Bij ons heb je wel eerwraak” (Turken en Turkse Koerden aan het woord)

Turken en Turkse Koerden gaven in de gesprekken soms voorbeelden van ‘klassieke eerwraak’, dat wil zeggen gevallen van moord op een dochter of zoon omwille van de eer van de familie. Fatma, een Turks-Koerdische vrouw van middelbare leeftijd, vertelde:

De tante van mijn moeder is door haar vader in de rivier gegooid. Hij was *bey*. Er zijn stamhoofden, en het hoofd daarvan, dat is een *bey*. Dus hij was een beroemde *bey*. Zij was veertien. Mensen kwamen uit een ander dorp om haar voor hun zoon te vragen. Maar hij was dol op zijn enige dochter. Hij had vijf, zes zonen, maar zij was zijn enige dochter. Hij was dol op haar. Hij wilde haar zelf niet geven. Hij had haar om een boodschap gestuurd toen de mensen haar kwamen vragen voor hun zoon. Hij had het er met zijn vrouw, de oma van mijn moeder, over gehad: "Ik wil haar niet geven, want zij is nog klein.", zei hij. Want zij was zijn lieveling. Maar toch kwam zij binnen bij die mensen. Zij zei waar iedereen bij was: "Papa, geef me alsjeblieft niet, ik ben pas veertien." Hij zei: "Jullie hebben mijn dochter gehoord. Zij wil uw zoon niet." Dus ze gingen weg. (T ii 8)

Het meisje wilde niet trouwen en haar vader was ook niet van plan haar te geven. Er was dus geen conflict tussen hun wensen. De vader was echter ontsteld dat zijn dochter, in plaats van schuw een plekje te zoeken in een ander vertrek, de kamer waar hij met zijn bezoekers zat te praten was

binnengelopen en had geprobeerd hem haar wil op te leggen. Ze had daarmee zijn gezag als *bey* aangetast, wat hem tot handelen noopte.

De volgende dag, het was een ritueel dat hij zijn lievelingspaard... elke ochtend ging hij eerst de haren van zijn dochter kammen, hij zelf. Hij ging daarbij voor de deur zitten, in de zon, en kamde haar lange mooie blonde haar. Dan zette hij haar elke ochtend op zijn lievelingspaard, waar niemand op mocht rijden, alleen zijn dochter wel. En hij leidde het paard zelf. Dat is ook heel belangrijk want een bey doet dat nooit, dat mag niet. Dan ging hij altijd naar de Murat, de grote rivier. Dan liet hij zijn paard drinken. Steeds hetzelfde ritueel. Hij nam zijn dochter mee, nam haar mee naar buiten.

Die dag... andere mensen, die ook hun paarden brachten voor water, hebben alles gezien, dus zij vertelden het bij de andere huizen. Zij gingen er voor staan, en zij wisten al wat er zou gebeuren. Zij stond zo met haar hoofd gebogen. En hij zei: "Ik ben de hoogste *bey*. Hoe kun je me beledigen voor de mensen? Ik zal je!" Toen heeft hij haar in de rivier gegooid. Haar moeder heeft heel lang geleefd, dat is de oma van mijn moeder. Zij heeft jarenlang geen vis gegeten. Als haar zonen vis kochten, was zij boos. Zij zei: "Je hebt je dochter gegeten. Hoe kunnen jullie vis eten?" Haar enige dochter...

Een heel ander, meer recent, voorbeeld dat genoemd werd, betreft een Turks meisje in Amsterdam.

Het gebeurde in mijn klas met een meisje. Dat meisje had een sms gestuurd aan iemand. Haar vader kwam er achter dat zij dat gedaan had en heeft haar geslagen of zo, en toen had zij 15 pillen of zo ingenomen om dood te gaan. Zij vertelde mij dat, ze wilde niet doodgaan natuurlijk, zij wilde aandacht. Ik heb het in mijn eigen omgeving ervaren. Ik heb gevraagd: "Slaat je vader je veel, voel je je niet veilig?" Ik zei: "Er zijn plaatsen, opvanghuizen". "Echt waar?", zei ze: "Waar zijn ze?" Ik zei: "Wat bedoel je, dat kun je zo vinden op internet." Ze zei: "Wij hebben geen computer", ze mocht 'm niet gebruiken. Ze weten niet wat er is om hen te helpen. Sommige kinderen voelen zich net als in de gevangenis, ze kunnen niet eens de stad in...

De overgrote meerderheid van de respondenten keurt eerwraak af. Moord of fysiek geweld is te allen tijde verkeerd, zegt men. Enkele respondenten maken echter duidelijk dat het gebruik van fysiek geweld soms noodzakelijk is. Het kan een positief teken van mannelijke daadkracht zijn. Zo maakte Halil, een Turkse jongen, de opmerking "voor iemand die zijn vrouw vermoordt omdat ze zijn eer geschonden heeft, moet je gewoon respect hebben". Vergelijkbaar was de opmerking van een Turks-Koerdische man dat hij 'de man die zijn dochter lastigvalt zou vermoorden', een opmerking die hem op veel kritiek van andere deelnemers aan de gespreksgroep kwam te staan, maar die anderen interpreteerden als: "hij is tenminste eerlijk".

Een aantal Turken en Turkse Koerden betoogt dat eerwraak (eermoord) eigenlijk steeds minder een issue is in Turkije.⁴² Zo zegt een Alevitische man die zelf 17 jaar in Turkse gevangenissen heeft gezeten omdat hij op instigatie van zijn familie een moord had gepleegd.

⁴² Dit wordt weersproken in onderzoek van Amnesty International (2004) en van Filiz Kardam voor de Verenigde Naties (2005) en in een nog recentere studie van het Mensenrechten Directoraat van de Ministerie van de Premier waarin gesproken wordt van meer dan 1000 eermoorden in Turkije in de laatste vijf jaar. De daders van de gerapporteerde moorden kwamen meestal uit het oosten, maar veel van de moorden vonden plaats in Istanbul, Ankara en Izmir. In Istanbul zou het aantal eermoorden toegenomen zijn van 27 in 2006 tot 53 in 2007

Toen ik in de gevangenis was, heb ik veel daders van eermoorden gezien. Ik ben in Yozgat geweest, in Mardin, in Diyarbakır... In Yozgat⁴³ was 't weinig, maar in het Zuidoosten heel veel. Het is verkeerd om met de ogen van 25 of 30 jaar geleden naar Turkije te kijken, het verdwijnt langzamerhand.

De moord die hij zelf pleegde was volgens hem geen eermoord, maar was wel een moord 'uit traditie' zoals dat in Turkije wel genoemd wordt. Een lid van zijn familie was vermoord en een 'wedermoord' moest de balans herstellen⁴⁴. Hij woonde destijds in Duitsland en werd uitgekozen omdat hij nog jong en ongebonden was. Opvallend is dat alle mannen in dit gesprek zelf van nabij ervaring hadden met eengerelateerd of 'ander traditioneel' geweld, maar dat zij ook allemaal van mening waren dat het eermoord iets is van het verleden. Zo vertelde één van hen dat zijn vader zijn zus had omgebracht omwille van de familie eer en vertelde een andere deelnemer aan het gesprek dat het meisje met wie hij als tiener weggelopen was om mee te trouwen, door haar familie was vermoord. Uit vrees zelf ook omgebracht te worden, was hij op een gegeven moment naar Istanbul gevlucht. Deze mannen waren echter unaniem van mening dat eermoord nu nauwelijks meer speelt in Turkije, laat staan in Nederland. Ook stelden ze dat ze zelf niet zouden overwegen om geweld te gebruiken als hun zoon of dochter ontspoorde. Barış, de Turkse man die het gesprek tot stand had gebracht en er ook bij aanwezig was, reageerde vol ongeloof toen de anderen vertelden dat ze hun zoon niets aan zouden doen als hij thuiskwam met de mededeling homoseksueel te zijn. Verbolgen zei hij:

Ik zou mijn zoon vertellen dat hij nooit meer thuis hoefde te komen en we weten allemaal dat zo'n jongen dan nog geluk heeft in onze gemeenschap, als jouw zoon homoseksueel is, dan kijkt niemand je meer aan. Dan doe je echt niet niets.

Na afloop van het gesprek mopperde hij dat hij in vergelijking met de anderen nota bene ver achtergebleven was. In zijn visie was hij echter de enige die eerlijk had durven of willen zijn. De vragen over eerwraak bleken een gevoelige snaar te raken bij deze Alevitische mannen, en ook bij veel andere respondenten, maar met name een deel van de Turkse en Turks-Koerdische respondenten.

Een manier waarop Turken pogen het thema eerwraak ver van hun bed te houden, is om het te koppelen aan Koerden. De opvatting dat eermoorden vooral in het zuidoosten of onder Koerden voorkomen is wijd verbreid. Ook Turkse Koerden delen die mening vaak, maar Hatice⁴⁵, een Koerdische vrouw uit Lice herkende dat beeld niet: "Er wordt steeds gezegd dat 'traditiemoorden' zo

(<http://www.stophonourkillings.com/?name=News&file=article&sid=2753>, geraadpleegd op 19 november 2008).

⁴³ Mardin en Diyarbakır zijn Koerdische steden, Yozgat is Turks.

⁴⁴ Zie Ermers (2007) voor een omschrijving van 'bloedwraak'.

⁴⁵ Wij ontmoetten haar na afloop van een bijeenkomst over eengerelateerd geweld die werd georganiseerd door Stichting Mooi en de Koerdische Arbeidersunie in Den Haag.

veel voorkomen in het zuidoosten, maar ik heb het zelf nooit gehoord of gezien.”⁴⁶ Toch blijkt uit Hatice’s commentaar op een anekdote over haar Turkse buurvrouw in Bursa (een stad in west-Turkije) dat het idee dat Koerden en eerwraak samengaan ook bij haar aanwezig is. Haar buurvrouw had haar verteld dat ze nog maagd was toen ze trouwde, maar dat er tijdens de eerste huwelijksnacht geen bloed was gevloeid. De ochtend erop werd de buurvrouw door de familie van haar man meegenomen naar de dokter. De dokter onderzocht haar en zei dat haar maagdevlies al bij haar geboorte gescheurd was. “De familie van haar man accepteerde dat”, vertelde Hatice: “Als het bij ons was geweest, hadden ze haar misschien wel vermoord, voordat ze naar een dokter kon worden gebracht”.

Turken en Turkse Koerden hebben de meest expliciete opvattingen over wat eengerelateerd geweld is. Zo geven zij aan dat het veronderstelde planmatige en instrumentele karakter van eerwraak of eengerelateerd geweld niet altijd strookt met de werkelijkheid. Er is niet altijd sprake van strategisch gedrag gebaseerd op vooropgezette plannen. In hun beleving wordt eengerelateerd geweld vooral door heftige emoties ingegeven. Zo vertelde Fatma:

De man die zijn dochter doodde, omdat ze met een jongen weg was of iets gedaan heeft, hij was boos. Maar waarom is hij boos? Dat weet hij zelf ook niet. In werkelijkheid voelt hij zich door haar verraden eigenlijk. Daar ligt heel veel onder.

Interviewer: In het algemeen, of heeft u het over die ene situatie?

Fatma: In denk dat alle vaders, en ook broers die daaraan meedoen, heel veel van hun dochter of van hun zus houden. Als je van iemand houdt, om die te doden... dat is het grootste verraad voor hen. Als je verraad tegenover liefde zet, dan komt er echt...

Dat sterke emoties mensen ertoe kunnen aanzetten in samenwerking met anderen eergeweld te plegen, wordt overigens niet ontkend. Dan nog is het vaak meer een emotionele dan een instrumentele daad, geven enkelen aan.

Bovendien gaven sommige respondenten aan dat eengerelateerd geweld vaak niet gemakkelijk te scheiden is van andere vormen van geweld. Derya, een jonge Alevitische vrouw, refereerde aan het thema van de film *Mutluluk* van regisseur Abdullah Oğuz. In deze Turkse film wordt een Koerdisch meisje verkracht door haar oom. Omdat zij niet vertelt wie haar verkracht heeft, krijgt een neef de opdracht haar om te brengen. “Je kunt het niet scheiden. Het is incest, maar ook eergeweld”, zei Derya. Een andere vrouw in de groep vulde aan: “Seksueel misbruik, incest, eerwraak, het zijn allemaal dingen die met elkaar samenhangen. Uiteindelijk wordt er dus geweld gebruikt, psychisch of lichamelijk, dat maakt niet uit”. Deze beweringen worden ondersteund door mediaberichtgeving en literatuur. Eermoord volgt, afgaande op berichten in de Turkse pers, nogal eens op verkrachting van een meisje door een nabij familielid. Incest en eengerelateerd geweld hebben met elkaar gemeen dat in beide gevallen oudere gezinsleden, meestal mannen, beschikken over het lichaam van hun vrouwen of

⁴⁶ De buurvrouw van Hatice vertelde dat ze haar verhaal altijd aan iedereen vertelde, zodat mensen leerden dat je niet hoeft te bloeden als je nog maagd bent. Haar man had de verklaring van de dokter laconiek opgenomen: “Hadden we dit maar eerder geweten, dan hadden we het voor ons trouwen ook al kunnen doen!”

dochters: de afhankelijkheidsrelatie van de slachtoffers ten opzichte van de daders verschilt niet. In beide gevallen houden de andere familieleden de dader van het geweld vaak de hand boven het hoofd. Imbens en Jonker (1992) laten zien dat dit laatste in ieder geval geldt in bepaalde streng-christelijke gemeenschappen in Nederland. Ook politiefunctionarissen die wij spraken refereerden aan de zware sociale druk die soms uitgeoefend wordt op individuen in streng-christelijke gemeenschappen om een probleem als incest binnenshuis te houden.

Veel Turkse en Turks-Koerdische respondenten wezen er verder op dat eer vaak alleen maar gebruikt wordt als excuus. Eer is dan een instrument om bedoelingen die door de gemeenschap als oneervol zouden worden beschouwd, te verdoezelen. In literatuur over eegerelateerd geweld wordt het voorbeeld van broers die hun zus uit de weg ruimen om een groter aandeel van een erfenis op te strijken nogal eens genoemd (bijv. Husseini 2007). Eén van de meest sprekende illustraties van ‘eer als excuus’ in ons onderzoek wordt gevormd door het verhaal van Gülsüm (T ii 5). Ze kwam zeven jaar geleden naar Nederland omdat haar man in Nederland woonde.

Ik heb mijn moeder nooit gekend, ik heb haar pas leren kennen toen ik trouwde. Ik had haar foto zelfs nooit gezien. Ik ben mijn moeder kwijtgeraakt vanwege namus. Tot mijn achttiende of negentiende had ik mijn moeder nooit gezien, niets, geen foto of wat dan ook. De reden was namus. De oudere zussen van mijn vader hadden haar het huis uitgegooid. Mijn vader was toen in Nederland. Hij werkte hier, ik denk illegaal. Hij moest vanwege die toestanden terug, anders waren wij hier geboren en opgegroeid. Hij zou mijn moeder hierheen halen. Toen de oudere broer van mijn vader overleed, had hij een zoon van een jaar of dertien, veertien. Ze hebben mijn vader geschreven dat mijn moeder met die jongen een relatie had. Niemand heeft dat gezien, maar er kwam zo’n brief. Dat was de neef van mijn vader (zoon van zijn broer). Hij woonde bij ons omdat zijn moeder opnieuw was getrouwd. Mijn moeder was de nieuwe schoondochter. Mijn vader had grote stukken land, hazelnootgaarden en zo, en hij had het beheer aan mijn moeder overgelaten. Daar waren zijn oudere zussen heel jaloers op: “Waarom heeft hij alles aan haar overgelaten”, dachten ze. Mijn vader had alles aan mijn moeder overgelaten en was naar Nederland gegaan. We hadden het heel goed, we waren rijk. (...) De zussen van mijn vader besloten dat ze mijn moeder zouden beschuldigen. Namus was toen heel belangrijk. En zo hebben ze iets gevonden wat haar ‘nest’ kapot zou maken. Mijn vader had er niets mee te maken. De zussen van mijn vader hebben de toegang tot het huis ontzegd aan mijn moeder. Ik was toen net geboren, ik was 15 dagen oud, ze hebben mijn moeder met geweld op straat gegooid. Mijn *abla* (oudere zus) was 7 jaar, ik was net geboren. Ze hebben gezegd dat mijn moeder met dat kind een relatie had, maar niemand heeft daar iets van gezien. Het was een loze beschuldiging. Dat was in 1975 of 1976. In het dorp werd dat gezegd, er is zoiets gebeurd. Omdat mijn vader in het buitenland was, konden ze zo’n beschuldiging heel makkelijk uiten. Toen was dat zo schijnt, handen vasthouden was al heel erg, dat was een *namus olayı* (‘eerdig’). Op die manier hebben ze mijn vader en moeder uit elkaar gehaald. Ze zijn officieel gescheiden.

Het lijkt geen twijfel dat in de beleving van deze jonge vrouw, eer alleen maar een voorwendsel was. Eer werd gebruikt als een instrument om een weinig eervol doel te bereiken.

“Wij hebben geen eerwraak” (Hindostanen aan het woord)

Uit de gesprekken is af te leiden dat er onder Hindostanen geen ongeschreven regel bestaat die bepaalt dat eer gezuiverd moet worden door middel van moord. In alle gesprekken met Hindostanen werd maar één geval van ‘eerwraak’ besproken dat niet betwist werd door de anderen in de groep. Dit betrof een voorval op de school van Anuradha (H fg 2). Een Hindoestaans meisje had verkering met een moslim. De vader van het meisje ging de jongen met een kapmes achterna omdat ze elkaar bleven zien, ondanks het verbod van de ouders. De jongen en het meisje mochten van de vader geen verkering hebben omdat in een gemengd huwelijk bepaalde Hindoe-rituelen niet uitgevoerd zouden kunnen worden, zo vertelde Anuradha.

In het volgende fragment gaan Hindostanen in op de vraag of eerwraak als een probleem onder Hindostanen voorkomt. Het blijkt dan dat men het niet eens is over de definitie ervan. William zegt:

Wat ik onder ‘eerwraak’ versta is gewoon iemand die een ander doodt, omdat hij moet laten zien van ‘ik ben gewoon onaantastbaar, jij kunt dit niet doen met mij’. Net als wat er op het station in Alkmaar is gebeurd. Ik heb één keer ‘eerwraak’ bij een Hindoestaan meegemaakt. Dat was een dame die werkte in het Sint Antonius ziekenhuis. En zij had een relatie met haar vriend of met haar man verbroken. En toen is hij naar het café gegaan en heeft hij aan iemand gevraagd ‘ik wil een pistool kopen, nu gelijk’...
Cheryl: Maar dat is geen eerwraak.

Voor William blijkt het belangrijk te zijn dat de man met voorbedachten rade heeft gehandeld vanuit het idee dat hij onaantastbaar is.

Nee, maar... Hij doet iets met voorbedachten rade. Hij koopt een pistool, hij gaat naar haar toe. Hij zegt tegen haar ‘als je bij me weggaat, schiet ik je dood’. En zij gaat weg bij hem, en ze wordt doodgeschoten.

Cheryl geeft aan dat het wel met schande te maken heeft, maar toch geen eerwraak is. Ekram die het kennelijk met haar eens is, zegt: “Dat vindt buiten de gemeenschap plaats”.

Hindostanen denken bij ‘eerwraak’ veelal aan Turken en Marokkanen. De deelnemers aan een Hindostaanse groep (H fg 3) vinden dat moord en ook andere vormen van ‘eengerelateerd geweld’ niet of nauwelijks aan de orde zijn onder Hindostanen.

Amisha: Bij Hindoestanen speelt dat eerwraak en eengerelateerd geweld allemaal niet.
Ida: Nee.
Amisha: Dat is gewoon niet zo [dat heb je bij ons niet]. Hindoestanen zijn eigenlijk vrij vredelievende mensen.
Ida: Wat je allemaal hebt bij Turken en Marokkanen aan moord en doodslag...
Amisha: Dat heb je niet [bij ons].

In een andere groep zegt Marjorie, een vrouw van 55:

Marjorie: Maar dat gebeurt meer in die Turkse en Marokkaanse... Als een Hindoestaans meisje bijvoorbeeld met Mohammedaans of zo dan... Ze wordt eerder afgestoten als dat ze haar wat aandoen.

Jennifer: Als dat ze haar wat aandoen. Ze wordt gewoon afgestoten. Het zal eerder zo zijn dat ze zelfmoord pleegt, maar niet dat iemand anders haar gaat vermoorden.

William: Eerwraak komt niet zo vaak voor bij Hindoestanen.

Jennifer: Dat denk ik ook niet. Ik heb het nog nooit gehoord. (H fg 4)

In dit citaat wordt aangegeven dat een meisje dat de eer van haar familie heeft aangetast, wel zou kunnen worden 'afgestoten' of dat ze misschien zelfmoord zou plegen. Verstoting en zelfmoord zijn de vormen van geweld die Hindostanen het vaakst noemen als het gaat om eerschending, maar deze vormen van geweld worden niet beschouwd als vormen van eerwraak. Hetzelfde geldt voor de gedwongen huwelijken die heel vaak als probleem benoemd worden door Hindostanen. Veel van hen zijn onder druk getrouwd. Ajeet (H fg 4), een man van 47, vertelde dat zijn moeder een meisje voor hem had 'geregeld' toen hij zestien was. Hij dacht eerst dat ze een grapje maakte, maar dat bleek niet het geval. Op basis van een foto had hij maar ja gezegd, maar het huwelijk hield geen stand. Ajeet en de andere respondenten staan niet negatief tegenover het idee dat verstoting, gedwongen huwelijken en zelfmoord te interpreteren zijn als vormen van eengerelateerd geweld, maar lijken nog wel aan dit idee te moeten wennen.

“Wij hebben geen eerwraak, maar...” (Marokkanen aan het woord)

Het idee dat geschonden eer gezuiverd kan worden door middel van ernstig fysiek geweld of moord, is Marokkanen vreemd, zo maken zij duidelijk. Marokkanen zien fysiek geweld soms wel als middel om kinderen, meisjes en vrouwen te dwingen tot gehoorzaamheid, en soms ook wel als een middel om de eer te beschermen, maar niet als een middel om geschonden eer op een eervolle wijze te zuiveren. Een voorbeeld van het gebruik van fysiek geweld om de eer te beschermen werd gegeven door Karim, een jonge Marokkaanse respondent (M fg 6). Op een avond belde Ali, een vriend van Karim, hem op om te vragen of hij samen met hem wilde gaan 'matten'. De bedoeling was dat ze bij een benzinstation de vriend van Ali's zus in elkaar zouden slaan, maar dit bleek een klerkast te zijn met een stel vrienden van hetzelfde formaat. Karim en zijn vrienden sloegen op de vlucht, maar één van hen kwam er niet af zonder een paar gebroken ribben.

Die jongen die mij belde had ruzie met een toekomstige zwager, die met zijn zusje ging voordat ze getrouwd waren. Hij vond dat allemaal niet zo oké. Hij had al vaker een woordenwisseling met hem door de telefoon gehad en dit keer zouden ze het gaan oplossen. Later die nacht kwam de vader [van Ali] ook nog naar die benzinepomp. Ze hadden met de familie gepraat, over eerwraak gesproken. Toen zei die vader tegen de dochter: “Of je blijft hier bij mij thuis, of je gaat het huis uit, dan ga je maar met hem verder”. Ze zei: “Ik ga met hem”.

De teneur van het focusgroepgesprek was dat Ali probeerde de situatie te beïnvloeden door middel van geweld, maar dat hij zijn zus niet zou vermoorden als zij de relatie voortzette.

Meestal gaven Marokkanen aan dat, als een man zover is dat hij fysiek geweld moet gaan gebruiken tegen een vrouwelijk familielid in reactie op een eerschending, de geest al uit de fles is: zijn eer valt dan niet meer te redden. Marokkanen zijn daarin heel anders dan Turken, zeggen zij. Terwijl Hindostanen eerwraak associëren met Turken en Marokkanen, blijken Marokkanen eerwraak dus vooral als een Turks fenomeen te beschouwen. Volgens hen zijn Turken over het algemeen eergevoeliger.

Interviewer: Waar denken jullie aan als ik het over eer heb?

Nihad: Nou als ik eer hoor dan moet ik denken aan Turken. Ik denk dan aan eer....ik vind het een beetje heel breed. Wat ik persoonlijk onder eer zie, ja, ik denk eigenlijk gewoon aan Turken, dat ze dan als er iets gebeurt wat voor hun schande oplevert, om hun eer dus te redden, doen ze iets.

Khadya: Het is gewoon een niet tastbaar iets, dus eer kan voor iedereen anders gedefinieerd worden. En als ik zo kijk van wat zij zegt, Turken, en Turken hebben meer dat eergevoel omdat zij, ik denk dat zij nationalistischer zijn, zij hebben meer dat die Turkse identiteit. En als je kijkt naar Marokkanen, Marokkanen zijn een beetje een manasje van alles, enne ik denk dus niet dat zij dat eergevoel heel erg hebben. (M fg 3)

Uit dit citaat blijkt dat Khadya een link legt tussen het Turkse eergevoel en het vermeende nationalisme van Turken. Latifa (eind 20, M ii 6) vindt dat Marokkanen meer dan Turken stilstaan bij de gevolgen van eventueel gewelddadig eervertoon voor zichzelf: ze zouden ‘egoïstischer’ zijn dan Turken.

Mijn mening is dat het bij Marokkanen ook voorkomt, maar niet zo heel erg serieus wordt genomen als bij de Turken.

Interviewer: Hoe bedoel je, kan je dat uitleggen?

Latifa: Je hoort heel vaak bij Turken dat een vrouw in Blijf van mijn Lijf-huizen zit en dat ze dan – dat was een paar jaar geleden twee of drie keer – een kogel door haar hoofd kreeg. Bij Marokkanen is het zo dat een vrouw dan toch alsnog niet voor haar leven hoeft te vrezen als ze in een Blijf van mijn Lijf-huis is, niet zo als bij Turken. Turken nemen dat veel serieuzer. Een Marokkaan is toch egoïstischer en denkt van ‘ik kan de bak indraaien’ en Turken hebben daar die angst niet voor. Dat is mijn mening.

Deze uitspraak lijkt in het verlengde te liggen van Khadya’s opmerking over het nationalisme van Turken en de Turkse identiteit die voor Turken veel zwaarder zou wegen dan de Marokkaanse identiteit voor Marokkanen. Veel Marokkanen denken dat Turken zich zo met de Turkse natie en/of gemeenschap identificeren dat zij bereid zijn alles te doen voor de goedkeuring van die gemeenschap, zij kunnen zelfs een moord plegen om hun eer te zuiveren. Hoewel veel Marokkanen eerwraak associëren met Turken, geeft een aantal Marokkanen aan dat Marokkanen ook wel een ‘soort eerwraak’ kennen, maar dat deze ‘minder extreem’ is dan onder Turken. Dalila (M ii 3) is één van de Marokkanen die eerwraak breder definieert dan moord en die dan ook meent dat eerwraak wel voorkomt onder Marokkanen.

Nou, toen ik erover nadacht, eerwraak is dus wanneer gezichtsverlies wordt geleden binnen een gezin, dat daar consequenties aan verbonden worden, naar het kind naar het gezinslid dat daarvoor gezorgd heeft. Dus stel je voor dat ik in een discotheek ben en ik met een jongen van alles zit te doen, en ik ben gezien en dat dat naar buiten komt bij familieleden, en dat ze je ouders daarvoor straffen. Ja, en eerwraak dat kan verschillende dingen zijn. Ze kunnen je misschien mishandelen, ze kunnen je misschien verbannen van het gezin en soms dan kunnen ze je terugsturen naar Marokko in mijn [het Marokkaanse] geval. Ik zeg niet dat het in mijn gezin voorkomt, hoor.

Dalila reageerde geschrokken op een haar voorgelegde casus over een meisje van 16 dat vermoord wordt door haar broer omdat ze een vriendje heeft. Op de vraag of ze dergelijke verhalen uit haar omgeving kent, antwoordde ze:

Nee echt niet, ik vind dit heel heftig en ik ken ze niet, ook in mijn naaste omgeving niet. Dat meisjes weggelopen zijn, ja, ik kende een overbuurmeisje dat ook weggelopen was en die weer terug naar de familie gebracht werd, maar nee, dat het zo heftig is dat ze die wraak op haar nemen, dat ze haar leven beëindigen, nee.

Interviewer: Waarom zou dat [doodmaken] niet gebeuren denk je?

Dalila: Ik denk dat dat ook het geloof is, dat ze zich daar heel goed van bewust zijn dat dat niet mag van het geloof, iemand doden. Ik denk dat dat ook gezichtsverlies is, dat dat ook iets met eer te maken heeft, want dat is ook heel erg, naaste familieleden, dat ze hun dochter hebben vermoord, dat dat ook echt een hele grote rol speelt.

Interviewer: Zouden ze ook met de nek aangekeken worden door de familie?

Dalila: Ja, zeker weten. Ik denk dat dat wel binnen mijn familie wel heel erg is, dat hij zijn dochter heeft vermoord. Ik denk ook wel dat ze zich daar heel erg van bewust zijn ja.

Interviewer: Waarom zou dat heel erg zijn?

Dalila: Ten eerste omdat dat ook niet van het geloof mag en doden, iemand vermoorden, dat is gewoon heel erg dat je dat doet, al is het ook je dochter, nee dat is heel erg ook hoor, dat is heel erg ook binnen de familie, dat je je dochter zou moeten vermoorden. En dat zou denk ik ook betekenen dat je geen controle hebt ook over je kind dat is ook, ik denk dat er ook zo gekeken kan worden van: Als ik haar vermoord, dan wordt er ook gedacht van dat ik haar niet in de hand kan hebben, of dat ik blijkbaar geen oplossingen kan vinden of zo.

De laatste argumenten (dat door het gebruik van fysiek geweld duidelijk wordt dat je de controle niet hebt en dat het niet mag volgens de islam) worden door Marokkanen vaak naar voren gebracht. Een andere breed gedeelde opvatting is dat Marokkanen meestal pogen problemen binnenshuis te houden en dat zij daarom fysiek geweld zo veel mogelijk vermijden. Wanneer er wel sprake is van fysiek eengerelateerd geweld in Marokkaanse gezinnen, poogt men dit vanzelfsprekend ook privé te houden. Het *en plein public* afstraffen van een eerschender of wreken van de familie-eer, zoals Marokkanen denken dat dit bij Turken voorkomt, kennen zij dus niet of nauwelijks.

Enkele Marokkaanse mannen benadrukken dat daders van eengerelateerd geweld in een opwelling handelen. Zo zegt een jonge Marokkaanse man (M ii 7):

Sommige mensen verliezen gewoon heel snel hun geduld. En als je op een gegeven moment emotioneel bent, als je heel boos bent om iets, dan verlies je misschien het hele

normale. Hoe zeg je dat? [Een vriend van hem vult aan: “Je common sense. Je gezonde verstand. Je controle”. De respondent vervolgt:] En vaak oordeel je in emoties altijd anders dan je zou oordelen als je niet emotioneel bent. Daarom moet je keuzes niet maken als je emotioneel bent. Die mensen zijn gewoon zwak.

Even later zegt hij, als er gevraagd wordt wat hij zou doen als zijn zusje seks had voor het huwelijk.

Ik zou, denk ik, ook zo boos zijn dat ik de band zou verbreken. Dat ik niet meer met haar zou willen praten. Maar dat zei ik: hoe lang zal ik dat volhouden? Er komt dan misschien emotie bij. Ik ken mezelf. Ik kan misschien overdreven reageren, maar diep van binnen weet ik beter. Zolang ik dat hou komt er op een gegeven moment een dag dat ik er weer logisch over ga nadenken.

Dat men de band zou willen verbreken met een zus die zich aan de controle van haar seksualiteit onttrekt, wordt door jonge mannen vaak naar voren gebracht. Jonge vrouwen geven aan dat ze het risico zouden lopen om verstoten te worden als ze hun maagdelijkheid verloren voor het huwelijk en zijn daar soms ook bang voor. Zo vertelt Houda (29, M fg 2):

Ik zou vooral bang zijn om verstoten te worden door mijn ouders. Niet eens zozeer door mijn omgeving. Ik ben ook bang voor mijn huwelijksnacht. Het zou een mooie, romantische nacht moeten zijn, maar ik ben bang dat ik geen bloed zal verliezen. Ik ben wel maagd, maar ik kan het niet bewijzen.

Hoewel de meeste Marokkaanse respondenten van mening zijn dat er wel eengerelateerd geweld voorkomt onder Marokkanen, wordt het standpunt van Saïda⁴⁷ (33, M ii 1), namelijk dat geweld onder Marokkanen niets met eer te maken heeft, ook wel gehuldigd door Marokkanen.

Als er geweld is, zeg maar, dat heeft niks met eer te maken, daar ben ik wel achter gekomen. Dat heeft te maken met de omstandigheden, met de drugs etcetera. Bij de Turkse gemeenschap, daar moet ik wel voorzichtig zijn, want daar draait het echt om de eer. Want stel je voor mijn dochter doet het met de buurman. Nou mijn dochter en de buurman gaan beide dood, begrijp je. Bij ons is het echt gewoon van, als wij geweld gebruiken heeft het niks te maken met de eer.

In haar ogen is geweld niet een middel om de eer van de familie te beschermen of zuiveren, maar komt het voort uit de ondraaglijkheid van de schaamte om bijvoorbeeld een homoseksuele zoon en wordt het ‘getriggerd’ door de moeilijke omstandigheden waarin veel Marokkanen verkeren. Problemen als drugsverslaving en werkloosheid monden volgens haar vaak uit in geweld.

⁴⁷ Saïda is haar echte naam, voluit heet ze Saïda el Hantali. Zij is initiatiefneemster van Stichting Het Spiegelbeeld, een inloophuis voor Marokkaanse meisjes in Amsterdam-Oost. Op dit moment is de stichting niet actief.

Conclusie “Hebben wij eerwraak?”

Turken en Turkse Koerden:

Mensen uit Turkije zijn bekend met het idee dat geschonden eer gezuiverd kan worden door middel van zwaar fysiek geweld of moord. Een aantal Turken en Turkse Koerden betoogt dat eerwraak (eermoord) eigenlijk steeds minder een issue is in Turkije. Anderen vinden dat zij daarmee de ernst van het probleem ontkennen. Eerwraak wordt meestal als een regionaal (Koerdisch) probleem beschouwd. Over eerwraak zeggen zij verder dat het veronderstelde planmatige en instrumentele karakter van eerwraak of eerge relateerd geweld niet altijd strookt met de werkelijkheid en dat eerge relateerd geweld vaak moeilijk te onderscheiden is van andere vormen van geweld.

Hindostanen:

Onder Hindostanen bestaat geen ongeschreven regel die bepaalt dat eer gezuiverd moet worden door middel van moord. Moord op vrouwen uit gekwetst mannelijk eergevoel komt voor, maar de gemeenschap zet de dader er niet toe aan. Men kent wel het gebruik van fysiek geweld tegen vrouwen om gehoorzaamheid af te dwingen of bij overtreding van regels omtrent vrouwelijke seksualiteit. Er is ook wel ander geweld dat met eer te maken heeft, maar de respondenten noemen dat geen eerwraak. Hindostanen beschouwen eerwraak vooral als een Turks en Marokkaans fenomeen.

Marokkanen:

Net als onder Hindostanen, bestaat er onder Marokkanen geen ongeschreven regel die bepaalt dat eer gezuiverd moet worden door middel van moord. De ‘klassieke eerwraak’ wordt gezien als Turks fenomeen. Zij zien fysiek geweld soms wel als middel om kinderen, meisjes en vrouwen te dwingen tot gehoorzaamheid, en soms ook wel als een middel om de eer te beschermen, of zijn met dit idee bekend. Het idee heerst dat, als een man fysiek geweld moet gebruiken tegen een vrouwelijk familielid in reactie op een eerschending, zijn eer al niet meer te redden is. Het gebruik van fysiek geweld (tegen vrouwen) om de eer te beschermen beschouwt men als zwak en onreligieus. Geweld tegen vrouwen komt vaak voort uit schaamtegevoel en gekwetste trots, maar niet uit het idee dat de eer erdoor hersteld of gezuiverd kan worden, zeggen sommigen.

2.2 Verschillende vormen en aspecten van geweld

In het voorgaande is al duidelijk geworden dat veel respondenten bij eerge relateerd geweld in de eerste plaats aan moord denken, maar daarnaast ook andere vormen van geweld noemen die naar hun mening soms met eer te maken hebben. Hindostanen noemden bijvoorbeeld verstoting of zelfmoord en Marokkanen noemen terugsturen naar het land van herkomst of mishandeling. In de context van ‘maatregelen ter voorkoming van eerschending’ en ‘sancties op eerschending’ noemden respondenten vaak vormen van geweld die ze als ‘erg’ ervaren en afkeuren, maar die lang niet altijd werden herkend en benoemd als ‘geweld’.

Maatregelen en sancties ter bescherming, herstel of zuivering van de eer

Aan de hand van een langer gespreksfragment uit een focusgroep laten we zien wat voor maatregelen en sancties er besproken werden in de gespreksgroepen. Na de weergave van het citaat wordt kort ingegaan op de wijze waarop vrouwen het geweld beoordeelden. Het onderstaande fragment komt uit een focusgroep met Marokkaanse vrouwen. Het begint wanneer de interviewer vraagt of de casus van een 16-jarig meisje dat vermoord wordt door haar familie omdat ze een vriendje heeft, herkenbaar is. Een van de vrouwen zegt dat het zo niet hoeft te eindigen. Vervolgens wordt er een rij van veeltgenoemde reacties op eerschending opgenoemd, namelijk verstoting, binnenhouden, terugsturen naar Marokko, heropvoeden door familie, uithuwelijken, zelfmoord⁴⁸ en in elkaar slaan. Enkele hiervan, zoals uithuwelijken, vonden vooral vroeger plaats, zo maken de vrouwen duidelijk.

Ihsane: Een Marokkaans meisje bij mij op school is geen moslim meer. Ze gaat nog wel naar school en ze woont twee straten verder van haar ouders, maar er is helemaal geen contact tussen die ouders en dat meisje. In onze cultuur is het meer verstoten. Wij horen niet meer bij jou en jij niet meer bij ons.

Nisrine: Het gebeurt wel, maar dan doden mannen hun vrouwen in onze cultuur.

Ihsane: Je mag geen vriendje hebben, als meisje word je binnengehouden en als je ontspoort word je naar Marokko gestuurd, dat is herkenbaar, “bootcamp”

(...)

Habiba: Bij Marokkanen zie je inderdaad meer het verstoten of heropvoeden bij tantes of oma's.

Interviewer 1: Helpt dat voor het herstel, dat terugsturen naar Marokko?

Ihsane: Maar het helpt niet. Ik ken twee meisjes die terug zijn gestuurd, maar daar is geen verandering aan te merken.

Houda: Soms wordt het zelfs erger. Ze komt terug naar Nederland en er gaat weer een wereld voor haar open en die denkt: “Weet je wat, jullie hebben me naar Marokko gestuurd, bekijk het maar”.

Habiba: Ze loopt psychisch een deuk op want ze is in eerste instantie verstoten.

Nisrine: Er zijn veel mogelijkheden om te verstoten te worden. Je kunt ook verstoten worden als je met een jongen wilt trouwen die niet door de familie geaccepteerd wordt.

Interviewer 1: Hoe ziet die omgeving dan de familie? Je hebt dan dus ouders die zeggen: “Jij kunt je niet gedragen, ga maar naar Marokko. Daarmee hebben wij toch laten zien dat wij eervol zijn” of ..?

⁴⁸ Dat iemand uiteindelijk zelfmoord pleegt, kan strikt genomen niet beschouwd worden als een maatregel of sancties, maar is wel een uitvloeisel daarvan.

Amana: Meestal wordt het wel gezien als eervol.

Habiba: Het is wel verschillend. Vroeger werd je dan zeker gewoon teruggestuurd, naar een oom of tante of werd er uitgetrouwlijkt.

Nisrine: Sommige meisjes sprongen van de boot af, wanneer ze hoorden dat ze waren uitgetrouwlijkt of dat ze niet meer terug zouden komen.

Habiba: Een kennis werd uit de familie verstoten, want de eer was enorm aangetast. Zij ging met een Nederlandse jongen. Hij was geen Moslim. Ook al zou hij zich bekeren, dan nog zou het moeilijk blijven. Haar broer was er heel erg op tegen. Zij is uiteindelijk weggelopen, met die jongen getrouwd en er zelfs kinderen mee gekregen. Maar wel verstoten door de familie. Tegelijkertijd had hij [haar broer] wel een Nederlandse vriendin, maar dat werd wel geaccepteerd. Sterker nog, zij kwam bij hem thuis en ging mee op vakantie. De dochter werd nog steeds verstoten. De zoon trouwde met dat Nederlandse meisje en kreeg een kindje. Toen kreeg je de discussie dat het helemaal niet eerlijk was. Want waarom was zij wel verstoten door de familie en hij niet? En toen kwam dat die ouders daar ook op aangesproken werden. Ze hadden wel een beetje spijt. Je kon het aan ze zien, aan hun ogen, ondanks dat ze het zo hadden uitgesproken.

Als een van de interviewers vraagt of er voor de fase van verstoting ook sprake was van geweld, zegt

Habiba:

Nee, er was geen fase van geweld voor de verstoting. Het gebeurt allemaal ondergronds, want je wilt geen politie of andere bemoeienis van buitenaf. Het is meer psychisch geweld, dreigen, dan fysiek geweld. Dit meisje was bang dat ze door haar broer in elkaar zou worden geslagen en is dan ook onder politiebegeleiding haar spullen thuis gaan halen. Maar ze is wel in hetzelfde dorpje blijven wonen, maar ze negeren elkaar.

Toch blijkt fysiek geweld wel voor te komen, en dan blijkt het slachtoffer vaak als schuldige aangewezen te worden.

Ihsane: Het buurmeisje van mijn tante werd geslagen. De politie moest er zelfs bijkomen. En is ook weggelopen en heeft onder politiebegeleiding haar spullen gehaald.

Interviewer 2: Wat wordt er dan binnen de gemeenschap over gedacht? Als ze zo haar spullen komt ophalen?

Ihsane: De meningen verschillen heel erg. Mensen schrikken want het gebeurt ondergronds en dus dat verwacht je niet want het ging altijd zo goed bij hen. Het was zo'n goed meisje, want ze kwam altijd naar de moskee, ze woont in de buurt bij haar oma. Het was niet zichtbaar.

Nisrine: Het ligt altijd aan het meisje, ook al weten mensen wat er gebeurd is.

Uit dit citaat komt niet alleen naar voren welke sancties en maatregelen er zoal zijn, het vertelt ook iets over hoe de vrouwen daarover denken. De vrouwen uit deze groep zijn van mening dat sancties als terugsturen een averechts effect hebben. Dit is een opvatting die gedeeld wordt door veel andere Marokkanen, alsook door mensen uit andere etnische groepen. De dubbele seksuele moraal voor mannen en vrouwen - hij mag wel een Nederlandse vriendin hebben, zij geen Nederlandse vriend - die in hoofdstuk 1 aan de orde kwam, wordt ook besproken, evenals het feit dat ouders na het verstrijken van een bepaalde tijd nog wel eens tot andere inzichten komen.

Bijna alle sancties en maatregelen die door de Marokkaanse vrouwen genoemd worden komen in de andere groepen terug, alleen het terugsturen naar het land van herkomst en het laten heropvoeden door familieleden wordt door Hindostanen niet genoemd. Hindostaanse vrouwen (H fg 1) vertelden het volgende over eer en geweld.

Lena: wat in Suriname ook gebeurde, als een vrouw bij haar man wegging, dan had zij maar één keuze vaak, zelfmoord plegen, dan was zij er vanaf. Als het echt om eer gaat, als je dus niet terug kon naar je ouders, dat zij je terug stuurden naar je man, waar je het niet uithoudt, dan had je maar een keuze: zelfmoord.

Als de interviewer vraagt of er dan ook geweld werd toegepast voor de zelfmoord, antwoordt Lena:

Lena: Er wordt eerst flink geweld toegepast.

Pritika: Ook geestelijk hè.

Lena: Denk ik eerst geestelijk, binnenshuis, tot daarna, treedt het naar buiten, door te slaan, ziet de buitenwereld een beetje ...

Interviewer: Het woord "eer" wordt dan ook wel gebruikt?

Pritika: Eer is *izzat*, dat begint al heel vroeg, als een jong meisje, bijvoorbeeld een jong meisje met een moslimjongen of een neger, die geen Hindoestaan is, dan begint het al. Er zijn families die zeggen: jij bent Hindoestaans en je trouwt alleen met een Hindoestaan. En als het geen hindoe is dan heb je een probleem. En ik weet in Suriname, en ook hier, hebben meisjes zelfmoord gepleegd. Maar in Suriname, dat is heel bekend, het was een Moslimjongen en een Hindoemeisje, die hebben hun handen vastgehouden en zijn samen gesprongen in water, bij Domburg, omdat zij niet met elkaar mochten trouwen.

Het thema zelfmoord was het meest prominent aanwezig in de gesprekken met Hindostanen.

Lena: Dat is een plaats waar mensen naartoe gingen, daar was de hoogste brug. Die is nu ergens anders. Dat was echt een plek waar mensen naartoe gingen om in het water te springen. Om zelfmoord te plegen, bijvoorbeeld als de een hindoe was en de ander niet, of beide hindoe, maar de een uit een rijke familie en de ander niet. Dan was het ook een probleem, want dan was ook de eer aangetast van de rijke.

Dat een gescheiden vrouw het leven zuur wordt gemaakt, is ook iets van alle groepen.

Alice: Ik weet ook van een vrouw, die ging weg bij haar man en toen werd achter haar rug om haar naam ook slecht gemaakt. Ook al had de vrouw verder niets gedaan, zij was weggegaan omdat zij geen goede relatie had.

Interviewer: Er werd geroddeld?

Alice: Nou, zwartgemaakt. In die zin dat: we zullen zorgen dat nooit nog een man naar je kijkt. Om te voorkomen dat je weer een relatie aangaat. (H fg 1)

Zoals te verwachten is, verschillen sancties voor jongens en meisjes vaak. Naar het land van herkomst sturen en de controle intensiveren gelden voor beide. Zeki (20, T ii 6) zet een aantal vormen van reacties op schending op een rij:

Interviewer: Hoe wordt erop gereageerd als een jongen dit [gokken] doet, wat kunnen eventuele consequenties voor de jongen zijn als hij dit blijft doen?

Zeki: Een jonge jongen die dus nog niet volwassen is kun je terugsturen naar Turkije, naar de familie daar, om de jongen weer goed te maken. Je kan controle uitoefenen door afspraken te maken met de jongen als vader. Je kan als de jongen werkt zijn salaris laten storten op jouw rekening als vader, of dat de zoon een bepaald deel van zijn salaris afdraagt aan zijn vader. Alleen een vader kan dit doen want die zijn strenger, moeders zijn meestal aardiger. Als een vrouw niet luistert naar haar ouders dan kan ze gepreukt worden of een klap krijgen. Als ze achttien is kan ze weglopen, zulke verhalen [over weglopen] ken ik niet uit mijn eigen omgeving.

Marokkanen stelden meerdere malen dat criminele jongens bij de politie moeten worden aangegeven. Een indirecte sanctie voor een jongen die gokt, steelt of gewelddadig is, kan zijn dat hij geen vrouw kan vinden uit de gemeenschap.

De meeste andere sancties gelden voornamelijk voor meisjes en vrouwen. Een enkele keer worden er ook homoseksuele jongens of jongens die een ‘foute’ relatie hebben met een meisje hierbij betrokken. Mohammed vertelde (38, M ii 4).

Interviewer: Hoe zit het met vrouwen, wanneer kan hun eer geschonden worden.

Mohammed: Het draait om vrouwen. Zij kunnen hun eer schenden door niet naar hun ouders te luisteren. Als een vrouw/meisje gewoon goede dingen doet zoals werken is er niets aan de hand, maar verkeerde vriendinnen kunnen een negatieve invloed hebben. Dus als ze omgaat met verkeerde meiden dan kan ze beginnen met roken en naar de discotheek gaan, ze gaat liegen tegen haar ouders en als haar ouders er achter komen en haar strenger in de gaten houden leidt dit tot het weglopen van het meisje uit haar ouderlijk huis. Vaak worden roddels voor waar aangezien door de omgeving. Zo kan het zijn dat ze een meisje zien praten met een jongen zonder dat er wat (relatie) aan de hand is. Mensen die hen dan samen zien kunnen zeggen dat de dochter van die en die een vriend heeft en zo gaat de roddel leven in de gemeenschap. Vaak krijg je dan dat de familie op onderzoek uitgaat om te kijken of de roddels kloppen en worden de teugels thuis strakker gevierd. Indien de roddels waar blijken te zijn dan worden er sancties getroffen. Als dat meisje werkt kan ze gedwongen worden om te stoppen met werken. Als ze naar school gaat kan ze gedwongen worden om te stoppen met school, hier komt ze dan tegen in opstand want een goede opleiding is belangrijk, maar het is een mogelijkheid. Deze sancties kunnen tot gevolg hebben dat het meisje in kwestie wegloupt. Haar ouders kunnen daarom niet meer met opgeheven hoofd lopen.

Interviewer: Zijn dat de enige sancties die getroffen worden?

Mohammed: Als het blijkt dat de roddels kloppen en het meisje is thuis zal ze van haar moeder te horen krijgen: “Wacht maar als je vader thuiskomt hij maakt je dood”, het doodmaken gebeurt niet. Maar wel zal ze een flink pak slaag krijgen, wat een bijna dood ervaring tot gevolg kan hebben.

Dat de sancties voor meisjes en vrouwen anders zijn dan die voor jongens en mannen, komt steeds weer terug in de gesprekken. Veel, maar niet alle, van de maatregelen en sancties houden in dat de ontvangers bang worden gemaakt of geestelijk worden gebroken (uitschelden, voortdurend vernederen, dreigen met geweld, dreigen met de dood). Vaker nog zijn de maatregelen en sancties gericht op het beperken van de bewegingsvrijheid van het individu. Dit kan gedaan worden door iemand te beknotten (huisarrest/binnenhouden, dwingen te stoppen met werken, dwingen te stoppen

met school, controle uitoefenen op zoon of dochter door bijv. zijn of haar salaris op de rekening van de ouders te laten storten) maar ook juist door mensen te dwingen dingen te doen die zij niet willen (verstoten, naar land van herkomst sturen, laten heropvoeden door ooms, tantes, opa's en oma's, uithuwelijken, achterlaten in het land van herkomst). Wanneer een dochter of echtgenote wordt gedwongen om te stoppen met een opleiding of met werk, houdt dit niet alleen een beperking van haar fysieke bewegingsvrijheid in, maar ook van haar intellectuele en ontplooiingsmogelijkheden.

De soorten maatregelen en sancties zouden kunnen worden onderverdeeld in fysiek en geestelijk geweld, maar die categorisering schiet te kort. Sommige van de maatregelen en sancties zijn gemakkelijk te herkennen als het soort geweld dat strafbaar is (slaan, mishandelen en moord bijvoorbeeld), of als het soort geweld dat door psychiaters en psychologen als schadelijk voor de ontwikkeling van een individu worden beschouwd (voortdurend kleineren of uitschelden bijvoorbeeld). Andere maatregelen en sancties zijn minder zichtbaar. Wat al dan niet als beperkend of als geweld ervaren wordt is overigens afhankelijk van de context: waar het ene meisje zal voelen dat zij voor haar ouders niet telt – of ze nu werkt of een opleiding heeft of - als zij maar met de man van haar ouders dromen trouwt, zal een ander meisje juist de druk om in alles uit te blinken, dus ook op school, als verstikkend ervaren.

Uit het bovenstaande is naar voren gekomen dat de respondenten vaak een duidelijke link zien tussen eer en geweld, bijvoorbeeld bij verstoting van een homoseksuele zoon of in situaties waarin een meisje de druk van haar familie niet meer aankan en zelfmoord pleegt. Dit geweld omwille van de eer is vaak wel, maar niet altijd gericht op het herstellen of zuiveren van die eer, zo blijkt uit de woorden van Marokkaanse respondenten. Soms is het volgens de respondenten niet meer mogelijk om de eer te herstellen of zuiveren, maar wordt er toch geweld uitgeoefend. De wens om 'eerschenders' te straffen en het verlangen om wraak te nemen vervullen dan een belangrijke plaats in het geweld.

Behalve dat er vormen van geweld zijn die volgens de respondenten duidelijk met eer te maken hebben, blijkt in veel van het geweld waarover respondenten vertelden, eer veel meer impliciet een rol te spelen dan in bovengenoemde voorbeelden. Het volgende fragment komt uit een gesprek met vier vrouwen. Na een gesprek dat tot de consensus leidt dat Hindostanen tegenwoordig helemaal niet meer zo heimelijk doen over 'hun vuile was' - je kunt het best met je zussen delen als er dingen niet goed gaan - zegt iemand dat Hindostanen wel erg streberig zijn.

Indria: Wat ik wel vind van Hindoestanen is dat het 'strevertjes' zijn.

Amisha: Het zijn 'strevertjes' ja.

Interviewer 1: Waar blijkt dat dan uit?

Ida: Gewoon over kinderen, zeg maar. Alles draait om wat er in het kind zit, of het wel alles goed kan, of het een plafond bereikt heeft. Dat maakt niet uit... alsmaar hoger. Het zijn echt strevers, echt alles proberen.

Amisha: Misschien ook wel dat daarom mensen of jongelui zelfmoord plegen. Omdat ze dan niet aan de verwachtingen voldoen.

Indria: Je hoort ook vaak dat ze psychisch gewoon helemaal doordraaien.

Simone: Jazeker, die kinderen zijn ook allemaal doorgedraaid.

Uit dit gesprek blijkt dat de respondenten het moeilijk vinden te zeggen 'waar de eer begint en ophoudt' en 'waar geweld begint en ophoudt'. In hoofdstuk 1 betoogden wij dat het aanleren en naleven van eer vormen van alledaags onzichtbaar geweld impliceert. In een drukkend eerklimaat blijkt zichtbaar geweld - al dan niet eengerelateerd - goed te gedijen. Eengerelateerd geweld en vormen van geweld die weinig met eer van doen hebben, lopen dan vaak in elkaar over en zijn daarom ook moeilijk van elkaar te scheiden. Dit komt het duidelijkst naar voren in de verhalen van mensen die zelf slachtoffer zijn van geweld, en dan met name in de gesprekken met gescheiden vrouwen.

Zo vertelde Faiza (M ii 5), een jonge Marokkaanse vrouw dat zij, om haar ouders niet teleur te stellen, trouwde met een jongen die ze nauwelijks kende. Na jarenlang op het slechte pad te zijn geweest, deed deze jongen zijn best om een eervol man te worden. Voor hem was het huwelijk met haar een manier om zijn eerder danig geschonden reputatie te verbeteren, voor haar was het huwelijk een teleurstelling. In haar ogen was hij geobsedeerd door het gevoel dat hij misschien niet voldoende man was: in een onschuldige opmerking over de mooie auto van een familielid, zag hij een aanval op zijn mannelijkheid, was de zijne dan niet mooi? Zij probeerde in alle opzichten aan het beeld van een goede echtgenote te voldoen door te koken, schoon te maken en begrip te tonen. Hiermee bouwde zij voldoende krediet op bij haar ouders om te kunnen scheiden. Toen ze de moed bij elkaar had geraapt om te scheiden, steunden haar ouders haar wel, maar zij verwachtten van haar dat ze bij voortdoring hun eer zou verdedigen door aan iedereen te vertellen dat de scheiding niet haar schuld was, en dat de praatjes die de vader van de jongen over haar rondstrooide, leugens waren. De druk van de omgeving na haar scheiding was zo sterk, dat ze naar eigen zeggen een wrak werd. Hoewel er oppervlakkig gezien sprake was van een tamelijk vreedzaam verlopen scheiding, waarbij beide ex-partners werden opgevangen door hun eigen familie, was er wel degelijk sprake van eengerelateerd geweld. Haar redenen om in te stemmen met het huwelijk, de argumenten die haar man gebruikte om haar 'er onder te houden', het feit dat hij de goedkeuring van zijn omgeving wilde terugverdienen, het geroddel na de scheiding, en de reactie van haar ouders op de scheiding waren 'eengerelateerd'.

Waardoor oefenen mensen geweld uit?

Enkele Turkse en Turks-Koerdische respondenten benadrukken het bestaan van een 'geweldscultuur' in Turkije. Een Turks-Koerdische maatschappelijk werker vertelt dat hij nu heel anders denkt en reageert dan in zijn jeugd maar dat in geval van een aantasting van zijn eer, zijn eerste reflex zou zijn om geweld te gebruiken.

Het zit ook bij mijzelf. Je kunt niet van het een op andere moment modern gaan denken. Ik geef mezelf als voorbeeld. Voordat ik hier kwam, had ik een totaal ander beeld van vrouwen. Het recht van een vrouw is het aanrecht. Ze moet een hoofddoek dragen, voor de kinderen zorgen en verder niks. Geen hand geven. Doet ze iets fout? Slaan!

Hij vertelt dat hij dit van huis uit had meegekregen. Zijn vader die veel van hem en de andere kinderen hield, sloeg zijn moeder en de kinderen wel eens ‘want dat is normaal’ en ‘je krijgt het mee’. Hoewel hij in eerste instantie vooral over geweld binnen de familie spreekt, verbindt hij dit geweld vervolgens aan de sociaal-economische en politieke situatie in Turkije.

Je moet het zo zien: de soldaat slaat de man. Als hij thuiskomt, slaat de man de vrouw. De vrouw slaat de kinderen. De broer slaat de zus. Het is macht. Je krijgt het mee, het is een gewelddadige cultuur. Je leeft in armoede. Je wereld is heel klein. Het is logisch dat als je in een kleine wereld leeft, je ook klein gaat denken. Het geweld is een middel. Slaan, je moet gewoon keihard slaan. Niet alleen vrouwen, maar ook kinderen.

Fatma (T ii 8), een Turks-Koerdische vrouw, benadrukt de impact van staatsgeweld nog meer. Begin jaren tachtig belandde zij vanwege haar politieke activiteiten in een van de meest beruchte gevangenissen in Turkije, waar zij ernstig gemarteld werd. In totaal werd ze zes keer gearresteerd en twee keer in de gevangenis gezet: ‘daarom ken ik de Turkse politie heel goed’.

Ze zullen het geweld altijd gebruiken. Ik denk eigenlijk dat geweld het grootste probleem is. Geweld wordt daar als iets heiligs gezien. Het wordt gebruikt tegen vrouwen, tegen meisjes, tegen het volk...

Als verpleegkundige werkte zij drie jaar op de Eerste Hulpafdeling van een ziekenhuis in Ankara, daar zag zij hoe de politie omging met slachtoffers van huiselijk geweld.

Elke avond hadden we een paar vrouwen. Elke avond! En die vrouwen kwamen niet alleen. Ze durfden niet. Iemand had de politie gebeld, en die bracht hen. En ik baalde ervan hoe de politie die geslagen vrouwen behandelde. Alsof ze iets heel slechts gedaan hadden, dat ze zo hebben gegild dat iedereen het hoorde en de politie hebben gebeld, zodat zij ze moesten komen halen. Als je geslagen wordt moet je echt gillen, hoor. Echt waar, ze zeiden: ga daar maar zitten. Ik weet echt hoe ze zijn. De politieagent slaat zijn vrouw en kinderen ook, en iemand die op het politiebureau komt slaat hij ook. Dat is echt zo. Daarom is de hele structuur... alles zit daarbij.

Dat geweld ‘ingebakken’ zit in het politieke systeem en dat er sprake is van een ‘Turkse geweldscultuur’ wordt ook benoemd door Turkse respondenten in ander onderzoek (Metin, Krikke en Şimşek 2006). Enkele van onze respondenten menen bovendien dat de Turkse staat om politieke redenen de ‘feodale relaties’ waarin eerwraak goed gedijt laat bestaan: het zou een manier zijn om de Turkse Koerden er onder te houden. De link die Marokkanen leggen tussen Turks nationalisme en eengerelateerd geweld wordt dus ook door sommige Turkse Koerden gelegd. Aan onderzoekers blijkt deze connectie evenmin ontgaan te zijn (zie bijv. Sirman 2004; Yeşilgöz en Harchaoui 2003). Turkije is een militaristische samenleving waar jongens al van jongs af aan leren dat het goed is te sterven en, indien nodig, te doden voor een doel dat hoger is dan zichzelf, de Turkse natie (Altınay 2004). Jonge soldaten wordt verteld dat hun geweer hun namus is, zij moeten het te allen tijde bij zich en onder

controle houden. De militante Koerdische beweging heeft een zelfde soort ideologie, zij het dat ditmaal het sterven voor de Koerdische natie wordt opgehemeld (White 2000). Het kan bijna niet anders of deze 'heiligheid' van het sterven en doden voor een hoger doel, vormt een voedingsbodem voor (dodelijk) eengerelateerd geweld.

De Marokkaanse respondenten in het onderzoek van Metin, Krikke en Şimşek (2006) spraken niet van een geweldscultuur, maar benadrukten wel dat jongeren het geweld dat door hun ouders en andere volwassenen wordt toegepast kopiëren: men is niet anders gewend. Geweld wordt daarmee als onderdeel beschouwd van de Marokkaanse opvoeding. Hetzelfde werd in ons onderzoek door Hindostanen naar voren gebracht wanneer zij over traditionele opvoedingspraktijken spraken.

Hoewel veel respondenten, vooral Marokkaanse, aangeven dat eerwraak volgens de Islam verboden is, vinden sommige mensen dat de Islam een voedingsbodem vormt voor eengerelateerd geweld. Ze menen dat mannen boven vrouwen gesteld worden in de Islam, en dit werkt volgens hen geweld tegen vrouwen in de hand. De Turks-Koerdische Fatma vertelde bijvoorbeeld dat imams Koranteksten reciteerden, terwijl mannen uit het dorp waar haar ouders woonden zich klaar maakten om een meisje om te brengen dat zwanger was geworden na een verkrachting. Sommige Turken en Turkse Koerden vinden dat er te gemakkelijk over de islamitische factor heengestapt wordt.

Met betrekking tot de vraag hoe het mogelijk is dat mannen snel naar geweld grijpen, benadrukte Fatma verder gevoelens van onmacht en onwetendheid.

Onmacht en onwetendheid. Wij hebben het altijd gebruikt, overal. Ik denk dat ze gewoon niet beter weten. Ze zijn onwetend. Ze weten niet hoe ze met boosheid moeten omgaan. Vroeger was ik boos op mijn kind, hoe moet ik daarmee omgaan? Ik zeg: Dat ga ik niet doen [geweld gebruiken]. Maar als je een onwetend mens bent en je weet niet hoe je met je boosheid moet omgaan, dan grijp je naar geweld.

Dit aspect wordt ook benoemd in het onderzoek van Metin, Krikke en Şimşek (2006), niet alleen door Turken, maar evenzeer door Marokkanen. De mannen in hun onderzoek geven aan zich erg machteloos en gefrustreerd te voelen. Zij hebben het gevoel dat de opvoedingsregie hen uit handen is genomen door de Nederlandse staat: er wordt van hen verwacht dat zij ferm optreden tegen hun zoons, maar bij de eerste de beste klap die zij toedienen om hun zoons in het gareel te houden staat de politie al voor de deur. De gevoelens van onmacht die hieruit voortkomen, verslechteren de verhoudingen in het gezin, zeggen zij.

Uit de verhalen van respondenten is af te leiden dat geweld vaak het gevolg is van een combinatie van factoren, waarbij bijvoorbeeld allerlei zaken in het verleden van de dader meespelen. Zo was de ex-man van Faiza (M ii 5) als tiener door zijn ouders verstoten.

Hij is een laaggeschoolde jongen, heel snel het verkeerde pad op gegaan als vijftienjarige. Volgens mij is rond zijn veertiende begonnen met roken en daarna steeds

meer drank, drugs enzovoort. Stelen heeft hij heel veel gedaan met zijn vrienden. Uiteindelijk had hij geen contact meer met zijn familie, want hij was weg gegaan, uit huis. Weggelopen. Of het weglopen was weet ik niet, maar hij is weggegaan. Sindsdien had zijn vader hem min of meer afgezworen, jij hoort er niet meer bij.

En Ghizlane (eind 20, M ii 6) vertelde dat haar zus wordt gestalkt en fysiek mishandeld door haar broer, die daartoe opgestoot zou worden door zijn echtgenote, Ghizlane's schoonzus. Deze schoonzus had volgens Ghizlane een heel nare jeugd. Haar moeder verliet het gezin toen zij nog klein was en haar vader was niet in staat haar op te voeden omdat hij zwaar gehandicapt was. Het meisje kwam op straat terecht en raakte ongehuwd zwanger. Toen ze tenslotte trouwde met Ghizlane's broer was zij volgens Ghizlane jaloers op het feit dat zijn zussen allemaal netjes getrouwd waren en een thuis hadden, en begon ze haar man tegen zijn zussen op te hitsen. Vanaf het moment dat de zus van Ghizlane ging scheiden, moest zij het ontgelden bij haar broer, een jongen die voor zichzelf nooit iets bereikt heeft, aldus Ghizlane: "Hij heeft altijd in een uitkering gezeten, nooit een vaste baan, heeft ook vastgezeten".

Werkloosheid en drugsgebruik worden niet alleen door Faiza en Ghizlane naar voren gebracht, maar worden ook door andere respondenten beschouwd als omstandigheden die geweld in de hand werken. Soms wordt daarbij ook gewezen op schulden en gokverslavingen. Ook de respondenten in de onderzoeken van Metin, Krikke en Şimşek (2006) over eer en geweld en respondenten in onderzoek over huiselijk geweld wijzen dit soort oorzaken aan (van Dijk en Oppenhuis 2002; Römkens 1992; Yerden 2008). Renée Römkens (1992) stelt dat dit soort verklaringen van geweld niet klakkeloos overgenomen mogen worden. Uit haar onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat werkloze mannen nauwelijks meer geweld gebruiken tegen hun partners dan mannen die werken, en dat de meeste mannen die veel alcohol gebruiken hun vrouw niet slaan.⁴⁹

De link met een crimineel milieu die in de verhalen van Faiza en Ghizlane naar voren komt, wordt ook gelegd in het boek *Buitengesloten* van Terpstra en van Dijke (2006) waarvoor zij tien jonge vrouwen hebben geïnterviewd die slachtoffer zijn van eengerelateerd geweld. Afgaande op de literatuur (Metin, Krikke en Şimşek 2006; Terpstra en van Dijke 2006; Yerden 2008, voor een buitenlands voorbeeld zie Siddiqui 2005) en op de verhalen in ons onderzoek, komt zichtbaar eengerelateerd geweld meestal voor in gezinnen waarin er veel mis is op allerlei fronten. Eengerelateerd geweld staat zelden los van andere vormen van zichtbaar geweld. In gesprekken met Turken, Turkse Koerden en Marokkanen kwam bovendien vaak naar voren dat de afhankelijkheidsrelatie tussen een 'importbruid' of 'importbruidegom' en de in Nederland opgegroeide partner niet zelden uitmondt in psychisch of fysiek geweld. Wanneer de man uit het buitenland komt, heeft hij het gevoel in haar schaduw te staan. Het feit dat hij de taal niet spreekt en financieel afhankelijk is van haar, ervaart hij als uitermate oneervol en frustrerend. Wanneer jonge vrouwen

⁴⁹ De aspecten van geweld die in deze subparagraaf op een rij zijn gezet, geven aan hoe onze respondenten naar geweld in de familie kijken. In hoeverre de genoemde redenen en oorzaken feitelijk bepalend zijn voor het vóórkomen van geweld is een andere vraag.

vanuit het buitenland naar Nederland komen, wordt zij nogal eens ‘onder de duim gehouden’ door hen erop te wijzen dat ze elk moment teruggestuurd kunnen worden. De schoonouders van Gülsüm bijvoorbeeld dreigden regelmatig dat ze naar Turkije kon worden gestuurd. Pas toen zij haar nam de druk af. Ook dit aspect wordt geanalyseerd in ander onderzoek, bijvoorbeeld dat van Sterckx en Bouw (2005) en Bartels en Storm (2008).

Conclusie Vormen en aspecten van geweld

De meest genoemde vormen van eengerelateerd geweld zijn: vrijheidsbeperking, mishandeling, isolering en vernedering. Deze worden niet altijd als vormen van geweld herkend. Als ernstige vormen van eengerelateerd geweld worden genoemd: verstoting, moord (mensen uit Turkije), zelfmoord (Hindostanen), terugsturen naar het land van herkomst (Turken en Marokkanen) en uithuwelijking.

Vrouwen en mannen worden op verschillende manieren gestraft voor het schenden van eerregels. Veel dingen die bij vrouwen een reactie vereisen worden bij mannen door de vingers gezien.

Soms is het volgens de respondenten niet meer mogelijk om de eer te herstellen of te zuiveren, maar wordt er toch zichtbaar geweld uitgeoefend. De wens om ‘eerschenders’ te straffen en het verlangen om wraak te nemen vervullen dan een belangrijke plaats in het geweld.

Als oorzaken voor of bronnen van geweld worden verschillende elementen genoemd waarover de respondenten het niet altijd eens zijn. Zo geven Turken en Turkse Koerden soms aan dat er een ‘geweldscultuur’ aan eengerelateerd geweld ten grondslag ligt. In alle drie de groepen wordt ook aangegeven dat er een geweldscultuur in bepaalde gezinnen kan bestaan. Afhankelijkheidsrelaties tussen gezinsleden kunnen geweld in de hand werken. Ook een combinatie van problemen kan uitmonden in geweld, hierbij worden genoemd: werkloosheid, alcohol en drugsverslaving, gokverslaving, actief zijn in het criminele circuit. Tenslotte zien sommige Turken en Turkse Koerden Islam als een voedingsbodem voor geweld, terwijl andere Moslims juist aangeven dat zij Islam zien als een grond om geweld aan te klagen en te voorkomen.

2.3 Percepties over de relatie tussen eer en geweld en de toelaatbaarheid van eengerelateerd geweld

Met betrekking tot de toelaatbaarheid van een connectie tussen eer en geweld, maken wij een onderscheid in vier verschillende basishoudingen ten aanzien van de link tussen eer en geweld.

“Geweld omwille van de eer is soms een noodzakelijk kwaad”

Eer wordt beschouwd als een groot goed. Dat het gedrag van individuen zijn weerslag heeft op de familie of gemeenschap vindt men normaal. De familie en/of gemeenschap neemt een centrale plaats in in het leven van de respondenten die dit vinden. Zij hebben het ‘oude’ eerbegrip verinnerlijkt: zij vinden zich niet op over de dubbele seksuele moraal, ervaren de ‘mentale beknotting’ en fysieke vrijheidsbeperking van kinderen en jonge vrouwen niet als geweld, en fysiek geweld wordt in bepaalde gevallen geëxcuseerd. Er is vaak sprake van *blaming the victim* (“zij was ook wel erg stom bezig”, “je weet dan wat er kan gebeuren”).

Deze opvatting hebben we alleen bij Turkse, Turks-Koerdische en Marokkaanse jongens en mannen beluisterd, en in het geheel niet bij Hindostanen. De opvatting dat eengerelateerd geweld wel eens noodzakelijk kan zijn, wordt niet al te vaak verwoord, maar is vaak ook tussen de regels door te lezen. Dit laatste geldt zeker ook voor meisjes en vrouwen. Hoewel zij vaak kritischer zijn over vormen van fysiek eengerelateerd geweld dan jongens en mannen - meisjes geven bijvoorbeeld vaker aan dat eerst duidelijk moet zijn of roddels op waarheid berusten, staan ook zij soms tolerant tegenover het gebruik van fysiek geweld om de eer te bewaken. Dat weinig mensen openlijk aangeven dat eengerelateerd geweld soms wel te billijken is, heeft ongetwijfeld te maken met de strategie of neiging om sociaal wenselijke antwoorden te geven.

“Eer is goed, maar geweld mag geen kans krijgen.”

Ook hier is het ‘oude’ eerbegrip goeddeels verinnerlijkt. Dat het gedrag van het individu terugslaat op zijn of haar familie vindt men normaal. Vaak zien de respondenten met deze opvatting eer als een islamitische waarde, die met zachte hand onderwezen moet worden. Uitspraken als “door eer met liefde en door goede communicatie over te brengen is de kans op ontsporing veel kleiner” en “geweld werkt averechts” worden vaak gedaan. Fysiek geweld wordt afgewezen, juist om de eer - die zowel collectief als persoonlijk is - te behouden. Ook deze respondenten ervaren de ‘mentale beknotting’ en fysieke vrijheidsbeperking van kinderen en jonge vrouwen - als deze geen ‘extreme’ vormen aanneemt - meestal niet als geweld. De overtuiging dat ouders hun kinderen voor de meeste ‘ontsporingen’ kunnen behoeden als ze maar open met hen communiceren, wordt vaak verwoord. Als een kind ‘ontspoort’, bijvoorbeeld als een ongehuwde dochter ongewenst zwanger wordt of als een zoon homoseksueel blijkt te zijn, is dit wel een drama.

Deze houding ten opzichte van eer en geweld bespeuren wij veelvuldig in alle etnische groepen, maar het meest onder Turken, Turkse Koerden en Marokkanen. Meestal gaat het om mensen die voornamelijk met andere mensen uit hun eigen groep omgaan, of om mensen die in ‘verschillende werelden’ leven (thuis en school bijvoorbeeld).

“Het eerbegrip is aan revisie toe”

Eer wordt in beginsel een mooi en goed begrip gevonden, maar het is wel aan revisie toe, volgens veel respondenten. Met psychisch of fysiek geweld mag eer in ieder geval niets te maken hebben. Het beknotten en beperken van kinderen en vrouwen, wordt misschien niet altijd als geweld omschreven, maar vinden de respondenten wel heel verkeerd. Zij proberen eer uit het domein van de familie of gemeenschap te halen: door zich eer toe te eigenen proberen ze zoveel mogelijk ruimte voor zichzelf te creëren. Zoals een respondente zei: “Mam, ik doe gewoon wat ik goed vind, wat de buurvrouw zegt zal me worst wezen.” Islamitische respondenten met deze houding ten aanzien van eer grijpen vaak hun religie aan om hun eigen ruimte te vergroten. Zo geven zij bijvoorbeeld aan dat mensen fouten kunnen maken en daarvan ook terug kunnen komen, dat dit hun eigen verantwoordelijkheid is.

Maagdelijkheid, seksuele trouw, ‘niet in het rond vrijen’ en dergelijke worden zonder meer belangrijk gevonden, maar aan die moraal hoeft nu ook weer niet zo rigide te worden vastgehouden als vroeger. Er zijn meer zaken die jou als vrouw of man al dan niet eervol kunnen maken. Het idee dat je eer hebt of niet hebt, wat aangaande namus wordt verwoord door van Eck (2004) en aangaande eer in het algemeen door Rob Ermers (2007), is hen vreemd. Eer is juist iets wat je kunt verwerven en wat niet door één aspect van je karakter of gedrag wordt bepaald.

Deze opvatting bespeuren wij in alle groepen. Vaak zijn de respondenten met deze opvatting mensen die enige of zelfs veel ‘eerstrijd’ hebben geleverd in hun eigen leven. Soms is het ontstaan van deze opvatting of houding te koppelen aan ontwikkelingen in de tijd, zoals het minder hecht worden van families waardoor er minder directe controle is, en het wennen aan hoe de dingen in Nederland gaan. Mensen worden zelfbewuster, bepalen zelf hoe ze Nederlandse met Marokkaanse, Turkse, Koerdische of Hindostaanse waarden combineren, en gebruiken hun religie daar soms ook bij. Vaak zijn de ‘initiatiefnemers’ van deze veranderingen in opvattingen ten aanzien van eer mensen die met succes verkeren in meerdere sociale kringen, bijvoorbeeld werkende jongeren.

“Het hele traditionele eerbegrip moet op de schop”

Tenslotte zijn er respondenten die vinden dat het oude eerbegrip op de schop moet. Zij hebben geen enkele affiniteit met eer zoals het hen is aangeleerd. Voor zover eer belangrijk is, is het een puur persoonlijke aangelegenheid, waar seksualiteit niets mee te maken heeft. Wat wel belangrijk wordt gevonden is: integer zijn, je werk goed doen, je kinderen opvoeden tot verantwoordelijke mensen, en je houden aan je afspraken (en daar kan ook seksuele trouw in het huwelijk bijhoren).

Deze houding troffen we aan in alle etnische groepen, maar niet vaak. Vaak gaat het om mensen die in meerdere sociale kringen verkeren, bijvoorbeeld zowel ‘eigen mensen’ als Nederlanders, of om respondenten die nauwelijks met ‘eigen mensen’ omgaan. Een aantal Turkse respondenten met een Nederlandse partner die - buiten het groepje waarin wij met hen spraken - weinig contacten hebben met andere Turken, vallen in deze groep. Mensen voor wie eer - als het al iets betekent - een puur persoonlijke kwestie is zijn mensen die ‘de gemeenschap’ niet nodig hebben in hun sociale en werklevens en die in staat zijn hun eigen ‘gemeenschap’ te creëren. Soms hebben deze mensen (en dan zijn het meestal vrouwen) flink wat strijd geleverd in hun eigen leven om hun eigen weg te kunnen gaan. De broer van Ghizlane bijvoorbeeld kwam met haar jongere zus in conflict toen deze zus besloot te scheiden. Ghizlane probeerde haar zus te steunen, met als gevolg dat haar broer zich ook tegen haar keerde.

Conclusie Percepties over de relatie tussen eer en geweld en de toelaatbaarheid van eengerelateerd geweld

Een klein aantal respondenten beschouwt eengerelateerd geweld als een noodzakelijk kwaad. Een tweede en veel grotere groep respondenten beschouwt ‘traditionele’ eer als iets moois wat niet tot geweld mag leiden. Het moet zodanig aangeleerd worden dat (zichtbaar) geweld geen kans krijgt. Een derde groep respondenten vindt dat het eerbegrip een andere inhoud moet krijgen. Zij verpersoonlijken eer meer dan de tweede groep, maar blijven wel binnen bepaalde ‘eergrenzen’. Een vierde groep, gevormd door een klein aantal respondenten, vindt dat het oude eerbegrip per definitie tot geweld leidt en neemt hier geheel afstand van.

De tendens in de drie onderzochte groepen lijkt om de ‘oude waarden’ van de collectieve handtekening te ontdoen en op een ‘moderne manier’ over te brengen, wat betekent dat de relatie tussen ouders en kind of tussen gelijkwaardige huwelijkspartners centraal moet staan. Geweld is hierbij niet geoorloofd en het werkt averechts, zeggen veel respondenten. Ouders proberen regels rondom eer zo over te brengen dat jongeren ze als vanzelf overnemen. Daarnaast is er een grotere tolerantie ontstaan voor ‘missers’: huwelijken tussen mensen die niet horen te trouwen komen bijvoorbeeld meer voor, evenals scheidingen en seks voor het huwelijk. Wanneer de opvattingen over eervol gedrag binnen gezinnen of families sterk uiteenlopen, vergroot dit de kans op geweld.

2.4 Risicosituaties en risicofactoren voor fysiek en ander zichtbaar geweld

Wij hebben gezien dat een schending van eer niet automatisch tot fysiek of ander zichtbaar geweld leidt. Het risico op zichtbaar geweld bij een schending van eer neemt toe als de volgende voorwaarden aanwezig zijn:

- aan de ‘minimumvereisten’ wordt niet voldaan: dat wil zeggen er is sprake van een aantasting van de genderregels rondom seksualiteit (maagdelijkheid, overspel, homoseksualiteit, te onafhankelijk gedrag ten opzichte van man of vader).
- zichtbaarheid (vaak door middel van roddel), dit effect is sterker in meer gesloten lokale of transnationale gemeenschappen
- kwetsbaarheid van slachtoffer: jongeren (vooral meisjes) in de ‘huwbare leeftijd’, gehuwde vrouwen of mannen met een afhankelijke verblijfsvergunning, vrouwen met dochters in de huwbare leeftijd. Slachtoffers verkeren vaak in een positie waarin zij afhankelijk zijn van de plegers, ze zijn bijvoorbeeld geïsoleerd van verwanten en vrienden die zouden kunnen helpen.
- kwetsbaarheid van de dader(s): jonge jongens en mannen die zich nog menen te moeten bewijzen, vaders van tienerdochters. De pleger zit gevangen in een cultuur van geweld, is ‘extra’ gevoelig vanwege gebeurtenissen in het verleden, of is afhankelijk van het slachtoffer (verblijfsstatus of financieel)

Daarnaast geldt dat eengerelateerd geweld vaak ontstaat in specifieke situaties van onmacht of in combinatie met andere, niet direct eengerelateerde factoren.

Zichtbaarheid

Sociale controle en roddels blijken in alle drie de gemeenschappen sterk te zijn, en daarmee ook de voornaamste reden te vormen voor de beperking van de bewegingsvrijheid van meisjes en vrouwen met name. Maar het vóórkomen en het effect van sociale controle en roddel wordt bepaald door situationele factoren. In ‘etnische enclaves’ waar iedereen iedereen kent is de sociale controle bijvoorbeeld vaak zeer sterk. In hoofdstuk 1 werd al duidelijk dat de respondenten aangeven dat de mate van openheid of geslotenheid van gemeenschappen lokaal sterk kan verschillen. In meer gesloten, naar binnen gerichte, gemeenschappen is het veel belangrijker dat alle leden zich volgens de lokaal geldende codes en regels gedragen en is de controle hierop sterker. Dit betekent ook dat er eerder sancties volgen indien iemand deze regels schendt of dreigt te schenden. Maar ook in die gemeenschappen worden niet voor iedereen dezelfde normen aangelegd: iemand die zijn of haar sporen verdiend heeft in de Nederlandse samenleving kan zowel scherper als milder beoordeeld worden dan anderen, maar zal weerbaarder zijn tegen de gemeenschap dan veel anderen. Sommige mensen zijn ‘veroordeeld’ tot het leven in slechts één gemeenschap, anderen hebben de gelegenheid zich in meerdere gemeenschappen te bewegen: studenten hebben bijvoorbeeld vaak veel contact met

familieleden en met kennissen en vrienden van hun ouders, maar beschikken ook over een kring vrienden in een andere plaats. Zij hebben daardoor meer bewegingsruimte.

Kwetsbaarheid van het slachtoffer

Het risico om slachtoffer te worden van zichtbaar eengerelateerd geweld is groter voor vrouwen en mannen die zich in een zwakke of afhankelijke positie bevinden ten opzichte van de potentiële plegers. Dit geldt met name voor jonge vrouwen en mannen die nog niet getrouwd zijn. Maar ook getrouwde vrouwen en mannen die financieel of voor hun verblijfsvergunning volledig afhankelijk zijn van hun partner lopen een groter risico. Zij voelen zich vaak minder weerbaar ten opzichte van de dader of daders, hebben soms geen beschikking over een netwerk waar ze eventueel hulp kunnen vragen of spreken de taal niet en kennen de weg niet in de Nederlandse samenleving. Vrouwen kunnen door middel van een opleiding en betaald werk status en financiële middelen verwerven die hen onafhankelijker en weerbaarder maken. Maar ook voor vrouwen die opleiding noch werk hebben, verschaffen de voorzieningen van de welvaartsstaat een ontsnappingsmogelijkheid. Opvang, de mogelijkheid om weg te kunnen en ergens een veilige plek te hebben, wordt als een belangrijk middel gezien om de positie te verbeteren. Uit ander onderzoek (bijv. Yerden 2008) blijkt dat getrouwde vrouwen, en soms ook mannen, vaak kwetsbaar zijn als zij geen eigen familie in de buurt hebben wonen. Dit is in ons onderzoek niet expliciet naar voren gekomen, maar wel zagen wij dat bijna alle vrouwen die gescheiden zijn, hulp hebben gezocht bij hun eigen familie.

Kwetsbaarheid van de dader

Voor plegers van geweld geldt vaak dat zij geen alternatieve oplossingen zien en/of sterk gevangen zitten in een cultuur van geweld. Op mannen wordt soms vanuit de gemeenschap druk uitgeoefend om de eer te zuiveren, de reputatie van de familie te verbeteren, of om ontspoorde weer terug in het gareel te brengen. Ook mannen die afhankelijk van hun vrouw zijn (voor een verblijfsstatus of financieel) lijken een grotere kans te hebben om dader van eengerelateerd geweld te worden. Mannen staan in traditionele gemeenschappen vaak onder druk om als kostwinner de bestaande rolpatronen te bevestigen. Als mannen niet in staat zijn om aan deze traditionele roltoekenning te voldoen, en zelfs afhankelijk zijn van hun partner, levert dit gevoelens van onmacht op. Zoals werd aangegeven door een trainster van mannengroepen, leeft onder mannen veel frustratie over hun positie en rol. Geweld is mogelijk soms een manier om uiting te geven aan de frustratie hierover en wordt daarnaast door sommige mannen ingezet om hun vrouwen in een ondergeschikte positie te houden. Ook mannen of families die in een sterk isolement verkeren zijn eerder vatbaar voor geweld. Vaak is sprake van kwetsbaarheid voor daderschap door patronen die in het verleden gevormd zijn. Deze zetten een dader op het spoor van geweld.

Versillende respondenten hebben in hun leven moeilijke perioden doorgemaakt. Soms was daarbij sprake van openlijk geweld. Eén van de dingen die mensen kunnen doen in die situaties is hulp vragen aan een professionele instantie. In de volgende paragraaf gaan we in op de ervaringen van respondenten met en opvattingen over de hulpverlening.

Conclusie Risicosituaties en risicofactoren voor fysiek en ander zichtbaar geweld

Als aan de ‘minimumvereisten’ voor eer niet wordt voldaan, dat wil zeggen er is sprake van een aantasting van de genderregels rondom seksualiteit, is het risico op zichtbaar geweld het grootst. Het hangt echter van een reeks situationele factoren af of er daadwerkelijk ernstig zichtbaar geweld wordt gepleegd. Als de eerschending zichtbaar is, het potentiële slachtoffer zich in een kwetsbare positie bevindt en er omstandigheden zijn die de mogelijkheden van de potentiële dader om vreedzaam met de situatie om te gaan beperken, is er een aanzienlijk risico op geweld.

- **zichtbaarheid** (vaak door middel van roddel). Dit effect is sterker in meer gesloten lokale of transnationale gemeenschappen. Vooral de Hindostaanse en Marokkaanse respondenten benadrukken dat er veel variatie is in de wijze waarop er binnen verschillende ‘subgemeenschappen’ met eerschendingen wordt omgegaan.
- **kwetsbaarheid van het slachtoffer**. Mensen zijn vooral kwetsbaar in bepaalde perioden van hun leven. Zo zijn jongeren (vooral meisjes) in de ‘huwbare leeftijd’, gehuwde vrouwen of mannen met een afhankelijke verblijfsvergunning en vrouwen met dochters in de huwbare leeftijd kwetsbaarder dan anderen. In gezinnen waar al eerder iemand ‘over de schreef is gegaan’ zal het risico op geweld soms groter zijn. Slachtoffers verkeren vaak in een positie waarin zij afhankelijk zijn van de plegers, ze zijn bijvoorbeeld geïsoleerd van verwanten en vrienden die zouden kunnen helpen.
- **kwetsbaarheid van de dader**. Jongens en jonge mannen die menen dat zij zich moeten bewijzen en vaders van tienerdochters kunnen gemakkelijker dan anderen in een situatie komen waarin zij daders worden van ernstig eengerelateerd geweld. Plegers zijn bijvoorbeeld ‘extra’ gevoelig vanwege gebeurtenissen in het verleden, of zitten gevangen in een cultuur van geweld. Afhankelijkheid van een echtgenote (voor een verblijfsstatus of financieel) kan geweld in de hand werken.

Daarnaast geldt dat eengerelateerd geweld vaak ontstaat in specifieke situaties van onmacht of in combinatie met andere, niet direct eengerelateerde factoren. Een eerschending leidt dus slechts in bepaalde situaties tot zichtbaar geweld. Situationele factoren als levensfase, positie op de arbeidsmarkt, de dynamiek in de gezinnen waar potentiële slachtoffers en daders uit afkomstig zijn, en de eigenschappen van de ‘persoonlijke’ etnische gemeenschap van potentiële slachtoffer en daders (deze gemeenschap kan lokaal of transnationaal zijn) moeten betrokken worden in risicoanalyses.

2.5 Hulpverlening

In deel II van het onderzoek zal blijken dat bij medewerkers van organisaties het beeld bestaat dat migranten de weg naar hulpinstellingen vaak niet weten te vinden, dat de hulpverlening niet altijd is toegesneden op de specifieke behoeften van migranten en dat organisatiemedewerkers denken dat veel migranten hulpinstellingen wantrouwen. In dit hoofdstuk blijkt dat dit gedeeltelijk klopt. De meeste van onze bevindingen bevestigen recent onderzoek van Metin, Krikke en Şimşek (2006) en Yerden (2008).

De overgrote meerderheid van de respondenten in alle etnische groepen maakte geen melding van persoonlijke ervaringen met hulpverlenende instanties en was vrij kort over de hulpverlening. Het waren vooral de gescheiden vrouwen die vertelden over hun ervaringen met hulpverleners. Dat er in groepsgesprekken weinig werd gesproken over ervaringen met de hulpverlening, betekent niet zonder meer dat geen van de deelnemers die ervaringen heeft. Respondenten die iemand kennen die hulp heeft gezocht, geven soms aan dat deze mensen dit soms liever voor zich houden, of als ze er wel over vertellen, dit zeker niet in detail doen. Zo vertelde een Hindostaanse vrouw dat haar zus in een Blijf van mijn Lijf huis had gezeten, maar daar weinig over had losgelaten.

Schaamtegevoelens kunnen hierbij een rol spelen – deze worden in alle etnische groepen wel enkele malen naar voren gebracht als reden voor het zwijgen. Hoewel sommige respondenten deze schaamtegevoelens verbinden aan de Hindostaanse, Turkse of Marokkaanse cultuur, blijkt uit ander onderzoek dat schaamtegevoelens bijna altijd een rol spelen als het gaat om het praten over huiselijk geweld (zie bijvoorbeeld het onderzoek van Römken 1992). Ook wanneer er geen sprake is van schaamtegevoelens kunnen mensen er soms de voorkeur aan geven niet over hun ervaringen te praten. Mensen kunnen hun ervaringen met hulpverlening bijvoorbeeld als persoonlijk en privé beschouwen. De periode van hulpverlening is bovendien vaak verbonden met een nare periode in iemands leven, waaraan men soms liever niet herinnerd wil worden.

Wenselijkheid en toegankelijkheid van hulp

De meeste respondenten beschouwen het bestaan van hulpinstellingen als een zaak van groot belang voor mensen die slachtoffer zijn van geweld en behoefte hebben aan hulp. Hindostanen geven in bijna elk gesprek aan dat een vrouw die mishandeld wordt of anderszins lijdt onder haar huwelijk, in Suriname geen kant uit kan, maar dat zij in Nederland gelukkig opgevangen kan worden. Ook onder Turken, Turkse Koerden en Marokkanen wordt het bestaan van hulpinstellingen meestal positief gewaardeerd.

Helaas, zo geven sommige mensen aan, vraagt niet iedereen die behoefte heeft aan ondersteuning daadwerkelijk hulp. Een reden om geen hulp te zoeken is dat men vaak niet weet waar men moet zijn, men kent ‘de sociale kaart’ niet. Sommige mensen weten wel waar zij kunnen aankloppen, maar aarzelen om dat te doen omdat ze bang zijn dat hun problemen zullen verergeren.

Het publiek maken van het probleem kan immers leiden tot eerverlies en daardoor geweld of andere narigheid kunnen uitlokken. Dit laatste aspect werd door Hindostanen minder vaak benoemd dan door Turken, Koerden en Marokkanen, wat opvallend is omdat een Hindostaanse hulpverleenster ons vertelde dat Hindostanen het nog veel moeilijker vinden om hulp te zoeken dan bijvoorbeeld Marokkanen. Ook de onderzoekster Bea Lalmahomed (1995) maakt veelvuldig melding van de druk die er op Hindostaanse meisjes en vrouwen ligt om niet naar buiten te treden met hun problemen.

Veel respondenten vertelden dat contact met hulpverleners over gezinsproblemen als schaamtevol wordt ervaren. De Turkse Hale en Gülüm omschreven dit als volgt: “Mensen denken snel dat je gek bent als je naar een maatschappelijk werker toegaat”. Nisrine (M fg 2) vertelde over een vrouw die hulp nodig had maar ‘haar eer niet wilde loslaten’ door hem te verlaten:

Zelfs jeugdzorg kwam er bij kijken. De vrouw wilde niet vluchten, want ze hadden nog een huis in Marokko en stel dat hij iemand anders zou vinden en met een ander zou trouwen, dan zou haar eer geschaad zijn. Uiteindelijk heeft hij een jongere vrouw getrouwd en is zij in de steek gelaten met tien kinderen. Puur door onwetendheid, ze wist niet waar ze moest zoeken.

Bij deze vrouw speelden eer, vrees en onwetendheid dus allemaal een rol in haar aarzeling om hulp te zoeken. Enkele respondenten gaven aan dat de angst voor wat er zal gebeuren als men hulp zoekt soms irreële vormen aanneemt. Dit laat onverlet dat deze angst bestaat en het gedrag van mensen beïnvloedt.

Wie worden als belangrijke hulpverleners gezien en hoe worden zij gezien?

Respondenten die aangaven dat bekenden van hen met hulpinstanties in aanraking waren geweest, spraken het meest over de politie. De vrouwenopvang werd soms in één adem genoemd met de politie en stond dus op de tweede plaats. Mensen die wel zelf ervaringen hadden met hulpinstellingen noemden daarnaast nog andere instanties. Hoewel de politie relatief vaak in neutrale of positieve zin werd genoemd, en de meerderheid van de respondenten positief tegenover het fenomeen hulpverlening lijkt te staan, overheersten de negatieve percepties van de hulpverlening de gesprekken nogal eens.

Politie en vrouwenopvang

In de voorbeelden die men gaf van politietoedredden was er bijna altijd sprake van fysiek geweld tegen een vrouw of kind. Soms vertelden respondenten feitelijk over de rol van de politie zonder aan die feiten een oordeel te verbinden: “Dat meisje is toen onder politiebegeleiding haar spullen gaan ophalen thuis”. Wanneer men wel een oordeel had over de politie was dat soms negatief, maar meestal neutraal of positief. Fatma (47, T ii 8) vertelde dat een kennis van haar heel goed geholpen werd door de politie en andere instanties.

Dat meisje ging van huis weg, ze hebben haar waar ze woonde gevonden, die familie. Ze hebben haar in elkaar geslagen, maar niet de vader. De zus en de neef hebben haar

heel erg in elkaar geslagen. En ze wilden dat ze haar paspoort gaf. Toen hebben de burens de politie gebeld. Zij is met de ambulance naar het ziekenhuis gebracht. Uiteindelijk hebben ze haar ergens geplaatst waar ze haar niet konden vinden. Ik heb haar na jaren gezien in een hele goede situatie. Zij heeft haar studie afgemaakt, is getrouwd met een man van Koerdische afkomst, allebei afgestudeerd, met een hele goede baan. (...) Je merkt dat je het verleden tijd kunt maken. Je kunt wel iets doen. De politie heeft haar goed behandeld. Zij werd goed geholpen door hun.

Andere respondenten met een kennis die of familielid dat door interventie van de politie in bijvoorbeeld een Blijf van mijn Lijf huis werd geplaatst, wisten soms alleen dat zij volgens hen goed geholpen was: “Ze heeft haar leven nu weer op de rails dus...”.

Soumaya (27, M ii 2), die door haar man mishandeld werd, gaf aan dat zij het heel lastig vond om aangifte te doen tegen haar man:

Op een gegeven moment was hij dus op het bureau, na drie dagen ben ik toen ook naar het bureau gegaan, want ze zeiden: “Je moet komen om aangifte te doen.” Toen ik daar was, had ik toch iets van: Ok, het is toch mijn man, dat kan ik niet maken. Toen heb ik gezegd: “Ik wil het toch niet.” Toen zei een wijkagent: “Nou, dan kom ik af en toe langs, om te kijken of alles goed is”. Nou die kwam dan af en toe langs om te kijken of alles ok was, als hij [haar man] op zijn werk was.

Bahar, een jonge Indiase vrouw die door haar man bedreigd en mishandeld werd en die was aangeschoven in een Hindostaans focusgroep, vertelde over haar ervaringen met de politie en de angst die zij vooraf voor de politie had. Die angst werd ingegeven door haar ervaringen in India, waar de politie “alleen luistert naar de rijken”.

Ik was ook heel bang toen ik naar de politie ging omdat ik niets verdiende en hij wel. En ik was bang dat zij daarom naar hem zouden luisteren en niet naar mij. Maar zij zeiden: “Nee, wij zullen naar jou luisteren. Wat jij zegt, dat zullen we geloven, dat hij verdient doet er niet toe...” (...) Nu ben ik heel dankbaar. Zij hebben mij erg geholpen.

De drempel om naar de politie te stappen is soms hoog, aan de ene kant omdat men bang is aangifte te moeten doen tegen een familielid en daarnaast heerst er soms wantrouwen tegenover de politie.

Het wantrouwen dat in de verschillende gemeenschappen zou bestaan ten aanzien van de hulpverlening was een vrij regelmatig terugkerend thema in de gesprekken. Vooral Turken, Turkse Koerden en Marokkanen benoemden het schrikbeeld van het ‘Blijf van mijn Lijf huis als bordeel’. Het wantrouwen wordt ook gevoed door het idee dat instellingen ‘je gezin uit elkaar kunnen trekken’. Meestal werd het kritisch besproken als iets dat ingedamd moet worden – zoals aangegeven staat men meestal positief tegen het idee van hulpverlening - maar in een klein aantal gevallen maakten de – meestal mannelijke - respondenten duidelijk dat zij instellingen als vrouwenopvanghuizen en de politie persoonlijk wantrouwen.

Timur en Burak (T ii 2) bijvoorbeeld, twee Turkse mannen van middelbare leeftijd, beschouwden vrouwenopvanghuizen als instellingen die je vrouw van je vervreemden. Zij stelden ook

dat de politie wel in vol ornaat komt opdagen als het niet nodig is, maar niet thuis geeft als er echt wat aan de hand is. Toen Burak hoorde dat er klappen werden uitgedeeld in een huis in zijn straat en de politie belde, kwam er niemand opdagen. Timur maakte echter ‘een bestorming’ van zijn appartement door de politie mee, terwijl er ‘niets aan de hand’ was. Toen Timur zijn oude bank de deur uit wilde doen, besloot hij hetzelfde te doen als zijn bovenbuurman eerder zonder ophef te veroorzaken had gedaan. De buurman had zijn oude bank via het raam op straat gezet: er was geen lift in het gebouw en via de trap de bank naar beneden brengen was lastig. Na zich er van verzekerd te hebben dat er niemand op straat liep, deed Timur dus hetzelfde. Op het moment dat hij loeiende sirenes hoorde voelde hij nattigheid. Met het licht uit wachtte hij met zijn gezin op de politie. Die kwam aanrijden met zeven auto’s, drukte op alle bellen, kwam met getrokken pistool binnenstormen en duwde hem ruw opzij. De agenten dachten dat hij zijn vrouw mishandeld had.

Dit wantrouwen tegen instellingen komt ook zeer uitgebreid aan de orde in Huiselijke Vrede van Metin, Krikke en Şimşek (2006) die met Turkse en Marokkaanse mannen hebben gesproken. Deze mannen hebben het gevoel dat hulpinstellingen hun vrouwen en kinderen tegen hen innemen. Op basis van beide onderzoeken lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat dit wantrouwen onder mannen vele malen sterker is dan onder vrouwen. Uit de rest van het gesprek met Timur en Burak bleek dat hun wantrouwen deels is geworteld in de confrontatie met vooroordelen over Turken en ervaringen met discriminatie, niet alleen op straat of door de politie maar ook bij voorbeeld op de school van hun kinderen. Vooroordelen en discriminatie waren thema’s die door mensen uit Turkije en Marokko, maar niet zozeer uit Suriname, veelvuldig benoemd werden. Ervan uitgaande dat hulpverleners uit de eigen gemeenschap geen of minder vooroordelen hebben over die gemeenschap, zou men kunnen pleiten voor het ‘inzetten’ van ‘allochtone’ hulpverleners, maar dat is in de gesprekken zelden gebeurd.

In één Hindostaanse groep werd aangegeven dat het goed is dat er tegenwoordig ‘allochtone’ hulpverleners zijn, maar dat moesten dan wel betrouwbare mensen zijn die geen gevoelige informatie doorbrieven aan anderen. Een Hindostaanse man in deze groep had meegemaakt dat een medewerkster van een vrouwenopvanghuis de echtgenoot van een mishandelde vrouw tipte over waar zij zat. Ook werd in deze groep het voorbeeld genoemd van een Hindostaanse vrouw die vaak ingeschakeld werd door de vrouwenopvang om met mishandelde meisjes en vrouwen te praten. Deze vrouw zou sommige meisjes en vrouwen hebben aangeraden terug naar huis te gaan terwijl de situatie niet veilig was. Enkele respondenten buiten deze Hindostaanse groep gaven ook aan dat mensen hun problemen soms liever niet delen met iemand van hetzelfde geloof en dat leden van de eigen gemeenschap niet altijd te vertrouwen zijn.

Andere instellingen voor hulpverlening

Respondenten die zelf geweld hadden meegemaakt noemden naast de politie en vrouwenopvang ook andere instanties zoals het Advies- en Steunpunt Huiselijk Geweld, Bureau Jeugdzorg, enkele

ziekenhuizen en zelforganisaties. Jane (H ii 1), die ernstig mishandeld werd door haar ex-man, ondervond veel steun van het Advies- en Steunpunt Huiselijk geweld en ook Bureau Jeugdzorg bood haar en haar kind veel hulp. Ook haar vriendin Dida, die net als Jane mishandeld werd door haar man, kreeg veel steun van hulpinstellingen, waaronder een Academisch Ziekenhuis. Enkele vrouwen kregen veel steun van vrouwenorganisaties.

Faiza, een Marokkaanse studente, zocht tijdens haar scheiding hulp bij haar huisarts, maar voelde zich vooral heel erg gesteund door een mentor op haar opleiding. De huisarts werd opvallend weinig genoemd als plek om hulp te vragen. Dit staat in contrast met andere onderzoeken die de centrale rol van de huisarts in zaken van huiselijk geweld benadrukken (bijv. Lalmahomed 1995; Lo Fo Wong, Wester, Mol, Römken, Hezemans en Lagro-Janssen 2008; Yerden 2008). Misschien werd de huisarts weinig genoemd omdat hij of zij slechts een ‘beginstation’ is in de hulpverlening: een gesprek met de huisarts loopt minder in het oog dan een verblijf in een opvanghuis. Bovendien zijn wij in de gesprekken met slachtoffers van geweld die hulp hadden gezocht niet systematisch het hele hulpverleningstraject afgelopen.

Kritiek op de beschikbare hulpverlening

In sommige gevallen was er kritiek op de hulpverlening vooral met betrekking tot de procedures, het handelen van hulpverleners, en de wijze waarop de hulpverlening in Nederland georganiseerd en gefinancierd wordt.

Volgens sommige respondenten worden er binnen de hulpverlening niet altijd de juiste procedures gevolgd, waardoor (potentiële) slachtoffers eerder in gevaar worden gebracht dan geholpen. Zo vertelde William (H fg 4) over een voorbeeld waarin de politie de dader inzage zou hebben gegeven in een dossier, waarop de dader wraak nam op de aangeefster. Het voorbeeld handelt over een kennis van de respondent die werd mishandeld door haar vriend. Ze wilde hem verlaten maar hij kon dat niet verkroppen. Volgens William zei de politie dat de politie er iets aan zou doen als zij aangifte deed. Hij vervolgde:

Twee dagen na het moment dat zij het op papier heeft laten zetten was ze dood. Die vriend is binnengekomen, die heeft haar geconfronteerd... Die vriend is zes uur later opgepakt door de politie. Dus hij krijgt het dossier te zien en hij zegt ‘jij hebt een aangifte tegen mij gedaan’. Zo begon dat. Toen heeft hij haar eerst gewurgd, toen is zij nog los kunnen komen. Ze wilde toen naar buiten rennen. Toen heeft hij haar vastgepakt en met een pistool door haar hoofd geschoten.⁵⁰

Hij benadrukte enkele malen dat de politie het dossier had laten zien, wat tot de dood van de jonge vrouw zou hebben geleid. De implicatie was dat de politie dus heeft gefaald, niet omdat zij optrad, maar omdat zij een verkeerde werkwijze hanteerde.

⁵⁰ Of dit recent voorviel was onduidelijk.

Verskillende respondenten uitten de klacht dat mensen door de hulpverlening worden ‘vastgepind op hun achtergrond’, net als de klacht dat er niet echt werd geluisterd of dat hulpverleners zich niet konden inleven. Soumaya (M ii 2) vertelde dat zij, toen zij een Steunpunt Huiselijk Geweld belde, nog voor zij haar verhaal kon doen de vraag kreeg of ze Marokkaans was. Soumaya: “Ik zei: “Ja”. Toen zei zij: “Oh, dat zou je niet zeggen, dat hoor je niet”. Nou toen had ik zoiets: Laat maar! Dus toen heb ik eigenlijk alles op eigen beentjes gedaan”. Een Turkse en een Koerdische vrouw die zelf met vrouwen werken, gaven aan van vrouwen te hebben gehoord dat de maatschappelijk werker te veel van de vrouwen verwachtte, in plaats van de vrouwen met praktische zaken te helpen. Deze vrouwen wilden niet alleen maar praten: “Een uurtje praten kan ik met een vriendin ook”, zou één van deze hulpvraagsters hebben gezegd.

Meermalen werd naar voren gebracht dat te veel hulpinstanties betrokken zijn bij de hulp aan één gezin. Zij pleitten voor meer geconcentreerde hulp zodat een gezin niet van alle kanten door verschillende hulpinstanties wordt ‘bediend’. Ook werd naar voren gebracht dat door de specifieke organisatie van de hulpverlening sommige groepen buiten de boot dreigen te vallen, de hulpverlening aan jonge vrouwen zou tekortschieten: “Meisjes van 17 zijn bijna te oud voor de Jeugdzorg, maar te jong voor de Vrouwenopvang”. Voor hen zouden er meer opvangplaatsen moeten komen. Ook werd opgemerkt dat jonge mannen buiten de boot dreigen te vallen. Een Turkse man wees bijvoorbeeld, met verwijzing naar het boek ‘Turks Goud’⁵¹ over een Soedanese jongen die wilde trouwen met een Turks meisje, dat er ook opvangplaatsen nodig zijn voor mannen die vluchten voor eengerelateerd geweld.

Vier mensen (een Turkse vrouw, een Alevitisch-Turkse, een Turks-Koerdische en een Hindostaanse man) uitten kritiek op ‘de afbraak’ van de welzijnsinstellingen in het afgelopen decennium. Door het ‘dichtdraaien van de subsidiekraan’ zijn er minder mogelijkheden voor jongeren en vrouwen om elkaar te ontmoeten en steun bij elkaar te vinden. Tenslotte waren er ook enkele negatieve geluiden over zelforganisaties. Zo zouden bestuursleden van een organisatie voor Surinamers in Den Haag lange tijd voornamelijk heel veel subsidie opgestreken hebben waarvan zij leuke reizen zouden hebben gemaakt, terwijl zij niet thuis gaven als iemand voor de hulp kwam aankloppen die zij geacht werden te geven. Deze klacht vertoont gelijkenis met het in deel II geuite ongenoegen van sommige organisatiemedewerkers over organisaties die geld binnenhalen voor de preventie of bestrijding van eengerelateerd geweld, terwijl zij daar niet de expertise of de juiste instelling voor zouden hebben.

⁵¹ Dit is het persoonlijke verhaal van Mukhtar Sherief, de auteur van het boek.

Wat is dus belangrijk in de hulpverlening?⁵²

Uit onze gesprekken blijkt dat sommige meisjes en vrouwen er baat bij hebben te kunnen praten met lotgenoten, zodat ze zien dat ze niet alleen zijn en zich niet hoeven te schamen. Anderen willen alleen maar met zichzelf in het reine komen en hun leven weer op de rails krijgen. Hoewel sommigen het afkunnen zonder langdurige hulp of begeleiding, staat voor veel vrouwen het opbouwen van een goede relatie met één of enkele empathische, maar ook daadkrachtige hulpverleners centraal. Zij willen niet van het kastje naar de muur gestuurd worden en kunnen het meestal niet aan om met veel verschillende instellingen om te gaan. Alleen een luisterend oor bieden is voor sommige vrouwen niet voldoende, vrouwen die niet weten hoe ze een uitkering moeten aanvragen of een woning kunnen vinden, willen daarbij geholpen worden. Sommige vrouwen hebben hulp nodig bij het opvoeden van de kinderen. Gina (H ii 4) bijvoorbeeld had er veel baat bij dat zij na haar scheiding thuis hulp kreeg bij het opvoeden van haar kinderen.

Het accent moet dus liggen op de relatie tussen hulpverlener en hulpvrager. Een hulpverlener moet proberen de cliënt in de eerste plaats als mens te zien, niet als vertegenwoordiger of slachtoffer van een cultuur, de tijd nemen voor de cliënt, en goed luisteren. De hulpverlener dient zich aan te passen aan het tempo van de cliënt. Natuurlijk moet de cliënt zelf stappen ondernemen om haar positie te verbeteren, maar wanneer zij zich er nog niet klaar voor voelt, heeft het geen zin om haar te pushen. Mensen willen dat er begrip is voor hun achtergrond en cultuur, maar dat zij er niet op vastgepind worden. Dus alhoewel hulpverlening vanuit eigen gemeenschap niet per definitie de beste oplossing hoeft te zijn, blijkt dat de meeste respondenten een voorkeur geven aan een hulpverlener die 'diversiteitsgevoelig' is. Het heersende gevoel bij respondenten is dat 'allochtone' hulpverleners deze gevoeligheid meer hebben, daarom is onze constatering dat de combinatie van het hebben van deze competentie met nodige professionaliteit de hulpverlening in zake eengerelateerde geweld veel effectiever zou kunnen maken.

Een cliënt moet het gevoel hebben dat de hulpverlener weet waar hij of zij het over heeft, het hebben van dezelfde etnische achtergrond kan een voordeel zijn maar hoeft niet. Een gescheiden vrouw van Marokkaanse afkomst gaf aan dat haar mentor op school als enige haar begreep, omdat ze zelf ook gescheiden was: "Ze was gewoon heel realistisch, zei: "Dit gaat je vijf jaar van je leven kosten, maar kom vooral naar school, zorg dat je er niet uit valt", en ze had gelijk." Een Turkse docent op een ROC werd af en toe benaderd door Turkse leerlingen met problemen thuis, niet alleen omdat hij Turks was maar omdat hij in zijn dagelijks handelen duidelijk maakte andere waarden te hebben dan hun ouders, maar deze waarden wel te begrijpen.

Uit de gesprekken blijkt dat een gedeelde ervaring of achtergrond het eerste contact tussen hulpvrager en hulpverlener kan vergemakkelijken. Vervolgens is betrokkenheid en professionaliteit

⁵² Geen enkele jongen of man in ons onderzoek gaf aan hulp gezocht te hebben of hulp nodig te hebben. In het onderzoek van Yerden (2008) komt ook naar voren dat mannen veel minder vaak hulp vragen dan vrouwen. Deze subparagraaf handelt dan ook vooral over meisjes en vrouwen. Voor suggesties over hulpverlening aan mannelijke slachtoffers en plegers van geweld verwijzen wij naar Metin, Krikke en Şimşek (2006).

van de hulpverlener van essentieel belang voor het boeken van lange-termijnresultaten. Het meeste wat respondenten ons over de hulpverlening vertelden blijkt een bevestiging te zijn van eerder onderzoek naar de wensen en verwachtingen van cliënten. In Deel II zal duidelijk worden dat deze ideeën over goede hulpverlening grotendeels onderschreven worden door een (groot) deel van de medewerkers van organisaties. Hoewel het dus onderhand wel bekend is wat cliënten – in dit geval ‘allochtone’ cliënten - van hulpverleners verwachten, blijkt uit zowel Deel I als Deel II dat er obstakels zijn bij het realiseren van een dergelijke vorm van hulpverlening.

Conclusie Ervaringen met en percepties van hulpverlening

De meeste respondenten zijn positief over het bestaan van hulpinstellingen. Men weet echter vaak niet zoveel af van de hulpverlening, omdat men er geen ervaring mee heeft, of mogelijk spreekt men liever niet over die ervaringen. Sommige respondenten hebben hulp gezocht bij de politie en de vrouwenopvang, bij het Advies- en Steunpunt Huiselijk Geweld, Bureau Jeugdzorg, enkele ziekenhuizen en zelforganisaties. De huisarts wordt heel weinig genoemd.

Voor zover men kennis heeft van het werk van deze organisaties is men vaak redelijk of heel positief, enkele mensen hebben negatieve verhalen over de politie of de vrouwenopvang. Het wantrouwen tegen de hulpverlening is regelmatig terugkerend thema. Vooral Turken, Turkse Koerden en Marokkanen benoemen het schrikbeeld van het 'Blijf van mijn Lijf huis als bordeel'.

Volgens de respondenten wordt er om verschillende redenen vaak laat of geen hulp gezocht. Als redenen worden gegeven dat men vaak niet weet waar men moet zijn, men ken 'de sociale kaart' niet. Ook zijn er mensen die aarzelen uit schaamte of omdat ze bang zijn dat hun problemen zullen verergeren als ze in de openbaarheid komen.

Punten van kritiek op de bestaande hulpverlening zijn:

- De procedures die hulpverleners volgen zijn soms niet toegespitst op de situatie van de hulpvrager, en kunnen geweld zelfs uitlokken.
- Migrant worden vastgepind op hun etnische achtergrond.
- Te veel instanties houden zich bezig met één persoon of gezin.
- Er zijn steeds minder mogelijkheden voor mensen om elkaar te ontmoeten door de afbraak van welzijnsinstellingen.

Slachtoffers willen:

- Contact hebben met lotgenoten
- Empathische, maar ook daadkrachtige hulpverleners
- Niet van het kastje naar de muur gestuurd worden
- Wel begrip voor hun achtergrond en cultuur, maar er niet op vastgepind worden

Het kan bovendien een voordeel zijn om een gedeelde achtergrond of ervaring te hebben met de hulpverlener. Hulpverleners uit de eigen groep worden gewaardeerd, maar dat moeten dan wel betrouwbare mensen zijn die geen gevoelige informatie doorbrieven aan anderen.

2.6 De positie van de gemeenschappen in de samenleving

Veel respondenten zijn zich ervan bewust dat er in het politieke debat en in de media veel aandacht wordt besteed aan ‘eerwraak’ of ‘eengerelateerd geweld’. Enkelen spreken zelf van een ‘hype’. Regelmatig wordt dan gewezen op de noodzaak van die aandacht en op de positieve effecten ervan: taboeonderwerpen worden tegenwoordig wel besproken, wat kan leiden tot een zekere mate van bewustwording binnen de diverse gemeenschappen. Zoals Habiba (40, M fg, 2) zegt:

Maar daar gaat het nou om, over die vuile was. Als wij vuile was hebben waarom kunnen we er dan niet over praten? Ik vind dat dat bij ons misgaat. Dat wil ook zeggen dat je bij je man moet blijven, ook al is het huwelijk niet meer goed, want straks ben jij een gescheiden vrouw en dan wordt er over jou geroddeld. Er zijn echt vrouwen die er problemen mee hebben (...) Ik vind het goed dat erover gedebatteerd wordt. Goed dat het onder de aandacht wordt gebracht. Na gebeurtenissen die de krant hebben gehaald (zoals de moord op een meisje) vind ik het noodzakelijk. Waar gaat het om, hoe komt dit, waarom gebeurt dit? En wat kunnen we eraan doen? Het gaat om het bespreekbaar maken van taboes.

Er zit echter ook een andere kant aan het verhaal. Turkse/Turks-Koerdische en Marokkaanse respondenten hebben soms het gevoel dat ze vanwege hun etnische achtergrond onder een vergrootglas worden gelegd. Zij wantrouwen de motieven van de overheid om eengerelateerd geweld zo groot op de kaart te zetten. De Turkse Reşat (begin 20, T ii 9) verwoordt het wantrouwen tegen de overheid krachtig als hij zegt:

In Nederland kun je alleen ergens komen als je afgeeft op allochtonen, of een kontlikker bent. Zo zie ik het. (...)

Veertig jaar geleden hadden een heleboel dingen al duidelijk kunnen zijn, als ze toen een goede analyse gemaakt hadden. Er zijn gewoon verschillende culturen, dat moet je begrijpen. Als een Turk zich rustig houdt, zoeken ze wel een manier om hem aan het schreeuwen te krijgen. Dat hele eerwraakverhaal dient daarvoor. Waar waren jullie al die tijd? Moet dit nu opeens onderzocht worden? (...)

Al die aandacht. En dat terwijl er 100.000 kinderen worden mishandeld en seksueel misbruikt door hun eigen ouders. Zijn alle problemen soms op, dat we nu over eerwraak beginnen? Ik vind het nergens op slaan dat Nederlanders het over eerwraak hebben, als ze zelf zo in de shit zitten.

De kracht van deze uitspraak is niet representatief, maar het sentiment wordt breed gedeeld. Het gevaar van een culturalistische benadering van een probleem als eengerelateerd geweld is door veel andere auteurs, ook aangaande andere landen, naar voren gebracht (bijv. Siddiqui 2005; Akpınar 2003). Koçtürk haalde in haar onderzoek van 1992 al een Turks meisje aan dat zei:

Ik heb de balen van al deze nadruk op het ‘gebrek aan vrijheid’ van Turkse meisjes. Is het zo vreselijk slecht om niet naar bed te willen met de eerste de beste jongen die je tegenkomt? Elke keer dat ik meedoe aan een onderzoek, begint een onderzoeker te vragen over mijn seksleven en of iemand het onderdrukt! (Koçtürk 1992: 129)

Siddiqui (2005) refereert niet alleen aan het gegeven dat migrantengemeenschappen soms de rijen sluiten in reactie op de stroom aan negatieve aandacht, ze geeft ook aan dat de behandeling van gedwongen huwelijken en eermoord als migrantenprobleem in het Groot-Brittannië uitvloeide in strengere immigratieregels die de rechten van migrantenvrouwen meer beperken dan dat zij hen beschermen.

Irritatie en wantrouwen komen niet alleen voort uit het gevoel dat moslims de laatste jaren ‘in het verdomhoekje’ zijn gezet, maar ook uit verschil van mening met ‘de overheid en media’ over de omvang van de problematiek van eergerelateerd geweld. Turken, Koerden en Marokkanen erkennen dat er soms geweld wordt gepleegd binnen hun gemeenschap omwille van de eer, maar vinden dat de aandacht voor eergerelateerd geweld niet in proportie is met de omvang van dit probleem. Sommige mensen vinden het dan ook ‘belachelijk’ dat er veel geld wordt uitgegeven om eergerelateerd geweld tegen te gaan. Als een Marokkaanse jongen (M ii 7) gevraagd wordt wat hij er van vindt dat Justitie veel geld steekt in het tegengaan van eergerelateerd geweld, zegt hij: “Belachelijk”.

Interviewer: ... en dat de politiek en de media zich zo bezig houden met eerwraak?

Jongen: Het is wel begrijpelijk van de AIVD, moet toch ergens zogenaamd de veiligheid handhaven. Je moet met rapporten komen.

Zijn vriend: Belachelijk. Ik vind het belachelijk. Hoeveel mensen wonen er in Nederland, bij hoeveel gezinnen komt dit voor. Zoveel geld besteden...

De omvang van de problematiek wordt volgens migranten vaak overschat, doordat de media en overheid niet voldoende inzicht hebben in de aard van de problematiek. Zij stellen dat veel van het geweld dat ‘eergerelateerd’ wordt genoemd, geweld is dat ook voorkomt onder ‘autochtonen’. Het kan dus niet omschreven worden als een aparte vorm van cultureel geweld. De Turkse İffet (T fg 3 rond de 55) verwoordde haar frustratie over de gelijkshakeling van Turken met eerwraak als volgt: “Prinses Diana is toch ook vermoord, zij was zwanger en had een minnaar. De familie van haar man zat daar achter. Dan heeft niemand het over eer, maar als het over ons gaat, is het opeens eer en eerwraak”. Een groepsgenoot reageerde met de opmerking dat de toedracht van Diana’s dood nog steeds wordt onderzocht, maar duidelijk was dat veel deelnemers zich in de kritiek van de eerste spreekster konden vinden. Dit weerhield hen er overigens niet van om vervolgens uitgebreid op eer en geweld in de Turkse gemeenschap in te gaan.

Het idee dat media en politici ‘incidentpolitiek’ bedrijven leeft in alle groepen in enige mate: of politici en media al dan niet aandacht besteden aan een bepaald probleem, hangt niet zozeer af van de aard en omvang van het probleem, maar van stereotype beelden over groepen en van toevallige ontwikkelingen, vindt men. Ook Hindostanen geven dit aan. Onder hen leeft niet het idee dat zij ‘overbelicht’ worden, soms is in hun optiek juist sprake van het tegendeel. Door de enorme aandacht voor migranten uit Turkije en Marokko worden problemen in de Hindostaanse gemeenschap

onzichtbaar. Zo zegt William, die voor een welzijnsorganisatie heeft gewerkt, het volgende over geweld en problemen in Hindostaanse gezinnen.

Veel scheidingen, veel huiselijke problemen, geld tekort in gezinnen wat tot spanningen leidt en waar mensen andere dingen voor gaan doen. En kinderen op straat laten gaan, coffeeshops (...) De meeste van onze jeugd zit in coffeeshops en dan zitten ze te blowen met vriendjes. Als ze niet blowen horen ze er niet bij. (...) Het is geen probleempje, het is een groot probleem dat in de zak wordt dichtgehouden, maar op het moment dat er iemand hier opstaat in de Tweede Kamer of waar dan ook, die zegt 'we gaan het nu aanpakken', net zoals ze het met Marokkaanse problemen doen. Dan heb je een hele andere kijk.

De extreme zichtbaarheid van islamitische migranten uit landen als Turkije en Marokko, heeft dus twee effecten. Als gevolg van de negatieve toon in de debatten rondom moslims kunnen Turken, Turkse Koerden en Marokkanen zich aangevallen voelen. Ze zien dat hun cultureel-religieuze achtergrond een speelbal is geworden in de handen van de opinieleiders. Deze ongelukkige associatie van etniciteit of religie met eerge relateerd geweld leidt soms tot een reactieve opstelling aan de kant van de migranten. Zoals een Marokkaanse vrouw het treffend formuleerde: "Het gevolg is dat Marokkanen zich nog meer vastklampen aan *eer*". Dit kan dus inhouden dat mensen vasthouden aan traditionele noties van eer en gemeenschap en zal het 'bewustwordingswerk' op scholen en door zelforganisaties soms bemoeilijken. Het idee dat eerwraak een stok is om 'allochtonen' mee te slaan, maakt het voor mensen met traditionele opvattingen gemakkelijker om kritiek van binnen hun groep of van buiten naast zich neer te leggen. Voor migranten zoals Hindostanen die niet met 'de moslims' geassocieerd worden, betekent de extreme zichtbaarheid van islamitische migranten dat Hindostanen 'overschaduw'd worden. Zo blijven zij verstoken van bepaalde vormen van beleidsaandacht, die sommige Hindostanen wel wenselijk achten.

Conclusie De positie van de gemeenschappen in de samenleving

Een groot deel van de respondenten vindt het positief dat in de media en politiek aandacht wordt besteed aan eergerelateerd geweld: taboeonderwerpen worden tegenwoordig wel besproken, wat kan leiden tot een zekere mate van bewustwording binnen de diverse gemeenschappen.

Turkse/Turks-Koerdische en Marokkaanse respondenten hebben soms echter het gevoel dat ze vanwege hun etnische en religieuze achtergrond onder een vergrootglas worden gelegd. Sommigen van hen wantrouwen de motieven van de overheid om eergerelateerd geweld zo groot op de kaart te zetten. Zij vinden de aandacht voor eergerelateerd geweld niet in proportie met de omvang van dit probleem. De omvang van de problematiek wordt volgens migranten vaak overschat, doordat de media en overheid niet voldoende inzicht hebben in de aard van de problematiek. Respondenten stellen dat veel van het geweld dat 'eergerelateerd' wordt genoemd - bijvoorbeeld geweld van een jaloezise ex-man tegen zijn ex-vrouw - ook voorkomt onder 'autochtonen'. Het kan dus niet omschreven worden als een aparte vorm van cultureel geweld.

Onder Hindostanen leeft niet het idee dat zij 'overbelicht' worden, soms is in hun optiek juist sprake van het tegendeel. Door de enorme aandacht voor migranten uit Turkije en Marokko worden problemen in de Hindostaanse gemeenschap onzichtbaar. Zo blijven zij verstoken van bepaalde vormen van beleidsaandacht, die sommige Hindostanen wel wenselijk achten.

De ongelukkige associatie van etniciteit of religie met eergerelateerd geweld zet bepaalde migrantengroepen apart wat er toe kan leiden dat delen van die groepen zich afsluiten voor een discussie over het onderwerp, en resulteert in blinde vlekken aangaande andere etnische groepen. De gevaren van deze culturalistische benadering zijn ook met betrekking tot landen als Denemarken, Zweden en Groot-Brittannië naar voren gebracht (bijv. Siddiqui 2005; Akpinar 2003).

2.7 Reflecties op het praten over eer en geweld

In de gesprekken werd duidelijk dat het thema van het onderzoek beladen is en soms moeilijk bespreekbaar binnen migrantengemeenschappen. Sommige respondenten gaven aan dat mensen hypocriet zijn in dezen. Zo gaf Hakim, een jonge Marokkaanse gymleraar, (M fg 4) aan dat ze nu wel allemaal mooi aan het praten waren over hoe het hoort, maar dat de praktijk toch anders is:

Hakim: Laten we gewoon eerlijk zijn. Hoeveel slachtoffers van loverboys zijn Marokkaanse meiden? Hoeveel loverboys zijn Marokkaanse jongens? Snap je? Kijk maar in Utrecht en je ziet ze daar lopen. Het is ernstig en ik weet ook niet hoe je dat kan verklaren. Hoe kunnen wij dat voorkomen, de Marokkaanse gemeenschap.

Interviewer: Waarom leg je dat verband?

Hakim: Omdat ik nu iedereen hoor over eervol gedrag, binnen de ruimte die je krijgt, vóór vijf uur of vóór donker thuis zijn, dat er toch zoveel dingen gebeuren. Dat je op een gegeven moment... Dan werp je al die regels op en ga je toch ...

(...)

Je had het net over *ahlak* (moraliteit) hè, dat is een van de dingen die je moet hebben. Je moet eerlijk zijn, gehoorzaam etcetera. Maar je merkt dat het in werkelijkheid de andere kant opgaat.

Op een bijeenkomst die enkele jaren geleden met subsidie van de gemeente of het rijk was georganiseerd om met Turken uit zijn stad over huiselijk geweld te praten, ergerde Barış (37, T ii 11) zich aan de wijze waarop dat ging.

We waren daar een keer over aan het praten. Toen dacht ik, mensen zeggen van alles wat niet klopt. Toen heb ik gezegd: "Laten we zeggen waar het op staat, we doen ons beter voor dan we zijn." Ik heb bijvoorbeeld meegemaakt dat een jonge vrouw die wij kennen - ze is wat ouder dan ik - die was heel geëmancipeerd, maar die vertelde ons [aan hem en zijn vrouw] dat haar vader haar sloeg. Daar was ik heel verbaasd over, ze leek zo bewust van alles. Ze was toen een jaar of 21.

Toen wij op dat weekend waren heb ik dat voorbeeld gegeven zonder te vertellen wie het was. Toen zeiden ze: "Wie was dat? Hoe weten we anders of je de waarheid vertelt?" Ik had natuurlijk geen reden om dit te verzinnen en ik wilde haar naam niet zeggen. Maar ze zetten me onder druk, ik zou voor leugenaar uitgemaakt worden, toen heb ik het verteld. Toen hebben ze het haar gevraagd en ze ontkende dat zij zoiets gezegd had. Ik ben ontzettend afgegaan toen, ik wist al dat ze zou ontkennen want dat was een *onur meselesi* (eerkwestie) voor haar. Als je op die leeftijd wordt geslagen, wil je niet dat iemand dat weet. Ik heb toen mijn excuses aangeboden en gevraagd of we het daarbij konden laten. Ik ben daarna direct weggegaan, ik kon daar niet blijven. Maar jaren later, een jaar of twee drie later, waren we een keer met een stel mensen aan het praten, zij en haar vader waren daar ook bij. Toen zei of deed ze iets wat haar vader niet beviel en toen zei hij: *Başımı saçımı yoldurtma bana* [wat zoveel betekent als: Laat mij je niet aan je haren over de grond sleuren] Zomaar waar iedereen bij was. Toen keek iedereen naar de grond.

Hij was zelf als tiener veel door zijn vader geslagen en had zelf ook fysiek geweld gebruikt tegen zijn kinderen toen ze jonger waren, maar had geprobeerd daarmee in het reine te komen. In zijn beleving proberen veel andere Turken dat niet en zullen zij dus ook niet openhartig over geweld in de familie praten. Ook andere respondenten benadrukten dat praten over problemen taboe is. Zowel in literatuur (van Dijk en Oppenhuis 2002; Lalmahomed 1995; Mernissi 1997; Yerden 2008) als uit gesprekken die wij voerden komt naar voren dat de taboes om te praten over geweld en andere problemen in het gezin waarschijnlijk groter zijn in deze groepen dan onder 'autochtonen'. Dit hangt volgens deze auteurs samen met de 'eercultuur' waarin een belangrijke plaats is ingeruimd voor schande en schaamtegevoelens.

De weerstand om 'de dingen onder ogen te zien' moet echter ook in de context geplaatst worden van de positie die migranten in de Nederlandse samenleving innemen, en in de context van ander sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar ervaringen met en percepties van geweld. Het gevoel

gestigmatiseerd te worden, zoals wij dat beschreven in paragraaf 2.4, heeft invloed op de bereidheid van mensen om met onderzoekers te praten over een gevoelig onderwerp als eengerelateerd geweld. Barış probeerde voor ons enkele focusgroepen bij elkaar te krijgen en dat was hem niet meegevallen.

Veel mensen zullen je niet vertellen hoe het echt is. (...) Mensen zijn bang dat ze zwartgemaakt worden, ze vragen zich af waarom zo'n onderzoek gedaan wordt, dat is me erg opgevallen, dat ze het niet vertrouwen.

Behalve dat een aantal mensen niet wilde meewerken aan het onderzoek, leidde het gevoel dat men 'tegen de eigen groep moet getuigen' tot de neiging om geweld en andere problemen in gezinnen te bagatelliseren of te ontkennen. De heftigste vormen van ontkenning van het probleem van eengerelateerd geweld kwamen wij tegen in enkele gesprekken met Turkse mannen. Dit is misschien begrijpelijk omdat er in relatie tot eerwraak over het algemeen zeer snel naar Turken wordt gewezen. Het is wel opvallend omdat Metin, Krikke en Şimşek (2006) naar voren brengen dat vooral Marokkaanse mannen aangaven er schoon genoeg van hebben afgeschilderd te worden als bruten, hetzelfde blijkt uit onderzoek naar huiselijk geweld van van Dijk en Oppenhuis (2002). Dat de Marokkanen in ons onderzoek over het algemeen redelijk open over eengerelateerd geweld spraken, was wellicht te danken aan het feit dat zij vaak relatief hoogopgeleid waren en de interviewers vaak via via al kenden. Maar ook bij Marokkanen was wel sprake van wantrouwen. In de inleiding noemden wij al dat een groep Marokkaanse vrouwen van deelname afzag toen bekend werd dat het onderzoek uitgevoerd werd in opdracht van het Ministerie van Justitie.

Het soms moeilijk kunnen of willen praten over eengerelateerd geweld, moet bovendien geplaatst worden in de context van ander sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar ervaringen met en opvattingen over geweld. De pijnlijkheid van ervaringen met geweld, alsook opvattingen over wat sociaal-wenselijke visies zijn op geweld, beïnvloeden in belangrijke mate wat er in onderzoek naar voren komt, niet alleen onder mensen met een 'eer- en schaamte cultuur', maar ook onder mensen die niet met het 'eer- en schaamte complex' opgevoed zijn, 'autochtone' Nederlanders en blanke Amerikanen bijvoorbeeld.

Zo laat onderzoek onder slachtoffers van geweld zien dat het spreken over traumatische ervaringen niet altijd gemakkelijk is (Anderson & Jack 1991; Benezer 1999). Zowel interviewers als geïnterviewden vinden het vaak moeilijk om intiem geweld te bespreken, slachtoffers willen ervaringen niet naar boven halen of zijn bang anderen er mee lastig te vallen, interviewers vinden het moeilijk om 'goed' te reageren enzovoort. Renee Römken (1992) geeft aan dat onder vrouwen die slachtoffer zijn van partnergeweld er veel schaamte- en schuldgevoelens leven en dat deze gevoelens invloed uitoefenen op wat haar respondenten konden en wilden vertellen. Zij merkte dat vrouwen het gemakkelijker vonden om te praten over geweld in een relatie die afgesloten is dan over geweld in een relatie die nog voortduurt. Ook vond zij dat vrouwen geweld soms naar het verleden projecteerden

zodat zij er gemakkelijker mee konden omgaan.⁵³ Daders van geweld in het gezin bagatelliseren dit geweld nogal eens, of zij proberen het weg te verklaren zodat de verantwoordelijkheid niet bij hen ligt (Römkens 1992). De sociale onwenselijkheid van geweld speelt hierin vanzelfsprekend een grote rol.

In focusgroepen is het vaak nog lastiger om over geweld te praten. Hollander (2004) laat zien dat in haar onderzoek naar ervaringen met en percepties van geweld in de Verenigde Staten, de deelnemers sommige ervaringen met geweld die zij in vragenlijsten wel hadden genoteerd, niet te berde brachten. In een groepsgesprek met vier vrouwen die allemaal hadden aangegeven een verkrachting te hebben meegemaakt, bracht geen van de vrouwen deze ervaring ter sprake. Eén van de redenen daarvoor was volgens Hollander dat de deelnemers aan het groepsgesprek anderen niet met hun ervaring wilden ‘belasten’. Daarnaast begreep Hollander het zwijgen van de vrouwen als een uitvloeisel van de patriarchale geschiedenis van de moderne Amerikaanse samenleving: nog steeds schamen vrouwen zich voor en voelen zij zich schuldig over verkrachting. Verder was er sprake van allerlei groepsprocessen waardoor sommigen veel en anderen minder de ruimte durfden te nemen om hun verhaal te vertellen. Een deelnemer aan een gemengde focusgroep in het onderzoek van Hollander gaf bijvoorbeeld aan dat zij de sfeer in de groep niet wilde bederven met haar negatieve ervaringen.

Een aantal van dezelfde processen hebben in de focusgroepgesprekken in ons onderzoek een rol gespeeld, vandaar dat wij de methode van focusgroepgesprekken hebben aangevuld met het doen van individuele interviews. Een groot voordeel van focusgroepen is, zoals wij al aangaven in de methodologische verantwoording, dat de interactie waarin betekenisgeving plaatsvindt in focusgroepen beter inzichtelijk kan worden gemaakt dan in individuele interviews. Wij hebben kunnen observeren, en hebben in onze rapportage van het onderzoek laten zien, hoe mensen in interactie met elkaar betekenis geven aan de thema's van het onderzoek (zie bijlage 6 voor een nadere uitwerking hiervan). Het feit dat er in het kader van het Programma Eergerelateerd Geweld een onderzoek werd gedaan naar de beleving van eer en geweld door migranten, heeft migranten een nieuw stukje informatie verschaft en heeft hen bepaald bij de thema's van het onderzoek: voor sommigen betekende dit dat zij er meer of anders over zijn gaan nadenken.

⁵³ De verhalen die wij hoorden waren meestal van gescheiden vrouwen. Deze hebben wij niet in detail gereproduceerd omdat zij ook al uitgebreid in andere onderzoeken naar voren komen (Wienese 1995, Yerden 2008).

Conclusie Reflecties op het praten over eer en geweld

Het thema van het onderzoek is beladen en is daarom soms moeilijk bespreekbaar binnen migrantengemeenschappen. Sommige respondenten benadrukken dat spreken over problemen in de familie taboe is vanwege eer- en schaamtegevoelens. Daarom zou niet iedereen bereid zijn om mee te werken aan een onderzoek als dit, of zouden mensen die wel meewerken niet altijd eerlijk zijn.

De weerstand om 'de dingen onder ogen te zien' moet ook in de context geplaatst worden van de positie die migranten in de Nederlandse samenleving innemen. Het gevoel gestigmatiseerd te worden, zoals wij dat beschreven in paragraaf 2.4, heeft invloed op de bereidheid van mensen om met onderzoekers te praten over een gevoelig onderwerp als eengerelateerd geweld. Behalve dat een aantal mensen niet wilde meewerken aan het onderzoek, leidde het gevoel dat men 'tegen de eigen groep moet getuigen' tot de neiging om geweld en andere problemen in gezinnen te bagatelliseren of te ontkennen. De heftigste vormen van ontkenning van het probleem van eengerelateerd geweld kwamen wij tegen in enkele gesprekken met Turkse mannen.

Het soms moeilijk kunnen of willen praten over eengerelateerd geweld, moet bovendien geplaatst worden in de context van ander sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar ervaringen met en percepties van geweld. Zo maakt onderzoek onder slachtoffers van geweld inzichtelijk dat het spreken over traumatische ervaringen niet altijd gemakkelijk is (Anderson & Jack 1991; Benezer 1999; Römken 1992). Römken (1992) laat zien dat vrouwen (ongeacht etnische achtergrond) die slachtoffer zijn van partnergeweld vaak last hebben van schaamte- en schuldgevoelens. Zij projecteren geweld soms naar het verleden zodat zij er gemakkelijker mee kunnen omgaan. Daders van geweld in het gezin bagatelliseren dit geweld nogal eens, of zij proberen het weg te verklaren zodat de verantwoordelijkheid niet bij hen ligt.

Specifieke groepsprocessen in focusgroepgesprekken maken het vaak nog lastiger om over geweld te praten. De meest vocale sprekers bepalen bijvoorbeeld de teneur van het gesprek, mensen willen anderen niet met hun slechte ervaringen belasten, willen de sfeer van het gesprek niet bederven, of houden bepaalde opvattingen of ervaringen liever voor zich, omdat zij met bekenden aan een gesprek deelnemen, enzovoort. Focusgroepen leren ons juist daarom veel over de manier waarop mensen in interactie met elkaar betekenis geven aan fenomenen als eer en geweld, over dat wat besproken mag worden en dat wat verborgen moet blijven.

Conclusie Deel I

Allereerst wordt in deze conclusie een antwoord gegeven op de vraag die leidend was binnen dit deel van het onderzoek:

Welke betekenis geven mannen en vrouwen, zowel jongeren als ouderen, uit migrantengemeenschappen waarin eergerelateerd geweld voorkomt, aan eer en daarmee verwante concepten en praktijken, alsook aan de wijze waarop over eergerelateerd geweld gediscussieerd wordt in de media en politiek?

Voor de mannen en vrouwen die aan dit onderzoek deelnamen heeft eer tegelijkertijd een vanzelfsprekende en diffuse betekenis. Eer is een niet tastbaar begrip dat verschillend geïnterpreteerd wordt. Eer heeft veel verschillende betekenissen. In de breedste betekenis van eer houdt eervol zijn in: 'een goed en waardevol mens zijn'. Binnen deze brede betekenis is het mogelijk een onderscheid te maken tussen 'minimale vereisten' voor eer en 'maximaal haalbare' eer. De maagdelijkheid van meisjes en seksuele trouw van vrouwen worden in alle etnische groepen beschouwd als een 'minimumvereiste' voor eer. Mannen hebben ook te maken met controle op hun seksualiteit en huwelijkskeuze maar deze is meer contextafhankelijk en is gemakkelijker te omzeilen. Ook betrouwbaarheid en eerlijkheid vormen 'minimumvereisten' voor eer, maar deze waarden blijken in de praktijk minder absoluut te zijn dan de controle over de seksualiteit van vrouwen. Met zaken als een goede opleiding en materiële status kan men proberen 'zwakke punten' te compenseren of eer te maximaliseren. Een belangrijke manier om eer te maximaliseren is ook door middel van een huwelijk met een 'goede partij'. De regels rondom eer zijn gendergebonden, dat wil zeggen dat voor vrouwen en mannen verschillende eisen gelden voor eervol gedrag.

De opvoeding in het gezin en de controle van de gemeenschap zijn de twee belangrijkste mechanismen voor het (re)produceren van eerregels. Deze regels worden door vrouwen en mannen sterk geïnternaliseerd, waardoor zij eer vaak als vanzelfsprekend ervaren en niet altijd oog hebben voor de dwang en controle waarmee deze gepaard gaan. Regels rondom eer zijn aan verandering onderhevig en verschillen per context. Dit onderzoek maakt duidelijk dat opvattingen rondom eer sterk situationeel zijn, dat wil zeggen dat er niet alleen verschillen tussen etnische groepen bestaan, maar dat ook binnen etnische groepen grote verschillen in regels en praktijken te zien zijn. Dit hangt samen met lokale verschillen wat betreft omvang van migrantengemeenschappen, de religiositeit van gezinnen of individuen, de mate waarin de gemeenschap meer open of gesloten is, en de mate waarin transnationale banden een rol spelen. Daarnaast zijn er verschillen te zien tussen generaties,

opvattingen in gezinnen, en verschillen die samenhangen met opleidingsniveau. Deze verschillen en dynamiek vragen dan ook om een situationele benadering van het probleem.

De relatie tussen eer en geweld wordt door het overgrote deel van de respondenten zeker niet als vanzelfsprekend gezien. De meeste mensen wijzen geweld als middel om eer te bewaken, beschermen of te herstellen af. Toch blijkt zowel het bijbrengen, bewaken en beschermen van eer vaak wel met geweld gepaard te gaan. In de fase van het aanleren en naleven van eer worden er verschillende vormen van dwang en geweld uitgeoefend, waaronder vrijheidsbeperking, psychische druk en soms fysiek geweld. Daarnaast dwingt de macht van de vanzelfsprekendheid (Komter 1985) individuen in een keurslijf, en vormt daarmee een nauwelijks zichtbare vorm van geweld. In de fase van dreigende eerschending wordt vaker expliciet en zichtbaar geweld uitgeoefend. Dergelijk zichtbaar eerge relateerd geweld is er op gericht kinderen en echtgenoten te doen afzien van 'oneervol gedrag' en op zijn of haar plaats te houden. Op eerschending volgen vaak de meest extreme en zichtbare vormen van fysiek en psychisch geweld, waaronder mishandeling, verstoting en moord. Vooral in deze fase verschillen de vormen van geweld per groep. Mishandeling en verstoting komen voor in alle groepen. Moord ter zuivering van de eer komt echter vooral voor onder mensen uit Turkije, en dan met name onder Turkse Koerden. Turken en Turkse Koerden, maar ook Marokkanen, gaven daarnaast aan dat meisjes die de eer geschonden zouden hebben soms worden achtergelaten in het land van herkomst. Hindostanen daarentegen benadrukten dat conflicten omtrent eer nogal eens eindigen in zelfdoding.

De politieke en publieke aandacht voor het probleem van eerge relateerd geweld wordt door de respondenten enerzijds als positief beschouwd, omdat het bijdraagt aan het bespreekbaar maken van het probleem en de aanzet geeft tot aanpak van het probleem. Tegelijkertijd is men niet blij voor de wijze waarop geweld vaak rechtstreeks gekoppeld wordt aan de cultuur van het land van herkomst of aan religie. Deze koppeling wordt vaak als onterecht en te eenvoudig gezien. Ons onderzoek laat ook zien dat deze patronen veel complexer zijn en dat er een veel grotere variatie en dynamiek in eeropvattingen bestaat dan in het publieke debat wordt verondersteld. Bovendien leidt de ongelukkige associatie van etniciteit of religie met eerge relateerd geweld soms tot een reactieve opstelling aan de kant van de migranten en kan leiden tot het sluiten van groepsgrenzen en tot druk binnen de groep. De druk van buitenaf en de negatieve zichtbaarheid van sommige migrantengroepen in het publieke en politieke debat kunnen de bewegingsruimte van vrouwen binnen de eigen gemeenschap beperken.

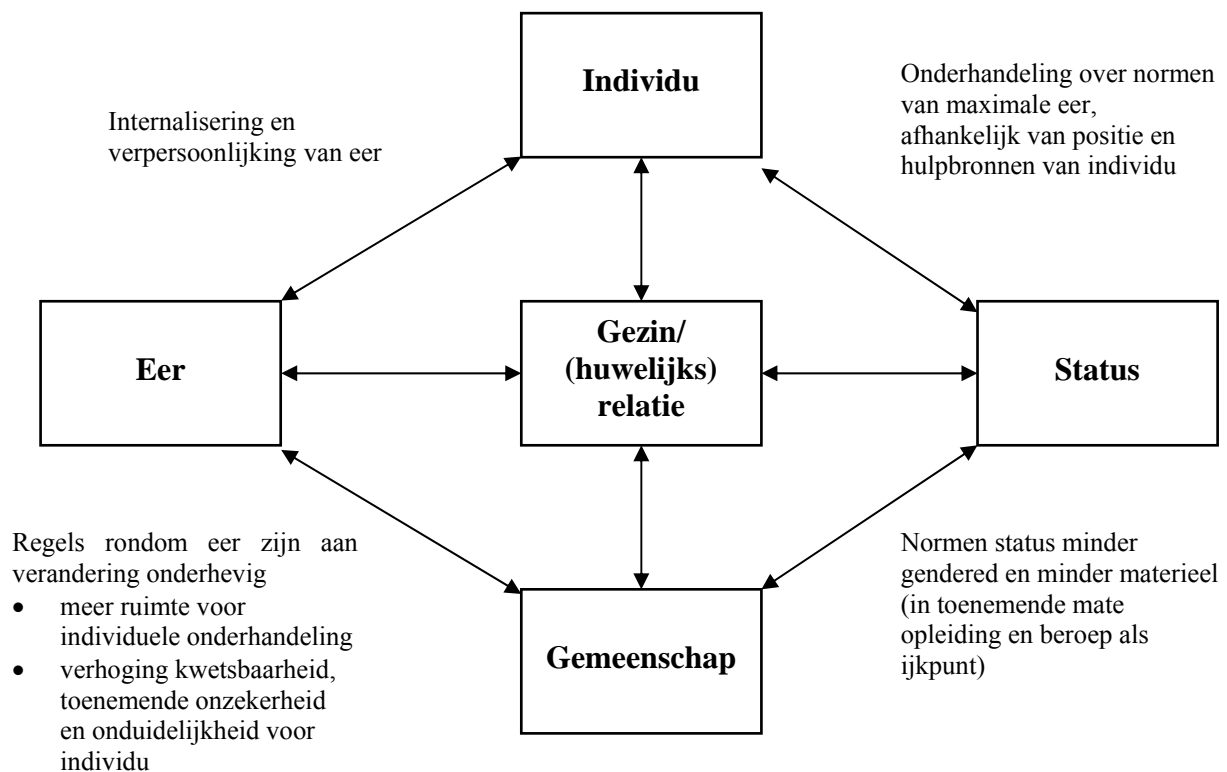
Eer en gender

In de eerste plaats blijkt uit ons onderzoek, in overeenstemming met ander onderzoek, dat de regels en patronen rondom eer (beleving) en eerge relateerd geweld duidelijk gendergebonden zijn. Het is belangrijk om dit te onderstrepen, omdat zowel in de werkdefinitie als in het beleid rondom eerge relateerd geweld een 'genderneutraal' perspectief wordt gehanteerd. Uit onze bevindingen blijkt

dat specifieke opvattingen rondom vrouwelijkheid en mannelijkheid een centrale rol in de beleving van eer spelen. Eer heeft voor vrouwen en mannen een andere betekenis en er gelden andere regels rondom eer voor vrouwen dan voor mannen. Bij mannen staan eerlijkheid, betrouwbaarheid, daadkracht en verantwoordelijkheidsgevoel voorop, bij vrouwen dienstbaarheid en het bewaken van de seksualiteit. Daarnaast zijn er belangrijke verschillen tussen de rol en plaats van vrouwen in de gemeenschap en die van mannen. Vrouwen worden vooral als draagsters en beschermsters van de familie- en groepseer gezien, terwijl de controle en sanctivering van (overschrijding van) eerregels eerder bij mannen wordt neergelegd. De eer en het prestige van mannen hangen bovendien grotendeels af van het gedrag van de vrouwen met wie zij verwant of getrouwd zijn. Dit patroon zorgt ervoor dat vrouwen eerder slachtoffer van dwang en geweld worden, en mannen eerder dader. Dit betekent niet dat mannen en jongens geen slachtoffer kunnen worden van eegerelateerd geweld. Wanneer zij bijvoorbeeld weigeren om hun traditionele rol te spelen, homoseksueel zijn of zich onttrekken aan een gedwongen huwelijk, lopen zij eveneens gevaar. Daarnaast is het ook zo dat vrouwen vaak medepleger zijn in die zin dat zij anderen kunnen aanzetten tot geweld of zelf geweld kunnen gebruiken. Vrouwen kunnen niet alleen slachtoffer zijn van eegerelateerd geweld, maar kunnen ook pleger zijn in die zin dat zij anderen kunnen aanzetten tot geweld of zelf geweld kunnen gebruiken. Vrouwen blijken vooral actief te zijn bij het in stand houden van onzichtbaar geweld en daarnaast ook zware psychische druk te kunnen uitoefenen op, met name, hun dochters en schoondochters. Het gendergebonden aspect van eer en eegerelateerd geweld moet in beleidsontwikkeling (en de onderliggende analyse van het probleem) een duidelijke plaats krijgen, omdat bij de preventie en aanpak van eegerelateerd geweld rekening moet worden gehouden met genderspecifieke mechanismen.

De dynamiek van opvattingen over eer

De onderstaande figuur laat zien hoe opvattingen rondom eer vorm krijgen en veranderen in een wisselwerking tussen individuen en de gemeenschappen waartoe zij behoren.

Ons onderzoek maakt duidelijk dat opvattingen rondom eer vaak collectief gedeeld worden en een hoge mate van ‘vanzelfsprekendheid’ hebben. Deze regels zijn in de opvoeding doorgegeven en zijn voor veel vrouwen (en ook mannen) dwingend en beperkend. Vrouwen wordt geleerd hun seksualiteit goed te beschermen en af te schermen, terwijl dit bij mannen veel minder het geval is. Daarnaast wordt vrouwen geleerd onderdanig en gehoorzaam te zijn, ofwel aan hun ouders ofwel aan hun echtgenoot en schoonfamilie. Jonge mannen leren eveneens gehoorzaam te zijn aan hun ouders. Deze regels worden door vrouwen en mannen geïnternaliseerd. Door deze internalisatie worden bepaalde onderdrukkende aspecten in culturele patronen genormaliseerd. De macht van de vanzelfsprekend zorgt ervoor dat bepaalde patronen de persoonlijke ruimtes van individuen beperken.

Tegelijkertijd zijn de regels ook situationeel en aan verandering onderhevig door emancipatieprocessen. Hierbij claimen (jongere) vrouwen en mannen meer ruimte en proberen zij de regels waar mogelijk ook te verpersoonlijken. Uit de gesprekken is duidelijk geworden dat veel jongeren en vrouwen zich aan de verschillende vormen van controle proberen te onttrekken. Zij onderhandelen met hun ouders of echtgenoten over de inhoud van eervol gedrag. Als vrouwen vormen van status verkrijgen die ‘traditioneel’ gesproken aan mannen voorbehouden waren, wordt hun onderhandelingspositie versterkt, deze vormen van status fungeren dus als hulpbron. Ook professionele hulpinstellingen kunnen vrouwen ondersteunen in hun strijd voor onafhankelijkheid. Vanuit de verbeterde positie van vrouwen worden de genderregels rondom seksualiteit door jongere

vrouwen en mannen steeds vaker ter discussie gesteld. Vrouwen stellen dat de regels voor vrouwen en mannen gelijk zouden moeten zijn. Daarnaast stellen zij dat vrouwen ook eer kunnen ontlenen aan opleiding en werk. Werk en opleiding geven vrouwen (en ook mannen) bovendien mogelijkheden en hulpbronnen om meer ruimte te claimen ten opzichte van ouders/partner en gemeenschap.

Door deze (individuele) emancipatieprocessen veranderen langzaam de regels op collectief niveau. Dit betekent dat regels minder vast komen te liggen. Dit scheidt onduidelijkheid over de verwachtingen die er zijn van individuen. De gevolgen hiervan zijn paradoxaal. Enerzijds houdt deze onduidelijkheid in dat individuen meer ruimte hebben om de regels persoonlijk te interpreteren, anderzijds mondt deze uit in een toenemende mate van onzekerheid en daarmee een grotere kwetsbaarheid. Regels kunnen flexibel lijken, maar dat uiteindelijk toch niet blijken te zijn. Hierdoor lopen vrouwen en mannen die dachten ruimte te hebben soms toch grote risico's.

Eer en de connectie met geweld

Zoals in de inleiding van deel I werd aangegeven ligt de nadruk in veel literatuur over eengerelateerd geweld, op geweld als reactie op een (dreigende) schending van eer. Ons onderzoek laat echter zien dat ook de dwang om je te gedragen naar eerregels als een vorm van geweld kan worden gezien. Als we kijken naar de verschillende 'eerfasen': 1. Eerbeleving/bescherming, 2. dreiging van eerschending, en 3. eerschending, dan treden er in elk van deze fasen vormen van geweld op. In de fase van het aanleren en naleven van eer worden er verschillende vormen van dwang en geweld uitgeoefend. Bij sommige kinderen wordt gehoorzaamheid 'er in geslagen', anderen zien of horen dat fysiek of psychisch geweld wordt gebruikt tegen mensen die de ongeschreven regels hebben overtreden. Vaak ook worden kinderen met zachte hand gestuurd zodat zij zich als vanzelf aanpassen aan de verwachtingen van de ouders en anderen om hen heen. Deze vormen van sturing en dwang worden lang niet altijd als geweld ervaren door de individuen die er aan blootstaan. De onzichtbare macht van de vanzelfsprekendheid (Komter 1985) waarnaar wij verwezen in onze theoretische inleiding, is vaak zeer subtiel en impliciet. Deze macht van de vanzelfsprekendheid dwingt individuen in een keurslijf, en vormt daarmee een nauwelijks zichtbare vorm van geweld.

In de fase van dreigende eerschending worden vaak andere geweldsmiddelen toegepast, waaronder dwang en (fysieke) vrijheidsbeperking, maar ook fysiek en/of psychisch geweld. Een dochter of echtgenote 'binnenhouden' en niet te eten geven is een voorbeeld van geweld dat op alle fronten ingrijpt: het is fysiek en psychisch maar ook sociaal. Een vrouw 'zwartmaken zodat er nooit meer een man naar haar kijkt' is niet alleen een vorm van psychisch geweld, maar heeft ook grote repercussies voor haar sociale leven. Dergelijk zichtbaar eengerelateerd geweld is er op gericht kinderen en echtgenoten te doen afzien van 'oneervol gedrag'. Het gaat meestal niet om het verbieden of het afstraffen van één bepaalde vorm van gedrag, zoals roken of uitgaan, maar om een pakket van 'maatregelen' dat er op gericht is de echtgenoot of zoon of dochter, op zijn of haar plaats te houden.

De meest extreme vormen van geweld, waaronder mishandeling, verstoting en moord worden ingezet als men van mening is dat personen de familie of gemeenschapseer hebben geschonden.

Uit de gesprekken is verder op te maken dat er een glijdende schaal is tussen ‘klassiek eergerelateerd geweld’ (als geweld omwille van de eer van de familie of groep) en ‘regulier huiselijk geweld’ (als ‘individueel’ geweld waarin eer mogelijk een rol speelt). In klassiek eergerelateerd geweld speelt de ‘groep’ vanuit de beleving van de dader vaak een belangrijke rol, terwijl in ‘regulier’ huiselijk geweld de dader zich vaak minder of in het geheel niet bewust is van de invloed van de groep (vgl. Baker, Gregware & Cassidy 1999). Eergerelateerd geweld moet daarom niet geïsoleerd van andere vormen van geweld in het gezin worden gezien.

Over de invloed van ‘de groep’ of ‘de gemeenschap’ in eerkwesties kan nog het volgende opgemerkt worden. Deze invloed wordt door hulpverleners en beleidsmakers vaak als problematisch beschouwd, en niet ten onrechte. Uit ons onderzoek blijkt echter ook dat hechte familieverbanden een beschermende rol kunnen vervullen. Een oudere broer kan het opnemen voor zijn zusje, de familie van een vrouw die mishandeld wordt kan haar man daarop aanspreken, en leden van de eigen gemeenschap kunnen een bemiddelende rol vervullen. Leden uit de omgeving van een potentieel slachtoffer zouden daarom ‘gescreend’ kunnen worden op hun ‘escalerende’ maar ook op hun ‘de-escalerende’ capaciteiten.⁵⁴ Bij elke vorm van geweld in het gezin, moet dus een situationele analyse worden gemaakt waarin wordt nagegaan op welke manier personen en/of groepen rond de dader in dit geweld een rol spelen, en of deze betrokkenheid zich vooral in het hoofd van de dader afspeelt of ook aanwijsbaar is in zijn of haar omgeving. Cruciaal in de wijze waarop met daders dient te worden omgegaan, is dus de mate en wijze van de betrokkenheid van derden, niet het motief of de legitimatie die wordt aangedragen voor geweld.

De invloed van de lokale, nationale en transnationale context

Een belangrijke bevinding in dit onderzoek is dat opvattingen rondom eer niet alleen dynamisch en in onderhandeling zijn, maar dat er ook sterke verschillen zijn die samenhangen met de lokale, nationale en transnationale context. Onze respondenten geven aan dat de mate van openheid of geslotenheid van gemeenschappen lokaal sterk kan verschillen. In meer gesloten, naar binnen gerichte, gemeenschappen is het veel belangrijker dat alle leden zich volgens de lokaal geldende codes en regels gedragen en is de controle hierop sterker. Dit betekent ook dat er eerder sancties volgen indien iemand deze regels schendt of dreigt te schenden. Maar ook binnen die gemeenschappen worden niet voor iedereen dezelfde normen aangelegd en doen de specifieke posities en status van personen er toe. Het is belangrijk voor het beleid om een goed zicht te krijgen op lokale en transnationale verschillen in

⁵⁴ Zoals Baker, Gregware & Cassidy (1999) aangeven, houdt het gegeven dat ‘autochtone’ daders van huiselijk geweld meestal niet ingebed zijn in een hecht familieverband of gemeenschap, in dat er ook geen gemeenschap is die een remmende invloed kan hebben op zijn agressieve gedrag, of die het slachtoffer kan beschermen.

eerbeleving en het omgaan met eer. Daarnaast moet het beleid oog hebben voor categoriseringseffecten van risicogroepen binnen het maatschappelijk debat.

Deel II

De Nederlandse aanpak van eengerelateerd geweld

Inleiding

In Deel I van dit onderzoeksrapport is ingegaan op de betekenissen die door de leden van een drietal migranten gemeenschappen toegekend worden aan eer, eengerelateerd geweld en aanverwante concepten. In dit tweede deel van het onderzoeksrapport komen de organisatiemedewerkers aan het woord die in hun dagelijkse praktijk te maken krijgen met eengerelateerd geweld. Zoals uit de inleiding van dit rapport blijkt, is de aandacht voor eengerelateerd geweld in Nederland echter relatief nieuw. Dit leidt ertoe dat het veld rondom eengerelateerd geweld nog volop in ontwikkeling is. Er is bijvoorbeeld nog veel discussie over wat eengerelateerd geweld nu precies is, hoe het bestreden zou moeten worden en welke rollen de verschillende betrokken actoren hierbij kunnen, dan wel moeten, vervullen. Daarbij komt dat sommige organisaties al erg ver zijn met het ontwikkelen van kennis en het implementeren van beleid ten opzichte van eengerelateerd geweld, terwijl dit bij andere organisaties nog in de kinderschoenen staat.

Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld blijkt door het verschil in ontwikkelingssnelheid een groep mensen en / of organisaties te bestaan die voorop loopt in de ontwikkelen van kennis en beleid met betrekking tot eengerelateerd geweld, de zogenaamde frontlinie. Ten behoeve van dit onderzoek zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van deze groep, zoals ketenpartners in Rotterdam en Amsterdam, beleidsmedewerkers binnen het Programma Eengerelateerd Geweld en medewerkers van koepelorganisaties voor migranten zelforganisaties. Er zijn in het kader van dit onderzoek geen gesprekken gevoerd met een willekeurige huisarts of wijkagent, omdat dit in deze fase van de ontwikkelingen binnen de Nederlandse context niet zinvol blijkt⁵⁵.

Deze keuze heeft gevolgen voor de resultaten die in dit deel van het rapport gepresenteerd worden. Enerzijds maakt deze keuze het mogelijk om onderstaande centrale vraag te beantwoorden:

Welke betekenis geven medewerkers van instanties binnen de organisatieketen aan eengerelateerd geweld, hoe organiseren zij zich rondom het thema eengerelateerd geweld, en hoe ervaart men het verloop van de samenwerking tussen de instanties die deel uitmaken van de organisatieketen die zich bezig houdt met eengerelateerd geweld?

Beantwoording van deze vraag vereist immers het voeren van gesprekken met leden van organisaties die zich actief bezig houden met de aanpak van eengerelateerd geweld en die bovendien weten hoe door de organisatie die zij vertegenwoordigen hiermee omgegaan wordt.

Anderzijds kan door deze keuze een vertekend beeld ontstaan. Op basis van de in dit deel gepresenteerde resultaten kan de indruk ontstaan dat alle medewerkers, die werkzaam zijn bij een organisatie die met eengerelateerd geweld geconfronteerd kan worden, al goed weten wat eengerelateerd geweld is en hoe het bestreden moeten worden. Dit blijkt echter niet het geval te zijn.

⁵⁵ Zie voor een uitgebreide verantwoording van deze keuze paragraaf 1.2 van het methodologie hoofdstuk.

De respondenten klagen bijvoorbeeld vaak over het gebrek aan kennis binnen de eigen organisatie dan wel bij partnerorganisaties. Daarbij komt dat er, zo zal uit het navolgende blijken, ook onder de goed geïnformeerde respondenten verschillen van mening bestaan over wat eengerelateerd geweld is.

Deel II is opgebouwd uit een drietal hoofdstukken. Daarbij dienen de in het methodologie hoofdstuk weergegeven deelvragen als uitgangspunt. In het eerste hoofdstuk wordt een antwoord gegeven op de deelvraag: Welke actoren spelen een hoofdrol in het veld rondom eengerelateerd geweld en op basis waarvan verkrijgen zij deze positie? Bij het beantwoorden van deze vraag wordt ingegaan op de verschillende rollen die actoren combineren en hun daardoor een hoofdrol binnen het veld rondom eengerelateerd geweld verschaffen.

Vervolgens wordt in hoofdstuk 2 ingegaan op de tweede deelvraag, namelijk: Welke betekenis wordt door de betrokken actoren gegeven aan eengerelateerd? Daarbij wordt de betekenis die respondenten geven aan eengerelateerd geweld vergeleken met de werkdefinitie van Ferwerda en Van Leiden (2005) en wordt uitgewerkt hoe de centrale spelers in het veld rondom eengerelateerd geweld de definitie naar hun eigen werkveld operationaliseren.

Nadat in hoofdstuk 1 is ingegaan op de hoofdrolspeler in het veld rondom eengerelateerd geweld, wordt in het derde hoofdstuk stil gestaan bij de manier waarop de verschillende actoren zich organiseren rondom de eengerelateerd geweld problematiek. Daarmee wordt ingegaan op de resterend drie deelvragen: Hoe zou volgens de betrokken actoren eengerelateerd geweld bestreden moeten worden? Hoe organiseren de betrokken actoren zich rondom het thema eengerelateerd geweld? En: Hoe ervaren de betrokken actoren de samenwerking binnen het veld rondom eengerelateerd geweld? Deel II wordt tot slot afgesloten met een conclusie, waarin de eerdere tussenconclusies worden samengevat.

1. De hoofdrolspelers en hun rollen

Inleiding

Om eengerelateerd geweld op een adequate manier te kunnen bestrijden, moeten verschillende actoren samenwerken. Hoe deze samenwerking vormgegeven wordt, is onderwerp van hoofdstuk 3. In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de vraag die aan deze samenwerking vooraf gaat, namelijk: samenwerking tussen wie en op basis waarvan? Centraal staat bij de beantwoording van deze vraag het concept 'rollen'. Mensen en organisaties kunnen verschillende rollen vervullen, waarbij iedere rol bepaalde verplichtingen en / of functies met zich meebrengt: door de omgeving wordt gedrag verwacht dat past bij een bepaalde rol (Coutu 1951:180). Rollen zijn echter niet statisch, actoren kunnen verschillende rollen tegelijk vervullen, waarbij afhankelijk van de situatie één bepaalde rol meer op de voorgrond treedt. Bovendien kunnen actoren zichzelf bepaalde rollen toe-eigenen, maar zij kunnen door anderen ook een bepaalde rol toegeschreven krijgen. De rollen die een actor vervult, dan wel verwacht wordt te vervullen, ontstaan daarmee middels interactie tussen actoren en kennen een situationeel karakter (Companjen 2004:30-47, Simpson & Carroll 2008).

Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld kan men de volgende rollen waarnemen: 1) de 'agenda-setting-rol', 2) de 'expert-op-het-gebied-van-eengerelateerd-geweld-rol', 3) de 'bruggenbouwer-rol', 4) de 'financier-rol' en tot slot 5) de 'reguliere-functie-rol'⁵⁶. De *agenda-setting-rol* wordt vervuld door actoren die in eerste instantie aandacht gevraagd hebben voor de eengerelateerd geweld problematiek en / of om die aandacht blijven vragen. Deze rol wordt zowel geclaimd door, dan wel toegeschreven aan bepaalde actoren, zoals de politiek, de koepelorganisaties voor zelforganisaties en de vrouwenopvang.

De *expert-rol* kan op verschillende manieren verworven worden. Actoren, zoals bijvoorbeeld de politie, claimen deze rol op basis van hun 'praktijkervaring', opgedaan tijdens reguliere werkzaamheden. Anderen claimen deze rol op basis van de eigen ervaringsdeskundigheid, opgedaan als lid van een betrokken migranten gemeenschap. Over het algemeen geldt voor deze rol echter dat zij binnen het veld rondom eengerelateerd geweld vooral toegekend wordt aan actoren die onderzoek gedaan hebben naar het, door velen als 'complex' omschreven, verschijnsel eengerelateerd geweld.

De *bruggenbouwer-rol* wordt vooral opgeëist door-, en door anderen toegeschreven aan-, migranten zelforganisaties. Zij worden gezien als de brug tussen de hulpverlener en / of beleidsmakers en de migrantengemeenschappen. Ook de Advies en Steunpunten Huiselijk Geweld (de ASHG's) en de Bureaus Jeugdzorg vervullen een brugfunctie, maar dan een andere, namelijk tussen slachtoffers en de hulpverlenende instanties. De *financier-rol* wordt binnen het veld rondom eengerelateerd geweld eveneens belangrijk gevonden. Als financier kun je tot op zekere hoogte sturen wat er in het veld

⁵⁶ Deze rol typologieën zijn door de onderzoekers op basis van de onderzoeksresultaten ontwikkeld.

gebeurt. Daarbij kan de centrale overheid (de ministeries) optreden als financier, maar ook het Programma Eergerelateerd Geweld of gemeenten.

Met de *reguliere-functie-rol* wordt tot slot verwezen naar de taken die los van de bestrijding van eergerelateerd geweld bij een bepaalde actor horen, zoals de opsporingsbevoegdheid van de politie, de opvangmogelijkheden van de vrouwenopvang, de regiefunctie van gemeenten en de strafrechtelijke aanpak van het OM. Binnen de reguliere-functie-rol kan men met andere woorden een rol spelen in de preventie, de opvang, de strafrechtelijke aanpak, de beleidsmatige aanpak, enzovoort.

In het navolgende zullen de hier geïntroduceerde rollen verder uitgewerkt worden door per rol in te gaan op de actoren die deze rol claimen, dan wel toegeschreven krijgen. Eerst worden echter de zogenaamde hoofdrolspelers binnen het veld rondom eergerelateerd geweld geïntroduceerd en wordt ingegaan op de invloed van de lokale context op wie men als hoofdrolspeler ziet.

1.1 De hoofdrolspelers

Op basis van de antwoorden van respondenten op vragen als: ‘Met welke organisaties werkt u samen in verband met eergerelateerd geweld?’ en ‘Wat zouden Nederland / de overheid / de organisaties / de samenleving / de migranten moeten doen om eergerelateerd geweld de wereld uit te helpen?’ komen een aantal actoren naar voren die gezien kunnen worden als centrale spelers binnen dit veld. Dit beeld wordt verstrekt door onze eigen observaties in het veld rondom eergerelateerd geweld en door de bestudeerde documenten, waarin regelmatige dezelfde actoren een belangrijke rol toegewezen krijgen als het gaat om de bestrijding van eergerelateerd geweld. Het gaat daarbij om de volgende actoren: de politie, de vrouwenopvang, de gemeenten, de Advies en Steunpunten Huiselijk Geweld (ASHG), het Bureau Jeugdzorg, de rijksoverheid, de onderwijsinstellingen, de migranten zelforganisaties, de burgerinitiatieven, de media en de materiedeskundigen.

Uit onze analyse blijkt dat deze actoren hun centrale positie in het veld rondom eergerelateerd geweld verkrijgen op basis van het feit dat zij verschillende rollen combineren, dan wel één rol vervullen die door de andere actoren als zeer relevant ervaren wordt binnen het betrokken veld, zoals de expert-rol en de bruggenbouwer-rol. Het gaat daarbij bovendien om rollen die door de actoren zelf geclaimd worden, dan wel door andere actoren aan hen toegeschreven worden. Dit laatste zorgt ervoor dat aan sommige actoren een rol wordt toegekend die zij (nog) niet vervullen.

In het onderstaande schema wordt per actor aangegeven welke rol hij of zij vervult dan wel verwacht wordt te vervullen. Daarbij staan een aantal X tussen haakjes omdat deze rol alleen door enkele vertegenwoordigers van de betrokken actor vervuld wordt, bijvoorbeeld doordat men onderdeel is van een pilotstudie.

Figuur 1: De hoofdrolspelers en hun rollen

	Agenda-setting	Expert	Bruggenbouwer	Financier	Reguliere functie
Politie	(X)	X			X
Vrouwenopvang	(X)	(X)			X
Gemeenten		(X)		X	X
ASHG's			X		X
Bureau Jeugdzorg			X		X
Rijksoverheid	X			X	X
Onderwijsinstellingen		(X)	X		
Migranten-organisaties	X	X	X		
Media	X	X			X
Materiedeskundigen	X	X			X
Burgerinitiatieven	X	X			

Relevante actoren maar geen hoofdrolspelers?

In deze tabel ontbreken een aantal relevante actoren, zoals: het OM, het algemeen maatschappelijk werk, de Raad voor de Kinderbescherming, de reclassering, de provincies, enzovoort. Al deze actoren worden door respondenten en in documenten wel genoemd als partner, maar uit onze analyse blijkt dat zij een minder centrale positie innemen in het veld rondom eengerelateerd geweld, het zijn geen hoofdrolspelers. Kijkend naar voorgaande opsomming van actoren zou men kunnen stellen dat dit allemaal actoren zijn die vanuit hun reguliere-functie-rol wel te maken krijgen met eengerelateerd geweld, maar dat zij daarnaast geen rollen vervullen, dan wel toegeschreven krijgen, die hen tot een hoofdrolspeler maken. Het zijn geen bruggenbouwers zoals de ASHG's en de Bureaus Jeugdzorg, het zijn geen financiers zoals de gemeenten en de ministeries, het zijn geen agenda-setters en tot slot hebben zij zich ook niet ontwikkeld tot experts op het gebied van eengerelateerd geweld.

Lokale verschillen

Wie de verschillende respondenten noemen als centrale spelers wordt mede ingegeven door de positie die zij binnen het veld rondom eengerelateerd geweld bekleden. Een respondent uit Rotterdam zal wellicht andere actoren noemen dan een respondent uit Amsterdam. We leggen deze lokale en daarmee situationele verschillen uit aan de hand van twee citaten. Het ene citaat is afkomstig van een respondent die werkzaam is bij de Rotterdamse politie. Het andere citaat is afkomstig van een respondent die werkzaam is bij de Amsterdamse GGD.

Een ketenpartner in Rotterdam omschrijft de Rotterdamse situatie bijvoorbeeld als volgt:

Respondent: Het [eengerelateerd geweld] is ooit bij BBZ⁵⁷ terechtgekomen, omdat het vanuit de stuurgroep Multi-ethniciteit en gedrag is opgepakt door de toenmalige collega van BBZ, Jan Staneker. En van daaruit werd ook aansluiting gevonden bij de gemeentelijke aanpak van de GGD, met Marcia Albrecht, die dat eigenlijk aan het opzetten was samen met Marianne van den Anker⁵⁸, de toenmalige wethouder en met de vrouwenopvang van Rotterdam. Eigenlijk zijn zij drieën van het begin af aan centraal betrokken geweest bij ...

Interviewster: Begrijp ik uit je verhaal goed, dat de politie al wel bezig was en toen bleek bij de gemeente ook iets te gebeuren.

Respondent: Nee. Voor zover bij mij bekend is de aansluiting gevonden en gezocht bij elkaar. En van wie uit dat initiatief is gekomen, weet ik niet, maar als ik, redenerend vanuit het feit van Rotterdam als pilot door Verdonk destijds, maar ook dat Marianne van den Anker zich al aan het hard maken was voor deze zaak, denk ik dat het vanuit de gemeente is gekomen in casu de GGD.

(...)

Respondent: Toen ik 1 april begon, [was het] zoals ik al zei eigenlijk een intercity. Er waren [sinds het begin] nog een aantal organisaties bij getrokken. Het OM in naam erbij, jeugdzorg.

Interviewster: Wat betekent dat 'in naam erbij'. Dat ze niet actief meedoen?

Respondent: Dat zou wat meer zichtbaar mogen zijn.

Voorgaand citaat maakt een aantal punten duidelijk: Aan externe samenwerking, gaat interne organisatie vooraf. Binnen de Rotterdamse politie wordt de aanpak van eengerelateerd geweld ingebed binnen de stafdienst Beleids- en Bestuurszaken vanuit de stuurgroep Multi-ethniciteit en gedrag. Daarnaast wordt duidelijk dat binnen de Rotterdamse context de GGD⁵⁹, en Marcia Albrecht in het bijzonder de trekkers zijn van de aanpak van eengerelateerd geweld. Verder wordt gewezen op de agenda-setting-rol van de voormalige wethouder. De respondent verwijst echter ook naar een landelijke agenda-setter, namelijk Minister Verdonk. Als belangrijke partners worden, vanuit hun reguliere-functie-rol, tot slot de vrouwenopvang, het OM en de jeugdzorg, gezien. Waarbij bij het OM wel de kanttekening gemaakt wordt dat deze nog niet zo zichtbaar is.⁶⁰

⁵⁷ De stafdienst Beleids- en Bestuurszaken (BBZ) valt rechtstreeks onder de Korpsleiding. (...)De medewerkers van BBZ voorzien de leden van de korpsleiding van advies en ondersteunen hen op allerlei beleidsgebieden. (<http://www.politie.nl/Gelderland-Midden/OverDitKorps/Stafdiensten.asp>)

⁵⁸ Marianne van den Anker was in de periode 2004-2006 wethouder veiligheid, gezondheid en emancipatie voor Leefbaar Rotterdam.

⁵⁹ In deel II zullen bij de aangehaalde organisaties en / of initiatieven webpagina's aangegeven worden waarop geïnteresseerden meer informatie kunnen vinden over die organisatie of dat initiatief. In dit geval kan op de volgende webpagina meer informatie gevonden worden over de Rotterdamse GGD: <http://www.ggd.rotterdam.nl/smartsite.dws?id=750051>

⁶⁰ Voorgaande moet niet gezien worden als een complete analyse van de Rotterdamse situatie, maar als een illustratie van hoe de context waarbinnen iemand werkt, beïnvloed wie hij als hoofdrolspelers ziet.

Een Amsterdamse ketenpartner omschrijft daarentegen de voornaamste partners als volgt:

Interviewster: Met welke organisaties werken jullie [de GGD] samen in verband met eerge relateerd geweld?

Respondent: Momenteel?

Interviewster: Ja.

Respondent: Met de Blijfgroep, met de politie, jeugd en zeden consult, dat is toch nog steeds een beetje een aparte afdeling van de politie. Ehm...bureau jeugdzorg zo nodig, AMK zo nodig, ehm..DMO..in principe gewoon alle partijen die nodig zijn.

Interviewster: Het zijn eigenlijk ook de ketenpartners die...

Respondent: Het zijn de ketenpartners ja. En ook toch wel, maar dat moet nog verder ontwikkeld worden. Hoe heet het, met de organisaties die wat meer wortels hebben in de gemeenschap. Dus de moskeeën, de zelfhulpgroepen, dat soort zaken.

Uit dit citaat blijkt dat in Amsterdam gedeeltelijk dezelfde partners een rol spelen als in Rotterdam: de GGD⁶¹, de politie, Bureau Jeugdzorg, de gemeente via de Dienst Maatschappelijk Ontwikkeling⁶² (DMO) en de vrouwenopvang in de vorm van de Blijfgroep⁶³. Er zijn echter ook verschillen, zo wordt door deze respondent ook gewezen op de rol van het AMK⁶⁴ (Advies- en Meldpunt Kindermishandeling) en zelfhulporganisaties als het gaat om de aanpak van eerge relateerd geweld, maar niet op de rol van de wethouder⁶⁵.

Verschillen kunnen echter niet alleen waargenomen worden op het vlak van de genoemde partners, ook als het gaat om de manier waarop de partners zaken intern organiseren, kan men verschillen constateren. Binnen de Amsterdamse gemeente wordt de aanpak van eerge relateerd geweld geleid door DMO, in plaats van door de GGD zoals in Rotterdam. Ook binnen de politie vindt de inbedding anders plaats, namelijk binnen de afdeling jeugd en zeden. Tot slot valt op dat de respondent in dit laatste citaat reageert met een tegenvraag: "Momenteel?", deze vraag zegt iets over het verschil in ontwikkeling tussen Amsterdam en Rotterdam. In Rotterdam wordt sinds 2005 gewerkt aan de bestrijding van eerge relateerd geweld, de partnerconstellatie lijkt in deze gemeente redelijk uitgekristalliseerd. De aanpak van eerge relateerd geweld in de gemeente Amsterdam staat daarentegen, in termen van een andere respondent: "... in de kinderschoenen". Zo presenteerde de werkgroep Ketenoverleg eerge relateerd geweld Amsterdam pas recent, september 2008, een overzicht van de vaste partners in het keten- en het casuïstiek overleg. In dit document wordt daarbij ook expliciet ingegaan op de verschillende rollen die de partners in de keten moeten vervullen (Werkgroep Ketenoverleg Eerge relateerd Geweld Amsterdam 2008: 8-9). Op dit gegeven wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan.

⁶¹ Zie voor informatie: <http://www.gezond.amsterdam.nl/client/1/?websiteid=1&contentid=1>

⁶² Zie voor informatie: <http://www.dmo.amsterdam.nl/>

⁶³ Zie voor informatie: <http://www.blijfgroep.nl/>

⁶⁴ Zie voor informatie: <http://www.amk-nederland.nl/>

⁶⁵ Ook voor deze uitwerking geldt dat zij niet gezien moet worden als een complete analyse van de Amsterdamse situatie, maar als een illustratie van de stelling dat de context waarbinnen iemand werkt, beïnvloedt wie hij als hoofdrolspelers ziet.

Conclusie

Uit de analyse van de gevoerde gesprekken, de bestudeerde documenten en bijgewoonde bijeenkomsten blijkt dat binnen het veld rondom eerge relateerd geweld een aantal actoren een hoofdrol speelt. Zij verkrijgen deze hoofdrol op basis van de rollen die zij vervullen, waarbij iedere rol bepaalde verplichtingen en / of functies met zich mee brengt. De rollen die de actoren uitoefenen ontstaan in interactie met andere actoren en kennen een situationeel karakter. Met andere woorden: de rol die een actor vervult kan per moment en locatie verschillen en is daardoor dynamisch van aard (Coutu 1951:180, Companjen 2004: 30-47, Simpson & Carroll 2008).

Binnen het veld rondom eerge relateerd geweld maken de volgende rollen actoren tot een hoofdrolspeler: 1) de 'agenda-setting-rol', 2) de 'expert-op-het-gebied-van-eerge relateerd-geweld-rol', 3) de 'bruggenbouwer-rol', 4) de 'financier-rol' en tot slot 5) de 'reguliere-functie-rol'. Hoofdrolspelers blijken die actoren te zijn die meerdere rollen vervullen dan wel toegeschreven krijgen, te weten: politie (agenda-setter, expert, reguliere functie), de vrouwenopvang (agenda-setter, expert en reguliere functie), de gemeenten (expert, financier en reguliere functie), de Advies en Steunpunten Huiselijk Geweld (ASHG's) (bruggenbouwer en reguliere functie), het Bureau Jeugdzorg (bruggenbouwer en reguliere functie), de rijksoverheid (agenda-setter, financier en reguliere functie), de onderwijsinstellingen (bruggenbouwer en expert), de migrantenzelforganisaties (agenda-setter, expert en bruggenbouwer), de burgerinitiatieven (agenda-setter en expert), de media (agenda-setter, expert en reguliere functie) en de materiedeskundigen (agenda-setter, expert en reguliere functie). In het vervolg van dit hoofdstuk zullen de verschillende rollen en de actoren die deze rol vervullen verder uitgewerkt worden.

1.2 De rollen: een uitwerking

De uiteenzetting onder de kop 'lokale verschillen' maakt duidelijk dat de lokale context waarin onze respondenten werken en het moment waarop wij met hen spraken, hun ideeën over wat relevante actoren zijn bij aan de aanpak van eerge relateerd geweld beïnvloed hebben. Het voert binnen het bestek van dit onderzoek te ver om per gemeente uitgebreid te beschrijven wat binnen de gemeente de hoofdrolspelers zijn⁶⁶, wel willen wij in het navolgende ingaan op een aantal spelers die door bijna alle respondenten genoemd zijn tijdens de interviews en die in onze ogen daarmee gezien kunnen worden

⁶⁶ Hiervoor verwijzen wij u graag naar de documenten die binnen de gemeentes zelf beschikbaar zijn, zie voor de Rotterdamse aanpak:

<http://www.ggd.rotterdam.nl/smartsite1144.dws?MainMenu=0&goto=2122829&channel=2814>

En voor de Amsterdamse aanpak:

http://www.oost-watergraafsmeer.nl/nieuws_en/nieuws/welzijn_zorg_en/2008/lancering_meldpunt?ActItnIdt=129796#ActieprogrammaEerge relateerd geweld

als hoofdrolspelers. Wij bespreken deze spelers aan de hand van een verdere uitwerking van de eerder geïntroduceerde rollen.

De 'agenda-setters'

De agenda-setting-rol is en / of wordt door verschillende actoren vervuld. Door de respondenten wordt echter nadrukkelijk op de centrale rol van een aantal politici gewezen in dit verband, te weten: Ayaan Hirshi Ali en Nabahat Albayrak, die namens de kamer in 2005 bij de Minister van Justitie en de Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Donner en Verdonk, het verzoek indienden om "... de status van groot project aan te vragen voor eerwraak en daarmee samenhangende onderwerpen"(HTK 2004-5:12). Dit verzoek leidde uiteindelijk tot het ontstaan van het Programma Eergerelateerd Geweld⁶⁷.

De aanleiding voor de debatten in de Tweede Kamer over dit onderwerp waren een aantal gevallen van eergerelateerd geweld, zoals de moord op Gül in 2004, en een open brief van de Federatie Opvang waarin werd gesproken over honderd vrouwen in de Vrouwenopvang die ernstig bedreigd waren. Daarnaast leverde de pilotstudie van de politie Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid informatie over eergerelateerd geweldszaken in Nederland (Janssen 2006), hetgeen eveneens leidde tot druk vanuit de kamer op de betrokken ministeries om tot actie over te gaan. Deze vertegenwoordigers van de vrouwenopvang en de politie vervullen daarmee eveneens een agenda-setting-rol.

Voorgaande actoren vervullen een agenda-setting-rol in de ontstaansgeschiedenis van de Nederlandse aanpak van eergerelateerd geweld. Andere actoren vragen met hun activiteiten ook nu nog om aandacht voor eergerelateerd geweld, zij kunnen daarom eveneens gezien worden als agenda-setters. Dit geldt bijvoorbeeld voor de media, experts op het gebied van eergerelateerd geweld en de koepelorganisaties voor zelforganisaties. Sinds de in 1997 ingestelde Wet Overleg Minderheden (WOM) hebben de koepelorganisaties via het Landelijk Overleg Minderheden (het LOM) de mogelijkheid om het regeringsbeleid te beïnvloeden. Thema's die binnen dit overleg aan bod komen zijn de integratie van minderheden en ontwikkelingen die voor minderheden van belang zijn. Daarbij kunnen zowel het kabinet als de koepelorganisaties thema's agenderen. Om aan dat overleg deel te mogen nemen, moeten de koepelorganisaties aantonen dat zij over een brede achterban beschikken. Voorzitter van dit overleg is de minister die verantwoordelijk is voor het integratie beleid, momenteel de Minister voor Wonen, Wijken en Integratie (LOM Samenwerking 2008: website).

Tot slot vervullen ook sommige burgerinitiatieven een agenda-setting-rol, zoals Stichting Kezban⁶⁸ en Verdwaalde Gezichten⁶⁹. Stichting Kezban stelt zich bijvoorbeeld als doel:

⁶⁷ Zie hoofdstuk 3 voor meer informatie over het ontstaan en de invulling van het Programma Eergerelateerd Geweld.

⁶⁸ Zie voor informatie: <http://www.st-kezban.nl/>

⁶⁹ Zie voor informatie: <http://www.verdwaaldegezichten.nl>

De Stichting Kezban wil: het onderwerp geweld binnen allochtone kringen bespreekbaar maken door het geven van voorlichting;- de waakzaamheid en toegankelijkheid van de reguliere hulpverlening voor allochtone vrouwen vergroten;- alert zijn op het door de overheid gevoerde beleid betreffende huiselijk geweld en opkomen voor de belangen van allochtone vrouwen en meisjes (Stichting Kezban 2008: website).

Met andere woorden, men vraagt niet alleen voortdurende aandacht voor de problematiek, maar men wil ook fungeren als een expert op het gebied van eengerelateerd geweld. Op deze andere rol wordt in de volgende paragraaf dieper ingegaan.

De 'experts'

Een rol waaraan binnen het veld rondom eengerelateerd geweld door de respondenten veel waarde wordt gehecht, is de zogenaamde expert-rol. Deze rol wordt door verschillende actoren in het veld geclaimd. Sommigen krijgen deze rol echter ook nadrukkelijk door anderen toegeschreven. Dit laatste gebeurt bijvoorbeeld bij de zogenaamde materiedeskundigen:

... maar overigens elke dag neemt mijn kennis weer toe hoor over...want ik wil echt niet zeggen dat ik een expert ben op het gebied van eergeweld. Ik ben wel als projectleider ingehuurd om het meldpunt goed op te zetten, te zorgen ook dat daar de juiste kennis en vaardigheden komen, maar ik ben zelf niet een Arabist of een Turkoloog of een Midden-Oosten deskundige, hé.

Bijna alle respondenten verwijzen op een bepaald moment in onze gesprekken met hen naar mensen die in hun ogen veel van het thema afweten⁷⁰. Onder de term 'materiedeskundigen' vallen behalve deze individuele actoren ook de vele kennis en adviesorganisaties die op een of andere manier bij de eengerelateerd geweld problematiek betrokken zijn en die door respondenten eveneens regelmatig genoemd worden⁷¹.

Een tweede actor die de expert-rol toegeschreven krijgt en zelf ook claimt, zijn de zelforganisaties. Een medewerker van een koepelorganisatie voor zelforganisatie geeft de expert-rol echter ook door aan de leden van de betrokken gemeenschap:

Het is natuurlijk wel een heel erge hype [eengerelateerd geweld], dan zie je allerlei experts ontstaan. Ik heb zoiets, ik ben ook geen expert hoor, er zijn geen experts, de enige experts die er zijn, dat zijn de mensen zelf. Die kunnen zelf er iets over vertellen, want dan moeten ze zich er wel van bewust zijn, want een heleboel mensen zien het niet echt als een probleem.

⁷⁰ Namen die daarbij genoemd worden zijn: Ane Nauta, Rob Ermers, Clementien van Eck, Ibrahim Yerden, Erdal Gezik, Janine Janssen en Renate van der Zee.

⁷¹ Het gaat daarbij om instanties als MOVISIE, TransAct, COT, Advies en onderzoeksgroep Beke, FORUM, Inflecto en het Verwey Jonker Instituut.

Opvallend aan deze uitspraak is dat ook deze respondent zich hierin verhoudt tot de hiervoor benoemde materiedeskundigen. Anders dan de eerder aangehaalde respondent doet hij dit echter in negatieve zin. De materiedeskundigen blijken echter in beide situaties als ijkpunt te fungeren.

Ook de politie wordt binnen het veld rondom eerge relateerd geweld gezien als expert. De politie heeft via de Unit MEP, de Multi Etnische Politie eenheid, veel expertise in huis als het gaat om analyse en aanpak van eerge relateerd geweld zaken. Voor velen is de Unit MEP een eerste aanspreekpunt geworden bij vragen over eerge relateerd geweld. Dit heeft wellicht te maken met de ontstaansgeschiedenis van deze Unit, zij waren een van de eersten die zich expliciet met dit onderwerp gingen bezig houden naar aanleiding van Kamervragen naar de aard en omvang van eerge relateerd geweld. Sinds kort wordt deze expertise overigens gebundeld binnen het LEC, het Landelijk Expertise Centrum eerge relateerd geweld, terwijl het MEP in Den Haag een meer locale functie krijgt. De bedoeling is dat op termijn alle politiekorpsen een eigen Unit MEP krijgen, waarvoor het LEC dan als BackOffice fungeert.

Tot slot zijn er een aantal actoren waarbinnen pilot-projecten gedraaid worden en die op die manier experts worden in de aanpak van eerge relateerd geweld binnen hun eigen vakgebied. In de onderwijssector gebeurt dit binnen een Rotterdamse ROC, het Albeda college, en het ROC van Twente en binnen de vrouwenopvang gebeurt dit vanuit de twee opvanghuizen voor jonge slachtoffers van eerge relateerd geweld in Friesland en Tilburg. Als het om gemeenten gaat, dan speelt de gemeente Rotterdam een bijzondere rol. Zij wordt door zowel anderen, als door zichzelf, gezien als de model gemeente van Nederland: "Rotterdam heeft de opdracht om met die modelaanpak te komen. Dat zijn we aan het doen, die ligt er eind van het jaar." Vanuit andere gemeenten, zoals Amsterdam wordt ook nadrukkelijk naar Rotterdam gekeken: "Dus we kijken ook heel erg naar het Rotterdamse model. (...) We kijken hoe we dat in het Amsterdamse model kunnen gieten." Met andere woorden, de aanpak uit Rotterdam kan volgens deze respondent niet één op één worden overgenomen. Een andere respondent uit Amsterdam verwoordt de invloed van lokale omstandigheden als volgt:

En er zijn natuurlijk in Den Haag en in Rotterdam wel het één en ander [aan standaardformulieren en protocollen], maar het moet dan toch nog meer aangepast worden aan onze situatie. (...) Omdat zij een andere structuur hebben, dus wij moeten ook gewoon dat soort documenten aanpassen op onze structuur.

De gemeente Rotterdam vervult daarmee in de ogen van respondenten een voortrekkersrol. Zij wordt gezien als een expert als het gaat om de gemeentelijke aanpak van eerge relateerd geweld.

De 'bruggenbouwers'

De bruggenbouwer-rol wordt op twee manieren ingevuld, enerzijds zijn er actoren waarvan men verwacht dat zij een brug slaan tussen het overheidsbeleid en de 'doelgroep', de gemeenschappen waarin eerge relateerd geweld voorkomt. Deze rol wordt door verschillende respondenten toegewezen

aan de zelforganisaties⁷². Anderzijds wordt de rol van bruggenbouwer toegeschreven aan actoren die fungeren als brug tussen de slachtoffers van eerge relateerd geweld en de hulpverlenende instanties, zoals de Advies- en Steunpunten Huiselijk Geweld (ASHG), de Bureaus Jeugdzorg, maar ook scholen zouden ideaaltypisch gezien via hun Zorg Advies Teams (ZAT's)⁷³ een brug kunnen slaan tussen de signalering op school en de hulpverlening⁷⁴.

De ASHG worden door velen gezien als de front-Office voor de aanpak van eerge relateerd geweld: slachtoffers van eerge relateerd geweld kunnen hiernaartoe komen voor hulp, bezorgde bureaus kunnen hier informatie inwinnen, maar ook andere actoren, zoals scholen en politie, melden hun eerge relateerd geweld zaken bij de ASHG's. Omdat bij eerge relateerd geweld ook kinderen betrokken kunnen zijn, zowel als slachtoffers, dan wel als kind van een slachtoffer, wordt in verschillende documenten en door veel respondenten het Bureau Jeugdzorg eveneens genoemd als een relevante actor binnen het veld rondom eerge relateerd geweld.⁷⁵ Net als het ASHG vervult het Bureau Jeugdzorg een front-Office functie, namelijk als de centrale toegang tot alle zorg voor jongeren. Hoewel het Bureau Jeugdzorg vanuit zijn reguliere-functie-rol als bruggenbouwer gezien wordt als een hoofdrolspeler binnen het veld rondom eerge relateerd geweld, lijkt het verder geen prominente rol te spelen binnen dit veld.⁷⁶

De 'financiers'

Interviewster: En hoe zou je de taak omschrijven van de gemeente in de keten?

Respondent: Regie. En regie in temen van partners bij elkaar brengen, processen bewaken, maar niet alleen processen bewaken, maar het is ook het bewaken van afspraken, het aanspreken van partijen op hun verantwoordelijkheid.

Bovenstaand citaat vat de rol van gemeenten, zoals die gezien wordt door de verschillende actoren in het veld goed samen. Gemeenten vervullen vanuit hun reguliere functie een regierol, zij coördineren op lokaal niveau de aanpak. Daarbij maken zij gebruik van hun financier-rol om de verschillende partijen binnen hun gemeente aan te sturen. Op landelijk niveau wordt deze rol vervuld door de

⁷² Op deze rol van zelforganisaties wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan.

⁷³ Van scholen wordt door respondenten verwacht dat zij hun leerlingen, via zogenaamde Zorg Advies Teams (ZAT's), ondersteunen bij psychosociale problemen, hieronder vallen ook aan eerge relateerd (geweld) problemen. Recent onderzoek van Kiewiet (2008), onderzoeksbureau Sardes (2008) en advies en onderzoeksbureau Beke (2008), laat echter zien dat men op scholen nog onvoldoende ingesteld is op deze rol.

⁷⁴ Overigens houdt men zich niet alleen op scholen en ROC's bezig met de eerge relateerd geweld problematiek, ook op universiteiten wordt nagedacht over de eigen rol in de aanpak van eerge relateerd geweld. Daarbij heeft men op universiteiten in plaats van ZAT's studieadviseurs en de studentdecanen die een brugfunctie naar andere hulpverlenende instanties kunnen vervullen. In Januari 2009 zal vanuit de VU een student onderzoek gaan doen naar de aanpak van eerge relateerd geweld door universiteiten en / of HBO's.

⁷⁵ Aan het Bureau Jeugdzorg is ook het Advies- en Steunpunt Kindermishandeling (AMK) verbonden, een actor die met enige regelmaat als partner in de keten genoemd wordt

⁷⁶ Er is bij ons bijvoorbeeld geen beleidsdocument bekend waarin de Bureaus Jeugdzorg een aanpak van eerge relateerd geweld presenteren. Ook loopt er momenteel geen *pilot* binnen het Bureau Jeugdzorg om kennis over deze problematiek te verwerven en organiseert de koepelorganisatie, de MO-groep, geen congressen voor haar leden met betrekking tot deze thematiek.

rijksoverheid en meer specifiek door het Programma Eergerelateerd Geweld. Een respondent die bij een ministerie werkzaam is, legt deze rol, die gericht is op het aansturen van het veld, als volgt uit:

Respondent: En in Amsterdam is het precies hetzelfde [in ijtempo binnen de politie de aanpak van eergerelateerd geweld implementeren] Daar is vorige week dan die film gepresenteerd. (...) Het is een Amsterdams initiatief geweest, en wij [het ministerie] hebben betaald. En wij hebben natuurlijk ook wat voorwaarden bedongen. Maar Amsterdam is de opdrachtgever geweest.

(...)

Interviewster: Inhoudelijke voorwaarden?

Respondent: Sowieso subsidievoorwaarden natuurlijk, dat doe je altijd. Maar als je bedoelt met 'inhoudelijk' dat wij daar zeggenschap in hadden, dat hoeft geen probleem te zijn. Maar ook medezeggenschap in die zin van het wordt alleen maar gebruikt voor instructiedoeleinden en niet van 'we gaan op een familieavond vrolijk die film laten zien'. Dus dat soort dingen hebben we toen met elkaar afgesproken. En dat zet je gewoon in subsidievoorwaarden.

Op de manier waarop vanuit de rijksoverheid sturing wordt gegeven aan het veld rondom eergerelateerd geweld wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan.

De 'reguliere-functie-rol'

Bijna alle hoofdrolspelers vervullen vanuit hun reguliere functie een belangrijke rol binnen het veld rondom eergerelateerd geweld, zij worden door anderen ook op deze reguliere functie aangesproken. Hier worden ter illustratie een tweetal actoren uitgewerkt. Allereerst de vrouwenopvang: zij houdt zich van oudsher bezig met de opvang van slachtoffers van huiselijk geweld. In dat werk, kwam men in het verleden al regelmatig zaken tegen die afweken van de standaard huiselijk geweld zaken, voornamelijk bij allochtone vrouwen:

Een situatie weet ik nog heel goed, dat was twintig jaar geleden. Een jonge Turkse vrouw was uitgetrouwd, ze wilde niet met hem trouwen en hij ook niet met haar. Ze is bij haar man weggegaan en met haar jeugdliefde opgetrokken. Haar man vond dat wel ok, maar haar familie niet. Ze was zwanger van haar jeugdliefde en ze kwam bij ons in het opvanghuis omdat ze bedreigd werd door de familie en ze heeft uiteindelijk geprobeerd van: "Ik wil toch het contact met mijn familie herstellen", dus daar hebben we haar toen bij gesteund, zo van: "Nou, als dat is wat je wil." Dus toen heeft ze – omdat ze niet wilde dat haar familie wist dat ze zwanger was, heeft ze nog abortus laten plegen terwijl ze al vijf maanden zwanger was, ik ben nog mee geweest naar de vroedvrouw, dat was echt afschuwelijk. Toen is de vader zelfs nog bij ons in het opvanghuis geweest, ik had die avond dienst. Ik heb in de kamer ernaast gezeten om het een beetje in de gaten te houden. Ze had gehoopt dat dat een verzoeningsgesprek zou kunnen zijn, maar dat liep toch uit de klauwen. Toen ben ik ertussen gesprongen en gezegd: "Het lijkt me beter als u nu gaat". En toen is zij halsoverkop – want het was echt zo: "Dit is haar dood" en "We weten haar te vinden", dus toen heb ik haar gelukkig diezelfde avond nog ergens anders weten onder te brengen. Uiteindelijk heeft ze kinderen gekregen met haar geliefde en is het weer wat rustiger geworden. De tijd heeft de wonden blijkbaar geheeld.

(...)

Dat was de extreemste situatie die ik heb meegemaakt. En verder deden we niet zo heel veel anders dan wat we bij de mishandelde vrouwen uit de Nederlandse cultuur deden.

Binnen de Vrouwenopvang is op basis van deze en andere ervaringen expertise ontwikkeld met betrekking tot eerge relateerd geweld en men is bezig deze over de gehele vrouwenopvang te verspreiden. Twee pilotprojecten in Friesland⁷⁷ en Tilburg⁷⁸ voor de opvang van minderjarige eerge relateerd geweld slachtoffers spelen hierbij een belangrijke rol. De vrouwenopvang kan daarom zowel vanuit haar reguliere functie als opvanghuis, evenals vanuit haar expertise, gezien worden als een belangrijke speler in het veld rondom eerge relateerd geweld.

Een tweede actor die vanuit zijn reguliere functie een prominente rol vervult binnen het veld rondom eerge relateerd geweld is de media. Men zou kunnen stellen dat één van de reguliere functies van de media is om dingen aan de kaak te stellen, zoals een journaliste zegt: “Ik bemoei me er gewoon mee. Wat ik ook heel belangrijk vind is dat je de dingen bij de naam noemt. Dat we duidelijk zien wat de problematiek is en niet versluiserend gaan werken.” De media vervult daarmee vanuit haar reguliere functie tevens een agenda-setting-rol. Een respondenten geeft bijvoorbeeld aan dat: “Eerwraak, eerge relateerd geweld kwam in 1984 ook al voor. Die dreiging was net zo heftig, net zo hevig als nu. Alleen omdat er toen geen media-aandacht was ...” Tot slot wordt de media door sommigen ook gezien als een actor met expertise. Uit het door Kiewiet (2008) uitgevoerde onderzoek binnen een ROC in Amsterdam blijkt de media de voornaamste bron van informatie over eerge relateerd geweld voor docenten en hulpverleners.

Er zijn echter ook hoofdrolspelers die niet vanuit hun reguliere functie betrokken zijn bij het veld rondom eerge relateerd geweld, zoals de migrantenzelforganisaties. Zij krijgen binnen dit veld door andere actoren een nieuwe functie-rol toegewezen, namelijk als mentaliteitsveranderaar. Op deze nieuwe functie wordt in hoofdstuk 3 dieper ingegaan. Daarnaast geldt voor de burgerinitiatieven dat zij eveneens geen reguliere functie vervullen binnen het veld rondom eerge relateerd geweld, zij worden juist speciaal voor dit veld ontwikkeld.

⁷⁷ Zie voor informatie: <http://www.fierfryslan.nl/>

⁷⁸ Zie voor informatie: <http://www.debocht.nl/>

Conclusie

Uit het voorgaande blijkt dat een groot aantal actoren bij de problematiek van eengerelateerd geweld betrokken is. Deze actoren zijn vanuit een verschillende achtergrond en functie bij het probleem betrokken (geraakt). Sommige actoren, waaronder zelforganisaties, burgerinitiatieven, de politie en de vrouwenopvang, speelden een belangrijke rol bij het zichtbaar en bespreekbaar maken van het probleem, terwijl andere actoren vanuit hun rol als hulpverlener of vanuit hun regierol, zoals de overheid, een belangrijke rol spelen bij de ontwikkeling van beleid en de aanpak van het probleem. Daarnaast draagt een groot aantal spelers zoals materiedeskundigen, zelforganisaties en burgerinitiatieven, maar ook de politie bij aan het ontwikkelen van meer kennis over de aard en omvang van het probleem, alsmede over de mogelijke aanpak ervan. Door de uiteenlopende betrokkenheid en positie van spelers is hun houding ten opzichte van- en de kennis over eengerelateerd geweld verschillend. In het volgende hoofdstuk zal duidelijk worden dat dit belangrijke gevolgen heeft voor de betekenissen die zij geven aan eengerelateerd geweld.

2. Wat is eengerelateerd geweld volgens de actoren?

Inleiding

Eengerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit, in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken (Ferwerda & Van Leiden 2005:25).

Op de vraag naar wat hij of zij onder eengerelateerd geweld verstaat, gaf geen enkele respondent bovenstaand antwoord. Dit, terwijl voorgaande wel de formele werkdefinitie van eengerelateerd geweld is⁷⁹. Een van de respondenten reflecteert zelf op dit gegeven aan het einde van het interview:

... wat me wel een beetje dwars zat is dat, toen je vroeg naar: 'Wat is eengerelateerd geweld?' Toen dacht ik het is eigenlijk apart dat hoewel ik de definitie echt heel vaak heb gelezen, ik hem dus kennelijk niet zo beeldend vindt ofzo pakkend dat ik hem wil gebruiken. Dus dat is wel een beetje raar, maar dat heeft misschien meer met mij te maken dan met de definitie dat kan ook nog.

Tegelijkertijd zou de definitie volgens sommigen wel als ijkpunt moeten functioneren binnen het veld rondom eengerelateerd geweld. Zoals een van de geïnterviewden aangeeft vormt een gedeelde definitie de basis voor een goede samenwerking bij de bestrijding van eengerelateerd geweld.

Maar je moet een gedeelde werkdefinitie hebben. Daar schort het vaak aan bij ketenpartners. Je moet de hele groep als probleem blijven zien, en niet alles terugvertalen naar individuele rollen van mensen. Dat gebeurt steeds. De hele groep is de hele familie en niet alleen de minderjarige die bedreigd wordt. Je moet de groep blijven zien. Dat doet de politie ook. Je hebt potentiële verdachten en potentiële slachtoffers en die hebben een relatie met elkaar. Dat moet je blijven zien. Je kan niet alleen het kind isoleren. Je moet rekening houden met de groep. En daar gaat het heel vaak fout.

Deze respondent geeft zelf echter al aan dat in zijn beleving nog niet iedereen hetzelfde uitgangspunt hanteert, met alle gevolgen van dien. In het navolgende zal eerst beschreven worden hoe de werkdefinitie zich verhoudt tot de betekenis die de respondenten geven aan eengerelateerd geweld. Vervolgens wordt ingegaan op hoe de verschillende actoren de definitie operationaliseren binnen hun eigen organisatie. Daarbij zal blijken dat de rollen die de actoren vervullen en de manier waarop de verschillende actoren met het probleem te maken hebben, leidt tot uiteenlopende, specifieke operationalisering.

⁷⁹ Deze definitie is binnen het veld rondom eengerelateerd geweld als 'de werkdefinitie' van eengerelateerd geweld. In het navolgende zal daarom eveneens op deze manier naar de definitie verwezen worden, zonder daarbij steeds de namen Ferwerda en Van Leiden te herhalen.

2.1 De werkdefinitie versus de betekenisgeving

De werkdefinitie van eengerelateerd geweld werd in 2005 door Ferwerda en Van Leiden, van Advies en Onderzoeksgroep Beke, ontwikkeld in opdracht van het Ministerie van Justitie. Doel hierbij was om te komen tot een heldere en werkbare definiëring, die aanknopingspunten biedt voor signalering, deskundigheidsbevordering en registratie. Om een breed draagvlak voor de definitie te creëren is deze in samenspraak met beleids- met praktijkactoren binnen het veld rondom eengerelateerd geweld ontwikkeld, namelijk leden van de politie, van de vrouwenopvang, koepels voor zelforganisaties, het Openbaar Ministerie en een aantal eerwraak deskundigen (2005: 9-13).

In de praktijk blijken de respondenten de werkdefinitie echter niet zo helder en werkbaar te vinden als de makers ervan voor ogen hadden. Velen ontwikkelen een eigen 'definitie' van eengerelateerd geweld, waarbij zij zich op een drietal kennisbronnen baseren: allereerst kennis die vergaard wordt door zich actief in de materie te verdiepen, door zich in te lezen. De werkdefinitie valt onder dit soort kennis. Daarnaast vergaren respondenten echter ook kennis over deze problematiek via hun reguliere werkzaamheden. Bovendien is er bij sommige respondenten ook sprake van ervaringsdeskundigheid: Men maakt zelf deel uit van een gemeenschap waarin eengerelateerd geweld speelt. Een respondent omschrijft zijn eigen kennisontwikkeling bijvoorbeeld als volgt:

Interviewster: En hoe heb je kennis opgedaan over eengerelateerd geweld?

Respondent: Nou het is eigenlijk een combinatie van zelf ermee bezig zijn, dat betekent dus heel veel spreken met mensen. Verhalen horen, contacten, congressen bezoeken, boeken erover lezen...(..) Er zijn veel films gemaakt, maar er zijn ook veel boekjes geschreven, vrouwen die *all over the world* dus een persoonlijke geschiedenis hebben meegemaakt van eergeweld, het hebben overleefd, of iemand kennen die het niet heeft overleefd, en daar dan een verhaal over schrijven. Dus dat zijn dan boeken, artikelen, wetenschappelijke publicaties, we hebben ook vrij veel gelezen over de aanpak van eengerelateerd geweld in het buitenland. In Turkije ook wordt er vrij veel onderzoek gedaan en in landen als Duitsland en Engeland en ook in Scandinavië is er inmiddels vrij veel over 'honour related killing's' (...). De VN heeft ook het één en ander, heeft zelfs een handvest daarover opgesteld, niet zo bekend, ...

Een aantal andere respondenten putten ook uit hun persoonlijke ervaringen als zij vertellen over hun beelden bij eengerelateerd geweld, zoals ook deze respondent:

Ik ben zelf ook Hindoestaans en ik ben ook opgegroeid met dat eer-aspect. Hoe belangrijk dat is. Je doet niet iets waardoor je familie in zijn of haar eer wordt aangetast, dus je doet niets buiten de ongeschreven regels. Je gedraagt je zoals je bent opgevoed. En ga niet iets doen waardoor mensen gaan roddelen en waardoor je ouders zich moeten gaan schamen voor jou.

Het is daarbij mogelijk dat de respondenten verschillende vormen van kennisontwikkeling combineren, bijvoorbeeld als Nederlands Koerdisch maatschappelijk werker, of als onderzoeker bij de Unit MEP. Voor anderen is het echter moeilijker om verschillende kennisvormen te combineren,

bijvoorbeeld doordat men zich als beleidsontwikkelaar op grotere afstand bevindt van de dagelijkse praktijk. Met andere woorden, ook voor de denkbeelden over eergerelateerd geweld geldt dat situationele factoren van invloed zijn op de specificaties die men bij het bespreken hiervan kan aanbrengen.

In het navolgende zal dieper ingegaan worden op de verschillende specificaties die door de respondenten aangebracht worden in wat eergerelateerd geweld is. Daarbij zal steeds gereflecteerd worden op de kennis waarop men zich baseert en hoe de context waarin men actief is mede beïnvloedt hoe men denkt over eergerelateerd geweld, dan wel wat men er van weet. Als referentiepunt zullen daarbij onderdelen uit de werkdefinitie gehanteerd worden.

Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit, in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken.

Bij de respondenten leeft het beeld dat eergerelateerd geweld ingezet wordt om de familie eer te zuiveren. Daarbij wordt gedacht aan de meer stereotype vormen van eergerelateerd geweld, zoals eerwraak, verstoting, achterlating en zelfmoord. In onze gesprekken met de respondenten noemden zij echter ook andere vormen van geweld, zoals psychisch geweld om te conformeren aan de heersende normen en waarden, afkoping en gedwongen verhuizing. De genoemde uitingsvormen komen daarmee gedeeltelijk overeen met de uitingsvormen die door Ferweda en Van Leiden (2005: 31-33) onderkend worden. Een aantal andere uitingsvormen wordt door de respondenten echter niet specifiek genoemd, zoals trotsmoord en terugbevelekking⁸⁰.

Interessant is verder dat wat sommigen als geweld zien, door anderen niet als zodanig wordt opgepakt. Zo wordt bijvoorbeeld door een respondent achterlating in het land van herkomst niet gezien als een vorm van geweld: “Het meisje werd op vakantie meegenomen en achtergelaten. Nou, goed, tot zo ver nog niet zoveel aan de hand.” Terwijl uit onderzoek blijkt dat scholen dit juist als een van de grootste bedreigingen voor hun eigen leerlingenpopulatie zien. Door de Tweede Kamer wordt daarom gepleit voor een speciaal meldpunt voor scholen, waar zij gevallen van achterlating en / of huwelijksdwang kunnen melden (TK 2008-2009: 202). Wat als eergerelateerd geweld gezien wordt hangt met andere woorden samen met de positie waarin men zich bevindt⁸¹.

Binnen het onderzoeksveld komen wij daarmee smalle en brede definities van geweld tegen. Binnen een smalle definitie van geweld richt men zich op de meer zichtbare, strafbare vormen van geweld, terwijl men vanuit een brede definitie van geweld ook oog heeft voor de minder zichtbare en

⁸⁰ Trotsmoord is het opzettelijk doden van een eerschender en terugbevelekking is “het aantasten van de familie-eer van de eerschender door bijvoorbeeld verkrachting of schaking van een lid van diens familie”(Ferwerda & van Leiden 2005: 32)

⁸¹ Hiermee zien we de in Deel 1 geïntroduceerde stelling terug van Sheper-Hughes en Bourgeois (2007) dat geweld ‘in het oog is van degene die het ziet’. Zie voor een verdere theoretische uiteenzetting van visies op geweld Deel 1.

subtielere vormen van geweld, zoals bijvoorbeeld bepaald door de macht van de vanzelfsprekendheid. Welke definitie men hanteert hangt af van de rol die men binnen dit veld heeft en het type geweld waarmee men in de dagelijkse praktijk geconfronteerd wordt. Vanuit de politie heeft men bijvoorbeeld een rol in de strafrechtelijke aanpak en wordt men geconfronteerd met veelal sterk geëscaleerd, fysiek geweld. Men houdt zich daarbinnen vooral bezig met geweld dat, zoals een respondent dit omschrijft 'politiewaardig' is. Scholen en zelforganisaties vervullen daarentegen eerder een preventieve rol, zij werken aan een mentaliteitsverandering en willen in een zo vroeg mogelijk stadium signalen van mogelijk eergeerelateerd geweld oppakken. Een logisch gevolg hiervan is dat deze actoren een veel bredere definitie van geweld hanteren, waarbinnen meer aandacht is voor subtiele vormen van geweld, zoals psychisch onderdrukking, dan de politie en andere actoren die betrokken zijn bij al geëscaleerde geweldszaken.

In de gevoerde gesprekken wordt eergeerelateerd geweld tot slot veelal gekoppeld aan een andere, bijzondere vorm van geweld die de laatste tijd steeds meer in de publieke belangstelling staat namelijk het gedwongen huwelijk⁸². Hoewel een groot deel van de respondenten dit als een andere vorm van geweld zien, ziet men tegelijk een duidelijk verband tussen beide geweldsvormen. Zowel in de aanloop naar een gedwongen huwelijk, als in de afloop van een gedwongen huwelijk kan volgens de respondenten eergeerelateerd geweld optreden.

Als je kijkt naar de Pakistaanse gemeenschap, dat is een gemeenschap die ontzettend gesloten is. (...) Wat zien we als we meiden opvangen? Het zijn meiden die met olie overgoten zijn en in brand zijn gestoken en van vijf hoog naar beneden zijn gesprongen en door burens zijn gered, daardoor mank zijn gaan lopen, blijvend invalide zijn geworden, alleen maar omdat ze weigeren met iemand te trouwen in Pakistan die tien jaar ouder is. (...)

En dan zie je dat zo'n huwelijk zo belangrijk is, omdat er binnen families wordt getrouwd. Dat is ook heel belangrijk voor ouders, als er binnen families wordt getrouwd blijft het bezit binnen de familie, en je kunt het dus niet maken dat je niet met de zoon van je tante wilt, dat je dat weigert, want dat betekent splitsing in de familie, dat betekent ruzie, onenigheid. Dus die familie valt ook uit elkaar. Die familie gaat eisen dat jij maatregelen neemt tegen die dochter van je. Al betekent dat, dat je je dochter vermoordt. Als jij in die familie nog aanzien en eer wilt hebben, dan zul je wat moeten doen. Dus wat de familie beslist moet jij uitvoeren. Zo erg is dat.

Geconcludeerd kan worden dat, hoewel respondenten andere vormen van geweld onderkennen, de focus bij een groot deel van hen ligt bij de meer in het oog springende, fysieke vormen van geweld. Dit heeft gedeeltelijk te maken met het feit dat dit soort zaken de meeste (media) aandacht krijgt, maar ook met het feit dat het merendeel van de mensen die wij gesproken hebben in hun dagelijkse werk geconfronteerd worden met reeds geëscaleerde eergeerelateerd geweldzaken. Zij hanteren daarbij, zoals gezegd, een smalle definitie van geweld. Mensen die zich met preventie en vroegsignalering bezig

⁸² Zie voor meer informatie hierover het recente rapport: 'De keuze van een huwelijkspartner' van Storms en Bartels (2008) op http://www.fsw.vu.nl/nl/Images/huwelijkenamsterdam%20Spdf_tcm30-60514.pdf

houden, zoals op scholen, bij zelforganisaties en ook beleidsmakers, lijken eerder een brede definitie van geweld te hanteren.

*Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld **gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit, in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken.***

Door de geïnterviewde organisatiemedewerkers wordt net zo min als door de definitie ingegaan op wat het eerconcept eigenlijk inhoudt⁸³. Slechts een enkeling staat hier bij de omschrijving van eergerelateerd geweld bij stil: “Eer heeft te maken met status, aanzien in de gemeenschap. Het voldoen aan heersende normen en waarden zit er een deel in en de doorbreking daarvan.” Een andere respondent stelt echter nadrukkelijk dat eer en status twee verschillende dingen zijn:

Status is oppervlakkig. De basis om in die gemeenschap te kunnen verkeren is dat iedereen mij een volwaardig lid van die gemeenschap vindt. Hetzij als putjesschepper, hetzij als burgemeester. (...) Eer heeft te maken met de basale criteria om van die maatschappij lid te kunnen zijn. Status is alles wat je meer bent dan alleen maar lid van die samenleving.

Maar, zoals eerder aangegeven, het merendeel van de respondenten specificceert niet wat zij onder eer verstaat. Volgens deze groep respondenten gaat het bij eergerelateerd geweld in de eerste plaats om geweld dat voortkomt uit het overschrijden van ongeschreven regels, van traditionele normen en waarden. Een respondent verwoordt dit als volgt: “Het is gewoon erg diep geworteld, heeft veel met normen en waarden te maken, mentaliteit, economische omstandigheden.” Waar die normen en waarden specifiek betrekking op hebben, wordt echter slechts door een enkeling geëxpliciteerd. Hierop zal onder het kopje ‘Gevaarlijke situaties’ dieper ingegaan worden, omdat juist uit de concrete gevallen van eergerelateerd geweld die door de respondenten besproken worden, aanknopingspunten voor een analyse van dit gegeven gevonden kunnen worden.

Voorgaande leidt tot de veronderstelling dat respondent eergerelateerd geweld een cultureel gegeven vinden, normen en waarden zitten immers verankerd in een cultuur. Deze koppeling wordt door de respondenten echter veelal niet expliciet gemaakt. Slechts een enkeling heeft het over cultureel geweld, of over een eercultuur en een wij-cultuur waarin eergerelateerd geweld voorkomt. Tegelijkertijd kan men uit de nadruk die door de respondenten gelegd wordt op normen en waarden en / of mentaliteit, evenals uit het feit dat alle respondenten eergerelateerd geweld verbinden aan bepaalde

⁸³ Hoofdstuk 1 van Deel 1 in dit onderzoeksrapport vult daarmee een belangrijke lacune van het onderzoek van Ferwerda en Van Leiden (2005) op. In dit hoofdstuk wordt namelijk expliciet ingegaan op wat door leden van de onderzochte gemeenschappen onder eer verstaan wordt.

migrantengemeenschappen⁸⁴, afleiden dat bij alle respondenten de basis aanname aanwezig is dat eergeerelateerd geweld een door cultuur bepaalde vorm van geweld is.

Een tweede kenmerk dat door alle respondenten in onze gesprekken met hen direct of indirect aan eergeerelateerd geweld verbonden wordt, is de rol van de gemeenschap, het collectief, bij dit type geweld. Een van de respondenten verweeft in het navolgende citaat op inzichtelijke wijze het culturele en collectieve kenmerk van eergeerelateerd geweld met elkaar. "... hoeveel ruimte heb ik als individu om mijn eigen gang te gaan? Dat kan van alles zijn, een relatie, kinderen, een studie of wat dan ook. Hoeveel ruimte staat een groep je toe?" Met andere woorden: de normen en waarden leveren de ongeschreven regels met betrekking tot thema's als relaties en kinderen en het collectief bepaalt de rek die in die regels zit.

Dat het zou gaan om een collectieve geweldsvorm komt soms indirect aan bod, bijvoorbeeld wanneer mensen voorbeelden geven van eergeerelateerd geweldzaken die zij in hun dagelijkse praktijk tegen komen:

...de man kan instemmen [met de scheiding], maar vanwege de omgeving, zoals familie en culturele achtergronden, weigert hij mee te werken. De familie kan denken van 'Je bent in onze familie gekomen, je bent van ons'. Als ze dat toelaten, betekent dat gezichtsverlies voor de familie. Dan is er sprake van culturele betrokkenheid.

Expliciet wordt de rol van het collectief bij eergeerelateerd geweld door respondenten aangegeven wanneer zij het verschil tussen eergeerelateerd geweld en huiselijk geweld uitleggen:

Tussen eerwraak en huiselijk geweld zit ook een verschil. Voor mij is het zeker belangrijk als de familie en de omgeving erbij betrokken worden. Dan is er geen huiselijk geweld. Huiselijk geweld is puur door een individu, door onderbewustzijn, door bepaalde frustraties.

Dat respondenten met name in dit verband stil staan bij de rol van het collectief heeft te maken met het gegeven dat in de ogen van respondenten juist de collectieve factor er voor zorgt dat eergeerelateerd geweld en huiselijk geweld op een andere manier aangepakt moeten worden:

Ik denk dat eergeerelateerd geweld wel een vorm is van huiselijk geweld, maar in de uitwerking zo anders dan huiselijk geweld, omdat het niet doorgaans om meerdere daders gaat. Daar moet je een andere aanpak op zetten, andere instrumenten moet inzetten. Een huisverbod, daar gaan we van uit dat dat bij eergeerelateerd geweld niet veel zin heeft, want als je de vader weghaalt, komt de broer of de oom die het alsnog doet. Daar moet je met een heel andere aanpak optreden.

⁸⁴ Overigens heeft de Minister van Justitie in reactie op Kamervragen onlangs juist benadrukt dat de werkdefinitie nadrukkelijk geen onderscheid maakt naar etnische groepen, maar naar factoren die van belang kunnen zijn bij eergeerelateerd geweld (TK 2007-2008: 7213).

Met betrekking tot het tweede fragment van de werkdefinitie kan geconcludeerd worden dat in de omschrijvingen van de respondenten een aantal zaken terug te vinden zijn, die ook in de definitie staan. Zoals het feit dat het bij eergerelateerd geweld om een specifieke mentaliteit gaat. Bovendien specificeren de meeste respondenten, net als de definitie, niet wat eer is en waar die (collectieve) mentaliteit uit bestaat. De respondenten staan verder, net als de definitie, wel stil bij het collectieve element van eergerelateerd geweld, al koppelen zij dit niet aan de mentaliteit. Zij verwijzen naar dit collectieve element op een meer praktisch niveau, namelijk als verschil met huiselijk geweld: je zou bij eergerelateerd geweld niet met één maar met meerdere daders te maken hebben.

Eergerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit, in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken.

Op dit vlak verschillen de betekenissen die door respondenten aan eergerelateerd geweld gegeven wordt en de werkdefinitie ervan van elkaar. Door de respondenten wordt niet nadrukkelijk stil gestaan bij het feit dat het gaat om een mogelijk schending van de eer van zowel mannen als vrouwen⁸⁵. Wat wel uit hun verhalen naar voren komt, is dat zij bij de slachtoffers van eergerelateerd geweld in eerste instantie denken aan vrouwen en bij daders aan mannen. Pas in tweede instantie wordt door de respondenten op het bestaan van mannelijke slachtoffers gewezen, terwijl op de rol van vrouwen als dader nauwelijks gereflecteerd wordt.

Wij hebben niet alle respondenten rechtstreeks gevraagd naar wie volgens hen slachtoffers en daders zijn van eergerelateerd geweld, maar uit de gehanteerde voorbeelden blijkt dat alle respondenten in eerste instantie bij de slachtoffers denken aan vrouwen en bij daders aan mannen. In deze voorbeelden gaat het vaak om jonge meisjes die zich niet correct gedragen doordat zij zich té westers gedragen of een relatie met een ('verkeerde') jongen aangaan en daardoor de woede van de familie opwekken. Daarnaast komen uit de voorbeelden regelmatig gescheiden vrouwen als slachtoffer van eergerelateerd geweld naar voren. In de loop van een gesprek geeft echter een groot deel van de respondenten expliciet aan dat ook mannen slachtoffer kunnen worden van eergerelateerd geweld, bijvoorbeeld doordat men een gedwongen huwelijk moet aangaan, wegens homoseksualiteit, maar ook gedwongen daderschap wordt door enkele respondenten genoemd.

Minder respondenten staan echter stil bij de rol die vrouwen als dader kunnen spelen. Met name respondenten die zelf een allochtone achtergrond hebben, hebben hier oog voor: Zo zegt een van oorsprong Turkse respondent: " ... we moeten vrouwen niet apart zien van de mannen. Vrouwen dragen 't zelfde uit. De verkeerde tantes, noem ik ze altijd. De eerste roddel wordt heel vaak ingezet door een tante." Maar ook binnen de politie wordt naar de rol van vrouwen gekeken, zo vertelt een respondent hier het volgende over:

⁸⁵ Door Ferwerda en van Leiden (2005: 30-31) wordt in dit verband geschreven over seksuele en niet seksuele eer.

Respondent: Wat je in ieder geval ziet, is dat zowel mannen als vrouwen daders zijn en dat ook zowel mannen als vrouwen slachtoffer zijn.

Interviewster: In welke vorm zijn vrouwen daders? Daar zijn mensen nog niet van overtuigd.

Respondent: Als we in juridische termen praten, heb je intellectuele daders. Het is een stelsel geworden waarbij vrouwen ook vrouwen bewaken. Er zijn ook vrouwen die rol hebben in de familie die bestaat uit het in stand houden van de familie-eer.

(...)

Interviewster: Maar kent u ook vrouwen die geweld toepassen. Komt dat ook voor? Dat zij fysiek geweld toepassen?

Respondent: Dat is niet hun rol, nee. Maar ik heb wel een zaak meegemaakt. Het was een achttienjarige Marokkaanse jongen die verkering kreeg met Nederlands meisje uit een zwak sociaal gezin uit de wijk, ook van dezelfde leeftijd. Dat meisje raakte in verwachting van die jongen. Die familie wilde dat niet. De moeder en de zus [van de jongen] bieden aan om de bevalling bij hun thuis te laten plaatsvinden. Dat gebeurt ook. Zij zorgen voor de schone lakens voor de bevalling. En vervolgens proberen moeder en zuster het kindje door het toilet te spoelen, maar het heeft zoveel levenskracht dat het niet wil. Dan probeert de zoon het kindje in stukken te snijden, maar dat kan hij niet opbrengen en het kindje wordt in een plastic zak in het water gegooid. Het kind is overleden.

Voorgaande maakt duidelijk dat wie men als slachtoffer dan wel als dader ziet van eengerelateerd geweld, afhankelijk is van de positie die men binnen het veld rondom eengerelateerd geweld inneemt en de kennis die men vanuit die positie kan verwerven. Door te wijzen op het intellectueel daderschap dat vrouwen kunnen hebben, verwijst de respondent in het voorgaande citaat rechtstreeks naar zijn positie in het veld, namelijk als politieagent met een strafrechtelijke taakstelling.

*Eengerelateerd geweld is elke vorm van geestelijk of lichamelijk geweld gepleegd vanuit een collectieve mentaliteit, in reactie op een (dreiging van) schending van de eer van een man of vrouw en daarmee van zijn of haar familie **waarvan de buitenwereld op de hoogte is of dreigt te raken.***

Wij zien in de omschrijvingen van eengerelateerd geweld door respondenten deze laatste component van de definitie nadrukkelijk naar voren komen. Dat deze component door de respondenten nadrukkelijk genoemd wordt, is niet verwonderlijk. Het al dan niet bekend zijn van de eerschending heeft volgens de respondenten namelijk implicaties voor hun handelingsruimte: als de eerschending nog niet buiten het gezin bekend is, kan er nog bemiddeling plaatsvinden vanuit bijvoorbeeld de politie, de vrouwenopvang of door bemiddelaars uit de gemeenschappen zelf. Dan wordt bijvoorbeeld door de familie naar buiten toe gezegd dat een meisje op kostschool zit, terwijl zij eigenlijk bij de vrouwenopvang zit en de onderhandelingen tussen het meisje en haar familie over mogelijke, geweldloze oplossingen nog lopen.

Daarnaast heeft het al dan niet bekend zijn van de eerschending gevolgen voor de veiligheid van het slachtoffer: als de eerschending bekend is, zal zijn of haar familie wellicht door de omgeving onder druk gezet worden om actie te ondernemen. Onderstaande casus die een respondent ons vertelde illustreert het dit:

Kijk zolang je een eerschending geheim kunt houden is er niet zoveel aan de hand. (...) Pas als ze in de openbaarheid komen, krijg je problemen. En dan merk je inderdaad ook wel dat mensen zich ermee gaan bemoeien, en zeker mensen uit de eigen gemeenschap, dan wordt het dus lastig. Ik had een voorval dat was heel ... nou ja grappig, het was een meisje dat was, nou ja die werd verdacht van een relatie met een oudere Nederlandse man. Dat werd niet op prijs gesteld [door haar familie]. Het meisje werd op vakantie meegenomen en achtergelaten. Nou, goed, tot zo ver nog niet zoveel aan de hand. We waren er mee bezig. En die oudere man die gaat contact opnemen met het Marokkaanse consulaat van: 'Zij wordt vastgehouden tegen haar wil.' En in no-time kwamen er telefoontjes bij de familie ook uit Duitsland van: 'Hé, wat zit die meneer achter jullie dochter aan?' Nou toen hadden we dus echt een probleem. Ja, goed bedoelt, maar dat werkte dus even niet. Want toen kreeg je dus een probleem. Want toen kregen ze reacties van: 'Waarom zit die meneer achter jullie dochter aan? Wat is dat voor flauwekul? En wat bemoeit die man..en wie is die meneer? Ja, dat was een probleem gewoon, dus daar moet je wel mee oppassen.

In dit citaat verwijst de respondent indirect naar een component van eergerelateerd geweld die in dit verband zeer relevant is, namelijk roddel, zonder roddel had de familie in Duitsland immers niets van de relatie van het meisje met de oudere man vernomen. Verschillende respondent geven aan dat roddel een van de grootste gevaren is voor escalatie van een eergerelateerd geweld zaak. Uit de door de respondenten gehanteerde voorbeelden blijkt dat zij daarom vaak meewerken aan de verhalen die door de familie naar buiten toe worden verteld, om op die wijze tijd voor bemiddeling te verkrijgen.

Specificaties van de definitie

Tot slot blijkt uit de verhalen van de respondenten over eergerelateerd geweld dat zij, veel meer dan de definitie, specificeren wat eergerelateerd geweld is. Zoals het gegeven dat in de beleving van de respondenten eergerelateerd geweld met name optreedt wanneer de relaties tussen partners en tussen ouders en kinderen onder druk komen te staan, hetzij door emancipatie, hetzij door migratie. Daarnaast specificeren de respondenten veel meer dan de definitie om welke gemeenschappen het gaat, welke vormen van geweld zij zien en in welke situaties eergerelateerd geweld zich voordoet. Deze specificaties vinden veelal plaats op basis van de kennis die zij hebben opgedaan gedurende hun eigen werkzaamheden, dan wel vanuit hun persoonlijke achtergrond, en veel minder op basis van de literatuur die zij over deze thematiek gelezen hebben. In het navolgende wordt dieper op deze specificaties ingegaan.

De betrokken gemeenschappen

Ik zie niet veel verschil tussen Koerden, Turken of Marokkanen. De mentaliteit is hetzelfde. Alleen bij de ene gebeurt het op de ene manier en bij de ander gaat het een beetje té.

Bovenstaand citaat vat goed samen wat uit de analyse van de verschillende gesprekken naar voren komt met betrekking tot de gemeenschappen waarin eengerelateerd geweld zich volgens de respondenten voordoet. Alle respondenten die in hun dagelijkse werk⁸⁶ geconfronteerd worden met daders en / of slachtoffers van eengerelateerd geweld geven namelijk gevraagd of ongevraagd aan in welke gemeenschappen eengerelateerd geweld een rol speelt. Hierbij maken de respondenten veelal een onderscheid tussen de verschillende vormen van geweld die per gemeenschap voorkomen. Het gaat daarbij echter vooral om de meer in het oog springende vormen van geweld, zoals eerwraak, verstoting, zelfmoord en achterlating. Het beperken van de keuzevrijheid van jongens en meisjes, wat ook gezien kan worden als een vorm van geweld, wordt bijvoorbeeld niet expliciet aan één bepaalde gemeenschap verbonden.

Daar waar een koppeling gelegd wordt tussen de geweldsvorm en één bepaalde gemeenschap, komt het volgende stereotype beeld naar voren: Eerwraak (moord) komt met name bij Turken dan wel Koerden voor, terwijl bij Marokkanen met name achterlating en verstoting voorkomt. Zo omschrijft een respondent het ‘Marokkaanse geweld’ als volgt: “We weten dat bij de Marokkanen veel familieleden naar Marokko gebracht worden en daar achtergelaten, en daar worden ze gewoon uitgestoten en verminkt.” Terwijl een andere respondent de verschillen tussen Turken, Marokkanen en Hindostanen als volgt omschrijft:

Ja, in Turkije komt het [eerwraak] ook verschrikkelijk veel voor. Maar dat is mijn indruk na alle gesprekken die ik heb gevoerd. Maar dat kan ik totaal niet hardmaken. Het enige wat wel zo is, is dat bij Marokkanen veel vaker gekozen wordt voor de oplossing ‘verstoting’. En dat je bij Marokkanen ook vaak ziet dat er na een aantal jaren de gemoederen wat bedaard zijn en dan wil het nog wel eens goed komen. Bij de Turken, de Koerden niet. Ik geef een Marokkaanse veel meer kans om te overleven. (...) Ik heb nog nooit meegemaakt dat een Marokkaanse vader zijn dochter heeft vermoord om een eerprobleem. Maar verstoting komt wel heel veel voor. En bij Hindoestanen zie je dan weer veel dat zelfmoord veel voorkomt, of het nu gedwongen zelfmoord is of aanzet tot zelfmoord. Dus er is tussen de verschillende groepen wel een heel groot verschil.

Respondenten verwijzen in onze gesprekken met hen niet alleen naar de Turkse, Koerdische, Marokkaanse en Hindostaanse gemeenschappen, ook de Afghaanse, Iraanse, Irakese, Pakistaanse,

⁸⁶ Hiermee wordt verwezen naar ketenpartners zoals politieagenten, mensen van de vrouwenopvang, maar ook naar welzijnswerkers, maatschappelijk werkers en bemiddelaars van zelforganisaties. Bovendien gaat het om mensen die vanuit hun onderzoeksfunctie te maken hebben met eengerelateerd geweld zaken. Al deze mensen maken daarbij in de eerste plaats gebruik van hun praktijk kennis.

Egyptische, Surinaamse, Somalische, Ghanese en Sudanese gemeenschappen worden expliciet als relevante gemeenschap genoemd, dan wel in voorbeelden gebruikt. Verondersteld kan worden dat de gemeenschappen die men noemt veelal voortkomen uit de ervaringen die men gedurende de eigen werkzaamheden heeft opgedaan. Onderstaand citaat van een maatschappelijk werker illustreert deze stelling:

Interviewster 1: Is het probleem iets dat bij de Turkse of Koerdische gemeenschap voorkomt?

Respondent: Nee, het is iets wat overal voorkomt. Het komt onder veertig landen voor. Waaronder Spanje, Italië, Griekenland. Alleen hier in de praktijk ziet men het met name bij Koerden, Turken, Afghanen, Irakezen. Dat komt ook door de media. Maar ik heb wel zo'n geval meegemaakt.

Interviewster 2: Hoe dan bijvoorbeeld, hoe ben je daarvan op de hoogte geraakt?

Respondent: Ik ben benaderd door de cliënt zelf. Een Sudanese meisje, afkomstig van een bekende familie. (...) Ze ging tegen de zin van haar familie met die jongen samenwonen en trouwen. Die jongen krijgt geen goedkeuring van de familie. Maar ze heeft het toch gedaan. Toen begonnen de dreigementen, zo van 'Het kost jouw leven'. Ze heeft heel lang geen contact gehad met haar familie, ondergedoken. Toen is de politie erbij gehaald. Uiteindelijk is het wel goed gelopen.

Respondenten geven in hun voorbeelden ook aan dat eengerelateerd geweld zaken zich lang niet altijd binnen één gemeenschap afspelen. Juist doordat eengerelateerd geweld vaak speelt bij ongewenste relaties tussen jongens en meisjes, kan men te maken krijgen met twee verschillende gemeenschappen binnen één casus. Daarbij kan het gaan om relaties tussen migranten en autochtonen, maar ook om relaties tussen twee mensen uit verschillende gemeenschappen waarin er een rol speelt, zoals onderstaande casus illustreert:

Het Hindoestaanse meisje had een relatie met een Marokkaanse jongen. Zij raakt zwanger. Zij durft dat niet tegen haar ouders te vertellen. Ze kiest voor weglopen of ... [zelfmoord]. Maar die jongen was van plan met haar te trouwen. Maar de Marokkaanse ouders waren daar in het begin ook tegen. Ze zeiden: 'Je gaat met een Boeddhist trouwen. Straks zit je met problemen.' Hij zei: 'Ik kies voor mijn leven, zij heeft ook voor mij gekozen.' De ouders van het meisje waren ook tegen: 'Er zijn genoeg Hindoestanen hier, jij kiest voor iemand anders. Je kunt later niet in Marokko gaan wonen.' Met onze hulp en invloed hebben wij de familie van het Hindoestaanse meisje uitgenodigd naar de tempel. We hebben daar thee gedronken en gepraat. Eindelijk zijn ze het eens geworden over het trouwen, maar de ouders van het meisje zeiden: 'Kind, dan moet je maar gaan.' De ouders van de Marokkaan waren tegen.

Dat er binnen de betrokken gemeenschappen ook nog verschillen kunnen bestaan, wordt door veel minder respondenten aangegeven. Waar dit wel wordt aangegeven, wordt dit met name gedaan door respondenten die zelf uit één van de genoemde gemeenschappen komen, dan wel één van deze gemeenschappen vertegenwoordigen middels een zelforganisatie. Zij staan dan stil bij regionale verschillen in het land van herkomst, maar ook bij verschillende etnische en religieuze stromingen binnen de eigen gemeenschap en het onderscheid tussen opgroeien op het platteland of in de stad.

Voorals het om Turken gaat, blijkt er echter ook door andere respondenten aandacht besteed te worden aan regioverschillen⁸⁷. Naar aanleiding van de moord op Zeynep Boral in 2007 doet een respondent bijvoorbeeld de volgende uitspraak: “Die dader is afkomstig uit Batman, ik zeg altijd ‘dat is min of meer de hoofdstad van eerwraakland’.” Kijken naar de plek waar slachtoffers en daders van eengerelateerd geweld oorspronkelijk vandaan komen, is ook een van de manieren waarop door de politie nagegaan wordt of men te maken heeft met eengerelateerd geweld, maar zo zegt een politiemedewerker:

Respondent 1: Ik zie wel eens staan, dat iemand bijvoorbeeld uit Batman komt... dat is een vrouwonvriendelijke provincie. Maar dan denk ik; tja, het zit daar echt niet in de grond. Dat is te simpel.(...) De regio is wel iets om rekening mee te houden. Maar dat is in mijn optiek niet bepalend (...) Dat je dan min of meer voorgesorteerd staat voor... Dat is gewoonweg veel te simpel. (...) Het is wel één van de zaken waar we rekening mee houden, wat je meeneemt. Maar dat zijn wel hele globale dingen. Bijvoorbeeld het oosten van Turkije, dat kan een factor zijn. Maar dat is meer dat je beter gaat kijken, maar dat is niet zo dat je een uitspraak kan doen en kan zeggen: we hebben er weer één. Ik zou dat griezelig vinden.

Respondent 2: In de checklist worden inderdaad meer vragen gesteld over het migratieverleden. Maar je gaat meer vragen stellen om beter beeld op de situatie te krijgen.

Als het om de betrokken gemeenschappen gaat, geeft een enkeling tot slot aan dat eengerelateerd geweld ook bij autochtonen kan plaatsvinden. Vooral binnen orthodox christelijke gemeenschappen zou de druk van de gemeenschap om je te houden aan de heersende normen en waarden bijna net zo groot zijn als bij migranten het geval is, aldus een respondent. Een andere respondent gaat hier eveneens op in, maar geeft daar wel de volgende nuancering bij:

.... ik kan wel volmondig zeggen dat die [zaken waar alleen autochtone Nederlanders bij betrokken zijn] er zijn en dat er vergelijkbare mechanisme spelen. Maar ik moet er ook wel meteen bij zeggen dat het geweldsgebruik ook weer anders is. Er zit natuurlijk een enorme psychische druk. Maar dat mensen eigen rechter gaan spelen en mensen gaan vermoorden kennen wij natuurlijk weinig. Maar goed, het gaat mij te ver om te zeggen dat het hele eerverhaal geïmporteerd is.

Velen zien eengerelateerd geweld echter toch vooral als een probleem van de ander. Een uitzondering op deze stelling wordt gevormd door de respondenten die migranten-zelforganisaties vertegenwoordigen. Zij zien eengerelateerd geweld juist als hun probleem. Het probleem speelt binnen de gemeenschap die zij vertegenwoordigen en zij zien voor zichzelf een rol weggelegd als taboedoorbreker, zij willen het probleem bespreekbaar maken om zo te komen tot een mentaliteitsverandering.

⁸⁷ Overigens geven ook Ferwerda en van Leiden (2005: 37) onder de noemer 'culturele achtergrond' aan dat het oorspronkelijk herkomstgebied een van de risico-indicatoren is.

In het voorgaande is aangegeven welke kenmerken door alle respondenten verbonden worden aan eerge relateerd geweld. Daarbij zijn door middel van verschillende citaten al een aantal situaties aan bod gekomen waarin volgens de respondenten eerge relateerd geweld een rol kan (gaan) spelen. In het navolgende wordt dieper ingegaan op de concrete situaties die door de verschillende respondenten genoemd worden.

Gevaarlijke situaties

De citaten die tot nu toe weergegeven zijn, maken duidelijk dat respondenten eerge relateerd geweld al snel operationaliseren naar concrete situaties waarmee zij ofwel binnen hun werk geconfronteerd worden, dan wel die zij vanuit hun eigen migranten achtergrond kennen of die zij als onderdeel van hun reguliere werkzaamheden onderzocht hebben. Een verdere analyse van de gesprekken laat zien dat er een aantal specifieke situaties zijn waarin de respondenten eerge relateerd geweld herkennen, zoals: gedwongen huwelijk, geen maagd meer zijn, ongehuwd zwanger, verboden vriendje of vriendinnetje, hoerig gedrag⁸⁸, roddel, het verlaten van de partner / scheiden, vreemdgaan, weglopen, botsingen tussen ouders en kinderen en tot slot het hebben van een partner met andere religieuze of etnische achtergrond⁸⁹.

Voorgaande opsomming maakt duidelijk dat de respondenten eerge relateerd geweld met name herkennen in situaties waarin de relaties tussen mannen en vrouwen of de relaties tussen ouders en kinderen onder druk staan. Waarin bovendien veelal de kuisheid van meisjes en / of vrouwen in het geding is. Met andere woorden, de eerder genoemde normen en waarden die aan het eerge relateerd geweld ten grondslag zouden liggen, worden door de respondenten impliciet geoperationaliseerd naar normen en waarden die betrekking hebben op man - vrouw verhoudingen en het kuisheidsideaal (voor vrouwen). Een verklaring voor de geconstateerde 'impliciete' uitwerking van waar de door de respondent genoemde normen en waarden betrekking op hebben, kan wellicht wederom gevonden worden in het feit dat men deze operationalisering, net als de culturele component, zo vanzelfsprekend vindt dat men deze niet benoemt. Slechts een enkeling gaat hier wel expliciet op in :

Juist omdat het vanuit een andere – niet zoals huiselijk geweld – vanuit een andere denkwijze, vanuit een andere mentaliteit hé, de onderdrukking van de... Wij zien het voornamelijk als onderdrukking van de vrouw, omdat het zo op die manier voorkwam hebben we gezegd, dit is toch was anders, we hebben het niet alleen over de moorden, we hebben het ook over systematisch isoleren en onderdrukken van vrouwen en dat is wat anders dan huiselijk geweld want huiselijk geweld, dat is een heel andere vorm van geweld. (...) En eer, ik wil niet zeggen dat het onder Nederlanders niet bestaat, natuurlijk hebben wij ook eer, maar de mentaliteit van dat je een vrouw moet

⁸⁸ Onder hoerig gedrag vallen volgens respondenten allerlei gedragingen, zoals korte rokjes, contact met jongens, enzovoort.

⁸⁹ Daarmee komen de door de respondenten genoemde aanleidingen grotendeels overeen met de door Ferwerda en Van Leiden (2005: 35-36) omschreven aanleidingen. Ferwerda en van Leiden benoemen daarnaast echter nog verkrachting, onenigheid over bezit, het afpakken van kinderen en schaking als mogelijke aanleidingen voor eerge relateerd geweld.

onderdrukken, he dat zullen mensen niet bewust zeggen, maar dat een vrouw zich moet gedragen naar bepaalde codes, dat is voor ons de basis en dat heb je met name in bepaalde subgroepen en dat wil dan ook niet zeggen dat alle Turken of Koerden het hebben, maar bepaalde subgroepen in de Turkse en Koerdische gemeenschappen (...)

In bovenstaande citaat zijn vooral ook de aannames over cultuur interessant, namelijk eengerelateerd geweld hoort bij een cultuur van ‘systematisch isoleren en onderdrukken van vrouwen’ en deze wordt gecontrasteerd met cultuur van ‘Nederlanders’.

Behalve deze impliciete koppeling met het onder druk staan van man – vrouw verhoudingen en het kuisheidsideaal, benoemen een aantal respondenten expliciet de rol van religie bij het ontstaan van eengerelateerd geweld. Daarbij wordt religie echter niet gezien als een bron die eengerelateerd geweld goedkeurt of verklaart. Een groot deel van de respondenten ontkent juist nadrukkelijk het verband tussen religie (en meer specifiek de Islam) en eengerelateerd geweld. Religieverschillen worden echter wel gezien als aanleiding voor eengerelateerd geweld, namelijk wanneer jongeren kiezen voor een partner met een andere religieuze achtergrond.

Voorts wordt als bron voor conflicten tussen mannen en vrouwen en tussen ouders en kinderen, die gepaard gaan met eengerelateerd geweld, door een paar respondenten het emancipatie proces genoemd dat met name migranten vrouwen zouden doorlopen. Hun emancipatie leidt ertoe dat zij de bestaande normen en waarden die binnen hun gezin gelden ter discussie stellen hetgeen tot conflicten kan leiden. Twee respondenten die een zelforganisatie vertegenwoordigen omschrijven dit gegeven als volgt:

Respondent 1: Een ding wat ik duidelijk wil zeggen is, we [de zelforganisaties] hebben een proces in werking gesteld. Wanneer we ons werk goed doen, zal het geweld toenemen, dat hebben we tegen Vogelaar⁹⁰ gezegd. Er is een heftig emancipatieproces op gang, ook onder vluchtelingenvrouwen, dat is geen proces, dat is een regelrechte strijd. En als er geweld is, dan is er geen tijd voor beleidsafspraken, we hebben korte lijnen nodig om mensen snel te kunnen helpen, korte lijnen met mensen die verstand van zaken hebben!! Op het moment dat we de weg vrij kunnen maken. Dat we zeggen: ‘Doe aangifte, we steunen je’, dan zal dat geweld toenemen. Vogelaar heeft dit herhaald in de Kamer. (...)

Respondent 2: Over die emancipatie, ter nuancering misschien. Enerzijds heb je de slachtoffers die het nu misschien wel durven te zeggen, maar eerder niet. Anderzijds heb je ook meiden die zich meer gaan losmaken door het emancipatieproces.

Volgens deze respondenten zal eengerelateerd geweld in de toekomst alleen maar toenemen, doordat men langs twee lijnen emancipeert: enerzijds in aangifte bereidheid en het zoeken van hulp, anderzijds doordat men de onderliggende normen en waarden ter discussie gaat stellen.

Uit de opsomming van gevaarlijke situaties komt tot slot naar voren dat de respondenten met name geconfronteerd worden met situaties waarin er problemen ontstaan tussen ouders en kinderen, bijvoorbeeld wanneer kinderen weigeren mee te werken aan een gearrangeerd huwelijk. Door

⁹⁰ Ella Vogelaar was vanaf 2007 tot november 2008 Minister voor Wonen, Wijken en Integratie.

verschillende respondenten wordt het opgroeien van kinderen binnen een Nederlandse context gezien als oorzaak voor het ontstaan van moeilijkheden, doordat de ouders handelen vanuit de context waarin zij zijn opgegroeid. De volgende respondent, die zelf een Marokkaanse achtergrond heeft, weet dit op treffende wijze uit te leggen:

Door de migratie is er een kloof ontstaan tussen de eerste en de tweede generatie. Ik moet de eerste Marokkaan nog ontmoeten die echt goed met zijn ouders kan praten over alle onderwerpen. En dat heeft toch wel een beetje te maken met de nadagen van de eercultuur. (...) Wij worden opgevoed met het idee 'je mag geen seks voor het huwelijk hebben, je mag geen vriendjes hebben als meisje.' Als jongen dan weer wel. Vriendinnetjes dan, want vriendjes mag ook niet. Er is een verschil in opvoeding tussen jongens en meisjes en er wordt iets van je verwacht in trouwen en kinderen krijgen. En het vrijgezellenleven is geen issue. Het is geen keuze, geen optie. En een fatsoenlijke vrouw blijft ook getrouwd, het is niet goed als je gescheiden bent. Er leven allerlei ideeën maar dat is een ideaal beeld wat men heeft en de realiteit heeft ons met mijlen ingehaald. Want we raken zwanger, plegen abortussen, krijgen onechte kinderen (...) En als jongetjes vriendinnetjes mogen hebben, dan mogen de meisjes ook een vriend. Want die vriendinnetjes zijn dan die meiden.

Het feit dat een aantal respondenten wijst op de invloed van emancipatie en migratie op het ontstaan van eengerelateerd geweld, maakt duidelijk dat respondenten de culturele component van eengerelateerd geweld niet statisch interpreteren. In de praktijk worden de respondenten, zo blijkt uit hun verhalen, met name geconfronteerd met situaties waarin ouders en kinderen of partners met elkaar in onderhandeling zijn over de omschreven regels, of deze regels tarten. Het is interessant om te constateren dat de verschuivingen die wij in deel I omschrijven, ook binnen deel II waargenomen kunnen worden via de verhalen van de respondenten.

Conclusie

Geconcludeerd kan worden dat de omschrijvingen van de respondenten van eengerelateerd geweld redelijk aan sluiten bij de werkdefinitie zoals deze is opgesteld door Ferweda en Van Leiden (2005). Op verschillende punten wordt deze definitie echter aangevuld, gespecificeerd (er wordt gewezen op verschillende vormen van geweld bij verschillende gemeenschappen) of geëxpliciteerd (namelijk gekoppeld aan gender, en aan seksualiteit en daarmee aan meer of minder patriarchale culturen). Opvallend is daarnaast dat de respondenten explicietere causale verbanden leggen tussen oorzaken en gevolgen dan de werkdefinitie. Eengerelateerd geweld dreigt vooral indien personen ongeschreven regels rondom gender, seksualiteit en autoriteit aantasten. Dit leidt ertoe dat er accentverschillen optreden in de specificaties die respondenten vanuit hun eigen werkervaring aanbrengen. Wellicht kan dit gegeven verklaren waarom verschillende respondenten aangeven dat zij het gevoel hebben dat binnen het veld rondom eengerelateerd geweld, verschillende definities gehanteerd worden: verschillende actoren operationaliseren wat eengerelateerd geweld is vanuit hun eigen positie, vanuit de eigen rol die zij in het veld rondom eengerelateerd geweld innemen en de belangen en / of behoeften die zij daarbij hebben.

2.2 Operationalisering per actor

Zoals in hoofdstuk 1 aangegeven is, vervullen actoren verschillende rollen binnen het veld rondom eengerelateerd geweld. Daarbij verschilt bovendien de invulling van de reguliere-functie-rol per actor. Uit het onderzoek blijkt dat afhankelijk van de rol die een actor binnen het veld rondom eengerelateerd geweld heeft, men behoefte heeft aan een andere operationalisering van de werkdefinitie. De rol en behoefte worden daarbij bepaald door de positie die men binnen het veld inneemt en het type geweld waarmee men geconfronteerd wordt.

Dit verschil in behoefte qua operationalisering zien wij terug in de verschillende specificaties die door respondenten aangebracht worden bij het omschrijven van eengerelateerd geweld. In het vervolg van dit hoofdstuk zal per actor⁹¹ uitgewerkt worden wat de verschillende behoeften zijn en tot welke operationalisering deze leiden. Daarbij moet echter wel opgemerkt worden dat voor een aantal actoren geldt dat zij al veel verder zijn met het ontwikkelen van een formele operationalisering van eengerelateerd geweld naar het eigen werkveld dan anderen. Waar mogelijk baseren wij ons bij de operationalisering van de definitie op uitspraken van vertegenwoordigers van een actor, dan wel op documenten die door de actor gebruikt en / of geproduceerd zijn in dit verband. Daar waar actoren nog niet zo ver zijn in de ontwikkeling van een eigen operationalisering, wordt op basis van uitspraken van respondenten beredeneerd welke operationalisering door de betrokken actor gehanteerd wordt c.q. zou moeten worden.

De politie

Door haar agenda-setting-rol behoort de politie tot de frontlinie binnen het veld rondom eengerelateerd geweld. Dit heeft ertoe geleid dat als het gaat om een operationalisering van eengerelateerd geweld naar het eigen werkveld toe zij een voorloper is. Zo heeft de politie een eigen ICT-toepassing ontwikkeld om mogelijk eengerelateerd geweld zaken in een vroegtijdig stadium te herkennen, de zogenaamde query⁹². Wat zijn dan de zaken waar de politie zich vanuit haar reguliere-functie-rol op richt? Janssen (2008a:9) omschrijft dit in een recent rapport⁹³ van het Landelijke Expertise Centrum eengerelateerd geweld (LEC) als volgt:

Problematisch is het wanneer bij het herstellen van de geschonden eergevoelens burgers op gewelddadige wijze het heft in eigen handen nemen. In een rechtsstaat ligt het geweldsmonopolie nu eenmaal bij de staat. De politie beheert een belangrijk deel van

⁹¹ In dit deel worden algemene uitspraken gedaan over de verschillende actoren. Dit wordt gedaan om duidelijk te maken hoe het verschil in positie en rol kan leiden tot andere accenten in de definiëring van eengerelateerd geweld. Ten behoeve hiervan wordt in dit deel derhalve geen aandacht besteed aan de invloed van lokale verschillen op de definities / operationalisering van de actoren.

⁹² Zie voor informatie over dit instrument Janssen (2008a)

⁹³ Het rapport is getiteld 'Instroom en vroegherkenning van mogelijke eierzaken bij de politie. Deelrapport 1' en is het eerste deel in een serie van drie rapporten waarin ingegaan wordt op de casuïstiek die in 2006 door de Unit MEP behandeld is.

dit monopolie en komt dus in het geweer wanneer zich gewelddadige vormen van eigenrichting in verband met eerschendingen (dreigen) voor (te) doen.

De politie operationaliseert eergeerelateerd geweld nadrukkelijk naar strafbare feiten en houdt zich daarmee dus bezig met geweldsvormen die als strafbaar gezien worden. Vormen van eergeerelateerd geweld die niet strafbaar zijn, zoals achterlating, psychische druk, verstoting, blijken daarmee buiten het bereik van de politie te vallen.

Voorgaande operationalisering tot strafbare zaken, leidt bovendien tot een focus op de daders van eergeerelateerd geweld. Dit zorgt ervoor dat de politie in haar definiëring van eergeerelateerd geweld extra aandacht heeft voor het collectieve element van eergeerelateerd geweld, er wordt nadrukkelijk rekening gehouden met meerdere daders. Men heeft bovendien oog voor de verschillende typen daders, al eerder werd duidelijk dat de politie een van de weinige actoren is die naar vrouwen als mogelijke daders van eergeerelateerd geweld kijkt.

De vrouwenopvang

Een tweede agenda-setter die reeds een eigen operationalisering van eergeerelateerd geweld heeft ontwikkeld is de vrouwenopvang. Ervaringen in het verleden, waarin vrouwen die ondergebracht waren bij de vrouwenopvang alsnog vermoord werden, hebben geleid tot een focus op veiligheid. Men heeft daarom een risico-taxatie-instrument ontwikkeld waarin ten eerste getracht wordt om een onderscheid te maken tussen huiselijk geweld en eergeerelateerd geweld. Een onderscheid dat daarvoor aangebracht wordt, is tussen de individuele dader bij huiselijk geweld en de collectieve dader bij eergeerelateerd geweld. Bovendien is het in het kader van de veiligheid van de cliënt belangrijk om te weten of de eerschending al bekend is bij de bredere familie. Bekendheid leidt namelijk vaak tot druk op de directe familie om actie te ondernemen, dan wel tot andere familieleden die zich ermee gaan bemoeien, waardoor bemiddeling moeilijk wordt. Ten tweede tracht men via dit taxatieinstrument de mate van bedreiging in kaart te brengen. Dit is namelijk een tweede factor die bepalend is voor het al dan niet overgaan tot bemiddeling. Daarnaast wordt op basis van de mate van bedreiging bepaald of de vrouw c.q. man opvang geboden moet worden, dan wel op een geheim adres ondergebracht moet worden⁹⁴

Vanuit haar reguliere-functie-rol richt de vrouwenopvang zich op de opvang van met eergeerelateerd geweld bedreigde vrouwen c.q. mannen, haar functie-rol is daarmee duidelijk anders als die van de politie. Zij hanteert daardoor ook een bredere definitie van (eergeerelateerd) geweld dan de politie. De vrouwenopvang richt zich immers niet alleen op de strafbare vormen van geweld, ook niet strafbare vormen van geweld, zoals psychische druk, kunnen immers als bedreigend worden ervaren.

⁹⁴ Zie voor informatie over dit taxatie instrument de digitale eergeerelateerd geweld krant van de Federatie Opvang (FO)
<http://www.opvang.nl/leo/artikelen/raadplegen.asp?display=2&atoom=11298&atoomsrt=2&actie=2>

De onderwijsinstellingen

Binnen onderwijsinstellingen wordt nog bredere definitie van (eengerelateerd) geweld gehanteerd dan door de vrouwenopvang en de politie. Men spreekt binnen de pilot bij een tweetal ROC's bijvoorbeeld ook over zogenaamde 'eerkwesties' of 'ere zaken' in plaats van over eengerelateerd geweldszaken. Onder eerkwesties worden situaties verstaan waarbinnen sprake is van spanningen waarin eer een rol speelt, maar waarbij dit nog niet geëscaleerd hoeft te zijn tot feitelijk geweld. Het door scholen aangebrachte onderscheid, heeft enerzijds te maken met het gegeven dat men zich op scholen vanuit de toegeschreven reguliere-functie-rol richt op vroegherkenning. Anderzijds associëren scholen zich ook liever niet met geweld, zo stelt een respondent.

Om invulling te geven aan hun bruggenbouwer-rol heeft men binnen onderwijsinstellingen vervolgens behoefte aan een operationalisering van eerkwesties naar zogenaamde vroegsignalen. Voorbeelden hiervan zijn: het niet meer naar school komen van leerlingen, het niet meedoen aan buitenschoolse activiteiten, het niet stage mogen lopen of het contact met andere leerlingen / docenten vermijden (Philips 2008). Recent is door het onderzoek en adviesbureau Beke binnen de scholen pilot in Rotterdam en Twente onderzocht wat eventuele vroeg-signalen zijn. Hiervan wordt verslag gedaan in het rapport "Leren van eer op school. Verschillende scholen zijn daarnaast bezig om bewustwordingsprogramma's, zoals het Zwarte Tulp programma⁹⁵ van Verdwaalde Gezichten en het Shields⁹⁶ project van Movisie, voor hun leerlingen te implementeren. Deze zijn gericht op het bewerkstelligen van een mentaliteitsverandering bij zowel mogelijk slachtoffers als daders van eengerelateerd geweld.

De ASHG's en het Bureau Jeugdzorg

De ASHG's en de Bureaus Jeugdzorg hebben vanuit hun reguliere-functie-rol, net als scholen, een signaleringsfunctie, alleen komen bij hen mensen met een gerichte vraag binnen. Het geweld hoeft echter nog niet zodanig geëscaleerd te zijn dat de inzet van de vrouwenopvang of de politie vereist is. Daarmee wordt door deze actoren een smallere definitie van geweld gehanteerd dan door scholen, maar een bredere dan door de politie en door de vrouwenopvang.

Deze twee instanties moeten daarnaast vanuit hun bruggenbouwer-rol een onderscheid aanbrengen tussen de eengerelateerd geweld zaken en de huiselijk geweld zaken. Deze twee vormen van geweld hebben immers verschillende aanpakken nodig en moeten daarmee eventueel naar andere instanties doorverwezen worden. In Amsterdam is aan deze rol bijvoorbeeld invulling gegeven door aan een ASHG ook een specifiek meldpunt voor eengerelateerd geweld te verbinden.

⁹⁵ Zie voor informatie:

http://www.verdwaaldegezichten.nl/index.php?option=com_content&task=section&id=9&Itemid=59

⁹⁶ Zie voor informatie: <http://www.eerwraak.info/doc/factsheet%20voorlichting.pdf>

De gemeenten

Gemeenten nemen binnen het veld rondom eergeerelateerd geweld een duidelijk andere rol in dan de voorgaande actoren. Zij hebben over het algemeen geen direct contact met (mogelijke) slachtoffers en daders van eergeerelateerd geweld, maar zij moeten vanuit hun regiefunctie-rol de aanpak van eergeerelateerd geweld coördineren. Dit vereist een brede definitie van (eergeerelateerd) geweld, gemeenten richten zich namelijk zowel op de handhaving, als op de opvang als op de preventie. Daarnaast vereist hun regiefunctie-rol een operationalisering van eergeerelateerd geweld naar omschrijvingen van de reguliere-functie-rollen die andere actoren moeten vervullen in de bestrijding van eergeerelateerd geweld. Zowel Amsterdam als Rotterdam hebben bijvoorbeeld een procesmodel ontwikkeld waarin nauwkeurig aangegeven staat welke actor waarvoor verantwoordelijk is (Werkgroep Ketenoverleg Eergeerelateerd Geweld Amsterdam 2008, Albrecht & Ermers 2007). Overigens geldt voor veel andere gemeenten dat zij zich nog niet met deze thematiek bezig houden dan wel dat zij zich nog in de beginfase van een aanpak van eergeerelateerd geweld bevinden.

Tot slot trachten de gemeenten te komen tot een integrale aanpak van eergeerelateerd geweld, hetgeen betekent dat zij kijken hoe zij eergeerelateerd geweld kunnen verbinden aan aanverwante thema's. Zowel Amsterdam als Rotterdam kiezen er in dit geval voor om de aanpak van eergeerelateerd geweld te laten vallen onder de huiselijk geweld aanpak. Hier zien wij daarmee iets interessants gebeuren: daar waar de actoren die in rechtstreeks contact staan met mogelijk slachtoffers van eergeerelateerd geweld juist proberen huiselijk geweld en eergeerelateerd geweld van elkaar te onderscheiden, wordt het door de gemeenten beleidsmatig weer samengevoegd.

De rijksoverheid

Op ministerieel niveau worden huiselijk geweld en eergeerelateerd geweld echter weer uit elkaar getrokken, namelijk in het Programma Eergeerelateerd Geweld en in het Project Huiselijk Geweld. Aanleiding voor deze operationalisering kan gevonden worden in de agenda-setting-rol van de politiek die in eerste instantie zelfs pleitte voor een "groot project status" voor eergeerelateerd geweld. Overigens zijn beide onderdelen sinds kort wel samen ondergebracht binnen het overkoepelende project 'Veiligheid Begint Bij Voorkomen'⁹⁷, waarin men zich richt op het verminderen van criminaliteit in het algemeen.

De migrantenzelforganisaties

Als zijnde mede-vormgevers van de werkdefinitie hanteren een aantal koepelorganisaties voor zelforganisaties deze expliciet, zoals het VON, in hun recente manifest 'Vluchtelingen als Changemakers in de strijd tegen eergeerelateerd geweld' en SMN in hun notitie 'Van taboe naar aanpak, notitie over de Marokkaanse gemeenschap en eergeerelateerd geweld'. Opvallend is daarbij dat

⁹⁷ Zie voor informatie: <http://www.veiligheidbegintbijvoorkomen.nl/>

beide organisaties de werkdefinitie vervolgens verder operationaliseren. Zo ontwikkelde SMN op basis van gesprekken met hun achterban de volgende, “op de Marokkaanse doelgroep toegespitste” definitie van eengerelateerd geweld:

...: ‘geweld dat gebruikt wordt naar aanleiding van een voorval waarbij de eer van iemand of van een bepaald familie geschaad of beschaamd is. Men voelt zich gerechtigd te handelen om de schade van zijn eer te herstellen’ (SMN 2008: 9).

VON specificeren de werkdefinitie daarentegen als volgt:

Eengerelateerd geweld komt voort uit de opvatting dat de vrouw het ‘eigendom’ is van de man en haar familie, waaraan eer en status kan worden ontleend. Sociale druk, roddel en schaamte bepalen de uitingen en gradatie van het geweld. Eengerelateerd geweld komt daarmee voort uit een mentaliteit waarin het zelfbeschikkingsrecht van individuen systematisch wordt onderdrukt. Het staat de persoonlijke ontwikkeling van meisjes en vrouwen op alle mogelijke niveaus (mentaal, fysiek en economische) in de weg. (VON 2008 16).

Opvallend hierbij is dat VON nadrukkelijk voor een genderspecifieke definitie kiest. Een zelfde soort operationalisering vinden wij terug bij het IOT, die stellen dat voor de aanpak van eengerelateerd geweld “...een verandering in de traditionele positie van vrouwen en de verhouding tussen mannen en vrouwen (IOT 2008: website)” nodig is.

Voorgaande illustreert nogmaals dat iedere actor een eigen positie in het veld inneemt en daardoor behoefte heeft aan een definitie die aansluit bij die positie. VON zet zich al jaren in voor het stoppen van geweld tegen vrouwen, een logisch gevolg hiervan is dat zij voor een genderspecifieke definitie kiezen. SMN kiest er daarentegen voor om de definitie te operationaliseren op een wijze die aansluit bij de vormen van geweld die binnen de Marokkaanse gemeenschap voorkomen.

Door de lokale zelforganisaties wordt in gesprekken met de achterban veelal niet direct over eengerelateerd geweld gesproken. Men kiest ervoor om eengerelateerd geweld in de breedte te operationaliseren naar bijvoorbeeld man – vrouw verhoudingen en opvoedkundige aspecten omdat dit thema’s zijn die voor de achterban toegankelijker zijn. Bovendien zal men, als men vanuit de nieuwe functie-rol wil werken aan een mentaliteitsverandering, ook een bredere definitie van eengerelateerd geweld moeten hanteren. Eengerelateerd geweld komt immers volgens de respondenten voort uit bepaalde normen en waarden die onderdeel uitmaken van een collectieve mentaliteit. Wil men aan die mentaliteit iets doen, dan zal men de normen en waarden die hieraan ten grondslag liggen ter discussie moeten stellen, zoals de opvattingen over man – vrouw relaties en ouder – kind relaties.

De media

De media kan vanuit haar reguliere-functie-rol gezien worden als een soort doorgeefluik van de standpunten van de andere actoren. In die zin operationaliseert de media de werkdefinitie niet naar het

eigen werkterrein. Wel trachten verschillende actoren via de media invulling te geven aan de eigen agenda-setting-rol. De discussie die in aanloop naar de herdenking van de moord op Zeynep Boral ontstond over de vraag of deze moord een geval van eerwraak was, illustreert dit gegeven. Haar moeder, de minister van Justitie, een betrokken journaliste, wetenschappers, vertegenwoordigers van zelforganisaties, de politie, allen kwamen in de media aan het woord en trachten hun eigen interpretatie van deze moord dominant te laten worden (zie bijvoorbeeld: de Nova uitzending van 7 juni 2008⁹⁸, Van der Zee 2008)

Materiedeskundigen

Voor de materiedeskundigen geldt dat zij allen vanuit een andere achtergrond en / of discipline naar de eerdergerelateerd geweld thematiek kijken. Men kan daarom niet in het algemeen zeggen dat zij eerdergerelateerd geweld op een specifieke wijze definiëren. Wel kan men constateren dat de door de materiedeskundigen gehanteerde operationalisering van eerdergerelateerd geweld doorwerkt bij andere actoren. Zo maakt de gemeente Rotterdam in haar aanpak van eerdergerelateerd geweld gebruik van de diensten van Rob Ermers, zijn operationalisering kan men daardoor bij deze actor terug vinden (zie bijvoorbeeld Albrecht & Ermers 2007). Ook de politie en het LEC maken gebruik van de diensten van materiedeskundigen en binnen de scholen pilot helpt het Advies- en onderzoeksbureau Beke bij het ontwikkelen van een lijst van vroeg-herkennings-signalen. De manier waarop de materiedeskundigen de problematiek operationaliseren heeft dus op indirecte wijze grote invloed op het veld rondom eerdergerelateerd geweld⁹⁹.

Burgerinitiatief

Voor de burgerinitiatieven geldt eigenlijk hetzelfde als voor de materiedeskundigen, onder deze actor valt een grote diversiteit aan initiatieven, waardoor het lastig is om te spreken van één algemene manier van operationaliseren naar het eigen werkveld. Hier wordt één initiatief uitgewerkt om dit gegeven te illustreren, namelijk het initiatief van Adelheid Roosen om het toneelstuk *Is.man* te schrijven. Het doel van het toneelstuk *Is.man* is volgens Roosen in de eerste plaats om eerdergerelateerd geweld tot op zekere hoogte begrijpelijk te maken voor het publiek (expertise) en om aandacht te vragen voor deze problematiek (agenda-setting). Zij combineert de expert- en de agenda-setting-rol door in het toneelstuk te laten zien hoe zwaar een dader van eerwraak onder druk staat door zijn omgeving.

Tegelijkertijd is het binnen Roosens vakgebied (de reguliere-functie-rol) echter belangrijk om ook qua beeld iets moois op het toneel te laten zien. In dit geval kiest zij ervoor om een derwisj danser op het toneel minuten lang rondjes te laten draaien en hier beelden op te projecteren. Tijdens een

⁹⁸ De uitzending is te zien via:

<http://www.uitzendinggemist.nl/index.php/aflevering?afID=7216083&md5=409eae571c5f94bbaff92f1f0ae367c4>

⁹⁹ Zie Deel I voor een uitwerking van de standpunten van een aantal materiedeskundigen.

discussiebijeenkomst na afloop van een voorstelling vraagt iemand waarom zij voor dit beeld gekozen heeft, het is immers een islamitische dans, terwijl zij ontkent dat eengerelateerd geweld iets met de Islam te maken heeft. Zij antwoordt hierop: het gaat mij niet erom een helemaal kloppend verhaal te vertellen, ik ben geen wetenschapper, mij ging het hier om het beeld.

Conclusie

In hun rapport stellen Ferwerda en van Leiden op basis van hun onderzoek het volgende:

Uit de bijeenkomsten en de interviews komt als een rode draad naar voren dat er veel belang gehecht wordt aan een brede werkdefinitie die door de diverse beroepsgroepen die met het fenomeen eengerelateerd geweld worden geconfronteerd, wordt gedeeld. Hierbij gaat het om het belang van 'eenheid van begrip' (2005:43).

Uit de eerste paragraaf van dit hoofdstuk wordt duidelijk dat er bij de respondenten op een groot aantal vlakken sprake is van 'eenheid van begrip', waarbij er ook veel overeenkomsten te constateren zijn met de werkdefinitie zoals deze door Ferwerda en Van Leiden geformuleerd is. De tweede paragraaf laat echter zien dat iedere actor te maken heeft met andere rollen en doelen, er vindt daardoor een operationalisering van de definitie naar het eigen werkveld plaats. Dit is een logische en ook noodzakelijke ontwikkeling. Belangrijk is daarbij wel dat bepaalde basis ideeën, zoals de rol van het collectief bij eengerelateerd geweld, gedeeld blijven worden. Voor de mensen die wij gesproken hebben, blijkt dit het geval te zijn. Wij hebben echter met name gesprekken gevoerd met mensen die zich in de frontlinie bevinden van de Nederlandse aanpak van eengerelateerd geweld. De vraag is of de wijkagent of de docent op school ook voldoende kennis hebben van deze basis elementen. Het beeld dat door de respondenten geschetst wordt doet anders vermoeden. Verder onderzoek is nodig om hier iets over te kunnen zeggen.

3. Aanpak, organisatie en samenwerking

Inleiding

Door de complexiteit van de problematiek vraagt de aanpak van eengerelateerd geweld om een intensieve samenwerking tussen alle betrokken partijen: overheid, reguliere instanties en gemeenschapsgroepen. Deze samenwerking is geen kwestie van keuze, maar de enige keuze die er is om eengerelateerd geweld een halt toe te roepen.

Aldus Albrecht (2006:5-6), ketenregisseur van de Rotterdamse Keten Eengerelateerd Geweld. Een dergelijke aanpak van eengerelateerd geweld is te plaatsen binnen de tendens om maatschappelijke problemen via 'ketensamenwerking' aan te pakken. Ketensamenwerking wordt gezien als het nieuwe ordeningsprincipe binnen de publieke sector: een manier om sturing te geven aan complexe, sociale vraagstukken op het gebied van veiligheid, integratie, welzijn, gezondheidszorg en werkgelegenheid, waarbij verschillende overheden en instellingen moeten samenwerken (Beemer e.a. 2003, Van der Aa & Konijn 2004). De burger staat daarbij centraal, zijn of haar vraag dient als uitgangspunt. De ketenaanpak kan daarmee gezien worden als een verbijzondering van het 'vraaggestuurde' werken dat al eerder zijn intrede deed in het publieke domein.

De vraag is echter of alle actoren die op de een of andere manier betrokken zijn bij de aanpak van eengerelateerd geweld en plaats innemen in een keten. In welke keten zou men bijvoorbeeld het burgerinitiatief van Adelheid Roosen moeten plaatsen om de voorstelling 'Is.man' te schrijven en te spelen in theaters en buurthuizen? Bovendien kan men zich afvragen of de bestrijding van eengerelateerd geweld alleen via ketensamenwerking verloopt. Zijn er wellicht ook andere manieren waarop actoren zich organiseren om dit probleem aan te pakken?

Nadat in hoofdstuk 1 ingegaan is op wie de hoofdrolspelers zijn binnen het veld rondom eengerelateerd geweld en op basis waarvan zij deze centrale positie verkrijgen (deelvraag 1), is in hoofdstuk 2 weergegeven welke betekenis door de respondenten aan eengerelateerd geweld gegeven wordt (deelvraag2). Daarbij is bovendien stil gestaan bij de gevolgen van het verschil in (reguliere-functie) rollen van actoren voor de operationalisering van eengerelateerd geweld. In dit laatste hoofdstuk van Deel II wordt antwoord gegeven op de laatste drie deelvragen van dit deelonderzoek. In de eerste paragraaf wordt ingegaan op hoe eengerelateerd geweld volgens de respondenten bestreden zou moeten worden en wordt schematische weergegeven hoe de actoren zich rondom de eengerelateerd geweld problematiek organiseren. In de resterende paragrafen worden de verschillende vormen van organiseren verder uitgewerkt, waarbij tegelijkertijd ingegaan wordt op hoe men de samenwerking binnen de verschillende organisatievormen ervaart.

3.1 Een tweesporenbeleid en de verschillende vormen van organisatie

Uit ons onderzoek blijkt dat de respondenten met betrekking tot de aanpak van eerge relateerd geweld veelal een tweesporenbeleid¹⁰⁰ voorstaan: enerzijds wordt gesteld dat eerge relateerd geweld niet te tolereren is, er moet streng tegen opgetreden worden, er moet gehandhaafd worden, tegelijkertijd moet er ook gewerkt worden aan een mentaliteitsverandering binnen de betrokken gemeenschappen. Dit tweesporenbeleid wordt door de respondenten bijna als vanzelf vertaald naar een rolverdeling voor de betrokken actoren.

In het bijzonder zelforganisaties worden aangesproken op hun rol als mentaliteitsveranderaar. Daarbij wordt door de respondenten gewezen op twee typen mentaliteitsverandering. Enerzijds wordt van zelforganisaties verwacht dat zij werken aan een mentaliteitsverandering bij hun achterban ten opzichte van eerge relateerd geweld. Bovendien zouden de zelforganisaties volgens de respondenten moeten werken aan een mentaliteitsverandering in het denken over de beschikbare hulpverlening.

De koepelorganisaties voor zelforganisaties, het VON, SMN, IOT en STO, hebben zich in het kaderprogramma “Aan de goede kant van eer” deze nieuwe rol al eigen gemaakt. Men ziet zichzelf als probleemhouder en wil vanuit dit probleemhouderschap samen met andere partijen werken aan de aanpak van eerge relateerd geweld. Zij werken daarbij, zo blijkt uit een notitie van SMN, inderdaad aan een 'dubbele mentaliteitsverandering':

Het SMN richt zich hierbij op de volgende aandachtspunten:

1. De problemen die het gevolg zijn van ontwikkelingen binnen de Marokkaanse gemeenschap, zoals de wederzijdse vervreemding tussen kinderen en hun ouders en kwesties rond de man/vrouw-verhoudingen. Veel geweldskwesties komen hieruit voort. Het SMN wil de dialoog over deze thematiek stimuleren en aansturen op verandering van mentaliteit en gedrag.
2. De relatie tussen de Marokkaanse gemeenschap enerzijds en de politie en hulpverlening anderzijds is problematisch. Deze relatie wordt gekenmerkt door angst, onwetendheid en wantrouwen. Het is in dit geval belangrijk om deze relatie te verbeteren door dialoog, voorlichting, interculturalistatie van instellingen, samenwerking en het delen van kennis en ervaring (SMN 2008: 7).

Tegelijkertijd claimen de politie, de vrouwenopvang, het maatschappelijk werk, enzovoort, de rol van handhaver en hulpverlener. Zij krijgen deze rol, die aansluit bij hun reguliere-functie-rollen, echter ook toegewezen door de zelforganisaties. Navolgend citaat illustreert dit gegeven:

De veiligheid is niet onze [van de zelforganisatie] kerntaak, we hebben ook niet de bevoegdheid om die verantwoordelijkheid op ons te nemen. Op het moment dat je dan een signaal ziet van: “hier gaat het niet goed”, moeten wij niet de hulpverlener uithangen. Maar wij moeten onmiddellijk aan de rechtshandhaving vragen of zij ook zien wat wij zien.

¹⁰⁰ Deze typering is overgenomen van een respondent omdat het adequaat omschrijft wat wij bij de andere respondenten terug vinden.

Het tweesporenbeleid wordt door de respondenten niet alleen geoperationaliseerd naar bepaalde rollen voor de verschillende actoren, zij operationaliseren dit beleid ook naar specifieke aandachtspunten binnen de verschillende werkgebieden, zoals een betere signaleringsfunctie binnen de politie, het opstarten van een dialoog en het bijbrengen van kennis over de hulpverlening door migrantenzelforganisaties en normstellend beleid voeren door de politiek. Daarbij verwijzen respondenten naar aandachtspunten binnen het eigen werkgebied, maar vooral ook naar de werkgebieden van partners waarvan zij vinden dat die hun zaken nog niet op orde hebben. In het vervolg van dit hoofdstuk zullen beide vormen van operationalisering verder uitgewerkt worden.

Zoals in het voorgaande aangegeven is, wordt door de respondenten met betrekking tot de aanpak van eengerelateerd geweld gedacht in termen van een tweesporenbeleid. Dit tweesporenbeleid kan teruggevonden worden in de manier waarop de actoren zich rondom de eengerelateerd geweld problematiek organiseren. Er blijken naast elkaar twee lijnen van organisatie te ontstaan. Binnen de eerste lijn richt men zich daarbij op handhaving en hulpverlening, terwijl men zich binnen de tweede lijn richt op het realiseren van een mentaliteitsverandering.

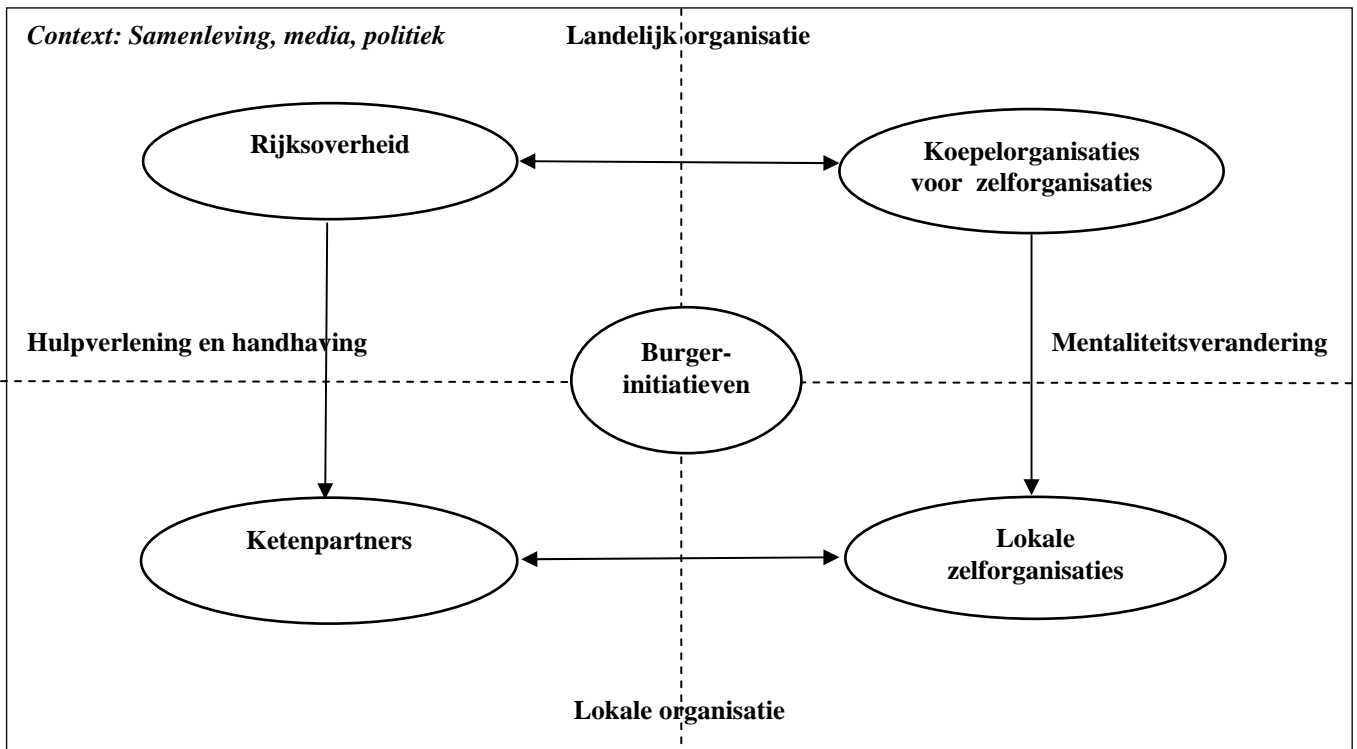
Beide organisatie lijnen verbinden daarbij landelijk opererende actoren met actoren die op lokaal niveau actief zijn. De eerste organisatie lijn verbindt daarmee de rijksoverheid, die beleid op het gebied van hulpverlening, handhaving en preventie ontwikkelt, met de lokale actoren, die via ketensamenwerking de hulpverlening en strafrechtelijke aanpak van eengerelateerd geweld zaken organiseren. De tweede organisatie lijn verbindt vervolgens de koepelorganisaties voor zelforganisaties met de lokale zelforganisaties waarmee zij het kaderprogramma 'Aan de goede kant van eer' willen realiseren.

Uiteraard bestaan er ook dwarsverbanden tussen deze twee organisatie lijnen. Vanuit de Rijksoverheid, meer specifiek vanuit het programmaministerie Wonen, Wijken en Integratie, worden de koepelorganisaties ondersteund in hun nieuwe rol als mentaliteitsveranderaar. Terwijl de koepelorganisaties op hun beurt, vanuit hun rol als agenda-setter, het overheidsbeleid trachten te beïnvloeden. Op lokaal niveau wordt, onder andere als onderdeel van het kaderprogramma van de koepelorganisaties, gewerkt aan samenwerking tussen de zelforganisaties en de ketenpartners.

Tot slot kan men in het veld rondom eengerelateerd geweld ook burgerinitiatieven waarnemen. Deze initiatieven bevinden zich enerzijds op het snijvlak tussen mentaliteitsverandering en hulpverlening en tussen landelijke en lokale activiteiten anderzijds. Overigens vinden alle vormen van organisatie binnen de Nederlandse context plaats, waarin de media en de politiek een rol in de agendering vervullen en daarmee het publieke discours rondom eengerelateerd geweld en de aanpak hiervan beïnvloeden.

Schematisch kan men het voorgaande als volgt weergeven:

Figuur 2. Verticale en horizontale organisatievormen in de Nederlandse aanpak van eengerelateerd geweld

Uiteraard gaat het in dit schema om een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid. Door bepaalde kenmerken van de werkelijkheid te accentueren wordt het mogelijk om deze werkelijkheid beter te begrijpen. Tegelijkertijd leidt een ideaaltypisch weergave van de werkelijkheid tot informatieverlies. Sommige actoren opereren bijvoorbeeld in het grensgebied tussen hulpverlening en mentaliteitsverandering. Een voorbeeld hiervan is de onderwijssector. Zoals in hoofdstuk 1 aangegeven is, wordt van de onderwijssector verwacht dat zij enerzijds mogelijke eengerelateerd geweldszaken vroegtijdig signaleren en zo nodig doorverwijzen naar andere actoren, terwijl zij tegelijkertijd werken aan een mentaliteitsverandering binnen hun leerlingpopulatie.

Ten behoeve van de overzichtelijkheid van dit schema zijn bovendien de verschillende sectorale koepelorganisaties, zoals de Federatie Opvang en de MO-groep, niet in het schema weergegeven. Zij vervullen, zoals later in dit hoofdstuk zal blijken, echter een belangrijke rol in de organisatie lijn tussen de rijksoverheid en de lokale ketenpartners.

Conclusie

Binnen de publieke sector bestaat de tendens om complexe, maatschappelijke problemen via zogenaamde ketensamenwerking aan te pakken, zo ook bij de bestrijding van eerge relateerd geweld (Beemer e.a. 2003, van der Aa & Konijn 2004). Het hier gepresenteerde onderzoek laat echter zien dat dit niet de enige wijze is waarop de betrokken actoren zich rondom de eerge relateerd-geweldproblematiek organiseren. Organisatie rondom deze thematiek vindt allereerst plaats op basis van een tweesporenbeleid, waarbij actoren voornamelijk actief zijn binnen één van beide sporen. Binnen het eerste spoor richt men zich vooral op handhaving van de wet en hulpverlening. Actief binnen dit spoor zijn bijvoorbeeld de vrouwenopvang, de ASHG's en de politie. Binnen het tweede spoor richt men zich op het bewerkstellingen van een dubbele mentaliteitsverandering. Deze rol wordt met name vervuld door zelforganisaties. Zij werken binnen hun achterban zowel aan een mentaliteitsverandering ten opzichte van eerge relateerd geweld, als aan een mentaliteitsverandering in het denken over de beschikbare hulpverlening.

Daarnaast worden organisatielijnen uitgezet tussen landelijk opererende actoren en lokaal opererende actoren, alsook tussen actoren die binnen de verschillende sporen actief zijn. In het vervolg van dit hoofdstuk zullen de verschillende actoren, de organisatie lijnen en de samenwerkingsrelaties die in het, in 3.1 gepresenteerde, schema weergegeven zijn verder uitgewerkt worden. Deze uitwerking vindt plaats op basis van de gesprekken die wij met organisatiemedewerkers gevoerd hebben, documenten die door de betrokken organisaties geproduceerd zijn, dan wel gebruikt worden en observaties die wij gedaan hebben. Dit heeft tot gevolg dat er in dit hoofdstuk enerzijds beschreven wordt hoe de organisatie binnen het veld rondom eerge relateerd geweld feitelijk verloopt, anderzijds wordt ook stil gestaan bij hoe de organisatie door de respondenten beleefd wordt, dan wel hoe de organisatielijnen volgens de respondenten idealiter zouden moeten lopen.

3.2 De landelijke opererende actoren en hun interne organisatie

In paragraaf 1.1 is als kort stil gestaan bij het gegeven dat aan externe samenwerkingsverbanden interne organisatie vooraf gaat. In het eerste deel van deze paragraaf wordt daarom ingegaan op de manier waarop de twee landelijk opererende actoren, de rijksoverheid en de koepelorganisaties voor zelforganisaties, zich intern organiseren rondom de eerge relateerd geweld problematiek.

3.2.1 De Rijksoverheid

Binnen de rijksoverheid organiseert men zich rondom het thema eerge relateerd geweld via een interdepartementaal Programma Eerge relateerd Geweld. Dit programma is in 2006 ontstaan naar

aanleiding van Kamervragen over de bestrijding van eergerelateerd geweld. Centraal staan binnen dit programma de volgende doelstellingen:

- Slachtoffers en risicogemeenschappen zijn weerbaar bij eergerelateerd geweld
- Hulpverleners zijn in staat (dreiging van) eergerelateerd geweld te herkennen
- Hulpverleners zijn in staat (potentiële) slachtoffers van eergerelateerd geweld te helpen
- Hulpverleners werken onderling samen
- Instellingen werken met gemeenschappen samen
- Het aanbod van opvangplaatsen is toereikend voor de (potentiële) slachtoffers van eergerelateerd geweld
- Politie en Justitie zijn in staat om daders van eergerelateerd geweld op te sporen en te vervolgen
- Inzicht in het verschijnsel eergerelateerd geweld is op gedegen onderzoek gebaseerd
- Politie, Vrouwenopvang, OM en andere relevante instanties registreren zaken van eergerelateerd geweld eenduidig
- Aanpak voor het tegengaan van eergerelateerd geweld is integraal (Ministerie van Justitie 2007:1-2)

Aan het bereiken van deze doelstellingen wordt middels een drietal projecten gewerkt: het project Maatschappelijke preventie, het project Bescherming en het project Strafrechtelijke aanpak. Coördinatie van de strafrechtelijke aanpak vindt plaats vanuit het Ministerie van Justitie, de 'aansturing'¹⁰¹ van het project bescherming gebeurt vanuit het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) en de maatschappelijke preventie wordt ontwikkeld / ondersteund door het programmaministerie voor Wonen, Wijken en Integratie (WWI), dat onderdeel uitmaakt van het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM). Tot slot wordt vanuit het programmabureau, dat onderdeel uitmaakt van het Ministerie van Justitie, 'aansturing' gegeven aan de bestuurlijke aanpak en het onderzoek naar aard en omvang van eergerelateerd geweld.

De coördinatie van dit programma lag in eerste instantie bij de toenmalig minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Rita Verdonk, met de directie Inburgering en Integratie (toen nog geheten: Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden) als coördinerende directie. Bij de start van het Programma Eergerelateerd Geweld in 2006 is de coördinerende taak echter ondergebracht bij een directie binnen Ministerie van Justitie en sinds de aanvang van de huidige kabinetsperiode is de Minister van Justitie, Hirsch Balin, coördinerend minister.

Binnen het Programma Eergerelateerd Geweld werken een aantal ministeries samen. Zij doen dit echter alle drie vanuit een eigen reguliere rol en politieke verantwoordelijkheid. De bij de ministeries gevestigde projectmedewerkers bevinden zich daardoor soms in een spanningsveld; enerzijds werken zij mee aan het Programma, anderzijds leggen zij in de eerste plaats verantwoording af aan hun eigen minister. Een medewerker bij een van de betrokken ministeries legt dit als volgt uit:

¹⁰¹ De term 'aansturing' staat tussen aanhalingstekens omdat er, zoals later in dit hoofdstuk zal worden toegelicht, niet echt sprake is van aansturing, er is eerder sprake van onderhandeling.

De coördinatie ligt bij de minister van Justitie. Het programmabureau valt ook onder de minister van Justitie. Wat wij doen voor het programma is onder die vlag. Maar de onderdelen die belegd zijn bij andere departementen, VWS en WWI, hebben een eigen minister en een eigen verantwoordelijkheid.

Interviewer: Ik had het idee dat [de programma manager] dat coördineert, het hele programma, wat jullie aan het doen zijn, wat ze bij de andere departementen aan het doen zijn?

Respondent: In principe wel, (...) Bij grote programma's en projecten heb je altijd, wanneer er verschillende departementen betrokken zijn, dat deze departementen hiërarchisch onder hun eigen minister vallen. Dus in de lijn van de eigen minister wordt een bepaald beleid gedaan en wordt er meegewerkt aan interdepartementale projecten en trajecten. Als je die departementen ziet als verticale lijnen met een hiërarchie, dan heb je dwars, horizontaal, daarop een programma. Op de kruispunten moeten beslissingen genomen worden. Als er verschil van inzicht is over: Moet het iets zijn wat integratiebeleid is of beleid ten aanzien van de vrouwenopvang, of moeten we iets doen wat programmabeleid is? Op zich valt dat samen, maar het kan ook verschillen. Dat moet dan afgestemd worden en daar moet de stuurgroep, waar niet eens alleen VWS en WWI en Justitie inzitten, maar ook die andere betrokken departementen, bijvoorbeeld emancipatiebeleid, beslissen over hoofdlijnen.

Behalve intern, binnen het eigen ministerie en het Programma Eergerelateerd Geweld, moet er ook extern, met ministeries die geen rol spelen in het Programma, afstemming plaats vinden. Zoals met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties als het gaat om de lange termijn financiering van politie-inzet op het gebied van eergerelateerd geweld. Of het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) over het oppakken van eergerelateerd geweld binnen de onderwijssector.

Bovendien moet er ook afstemming plaatsvinden met andere programma's en / of projecten, die raken aan het Programma Eergerelateerd Geweld, zoals het Project Huiselijk Geweld, het actieprogramma 'Kinderen Veilig Thuis'¹⁰² en de aanpak van Vrouwelijke Genitale Verminking. Volgens een respondent komt deze samenwerking nu langzaam op gang:

Wij werken zoveel mogelijk met elkaar samen, dat begint nu goed van de grond te komen. Wat wij bijvoorbeeld proberen te doen, is een instapcursus voor professionals over huiselijk en eergerelateerd geweld zoveel mogelijk op elkaar te laten aansluiten. Wat we verder ook proberen te doen, is deskundigheidsbevordering, voor wat betreft signaleren van huiselijk en eergerelateerd geweld, proberen we initiatieven beter op elkaar te laten aansluiten.

Eén van de manieren waarop men bijvoorbeeld werkt aan het 'op elkaar laten aansluiten van initiatieven' is het ontwikkelen van een verplichte meldcode voor huiselijk geweld, kindermishandeling, vrouwelijke genitale verminking en eergerelateerd geweld. In deze meldcode staat beschreven hoe professionals die met één van deze vormen van geweld geconfronteerd worden, moet handelen (TK 2007-2008, 28 345). Een tweede manier waarop de afstemming tussen verschillende programma's wordt bevorderd is via de bundeling van een aantal programma's en

¹⁰² Zie voor informatie: <http://www.jeugdengezin.nl/dossiers/kindermishandeling/default.asp>

projecten binnen één overkoepelend programma. Het Programma Eergerelateerd Geweld maakt bijvoorbeeld sinds kort deel uit van het overkoepelende programma ‘Veiligheid Begint Bij Voorkomen’ (VBBV).

Tot slot geldt voor het Programma Eergerelateerd Geweld dat het de bijzondere aandacht van de politiek geniet, het waren immers Kamervragen die geleid hebben tot de totstandkoming van het programma. Dit zorgt er ook voor dat er regelmatig aan de kamer gerapporteerd moet worden over de voortgang van het programma ¹⁰³. Een respondent verwoordt de invloed van de politiek op het dagelijkse reilen en zeilen binnen een ministerie als volgt:

Het is in ieder geval wel het belangrijkste, het bedienen van de politiek, de Kamer, de minister, dat is wel het belangrijkste onderdeel van het werk. Dat heeft wel voorrang boven alles. Als de Kamer iets vraagt, dan laten wij alles uit onze handen vallen, dat gaat gewoon voor. Het is natuurlijk ook heel belangrijk om te proberen je minister zoveel mogelijk in te zetten, want dat is ook een kwestie van promotie, voorlichting, creëren van draagvlak.

Uit het voorgaande blijkt dat het Programma Eergerelateerd Geweld op allerlei manieren ingebed is binnen de rijksoverheid, namelijk binnen de betrokken ministeries, tussen de verschillende programma's en de andere, aanverwante ministeries en onder de directe invloedssfeer van de politiek. Met andere woorden, aan externe samenwerking gaat in dit geval een uitgebreide interne operationalisering, afstemming en samenwerking vooraf. In het navolgende zal blijken dat dit niet alleen voor de rijksoverheid geldt, ook andere actoren zullen eerst hun eigen organisatie op orde moeten hebben, alvorens zij op een goede manier met andere actoren kunnen samenwerken.

3.2.2 De koepels voor zelforganisaties

De verschillende koepelorganisaties voor zelforganisaties die betrokken zijn bij de aanpak van eergerelateerd geweld, het VON, het SMN, het IOT en STO, houden zich, volgens respondenten die werkzaam zijn bij deze koepelorganisaties, al jaren afzonderlijk bezig met thema's die raken aan de problematiek van eergerelateerd geweld, zoals man – vrouw verhoudingen en huiselijk geweld. Naar aanleiding van de schietpartij op een school in Veghel wordt het Inspiraak Orgaan Turken (IOT) echter door de rijksoverheid opgeroepen om zich specifiek bezig te houden met het thema eergerelateerd geweld:

Respondent: De start was in 2000 toen van Boxtel het IOT bij zich riep en zei dat wat er in Veghel was gebeurd, dat hij dat niet graag zag. Hij zei dat het eerwraak was, waar het kennelijk om begonnen was, [en dat er] maar eens diepgaand met de achterban besproken zou moeten worden. En dat hebben we gedaan.

Interviewster: Kon u zich daarin vinden?

¹⁰³ Zie voor de verschillende voortgangsrapportage:
http://www.minjus.nl/onderwerpen/criminaliteit/eergerelateerd_geweld/

Respondent: Dat stuitte aanvankelijk op veel weerstand. Het bestuur had iets van dat valt niet binnen onze taken want wij zijn voor belangenbehartiging. Het argument was ook: Er is al genoeg negatieve aandacht, we moeten onze vuile was niet buiten hangen. Tot reacties van mensen die zeiden: “Als het mijn dochter was geweest, dan had ik hetzelfde gedaan.”

(...)

Interviewster En hoe... is die weerstand overwonnen?

Respondent: Van Boxtel heeft aardig moeten aanzetten. Hij heeft gezegd: “Moet je horen, ik heb inspraakorganen om mee te kunnen overleggen en om te weten hoe bepaalde zaken leven in bepaalde gemeenschappen en als ik dat wil weten, zoeken jullie dat maar voor me uit¹⁰⁴.” Toen is er uiteindelijk een project ontwikkeld (...)

Volgens een respondent, die werkzaam is bij de rijksoverheid, zakte daarna zowel bij het IOT als bij andere actoren de aandacht voor eengerelateerd geweld echter weer in. Pas in 2005 herleefde de aandacht voor eengerelateerd geweld weer. Mede naar aanleiding van een aantal eerwraak zaken houdt de politiek zich expliciet met deze thematiek bezig. Deze hernieuwde aandacht, alsmede de resultaten van de door de Unit MEP uitgevoerde pilotstudy naar aard en omvang van eengerelateerd geweld in Nederland, leidden ertoe dat een aantal koepelorganisaties zich gemeenschappelijk organiseren in de strijd tegen eengerelateerd geweld. Samen schrijven zij een brief aan toenmalig Minister van Vreemdelingenzaken en Integratie, Rita Verdonk. Het VON, het SMN en het IOT geven hierin aan dat zij een rol willen spelen in de aanpak van eengerelateerd geweld, zij willen hierin bovendien gezien worden als beleidspartners. Verdonk grijpt dit aanbod aan en ondersteunt de koepelorganisatie via subsidies wanneer zij samen een handelingsprotocol willen ontwikkelen. In dit protocol zijn richtlijnen opgenomen over de rol die zelforganisaties kunnen spelen bij de bestrijding van eengerelateerd geweld¹⁰⁵.

Het is echter niet gemakkelijk om samen een dergelijk protocol te ontwikkelen. Een vertegenwoordiger van één van de betrokken koepelorganisaties omschrijft dit als volgt:

Toen we het gingen maken wisten we niet wat we ervan moesten denken. ‘Voor wie is het? Wat moet het voorstellen?’ Een handelingsprotocol is eigenlijk gewoon een richtlijn voor organisaties van hoe ze het kunnen aanpakken.(...) Ik heb zoiets van ‘het is niet helemaal af’. Je moet kijken naar de organisaties en wat voor mogelijkheden die hebben. Wij gaan het ook een beetje aanpassen voor onze eigen organisaties. (...)

In dat opzicht is het handelingsprotocol dan ook een concept. (...) Wij zien het ook als een ‘intentieverklaring’, dus in die zin ‘iedereen die zich aan dat handelingsprotocol bindt, bindt zich aan dat ene handelingsprotocol’. (...) Het geeft een beetje aan van wat je kunt doen, hoe je kunt samenwerken. (...) Maar op zich vind ik het geen slecht document, maar het moet een beetje aangepast worden.

Het citaat maakt duidelijk dat voor het handelingsprotocol hetzelfde geldt als voor de werkdefinitie van eengerelateerd geweld: Beiden worden door de koepelorganisaties naar de eigen achterban toe geoperationaliseerd. Dit blijkt, net als de operationalisering van de werkdefinitie, te maken te hebben

¹⁰⁴ Van Boxtel beroept zich daarmee op de in hoofdstuk 1 omschreven Wet Overleg Minderheden, de WOM.

¹⁰⁵ Zie voor informatie over dit handelingsprotocol: http://www.iot.nl/artikel_lees.php?lang=nl&artikelID=1308

met het feit dat de koepelorganisaties een verschillende achterban vertegenwoordigen. Zij treden in de eerste plaats op als belangenbehartiger van die eigen achterban, daar zijn ze via de Wet Minderheden Overleg (WOM) ook toe verplicht. Men kan daarmee tussen de koepelorganisaties eenzelfde soort spanningsveld waarnemen als binnen het Programma Eergerelateerd Geweld, waarin de medewerkers in de eerste plaats de belangen van hun eigen minister behartigen.

De samenwerking tussen de koepelorganisaties krijgt een vervolg in de vorm van een gemeenschappelijk kaderprogramma, genaamd “Aan de goede kant van Eer”. Doel van dit kaderprogramma is ten eerste om op groepsniveau binnen de achterban te werken aan de, in paragraaf 3.1 beschreven, dubbele mentaliteitsverandering. Ten tweede om op individueel niveau te werken aan de weerbaarheid van mogelijke slachtoffers van eergerelateerd geweld. Ten derde om op lokaal niveau, binnen een tiental gemeenten, te werken aan de samenwerking tussen de zelforganisaties en de ketenpartners. Overigens geldt ook voor dit kaderprogramma dat de verschillende koepelorganisatie dit via deelprogramma's toegespitst hebben op de eigen achterbanen.

Hoewel de inbedding van het kaderprogramma “Aan de goede kant van eer” minder complex lijkt dan de inbedding van het beleidsprogramma Eergerelateerd Geweld, is het spanningsveld waarin de koepelorganisatie zich bevinden niet minder groot. Enerzijds zien zij zichzelf als probleemhouder en agenderen zij het probleem bij de betrokken ministers. Bovendien hebben andere actoren hooggespannen verwachtingen van de nieuwe rol van de koepelorganisaties als mentaliteitsveranderaar (zie 3.1). Anderzijds hebben de koepelorganisaties te maken met eigen een achterban die zich door de koepelorganisatie vertegenwoordigd moeten voelen. Daarbij wordt ook door de rijksoverheid geëist dat de in het Landelijk Overleg Minderheden (LOM) vertegenwoordigde koepelorganisaties een brede achterban hebben en dus representatief zijn. Met andere woorden, de koepelorganisaties moeten ook weer niet té ver voor de troepen uitlopen. Dit spanningsveld leidt ertoe dat men continu bezig is om een balans te vinden tussen de verschillende rollen die men als koepelorganisatie heeft: belangenbehartiger van de achterbanen, agenda-setter in het LOM en mentaliteitsveranderaar.

Werken aan een mentaliteitsverandering

Zoals hierboven aangegeven is, hebben andere actoren hooggespannen verwachtingen van de mentaliteitsveranderaar-rol van de zelforganisaties. Het werken aan een mentaliteitsverandering is echter geen gemakkelijke opgave. Volgens twee vertegenwoordigers van een koepelorganisatie moet men daarvoor een nieuwe balans vinden tussen het individu en de groep, waarbij bovendien geweld niet meer als oplossing gezien wordt:

Respondent 1: Er moet gewoon een nieuw evenwicht gevonden worden tussen het individu en de groep. (...) niet dat als mensen uit oost-Turkije bericht krijgen: 'Je moet nu een moord plegen', dat ze dat doen en denken dat het om hun eer gaat.

Interviewster: Maar wat voor nieuwe verhouding tussen individu en groep doelt u op?

Respondent 1: Dat je zelf verantwoordelijk bent voor je eigen gedrag, dat er meer kanten aan zitten dan alleen het gezag over de vrouwen in je omgeving.

Respondent 2: Het is een proces, het beseffen dat iedereen over haar eigen lichaam... Maar dat is een proces. Het gaat er om dat je duidelijk maakt dat het gebruik van geweld niet, met geen enkel doel, te legitimeren is. Dat je daarmee helemaal niets oplost, daar moet men zich bewust van zijn, dat je daarmee geen enkel probleem oplost, dat je alleen maar andere mensen kwaad doet. Dat is het individuele ontwikkelingsproces dat elk individu meemaakt. Dat is alleen maar goed als mensen zelf-kritisch zijn. We proberen een bepaald proces in gang te zetten. Zodat mensen minder vatbaar worden voor invloeden van buitenaf, gaat er op een heel andere manier ga je daar dan mee om.

Een andere vertegenwoordiger van een koepelorganisatie geeft daarbij aan dat een dergelijk proces tijd nodig heeft en dat je mensen bovendien een alternatief moet bieden:

Respondent: ... Je kunt niet tegen mensen zeggen 'je moet je systeem veranderen zonder daar een...'

Interviewster : Alternatief te bieden.

Respondent: Ja. Want anders komen ze in een soort existentieel gat terecht en dat kun je niemand aandoen en dat kunnen zij ook niet voor zichzelf verkopen. Want ze moeten de wereld blijven begrijpen. (...) Één factor is gewoon super belangrijk, en dat is 'tijd'. Je kunt niet om de tijd heen. Want mensen hebben gewoon die tijd nodig om te ontwikkelen in een bepaalde richting. (...)

Dezelfde respondent gaf eerder in het gesprek echter al aan dat het loslaten van het systeem waarin men is opgegroeid pijnlijk en lastig is.

Ik heb een aantal interviews gedaan [met mannen en daders over eengerelateerd geweld] en als ik ze ging uitwerken werd ik langzaam misselijk. Ik werd misselijk, ook omdat het een deel van mezelf is, een systeem waar je zelf in bent opgegroeid. Niet dat ik er achter sta, ik was er altijd al tegen, maar dan moet je vervolgens de consequenties trekken en dat is best wel zwaar. (...) maar ergens moet je dat voor jezelf zien te rechtvaardigen en dat is gewoon heel erg pijnlijk, want je breekt niet alleen met het systeem, maar ook met de mensen die dat systeem aanhangen en ja, dat is pijnlijk en best wel zwaar.

Voorgaande citaten maken duidelijk dat het bereiken van een mentaliteitsverandering met betrekking tot eengerelateerd geweld geen gemakkelijke opgave is, het vereist tijd, het bieden van gedragsalternatieven en inzet van alle betrokken partijen.

Conclusie

Daar aan externe samenwerking interne organisatie vooraf gaat, werd in deze paragraaf ingegaan op de interne organisatie van een tweetal landelijk opererende actoren: De rijksoverheid en de koepelorganisaties voor zelforganisaties. Beide actoren blijken zich daarbij via een programma te organiseren: de rijksoverheid via het interdepartementale programma Eergerelateerd Geweld en de koepelorganisaties via het kaderprogramma 'Aan de goede kant van eer'. Voor beide actoren geldt bovendien dat zij, om goed te kunnen functioneren, interne afstemming moeten bereiken met andere betrokkenen.

Voor de rijksoverheid betekent dit dat de bij het interdepartementale programma betrokken ministeries, namelijk het Ministerie van Justitie, het Ministerie van VWS en het Ministerie voor WWI, allereerst moeten zorgen voor een afstemming tussen de programmadoelstellingen en de doelstellingen van het eigen departement. Daarnaast vindt er afstemming plaats met ministeries die niet bij het programma betrokken zijn. Tot slot vindt er afstemming plaats met andere programma's, zoals het project huiselijk geweld en met de politiek.

Voor de koepelorganisaties, VON, IOT, SMN en STO, geldt dat zij onderling tot een gemeenschappelijk plan moeten komen, waarbij steeds een vertaalslag gemaakt moet worden naar de eigen achterban. Men moet daarbij een balans vinden tussen de agenda-setting rol en de reguliere rol als belangenbehartiger.

3.3 Samenwerking op landelijk niveau

In hoofdstuk 1 is reeds aangegeven dat de overheid, onder andere op basis van haar financier-rol, binnen het veld rondom eergerelateerd geweld een hoofdrolspeler is. Tegelijkertijd wordt in paragraaf 3.1 duidelijk dat de overheid voor de aanpak van eergerelateerd geweld afhankelijk is van de migranten zelforganisaties. Van hen wordt verwacht dat zij een mentaliteitsverandering kunnen bewerkstelligen binnen de betrokken gemeenschappen. Voorgaande geeft de complexiteit van de samenwerking tussen deze twee actoren weer: er is sprake van twee actoren die beiden, op basis van verschillende rollen, een dominante positie innemen binnen het veld rondom eergerelateerd geweld en die bovendien van elkaar afhankelijk zijn.

Deze complexe relatie is ook door anderen geconstateerd en geproblematiseerd. Glastra (1999a:62) omschrijft de rol van de overheid binnen het 'minderhedenbedrijf' bijvoorbeeld als volgt: "Met name de overheid heeft zich opgeworpen als de langdurige aarzelende (...) bedenker van het spel¹⁰⁶, als vaststeller van de toegangsvoorwaarden en de regels, als scheidsrechter, als belangrijker financiële sponsor en als spelverdeler." In het WWR rapport 'Identificatie met Nederland' wordt de

¹⁰⁶ Glastra (1999) gebruikt, in navolging van Bourdieu, in zijn boek de metafoor 'spel', die verwijst naar een schaakspel, om de dynamiek tussen actoren binnen een veld te verduidelijken

machtspositie van de overheid eveneens onderstreept en verbonden aan de zogenaamde articulatiemacht,¹⁰⁷ dit houdt in "... het vermogen van een groep of institutie om een bepaalde definitie op te leggen (...) het gaat hier om de macht om te benoemen, categoriseren, identificeren en de macht om te bepalen wat wat is en wie wie is" (WRR 2007: 53). De vraag is echter of de overheid in staat is om de definitie van eerge relateerd geweld te bepalen. De in hoofdstuk 2 gepresenteerde resultaten doen anders vermoeden.

Uit Glastra's onderzoek naar het 'minderhedenbedrijf' komt echter, net als uit het in dit deel gepresenteerde onderzoek, ook naar voren dat de overheid afhankelijk is van de inzet van minderheden om haar doelen te bereiken. Volgens hem kan: "Het spel (...) niet gespeeld worden zonder dat etnische minderheden (in voldoende mate) meedoen en erin gaan investeren"(1999a:63). In deze paragraaf zal de complexe relatie tussen de rijksoverheid en de koepelorganisatie voor zelforganisaties verder uitgewerkt worden door in te gaan op de manier waarop de twee actoren zich in het veld rondom eerge relateerd geweld tot elkaar verhouden en elkaar trachten te beïnvloeden.

De samenwerking tussen de koepelorganisatie en de rijksoverheid wordt vanuit de rijksoverheid vormgegeven door het programmaministerie WWI. Dit ministerie is sowieso verantwoordelijk voor het contact met het Landelijk Overleg Minderheden (LOM) en heeft hierdoor al goede contacten met de verschillende koepelorganisaties, aldus een respondent. Omdat WWI geen vak- c.q. kerndepartement is, maar een coördinerend directie, wordt de samenwerkingsrelatie met de koepelorganisaties vanuit WWI omschreven als een ondersteunende relatie. Het gaat om het meedenken met de koepelorganisaties, het werken aan een gemeenschappelijke beeldvorming over de problematiek en het ondersteunen van initiatieven van onderop. Men wil ook niet te diep "... in hun potje roeren (...)", omdat:

Migrantenorganisaties zijn georganiseerde burgers, onderdeel van een civil society. Zij zijn geen uitvoeringsinstantie van het ministerie. Samenwerking is aangegaan op grond van een medeverantwoordelijkheid die migrantenkoepels hebben (...) Dit is binnen het programma opgepakt; initiatief voor verandering moet ook van onderop komen. Dat wordt gesteund, en organisaties hebben ook de nodige vrijheid in hoe zij de problematiek agenderen binnen de gemeenschappen. Hierbij wordt uiteraard wel gekeken naar een goede invulling en effectiviteit, en verantwoording over de inzet en middelen. Dit gebeurt via overleg en informatie- uitwisseling en via rapportage en evaluatie.

Uit dit citaat wordt duidelijk dat de overheid een heldere visie heeft op de rol en taak van migrantenorganisaties en aan deze organisaties ook bepaalde voorwaarden oplegt. Dit kan de overheid doen, omdat zij deze koepelorganisaties deels financiert. Dit geeft de overheid de mogelijkheid om te sturen op output, zoals uit de laatste zin van bovenstaand citaat blijkt. Er is dus een duidelijk spanning

¹⁰⁷ De term articulatie macht wordt door de WRR overigens eveneens afgeleid uit de theorie van Bourdieu (1994), die aangeeft dat de macht van de staat zo groot is dat zij in positie verkeerd om te bepalen hoe mensen categoriseren en denken.

tussen die visie op koepelorganisaties als samenwerkingspartners die zelf initiatieven moeten ontwikkelen en de visie op koepelorganisaties als belangrijke spelers bij de uitvoering van het beleid. Minister van der Laan verwoordde deze uitvoeringsrol bij de ondertekening van het handelingsprotocol door IOT-federaties als volgt: “U heeft als vertegenwoordigers van de IOT federaties zojuist uw handtekening gezet onder een protocol over uw aanpak van eerge relateerd geweld in ons land. (...) U geeft daarmee aan dat u uw verantwoordelijkheid neemt bij het bespreekbaar maken, voorkomen en bestrijden van eerge relateerd geweld.” (Van der Laan, 25 november 2008, website)

Deze toegeschreven rol leidt niet alleen tot een inperking van de handelingsruimte van koepelorganisaties, maar ook van de overheid:

Eenzijds dienen veldpartijen dicht bij hun eigen werkvloer en dus met eigen ruimte vorm te geven aan de aanpak van eerge relateerd geweld. Anderzijds vragen politiek en het programma om sturing op resultaten, in een aanpak die samenhang bevordert. Sturing en controle via subsidiëring, verantwoording en evaluatie betekent niet dat volop meegestuurd kan worden in proces en inhoud van de resultaten van veldpartijen.

Voorgaande maakt duidelijk dat men het, vanuit het perspectief van het betrokkenen ministerie, lastig vindt om een balans te vinden tussen een ondersteunende en coördinerende werkwijze, die past bij de eigen functie-rol, en de eisen die interne partners stellen, namelijk sturing op output.

Uit onderzoek van van Thiel (2003) blijkt dat de overheid in het algemeen worstelt met het 'sturen op afstand'. Een van de manieren om vorm te geven aan beleidsmatige en beheersmatige aansturing van 'uitvoeringsinstanties' is volgens van Thiel (2003:9-13) het vastleggen van de officiële taken en prestaties van deze organisatie. Met betrekking tot de koepelorganisaties is hier invulling aan gegeven via de Wet Overleg Minderheden en via voorwaarden die verbonden worden aan subsidieverstrekking.

Uit verschillende documenten van de koepelorganisaties blijkt dat zij zich conformeren aan de hierboven beschreven 'output sturing'. In de documenten wordt nadrukkelijk stil gestaan bij de opbrengst van de deelprojecten die uitgevoerd worden ten behoeve van het kaderprogramma 'Aan de goede kant van eer'. Het VON gaat bijvoorbeeld in hun manifest 'Vluchtelingen als Changemakers' expliciet in op de vraag: “Wat kunt u van ons verwachten?” (VON 2008:13-14). En het IOT geeft aan dat het doel van hun 'Deelplan eerge relateerd geweld 2007-2010' is om ervoor te zorgen dat er:

Concreet betekent dit dat het IOT en de bij het IOT aangesloten federaties in de planperiode zullen realiseren dat:

- Dertig Turkse organisaties in 10 gemeenten samenwerkingsverbanden aangaan met politie, vrouwenopvang en andere betrokken instellingen om een aanpak van eerge relateerd geweld te realiseren.
- De besturen van 200 plaatselijke Turkse organisaties bekend zijn met het handelingsprotocol en benaderd zijn door hun eigen federatie om het protocol te

onderschrijven.

- Er in alle bij het IOT aangesloten federaties activiteiten worden georganiseerd rondom het thema eergerelateerd geweld.
- Binnen de Turkse gemeenschap 20.000 mensen bereikt zijn met informatie over de rol en werkwijze van de politie en de vrouwenopvang en anderen bij (dreigend) eergerelateerd geweld.
- Vijfhonderd personen bekend zijn met gedragsalternatieven rond eergerelateerd geweld, in het bijzonder de hieronder beschreven kadercursus en de gespreksgroepen voor jonge ouders over opvoeding.

De uitvoering van de in dit plan beschreven activiteiten vraagt een grote inzet van de bij het IOT betrokken federaties en de bij die federaties aangesloten plaatselijke organisaties. Naar schatting zullen bij de uitvoering van die activiteiten ongeveer 150 vrijwilligers betrokken zijn. (IOT 2008: website)

De koepelorganisaties volgen echter niet alleen lijdzaam wat de rijksoverheid van hen vraagt. Zij zien zichzelf als mede verantwoordelijk voor de aanpak van eergerelateerd geweld en het is vanuit dit gevoel van medeverantwoordelijkheid dat de koepels zich actief met het beleid bemoeien. Daarbij, zo blijkt uit de analyse van de gesprekken met vertegenwoordigers van de koepelorganisaties, maken zij gebruik van een aantal strategieën om het overheidsbeleid te beïnvloeden. Een eerste strategie is het schrijven van brieven aan de betrokkenen minister, om op die manier te wijzen op misstanden bij partners in de aanpak van eergerelateerd geweld:

Vlak nadat in Alkmaar die dubbele moord¹⁰⁸ had plaatsgevonden, hadden wij wel een brief gestuurd aan Hirsch Ballin. Waarin wij de minister hebben gezegd dat de bestuurlijke aansturing van politieaanpak niet is geregeld door de minister. Er is geen bestuurlijke aansturing. Wij zijn bang dat de dingen dan mis kunnen gaan. (...) Die bestuurlijke aansturing is tot nu toe niet gedaan. Dat weten ze zelf ook wel. Dat is één van onze ruziepunten.

In hun brief wijzen de koepelorganisaties de minister erop dat er, in hun ogen, onvoldoende 'aansturing' plaatsvindt van de politieorganisatie door de rijksoverheid. In het vervolg van dit hoofdstuk zal dieper ingegaan worden op de 'aansturings'-mogelijkheden die de rijksoverheid feitelijk heeft. Daarbij zal blijken dat de feitelijke 'aansturings'-mogelijkheden van de rijksoverheid beperkt zijn.

Vanuit hun agenda-setting rol wijzen de koepelorganisaties ook journalisten en politici op misstanden in het veld rondom eergerelateerd geweld. Via deze strategie probeert men op indirecte wijze het veld rondom eergerelateerd geweld aan te sturen. Een laatste strategie, die de koepelorganisaties toepassen, is het heroverwegen van de eigen positie binnen het kaderprogramma. De koepelorganisaties beseffen dat men hen nodig heeft bij de aanpak van eergerelateerd geweld: als brug naar de gemeenschappen, als ervaringsdeskundige en als mentaliteitsveranderaar. In onderstaand citaat wordt het voorgaande goed uitgebeeld:

¹⁰⁸ Feitelijk ging het om één moord en één zelfmoord.

Maar ook omdat we gezegd hebben: Als jullie [het Programma Eergerelateerd Geweld] iets willen bereiken, als wij iets willen bereiken, dan moet het als een probleem van de hele samenleving worden gezien, dan moeten wij als volwaardig partner worden gezien, de minderhedenorganisaties, zij zijn de probleemeigenaren. De politie en vrouwenopvang zijn heel belangrijk in de keten, maar zonder de minderhedenorganisaties kom je nergens, heb je geen ingangen, niks. Dat is toen redelijk aangekomen. Dat hebben we de minister van Justitie duidelijk gemaakt. (...)

Je hebt de drie pijlers he, bijvoorbeeld veiligheid en bescherming, strafrechtelijke aanpak... Daar wordt nog steeds niet expliciet gezegd: Er moet ruimte gemaakt worden voor samenwerking en netwerken [met de zelforganisaties]. Terwijl bij ons, wij zitten dan weer in het kaderprogramma, dus bij maatschappelijke participatie, bij ons wordt dat heel expliciet gezegd in het programma. Prima, maar er moet in alle programma's ruimte voor gemaakt worden. Samenwerking zonder wederkerigheid bestaat niet. Daar voeren we strijd over, onder andere met de programmacoördinator

Met andere woorden, de samenwerkingsrelatie tussen de rijksoverheid en de koepelorganisaties wordt gekenmerkt door wederzijdse beïnvloedingspogingen.

Met dit laatste citaat komen wij ook terug bij de introductie van deze paragraaf: door haar dominante positie in het veld rondom eergerelateerd geweld is de rijksoverheid, via subsidievoorwaarden, in staat om de koepelorganisaties 'aan te sturen'. Anderzijds proberen de koepelorganisaties ook de rijksoverheid 'aan de sturen'. Zij maken daarbij gebruik van het gegeven dat men voor een aanpak van eergerelateerd geweld, zeker wat betreft de mentaliteitsverandering, van hen afhankelijk is. Op basis van deze afhankelijkheid eisen zij een gelijkwaardige positie op. Bovenstaand citaat maakt echter duidelijk dat men momenteel niet het gevoel heeft als een gelijkwaardige partner gezien te worden.

Conclusie

De samenwerking tussen de twee landelijk opererende actoren, de rijksoverheid en de koepelorganisaties voor zelforganisaties, is complex: beide spelen een dominante rol binnen het veld rondom eergerelateerd geweld en zijn daarbij van elkaar afhankelijk.

Vanuit de rijksoverheid wordt de samenwerking met de koepelorganisaties vormgegeven door het Ministerie voor WWI. Uitgangspunt is het ondersteunen van de koepelorganisaties, tegelijkertijd vindt er echter 'sturing op output' plaats, zodat er sprake lijkt te zijn van een spanningsveld.

De koepelorganisaties lijken zich aan deze sturing op output te conformeren, maar zij trachten op hun beurt ook invloed uit te oefenen op het overheidsbeleid. Dit doen zij via het schrijven van brieven aan de betrokken minister, het attenderen van media en politiek op misstanden en het heroverwegen van de eigen positie in de aanpak van eergerelateerd geweld.

3.4 De 'aansturing' van lokale actoren

Nadat in de voorgaande paragrafen is stil gestaan bij de interne organisatie van de twee landelijk opererend actoren en de manier waarop zij hun onderlinge samenwerking vormgeven, wordt in deze paragraaf ingegaan op de wijze waarop de rijksoverheid en de koepelorganisaties voor zelforganisaties de lokale organisaties 'aansturen'.

3.4.1 'Aansturing' vanuit de Rijksoverheid

Sinds de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw kan men binnen de rijksoverheid de volgende ontwikkeling waarnemen: om te komen tot efficiëntere en betere beleidsvoering én om uitvoeringsorganisaties in hun primaire proces niet te hinderen met overheidsbemoedienissen worden beleid en uitvoering steeds meer gescheiden. Via privatisering, verzelfstandiging of uitbesteding, worden organisatieonderdelen en / of taken op afstand van de kerndepartement geplaatst (decentralisering). Dit heeft echter niet geleid tot minder behoefte aan beheersmatige controle en sturing vanuit de moederdepartementen. Hoe vormgegeven wordt aan deze controle en sturing is door deze ontwikkeling echter wel aan het veranderen. Volgens van Thiel (2003:23) is er sprake van een 'horizontalisering' van relaties tussen de rijksoverheid en andere actoren. Deze horizontalisering leidt tot de opkomst van zogenaamde 'tweede generatie instrumenten'. Kenmerkend voor dergelijke instrumenten is dat zij uitgaan van vrijwilligheid tussen beide actoren, waardering hebben voor bottom-up initiatieven en rekening houden met de complexiteit van beleidsproblemen en -oplossingen. Een voorbeeld van een dergelijk tweede generatie instrument is het sluiten van convenanten.

Voorgaande geldt ook voor de twee departementen die in het veld rondom eengerelateerd geweld vormgeven aan organisatie lijn met de lokaal opererende actoren, namelijk de Ministeries van Justitie en VWS. Vanuit VWS wordt bijvoorbeeld binnen het project bescherming gewerkt aan het organiseren van voldoende opvangplaatsen voor slachtoffers van eengerelateerd geweld. Om dit doel te bereiken moet VWS, volgens één respondent, 'in onderhandeling' met gemeenten, zij zijn namelijk vanuit hun regiefunctie verantwoordelijk voor de opvang binnen hun eigen gemeentegrenzen. Centraal staan daarbij de financiële onderhandelingen. Met betrekking tot het creëren van veertig opvangplaatsen voor mannelijke slachtoffers is bijvoorbeeld uiteindelijk met de G4 gemeenten een convenant afgesloten waarin onder andere afgesproken is dat VWS vijftig procent van de financiering op zich neemt. Hoe echter binnen de betrokken gemeenten vervolgens invulling gegeven wordt aan die extra opvangplaatsen, met welke vrouwenopvang zij daarvoor samenwerken, is aan hen. De 'sturing' door VWS is daarmee ook op dit vlak beperkt. Een respondent verwoordt dit gegeven als volgt:

Respondent: ... maar het is wel zo dat gemeenten op lokaal niveau de regie hebben voor de aanpak van huiselijk geweld. Dat kunnen wij van hieruit [de ministeries] natuurlijk

niet doen. Wij kunnen voorwaarden scheppen, instrumenten aanreiken, maar het doen moet op lokaal niveau gebeuren en dat proberen wij te faciliteren. (...)

Interviewer: Die regiefunctie van gemeenten, je zegt eigenlijk dat kan niet anders dan om het op die manier te doen?

Respondent: Nee, ik kan hier geen huiselijk geweld bestrijden.

Interviewer: Wat opvalt is dat iedere gemeente het weer op een andere manier invult. (...)

Respondent: Ja, dat proberen wij ook te stroomlijnen. Een van de belangrijkste punten nu uit ons nieuwe plan van aanpak [voor huiselijk geweld] is het tot stand brengen van een landelijk model aanpak. Dat doen we samen de vier grote steden, die zijn al met zoiets bezig. Wij vinden dat een heel goed initiatief en wij willen dat samen met hun proberen verder te ontwikkelen, zodat je dus een model hebt wat je kunt aanreiken aan gemeenten. Opleggen kunnen we niet, dan moet je iets wettelijk verplichten. Als je dat zou willen, ben je weer 3 jaar verder, maar daar zien we ook de zin niet zo van in. Het is meer faciliteren, je reikt het ze aan en je hoopt dat ze er wat mee doen, dat ze er de elementen uithalen waar ze wat aan hebben.

Behalve met gemeenten, moet VWS met de verschillende sectorale koepelorganisaties, zoals de Federatie Opvang (FO) en de MO-groep, samenwerken om te werken aan de professionalisering en deskundigheidsbevordering van hun leden. Voor deze sectorale koepelorganisaties geldt dat het autonome instanties zijn, waardoor zij “lastig aanstuurbaar zijn” vanuit de rijksoverheid. Al eerder is aangegeven dat de Federatie Opvang een prominente rol vervult binnen het veld rondom eengerelateerd geweld. Men probeert vanuit de eigen reguliere-functie-rol, onder andere via landelijke congressen, te werken aan de deskundigheidsbevordering van haar leden. Daarmee vervult zij een belangrijke intermediaire functie in de organisatie lijn tussen de rijksoverheid en de lokale actoren. Andere koepelorganisaties zouden eenzelfde rol kunnen vervullen binnen hun eigen sector, ons zijn echter geen andere sectorale koepelorganisaties bekend die zich actief voor deskundigheid over eengerelateerd geweld onder haar leden inzetten.

Vanuit het Ministerie van Justitie vindt organisaties plaats op het gebied van de strafrechtelijke aanpak. Samenwerkingspartners zijn daarbij de politie, het Openbaar Ministerie (OM) en de Zittende Magistratuur (ZM). Een respondent omschrijft de strafrechtelijke aanpak waarvoor hij verantwoordelijk is als volgt:

Want wat ik doe is relatief makkelijk, het is concreet, die strafrechtketen is helder. Maar van de andere kant is het natuurlijk ook redelijk complex. Je hebt natuurlijk niet in één keer die politieorganisaties georganiseerd. (...) Vaak zijn het logge organisaties en druk. En dan kom jij binnen met je programma en dan moeten ze dat maar even [oppakken]...

'Aansturing' van, in dit geval, de politie gaat ook minder gemakkelijk doordat zij mede onder de verantwoordelijkheid van een ander ministerie valt, namelijk het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Bovendien zijn politie-regio's zogenaamde zelfstandig bestuursorganen (zbo). Zelfstandige bestuursorganen zijn voormalige departementale afdelingen of diensten die op afstand gezet zijn. Bij de instelling van een zbo worden afspraken gemaakt over de taken en doelstellingen van de betrokken zbo. Daarnaast wordt ieder jaar tussen het moederdepartement en het zbo een

contract afgesloten waarin wordt vastgelegd wat de prestaties en het budget van de uitvoeringsorganisatie voor dat jaar zijn (van Thiel 2003:2-5). Over nieuwe taken, zoals het vaststellen van één contactpersoon voor eengerelateerd geweld binnen een korps en de invoering van een nieuw ICT instrument, de query, moet hierdoor onderhandeld worden. Bij deze onderhandelingen speelt de financiële component, net als bij de onderhandelingen met de gemeenten, een prominente rol. Navolgend citaat van een medewerker van het Ministerie van Justitie illustreert deze stelling:

En dan zijn er bijvoorbeeld korpsen die echt dwars gaan liggen want die roepen: 'Wij hebben geen capaciteit'. En dat vind ik een legitiem iets. Want vanuit de overheid wordt natuurlijk van alles over die schutting gegooid en als je daar geen geld... Er is wel programmaged maar dat houdt in 2010 op. (...) En dan kan de Kamer en het kabinet wel roepen 'ze gaan dan maar efficiënter en effectiever werken', maar dat kun je niet eeuwig volhouden.

Doordat iedere regio bovendien een eigen zbo is, moet er met ieder korps apart onderhandeld worden, terwijl men wel één landelijke aanpak wil. Uiteindelijk zijn de korpsen echter, wederom net als de gemeenten, vrij in hoe zij intern invulling geven aan dit beleid:

Respondent: En de vraag 'waar breng ik het [de aanpak van eengerelateerd geweld] onder?' Het ene korps doet het bij directie 'handhaving', de andere doet het bij directie 'opsporing'. Er zijn veel korpsen die hebben het binnen de afdeling 'recherche en management informatie'. Dus het is heel divers.

Interviewster: Dat mogen ze gewoon zelf bepalen?

Respondent: Ja. Daar bemoei ik me niet mee. Ons enige doel is dat de methode MEP overal gehanteerd gaat worden.

Voorgaande verklaart waarom men in de aanpak van eengerelateerd verschillen tussen de diverse korpsen kan waarnemen. Vier keer per jaar worden door het Ministerie van Justitie echter wel contactpersonen dagen georganiseerd. Deze dagen bieden de contactpersonen een kans om ervaringen met elkaar uit te wisselen en bijvoorbeeld te vernemen hoe binnen andere korpsen de aanpak van eengerelateerd geweld ingebed is. Daarnaast wordt vanuit het Ministerie van Justitie ook gewerkt aan deskundigheidsbevordering van de contactpersonen en andere functionarissen binnen de politie. Hiervoor worden in samenspraak met de politieacademie cursussen ontwikkeld, deze cursussen worden momenteel ook binnen het reguliere opleidingscurriculum van de politie ingevoerd.

Binnen de strafrechtelijke aanpak lijkt de 'aansturing' van de politie een eerste prioriteit te zijn. Dit is, gezien de prominente rol die de politie speelt in de aanpak van eengerelateerd geweld, een verklaarbare keuze. Daarnaast wordt echter ook de ontwikkeling van een eigen aanpak van eengerelateerd geweld door het OM en de ZM ondersteund, onder andere via het, samen met het Studie Centrum Rechterlijke macht (SCR), ontwikkelen van cursussen en via congressen probeert men te werken aan deskundigheidontwikkeling bij deze actoren. Verder is vanuit het Ministerie Justitie, in samenwerking met het Ministerie van VWS, de ontwikkeling van een model-convenant

ondersteunt, waarin aangegeven wordt hoe door het OM, de politie en de vrouwenopvang samengewerkt zou moeten worden in de bestrijding van eengerelateerd geweld¹⁰⁹. Tot slot is samen met het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een brochure¹¹⁰ ontwikkeld waarin per actor aangegeven is wat de mogelijkheden zijn qua informatie uitwisseling. Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld bestond veel onduidelijkheid over de ruimte die de privacy-wetgeving hiervoor bood, terwijl het uitwisselen van informatie cruciaal is voor een goede samenwerking in de bestrijding van eengerelateerd geweld.

Voorgaande uiteenzetting van de werkzaamheden van de betrokken Ministeries en hun samenwerkingsrelaties met lokale actoren laat zien dat directe aansturing van de lokale actoren lastig is. Algemene ontwikkelingen binnen het publieke domein, zoals het ontstaan van zbo's en de steeds verdere scheiding van beleid en uitvoering, leiden ertoe dat ook voor deze Ministeries geldt dat er eerder sprake is van onderhandeling en ondersteuning dan van het opleggen van taken. Bovendien worden de lokale actoren vrij gelaten in de manier waarop zij zaken binnen hun eigen organisatie inbedden, met als gevolg dat er landelijke verschillen optreden.

3.4.2 'Activering' vanuit de Koepels voor Zelforganisaties

Koepelorganisaties, de term zegt het al, zijn organisaties die andere organisaties vertegenwoordigen. In het veld rondom eengerelateerd geweld spelen de koepelorganisaties voor zelforganisaties een centrale rol, maar wie of wat vertegenwoordigen zij op landelijk niveau? En hoe worden de lokale zelforganisaties door de koepelorganisaties betrokken bij de aanpak van eengerelateerd geweld? In deze paragraaf zal op deze vragen antwoord gegeven worden.

In het kaderprogramma 'Aan de goede kant van eer' werken een viertal koepelorganisaties samen, te weten: VON, IOT, SMN en STO. Zij vertegenwoordigen alle vier verschillende achterbannen en zijn ook anders georganiseerd. VON representeert bijvoorbeeld vierhonderd lokale vluchtelingenorganisaties, waarin onder andere Koerdische, Afgaanse, Palestijnse, Somalische, Iranese en Irakese vluchtelingen vertegenwoordigd zijn. Deze lokale zelforganisaties zijn leden dan wel afdelingen van federaties en platforms die binnen VON verenigd zijn (VON 2008: 7). Het IOT behartigt de belangen van Turkse Nederlanders. Daarbij wordt de koepelorganisatie gevormd door de negen federaties die bij het IOT aangesloten zijn. De federaties vertegenwoordigen de verschillende religieuze en culturele stromingen die binnen de Turkse gemeenschap aanwezig zijn en vormen de koepels van de 250 lokale zelforganisaties. Ook STO zet zich in voor de belangen van Turkse Nederlanders, maar dan specifieke in de regio namelijk Overijssel. Tot slot zet SMN zich in voor de

¹⁰⁹ Dit model convenant heet: 'Samenwerken voor de veiligheid van (potentiële) slachtoffers van eengerelateerd geweld' en is beschikbaar via: http://www.veiligheidbegintbijvoorkomen.nl/actueel/Archief_2008/vierde-voortgangsrapportage-eengerelateerd-geweld.aspx?cp=62&cs=16325

¹¹⁰ Deze brochure is onder de titel 'Eengerelateerd geweld en ernstige dreiging' te vinden op: http://www.veiligheidbegintbijvoorkomen.nl/actueel/Archief_2008/vierde-voortgangsrapportage-eengerelateerd-geweld.aspx?cp=62&cs=16325

belangenbehartiging van de Marokkaanse Nederlanders. SMN kent anders dan VON en IOT echter een netwerkstructuur. Zij zet zich daarbij in om de netwerkvorming en organisatiegraad onder Marokkanen in Nederland te verhogen (SMN 2008: website)

Behalve qua achterban en organisatie van die achterban verschillen de koepelorganisaties ook in de wijze waarop zij de lokale zelforganisaties, die onderdeel uit maken van hun achterban, betrekken bij het kaderprogramma. Bij het IOT kunnen zelforganisaties bijvoorbeeld zelf intekenen als zij willen deelnemen aan het kaderprogramma (IOT 2008: website), terwijl VON een landelijke stuurgroep opgezet heeft waarin de zelforganisaties zitten die al in een eerder stadium zich bezig hebben gehouden met het thema eerge relateerd geweld. Deze landelijke stuurgroep vervult daarbij een trekkersfunctie en kan daarnaast andere zelforganisaties adviseren.

Er zijn echter ook overeenkomsten, de verschillende koepelorganisaties geven aan dat er grote verschillen bestaan in de mate waarin hun achterban al betrokken is bij het thema eerge relateerd geweld. De ene federatie die bij het IOT aangesloten is, is bijvoorbeeld al heel actief op dit vlak, heeft al verschillende bijeenkomsten georganiseerd, terwijl de andere federatie nog overtuigd moest worden van de meerwaarde van expliciete aandacht voor deze thematiek.¹¹¹

Daarnaast geven de koepelorganisaties aan dat zij hun achterban niets kunnen opleggen, zij moeten zelf met het thema eerge relateerd geweld aan de slag willen en mogen ook zelf bepalen op welke wijze zij dit doen. De koepelorganisaties spreken daarom over het 'activeren' van hun achterban, dit betekent dat men de invulling van de activiteit aan de zelforganisaties zelf overlaat, men kan hen daarin eventueel ondersteunen. De koepelorganisaties zullen zich echter wel actief inzetten om alle bij hen aangesloten federaties, platforms en / of netwerken bij het kaderprogramma te betrekken. Het IOT verwoordt dit als volgt:

Federaties of plaatselijke organisaties kunnen intekenen op onderdelen van dit plan, dan wel worden door het IOT benadert om aan activiteiten deel te nemen. Alle federaties en alle aangesloten organisaties zijn voor de volle honderd procent vrijwilligersorganisaties. (...) Mede daarom gaat het om hun eigen activiteiten en niet om werk dat door het IOT kan worden 'uitgezet'.

In het eerste contact wordt nagegaan hoe vanuit de betrokken organisatie het thema eerge relateerd geweld op de beste manier aan de orde kan worden gesteld. Hoe speelt het? Welke belevingen spelen daarbij een rol? Welke aanpak is op z'n plaats? Welke informatie behoefte is er? Welke toerusting is nodig en kan worden bewerkstelligd? (...)

De opzet en invulling van activiteiten is zodanig dat de uitvoerende organisaties deze daadwerkelijk kunnen beschouwen en presenteren als een eigen activiteit.

De begeleiding en ondersteuning door het IOT is gericht op kwaliteitsaspecten, zoals de inbreng van deskundigheid, samenwerking met relevante partners, berichtgeving naar de media, adequate verslaglegging, evaluatie, planning van vervolgstappen, enz. (IOT 2008:website)

¹¹¹ Pas zeer recent, op 26 oktober 2008 committeerden de negen federaties van het IOT zich, in bijzijn van de minister van WWI, aan het handelingsprotocol (IOT 2008: website)

Voorgaande maakt duidelijk dat de koepelorganisaties, net zo min als de rijksoverheid, kunnen sturen wat er op lokaal niveau gebeurt. Zij kunnen zoals gezegd hun achterbannen activeren en ondersteunen. Gedeeltelijk gaan zij echter zeer gericht te werk qua activering: In het kaderprogramma hebben zij zich er immers toe gecommitteerd om via hun achterbanorganisaties in tien gemeenten te werken de een dubbele mentaliteitsverandering, het werken aan de weerbaarheid van mogelijke slachtoffers van eergerelateerd geweld en een betere samenwerking met de ketenpartners.

Ten tijde van het veldonderzoek was nog niet bekend in welke tien gemeenten het kaderprogramma uitgevoerd zou worden, waardoor de koepelorganisaties ook nog niet konden aangeven welke zelforganisaties zich op lokaal niveau zouden gaan inzetten voor de uitvoering van het kaderprogramma¹¹². Het is daardoor ook niet mogelijk om aan te geven hoe het kaderprogramma verder gestalte heeft gekregen en hoe de lokale zelforganisaties aankijken tegen de zogenaamde 'activering' door de koepelorganisaties.

Conclusie

In deze paragraaf werd ingegaan op de wijze waarop door de landelijk opererende actoren 'sturing' wordt gegeven aan lokaal operende actoren. Uit deze beschrijving blijkt dat de sturingsmogelijkheden van de beide actoren beperkt zijn.

Algemene ontwikkelingen binnen de rijksoverheid zorgen ervoor dat er tegenwoordig eerder sprake is van onderhandeling met lokale actoren dan van sturing. In deze onderhandelingen komt de financiers-rol van de overheid nadrukkelijk naar boven, via financiële tegemoetkomingen worden bijvoorbeeld gemeenten en politiekorpsen aangespoord om de aanpak van eergerelateerd geweld vorm te geven. Deze actoren zijn vervolgens echter vrij in de wijze waarop zij hier invulling aan geven, waardoor er lokale verschillen kunnen ontstaan.

Voor de koepelorganisaties geldt dat zij hun achterbanorganisaties niets kunnen opleggen, zij kunnen hen slechts activeren en ondersteunen bij activiteiten die gericht zijn op het bewerkstelligen van een mentaliteitsverandering binnen de betrokken gemeenschappen. Omdat zij zich via het kaderprogramma gecommitteerd hebben aan het realiseren van een samenwerking tussen ketenorganisaties en lokale zelforganisaties moeten zij tegelijkertijd echter heel gericht lokale zelforganisaties betrekken bij het kaderprogramma. Hoe dit uiteindelijk uitpakt kan op basis van dit onderzoek niet aangegeven worden, daar men ten tijde van het onderzoek nog bezig was met het selecteren van de gemeenten waarin lokale organisaties actief betrokken gaan worden.

¹¹² In een recente toespraak heeft de Minister van Wonen, Wijken en Integratie Van der Laan echter aangegeven dat het kaderprogramma in de volgende tien gemeenten zal worden uitgevoerd: Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Arnhem, Enschede, Eindhoven, Delft, Deventer, Almelo en Hengelo (VROM 2008 website).

3.5 De lokale actoren en hun samenwerking

Op lokaal niveau zien wij wederom twee groepen actoren: Enerzijds de ketenpartners, die zich bezig houden met handhaving en hulpverlening, anderzijds de zelforganisaties. In het navolgende zal allereerst dieper ingegaan worden op het concept ketensamenwerking. Vervolgens zal ingegaan worden op hoe de samenwerking tussen de ketenorganisaties en de zelforganisaties verloopt. Daar ten tijde van het veldonderzoek was nog niet bekend in welke tien gemeenten het kaderprogramma uitgevoerd zou worden, zal in deze paragraaf vooral gebruik gemaakt worden van de aandachtspunten die door vertegenwoordigers van de koepelorganisaties genoemd worden met betrekking tot deze samenwerking. Zij baseren hun oordeel daarbij op het geen zij van lokale zelforganisaties vernemen, evenals op de gesprekken die zij zelf met lokale actoren gevoerd hebben. Totdat de lokale zelforganisaties bekend zijn die het kaderprogramma gaan uitvoeren, vervullen de koepel-organisaties bovendien de rol van contactpersoon voor de ketenorganisaties en nemen in die hoedanigheid in sommige gemeenten plaats in het ketenoverleg.

3.5.1 De ketensamenwerking

Op lokaal niveau vinden wij het eerder als nieuw en dominant omschreven ordeningsprincipe binnen het publieke domein terug, namelijk de ketensamenwerking. Kenmerkend voor het werken in ketens is dat de ene schakel in de andere grijpt, zodat er sprake is van afhankelijkheidsrelaties. Ketens kunnen gezien worden als een bijzondere vorm van interorganisatorische samenwerking, aldus Van der Aa en Konijn (2004:17) in een handleiding voor professionals:

Ketens verbinden de handelingen van organisaties die samen iets kunnen betekenen voor een cliënt. (...) Ketens willen verantwoordelijkheden die over autonome organisaties versnipperd zijn, verbinden tot een sluitend en werkend geheel. (...) De achterliggende gedachte is dat de werkprocessen van veel instanties in feite deelprocessen zijn, stappen in een traject dat een cliënt doorloopt (...) Trajecten die veelvuldig voorkomen, kunnen leiden tot inzicht in de onderlinge afhankelijkheden en het besef dat men als instelling eigenlijk een schakel vormt in een keten.

Binnen een keten is sprake van een specifiek doel waaraan de verschillende partners zich geëngageerd hebben. Daarnaast heeft een keten idealiter een repeterend karakter, is zij niet-hiërarchisch ingericht en is zij operationeel georiënteerd (Van der Aa & Konijn 2004, Goedee & Entken 2006). Kernwaarden zijn daarbij: flexibiliteit, maatwerk, vraaggericht werken en vertrouwen (Beemer e.a. 2003). Men kan ketensamenwerking daarmee zien als een voorbeeld van de eerder geïntroduceerde tweede generatie instrumenten (van Thiel 2003).

Interne organisatie van ketenpartners

Het moge duidelijk zijn dat het werken in ketens een nieuwe manier van samenwerken vereist. Van der Aa en Konijn (2004:20) geven echter aan dat een dergelijk veranderingsproces niet eenvoudig te realiseren is binnen de publieke sector, waarin veelal nog hiërarchische en bureaucratische noties domineren en allerlei verschillende belangen spelen. Door een respondent wordt hierop de volgende aanvulling gegeven: “Een ketenaanpak kan er op papier mooi uit zien, maar er moet nog wel iets achter zitten”. Met andere woorden, de organisatorische processen moeten ook daadwerkelijk zodanig ingericht worden dat mensen volgens een ketenaanpak werken en denken. Ketsamenwerking moet daarom gezien worden als een ideaaltype dat nagestreefd wordt, de organisatorische werkelijkheid is veelal weerbarstiger.

Janssen (2008b), antropologe en medewerker van het Landelijke Expertise Centrum eengerelateerd geweld (LEC) van de politie, geeft een recent artikel niet voor niets de titel: “Organisaties, cultuur en eergevoel. Over complexe institutionele samenwerking bij de aanpak van eengerelateerd geweld”. Zij bespreekt hierin onder andere over het ‘onze instelling’-syndroom, dat zich uit wanneer:

... instellingen geen oog meer hebben voor de werkwijze, mogelijkheden, bevoegdheden en doelstellingen van partnerorganisaties en daarnaast de eigen stijl van werken systematisch beter vinden en vooral in het geweer komen ten behoeve van eigen eer en glorie (Janssen 2008:135).

Het citaat maakt duidelijk dat binnen de betrokken ketenorganisaties nog niet de benodigde cultuurverandering heeft plaatsgevonden; men heeft nog onvoldoende geleerd om te denken en te handelen in termen van ketensamenwerking. Onderzoek naar cultuurverandering laat echter zien dat het veranderen van een denk en handelwijze een langdurig proces is dat zich ook moeilijk van boven af laat sturen (Bate 1994, Boonstra e.a. 2003 Koot & Dobbinga 2004, Martin 1992, Tennekes 1995, Veenswijk1995).

Medewerkers van ketenorganisaties blijken zich van dit gegeven bewust te zijn, zo blijkt uit navolgend citaat, waarin een respondent aangeeft dat het lastigste aan het werken met ketens het implementeren van deze manier van werken binnen de eigen organisatie is:

Interviewer: Waar lopen jullie nu op dit moment tegenaan en hoe kom je daar vervolgens weer uit?

Respondent: Waar we om te beginnen tegen aan lopen is het verhaal binnen de gemeentelijke organisatie. De moeite die je al hebt om binnen je eigen gemeentelijke organisatie helder te hebben wat nu precies het resultaat is wat we willen bereiken, wat iedereen daar aan moet bijdragen. Je moet heel erg investeren en dat is ook iets waar je als bestuur een hele belangrijke rol in speelt. Telkens weer om de tafel zitten met z'n allen, telkens weer het verhaal vertellen wat je nu eigenlijk wilt, waar je naar op weg bent. Dat is moeizaam, daar moet je tijd voor hebben, daar moet je mensen voor bij elkaar zien te houden. Dat gaat niet vanzelf en dat dwing je nooit af. Je kunt besluiten in

het college hoe je het gaat doen, maar dat dwing je niet af. Dat kan alleen maar als mensen het gaat interesseren en zich gaan realiseren dat ze deel van een groter geheel zijn. Dan heb je alleen nog maar de gemeentelijke organisatie, terwijl je toch een heleboel extern moet maken. Als het goed is zijn zij ook weer je ambassadeurs naar de externe organisaties.

Net als voor de rijksoverheid geldt daarmee voor organisaties die deel uitmaken van een keten dat aan externe ketensamenwerking interne organisatie vooraf gaat. Respondenten onderkennen dit gegeven ook in onze gesprekken met hen, zij wijzen erop dat de interne organisatie soms nog niet aansluit bij de afspraken die gemaakt worden met ketenpartners. Een respondent gebruikt de volgende metafoer om deze situatie te illustreren:

Ik ben zelf 1 april begonnen en ik stap dus eigenlijk op een rijdende trein, om die beeldspraak te gebruiken. Het is qua snelheid ook echt een intercity. Ik heb ook van tijd tot tijd het idee dat het soms wel te snel gaat. Dat als ik naar mij eigen organisatie kijk, maar ook bij organisaties die bij de ketenaanpak zijn aangesloten, dat niet iedereen zichzelf en de keten en de aanpak en het thema heeft kunnen verkopen binnen de eigen organisatie. Als ik puur naar de politie kijk, waar het op dit moment in ruime mate aan schort, is de kennis van het onderwerp onder de collega's. Onder de mensen die er mee te maken hebben, als ze achter de balie zitten om de aangifte op te nemen, als ze op straat een melding krijgen, of een buurtagent even een verhaal hoort als hij op straat loopt, fietst of rijdt, de mensen van opsporing die met een bepaalde aangifte aan de slag moeten.

Voorgaande twee citaten maken duidelijk dat de complexiteit van de bestrijding van eengerelateerd geweld niet alleen veroorzaakt wordt door de complexiteit van de problematiek, maar ook door de complexiteit van het werken in ketens. Werken in ketens vereist niet alleen dat er duidelijke afspraken met ketenpartners zijn, maar ook dat de eigen organisatie ingesteld is op deze manier van werken.

Externe samenwerking met ketenpartners

Ons onderzoek laat zien dat er binnen het publieke domein niet sprake van één bepaalde keten rondom eengerelateerd geweld, maar dat er meerdere ketens zijn met verschillende doelen en verschillende partners. Daarbij komt dat er lokale verschillen bestaan bij de invulling van de ketens, de gemeente Amsterdam kent van oudsher bijvoorbeeld andere partners dan de gemeente Rotterdam. In hoofdstuk 1 is al bij dit gegeven stil gestaan. Bovendien brengen Amsterdam en Rotterdam nog een ander onderscheid aan binnen de ketensamenwerking, namelijk tussen partners in het zogenaamde ketenoverleg en partners in het casuoverleg. Het ketenoverleg richt zich op samenwerking op beleidsniveau, in het casuoverleg staat de cliënt centraal, het gaat er dan om, om een slachtoffer van eengerelateerd geweld zo goed mogelijk op te vangen.

Het voert binnen het bestek van dit onderzoek te ver om alle verschillende ketens in kaart te brengen. In het navolgende zal meer in algemene termen aangegeven worden hoe de ketensamenwerking door de verschillende respondenten, die werkzaam zijn bij een ketenpartner, wordt ervaren. Voor meer

specifieke informatie over de verschillende ketens verwijzen wij naar de beschikbare documenten van de gemeenten Amsterdam en Rotterdam, alsmede naar het model protocol tussen het OM, de vrouwenopvang en de politie en de onderzoeken van Kiewiet (2008), Sardes (2008) en Beke (2008) waarin de keten binnen de onderwijssector wordt toegelicht.

In het voorgaande is aangegeven dat aan externe ketensamenwerking interne organisatie 'vooraf' gaat. De term vooraf staat hier tussen aanhalingstekens tekens omdat uit het onderzoek blijkt dat deze processen veelal tegelijkertijd plaatsvinden. Terwijl men binnen de eigen organisatie nog bezig is om de kennis over eengerelateerd geweld en het werken in ketens op pijl te brengen, is men gelijktijdig bezig om afspraken te maken met externe samenwerkingspartners.

Het organiseren van de externe samenwerking kost, zo blijkt uit onze gesprekken met ketenpartners in Amsterdam en Rotterdam, echter net als de interne organisatie tijd. Een belangrijke eerste stap in de externe samenwerking is volgens een respondent het komen tot gemeenschappelijke doelen:

Dat is het moeilijkste. Met de partners, die je daar bij nodig hebt, het gezamenlijke doel formuleren. Want iedereen komt natuurlijk vanuit een heel eigen taakstelling en kijkt toch nog vanuit die hiërarchie-bril. Het lijkt heel simpel, maar het kost minimaal een half jaar.

(...)

Het heeft minimaal een half jaar gekost om gezamenlijk met professionele organisaties het goed te formuleren en uit te werken. (...). Wat hier [in deze aanpak] anders in is dan in veel modellen die ik wel langs heb zien komen, is dat wij bezig zijn vanuit de proceskant: Vroeg signalering, dossiervorming en analyse, wegingen kwalificatie, toewijzing van de case regie, uitvoering van interventies, evaluatie. Elk proces op zich is klant van dat andere proces. Dus je levert ook half-fabrikaten op, tussenresultaten. En daar stuur je op. Die tussenresultaten leveren de gezamenlijke doelstelling op. En dat betekent dat je inzet vraagt van partners, van organisaties, om verder te gaan dan hun eigen grenzen.

Uit het citaat blijkt verder dat, om de gemeenschappelijke doelstelling te realiseren, eerst een aantal tussentijdse doelen behaald moeten worden. Voor het behalen van deze 'tussenresultaten' zijn volgens deze respondent de verschillende ketenpartners verantwoordelijk. Het citaat illustreert daarmee wat in de introductie van deze paragraaf op basis van de theorie gesteld is, namelijk dat men een keten moet zien als schakels die in elkaar grijpen.

Hoewel er volgens respondenten sprake is van maatwerk per eengerelateerd geweld casus, worden er middels allerlei documenten, zoals convenanten, protocollen en proces-modellen wel algemene werkafspraken gemaakt waarin per activiteit c.q proces-stap aangegeven wordt welke ketenpartner waarvoor verantwoordelijk is. Zowel respondenten uit Rotterdam als uit Amsterdam geven echter aan dat de ketenaanpak binnen hun gemeenten nog in ontwikkeling is. Een Rotterdamse ketenpartner formuleert dit als volgt:

Natuurlijk gaandeweg de rit word je bandbreedte wel steeds smaller, omdat je steeds sneller to the point komt, maar het nog wel steeds aftasten, steeds zoeken. Op het moment dat iets in de praktijk gewoon niet blijkt te werken, dan moet je dat aanpassen. Dan moet je daar niet mee verder gaan.

(...)

De ervaring doe je met elkaar op, dus op het moment dat je signalen uitzendt van mijn organisatie kan hier niet op aansluiten of ik heb het idee dat we met elkaar de plank mislaan op dat en dat punt, dan zal je daar met z'n allen wat aan moeten doen.

Een Amsterdamse ketenpartner omschrijft de ontwikkelingen binnen zijn eigen gemeente op de volgende manier:

Nou dat soort kinderziektes, noem ik het maar even, zitten gewoon nog in de meldprocedure en die moeten er natuurlijk uit. Nou daar ben je nog wel even mee bezig, want je hebt geloof ik 25 wijkteams in Amsterdam en heel wat medewerkers bij de politie die dit op zich afkrijgen en die zullen echt niet allemaal op één dag of één week weten wat ze te doen staat. Dat geldt voor de steunpunten ook, niet elke medewerker zal meteen snappen als die ergens mee geconfronteerd wordt dat het eergeweld is. (...) Hé dus ook daar zijn we mee bezig binnen die keten, om binnen dat ketenoverleg te zorgen dat, laten we zeggen de vindplaatsen, dat kunnen ook huisartsen zijn, andere beroepskrachten, woningcorporaties, thuiszorg. Dat ook daar het bewustzijn ontstaat, kennis, dat ze weten waar ze met de melding heen kunnen. (...)

Dus als je vraagt wat is een goede aanpak? Dat is de aanpak die we straks schetsten, maar dan goed geïmplementeerd. Goed ingevoerd, waardoor alle organisaties weten, zo doen we het. En hier kan ik terecht. En ik vertrouw er ook op dat als ik daar met een melding heen ga dat er ook iets mee gebeurt. Dat er goed en zorgvuldig naar wordt gekeken. Dat er naar de veiligheid wordt gekeken, maar niet alleen naar hulpverlening. Nou ja zodoende, en dat die verschillende partners al dat vertrouwen in elkaar hebben hé. Dat is heel belangrijk. En dat moet je ook gaan verdienen, dat moet je winnen. Dat kun je niet afdwingen met een convenant, of met mooie woorden. Nee dat moet je gewoon verdienen. Door te laten zien dat je er goed mee om gaat

Beide citaten maken duidelijk dat verfijning van de werkafspraken gebeurt op basis van praktijkervaring: In de praktijk wordt pas duidelijk of de verschillende, middels documenten toegeschreven rollen op een adequate manier ingevuld kunnen worden door een actor. Centraal punt daarbij is dat binnen de verschillende actoren voldoende kennis aanwezig moet zijn van de eengerelateerd geweld problematiek en van de meldroute van eengerelateerd geweld zaken. Op dit punt leidt het gegeven dat de interne organisatie van de betrokken actoren feitelijk niet 'vooraf' gaat aan de externe organisatie tot frustraties bij de ketenpartners, maar ook bij de zelforganisatie, zoals in de volgende paragraaf zal blijken. Het gelijktijdig plaatsvinden van interne en externe organisaties leidt er namelijk toe dat de externe organisatie momenteel voorloopt op de interne organisatie bij de verschillende ketenpartners.

Behalve kennis over eengerelateerd geweld en de meldroute, vereist goede ketensamenwerking ook dat alle actoren binnen de keten hun eigen rol kennen en ook uitvoeren. De ketenpartners moeten elkaar op dat vlak leren vertrouwen. Tegelijkertijd is een ketenaanpak juist gericht op een flexibele aanpak van complexe problemen, het gaat om maatwerk. Dit zorgt ervoor dat de taken die een actor

vervult per eengerelateerd geweld casus iets kunnen verschillen. Onderstaand citaat, afkomstig uit een gesprek met een politiemedewerker, illustreert dit gegeven.

Dat is ook casusafhankelijk. Soms heeft een medewerker van het ASHG dermate goed contact met het slachtoffer of met het vriendje van het slachtoffer dat, als er vragen zijn richting dat vriendje, dan heb ik ook liever dat ze het met de bestaande contacten doen, dan dat ik mij als vreemde er tussenin ga wringen.

Soms heb je een signaal opgepakt van een meisje, waarvan je weet dat haar familie naar Marokko gaat of naar Irak voor langere tijd. Terwijl de omgeving, maatschappelijk werk of een vriendin, zich daar ernstig zorgen over maken, omdat ze signalen hebben gehoord over uithuwelijking of wat dan ook. Dan kan je een collega verzoeken vanuit het wijkteam om daar in burger naartoe te gaan om poolshoogte te nemen. In ieder geval aangeven dat de politie of hulpverleners zich zorgen maken over bepaalde zaken en die zal er dan ook met een soort van trucje naar binnen moeten.

Soms is het ook concreet bekend hoor als een vader zijn dochter op school slaat of een andere casus, dan kun je ervan uitgaan dat school, vriendinnen en ook de politie dat weet. Dan is het niet meer dan logisch dat een buurtagent daar even poolshoogte gaat nemen van ‘meneer we maken ons zorgen’. Je kunt ook tegen zo’n persoon zeggen dat we ons zorgen maken en het ook wel snappen in verband met de dochter, gezondheid, financiën, geen werk etcetera. (...) Tegelijkertijd moet je ook een duidelijk signaal geven van we zijn wel met Nederlands strafrecht en wetgeving bezig. Wat hij heeft gedaan, kan niet.

Met andere woorden, ook binnen de ketenaanpak wordt een situationele benadering van de eengerelateerd geweld problematiek gehanteerd: afhankelijk van casus waarmee men geconfronteerd wordt, vervult een actor bepaalde taken. Uit het voorgaande citaat blijkt tegelijkertijd dat bepaalde reguliere-functie-rollen altijd bij een en dezelfde partner horen. De kunst is om binnen de ketenaanpak een balans te vinden tussen voldoende duidelijkheid over de rollen en taken van ketenpartners, maar tegelijkertijd voldoende flexibiliteit te behouden in de aanpak van eengerelateerd geweld zaken, die allen een eigen karakter kennen.

3.5.2 De keten en de zelforganisaties

De samenwerking, dan wel het gebrek aan samenwerking, tussen de zelforganisaties en de ketenpartners wordt gekenmerkt door twee, paradoxale kenmerken. Enerzijds is er sprake van een gebrek aan vertrouwen in elkaar, anderzijds heeft men wel hoge verwachtingen van wat de ander kan betekenen in de aanpak van eengerelateerd geweld. Men vindt de samenwerking met elkaar bovendien ingewikkeld, zoals blijkt uit navolgend citaat van een ketenpartner:

Respondent: Het tweede was met de zelforganisaties om de tafel te gaan zitten en dan met de landelijke organisatie, want die vertegenwoordigen natuurlijk weer de regionale koepels. En daarvan zijn er drie à vier besprekingen geweest. Dan zie je hoe moeizaam het gaat, dat het een welles-nietes spel wordt bij een eerste bijeenkomst. En dan ging het eigenlijk om het erkennen van posities. Een zelforganisatie vindt dat zij niet erkend wordt door de overheid of door de collega-partners, en dat betekent met name de witte partners, van: ‘Luister, wij zijn er ook, wij hebben ook deskundigheid in die

problematiek, jullie negeren ons.’ We zijn niet bij elkaar om dat te bespreken, maar je moet dit eerst besproken hebben voordat je verder kan.

Interviewerster: Maar het punt was niet dat ze wel of niet erkenden dat het een probleem was binnen hun gemeenschap?

Respondent: Nee, men erkende wel dat er een probleem was, maar het was tegelijkertijd zo: ‘Jullie gaan ons niet opleggen wat we gaan doen.’ Maar dat waren we ook helemaal niet van plan (...), we wilden juist nader tot elkaar komen en kijken wie welke deskundigheid heeft, om die insteek te maken. Wij waren ons er destijds al van bewust dat wij niet in zo'n gemeenschap kunnen binnenstappen en zeggen: dit is het probleem, dit moeten jullie doen, dit gaan wij doen, dat werkt niet, dat moeten zij doen. Zij hebben ons nodig, wij hebben hun nodig. Wil je het probleem bij de wortel aanpakken, dan moeten zij beter met hun achterban en met hun bestuursleden in gesprek gaan en nog een stap lager, met al die mensen in de wijken gesprekken en bijeenkomsten gaan beleggen.

Wij zien hierin een zelfde spanningsveld ontstaan als op landelijk niveau: men weet dat men de zelforganisaties nodig heeft bij de bestrijding van eengerelateerd geweld, maar men weet niet goed hoe men aan deze samenwerking invulling moet geven. Een vertegenwoordiger van een koepel bevestigt dit beeld:

Maar je moet ook samenwerken met elkaar, als de politie mij alleen maar ziet als informant, dat werkt niet, je moet elkaar kunnen vertrouwen. Ik moet ook van de politie kunnen weten dat als iemand bewust wordt dat er dan ook echt opvang is, daar moet ik zeker van kunnen zijn, anders kan ik niemand doorverwijzen. Ik moet er zeker van zijn dat haar veiligheid gegarandeerd wordt. Want ik ben dan verantwoordelijk. (...)

Een ander lid van een koepelorganisatie vult hierop aan:

Kijk, de alloctonen zijn wel de doelgroep, maar worden niet beschouwd als alliantie. Het is vooral bij de mannelijke beroepsgroepen, zoals bij de politie, dat dit soort dingen spelen. Hun definitie van samenwerking is heel anders. We hebben wel regelmatig overleg. Wat er dan gebeurd is dat ze zeggen: “Wij delen jullie mee wat we gedaan hebben.” Dat is hun idee van samenwerking.

Uit de gesprekken blijkt dat de respondenten zich ook bewust zijn van het gebrek aan vertrouwen in elkaar. Navolgend citaat, afkomstig van een gesprek met een politieagent, illustreert dit gegeven:

Wat je wel ziet, wat ik persoonlijk vervelend vind, is de gang van een slachtoffer naar de politie toe, die is er gewoon nog te weinig. (...) De eerste stap is vaak niet naar de politie. Dat is ook iets dat door zelforganisaties is uitgesproken ‘We hebben er niet voldoende vertrouwen in’. Er worden geen vragen gesteld over integriteit of wat dan ook, maar over de herkenning daarvan. Een stuk onbekendheid wat men daarna met een verhaal of met een aangifte doet. ‘Als ik mijn verhaal doe, dan is het toch een aangifte’. ‘Nee, een aangifte houdt in...’ ‘Ja, maar dat wil ik niet’. Dan wordt het al weer lastig. (...) Als je in een bepaalde gewenning zit van geweld of vanuit je omgeving met bepaalde gewoontes en dwang, dan kan ik me voorstellen dat je ergens je verhaal wel kwijt wil, maar dat je dat niet zo snel doet bij iemand die heel herkenbaar is in uniform en misschien ook bekend staat om doorzetten met vuurwapens, geweld en dat soort dingen. Dat zit er ook bij. Het is gewoon onbekendheid en misschien ook wel een slechte ervaring met de politie of van horen zeggen. Voor hetzelfde geld hiren zij ook van: “Dat is een grote hoerenkast.”

Binnen het kaderprogramma 'Aan de goede kant van eer' richt men zich daarom ook expliciet op het bestrijden van dit gebrek aan vertrouwen:

Bij de opzet van plaatselijke samenwerkingsverbanden staat het creëren van een vertrouwensbasis tussen betrokken partijen voorop. Bij de professionele instanties dienen Turkse organisaties te worden gezien als serieuze en gelijkwaardige partners. Bij de plaatselijke organisaties moet de bereidheid zijn om het vooroordeel te bestrijden dat (kort door de bocht geformuleerd) de politie pas in actie komt als je vermoord bent en vrouwenopvanghuizen eigenlijk bordelen zijn (IOT 2008: website).

De respondenten beseffen namelijk terdege dat wanneer men elkaar zou vertrouwen, dit grote meerwaarde zou kunnen hebben voor de bestrijding van eegerelateerd geweld:

Als er dusdanig contact en vertrouwen is tussen die informele netwerken en die zelforganisaties en de, laten we maar even zeggen, de witte hulpverlening hé: politie, justitie en hulpverlening. Dan mag je verwachten dat het in de toekomst hopelijk, ja dat veel zaken beter worden aangepakt, sneller worden aangepakt hé. Dat slachtoffers sneller in veiligheid zijn of dat escalatie wordt voorkomen.

Het citaat illustreert tevens het gegeven dat op lokaal niveau het gebrek aan vertrouwen gepaard gaat met hooggespannen verwachtingen van wat 'de ander' in de bestrijding van eegerelateerd geweld zou kunnen betekenen. Zelforganisaties worden, zoals in hoofdstuk 1 reeds aangegeven is, gezien als probleemhouders, als actoren met expertise, als zogenaamde 'ervaringsdeskundigen' en als bruggenbouwers tussen de betrokken gemeenschappen en actoren zoals de politie en de vrouwenopvang. Een ketenpartner in Amsterdam verwoordt hun rol als volgt:

Interviewster: En zouden migrantenorganisaties hierin een rol kunnen...

Respondent: Absoluut! Absoluut kunnen die daar een rol in spelen, die rol moet overigens niet overdreven worden vind ik. (...) het zijn natuurlijk geen vervangende hulporganisaties. (...) maar waar ze vooral goed in zijn is het informele netwerken. Ze hebben een gigantisch informeel netwerk, zij zijn heel vaak, niet altijd, maar toch wel heel vaak in een vroeg stadium al op de hoogte. Vaak via het netwerk dat er problemen zijn, dat er een conflict is of dat er iets staat te gebeuren.

Het citaat maakt tegelijkertijd duidelijk waar een deel van het gebrek aan vertrouwen vandaan komt: Men is bang voor rolonduidelijkheid. De respondent is in dit citaat nadrukkelijk bezig met het begrenzen van de rol van zelforganisaties, om daarmee ook het eigen functiegebied te beschermen. Eenzelfde soort proces kan men echter bij de koepelorganisaties voor zelforganisaties waarnemen, zij geven in de recent gepresenteerde deelplannen expliciet aan dat zij geen hulpverleners zijn en dat veiligheid op de eerste plaats een taak van de politie is en niet van hen.

De rolonduidelijkheid komt ook tot uitdrukking in de discussie over de vraag of zelforganisaties als bemiddelaar kunnen optreden. Binnen het project van Stichting Mooi¹¹³ in Den Haag, dat zich richt op het trainen van bemiddelaars uit de eigen gemeenschap is het antwoord op deze vraag positief. Tegelijkertijd zijn anderen kritisch over dit soort initiatieven en die kritische houding wordt aan anderen doorgegeven, zoals blijkt uit onderstaand citaat van een ketenpartner in Amsterdam:

... de betrokkenheid van mensen uit de doelgroep zelf, dus uit de zeg maar de allochtone gemeenschap bij bemiddeling dat wordt zeg maar afgewezen. Rotterdam zegt dat je dat gewoon niet moet doen. (...) Want die mensen zijn geen eilandjes. En op het moment dat als ze dat doen, dan kunnen ze niet alleen zichzelf in gevaar brengen, maar ook hun naaste mensen. Dus het levert gewoon een potentieel gevaar op voor mensen uit de eigen groepen en dan is het dus beter om neutraal onafhankelijke mensen in te zetten bij eventuele bemiddelingspogingen of weet je wel, om te kijken wat zou er nog aan gedaan kunnen worden.

Voorgaande maakt duidelijk dat hoewel er hooggespannen verwachtingen zijn over wat zelforganisaties zouden kunnen betekenen voor de aanpak van eengerelateerd geweld, er tegelijkertijd nog geen eenduidig beeld bij de ketenpartners bestaat over hoe door de zelforganisaties invulling gegeven zou moeten worden aan deze rol en hoe men daarbij kan samenwerken.

Andersom geldt dat de zelforganisaties, in ieder geval op papier, een duidelijk beeld hebben van hun rol en de grenzen van die rol. Voor veiligheid, strafrechtelijke aanpak, hulpverlening en opvang zijn in hun ogen duidelijk de ketenpartners verantwoordelijk. Men is echter teleurgesteld in de ontwikkelingssnelheid bij de betrokken ketenpartners en vindt dat er vanuit de centrale overheid meer sturing op dat vlak moet plaatsvinden (zie 3.3). Bij de bespreking van de ‘aansturing’-mogelijkheden van de overheid is echter al duidelijk geworden dat dit een onrealistische verwachting is (zie 3.4.1). Een respondent die werkzaam is bij een ketenpartner verwoordt dit als volgt: “Zelforganisaties hebben soms verwachtingen die niet helemaal reëel zijn. Zij zoeken bijvoorbeeld een contactpersoon voor de politie Nederland, één persoon voor heel de politie Nederland. Dat werkt niet.” Het gebrek aan ontwikkelingssnelheid en sturing wordt door de zelforganisaties echter als zeer problematisch ervaren: Men werkt zelf aan een mentaliteitsverandering, zodat mensen ook sneller hulp zoeken, men wil er dan van op aan kunnen dat die hulp ook geboden wordt, en daar heeft men geen vertrouwen in.

Voorgaande maakt duidelijk dat er op lokaal niveau nog gewerkt moet worden aan het realiseren van een goede samenwerkingsrelatie tussen de ketenpartners en de zelforganisaties. Men realiseert zich momenteel nog onvoldoende wat de feitelijke ‘sturing’-mogelijkheden van de ander zijn, waardoor zowel ketenpartners als zelforganisaties onrealistische verwachtingen hebben van elkaar. Doordat de gekoesterde verwachtingen vervolgens niet waargemaakt worden, ontstaat er een gebrek aan vertrouwen in elkaar. Hiermee lijkt men in een vicieuze cirkel terecht te komen, die alleen middels inzicht in dit soort processen doorbroken kunnen worden.

¹¹³ Zie voor informatie: <http://www.stichtingmooi.nl/>

Conclusie

Op lokaal niveau vindt langs twee lijnen samenwerking plaats, enerzijds binnen ketens, anderzijds tussen de ketenpartners en de lokale zelforganisaties. Met betrekking tot de ketensamenwerking kan geconcludeerd worden dat de externe samenwerking met ketenpartners gepaard gaat met pogingen om de interne organisatie van de aanpak van eengerelateerd geweld op orde te krijgen. Bij interne afstemming gaat het allereerst om het leren denken over en werken in termen van ketensamenwerking, dit proces, zo blijkt uit ons onderzoek is momenteel nog volop bezig. Daarnaast wordt er gewerkt aan het verspreiden van kennis over eengerelateerd geweld op alle niveaus van een organisatie. De complexiteit van de bestrijding van eengerelateerd geweld wordt, zo lijkt het, op lokaal niveau niet alleen veroorzaakt door de complexiteit van de problematiek, maar ook door deze nieuwe manier van samenwerken.

Bij externe samenwerking met ketenpartners blijkt het belangrijk te zijn om de tijd te nemen om samen doelen en tussendoelen te formuleren. Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld kan men daarbij de tendens waarnemen om de externe samenwerking te protocoliseren en vast te leggen in convenanten en proces-modellen waarin de rollen van de verschillende ketenpartners vastgelegd worden. Tegelijkertijd is een ketenaanpak juist gericht op het leveren van maatwerk per cliënt. Er moet binnen de ketensamenwerking dus een balans gevonden worden tussen voldoende duidelijkheid over de rollen en taken van de ketenpartners en een situationele benadering van cliënten, waarin oog is voor het individu en ketenpartners soms dingen moeten doen die buiten hun reguliere rol vallen.

Momenteel blijkt de externe samenwerking tussen ketenpartners veelal voor te lopen op de interne afstemming binnen de ketenpartners. Dit leidt tot frustratie bij de verschillende ketenpartners, maar ook bij de betrokken zelforganisaties, die weinig vertrouwen lijken te hebben in de kennis over en organisatie rondom de eengerelateerd-geweldproblematiek bij de ketenpartners.

Met betrekking tot de samenwerking tussen de ketenpartners en de zelforganisaties kan geconcludeerd worden dat het om een paradoxale samenwerkingsrelatie gaat, er is sprake van een spanningsveld tussen wensen en mogelijkheden.. Enerzijds heeft men hooggespannen (onrealistische) verwachtingen van wat de ander voor de aanpak van eengerelateerd geweld kan betekenen en ziet men ook de meerwaarde van samenwerking met elkaar, anderzijds vindt men de

De geconstateerde spanning (men wil / moet samenwerken, maar weet niet hoe) vloeit voort uit een tweede spanningsveld. Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld heeft men enerzijds behoefte aan centrale c.q. hiërarchische ‘aansturing’, dit geldt vooral voor het organiseren van handhaving en hulpverlening. Anderzijds vereist het werken aan een mentaliteitsverandering een bottom-up aanpak waarin ruimte is voor ‘eigen’ initiatieven van de betrokken migrantengemeenschappen. Beide vormen van organiseren kennen een eigen interne logica, de eerste wordt gekenmerkt door een bevelstructuur, de tweede door een overlegstructuur. Binnen het veld rondom eengerelateerd geweld trachten actoren momenteel echter om binnen beide trajecten, centrale aansturing versus bottom-up aanpak, eenzelfde manier van aansturing te hanteren, namelijk ‘sturing’ op output, met als gevolg dat men dehet gevoel heeft dat men geen grip op de ander kan krijgen, de onrealistische verwachtingen blijven bestaan en men elkaar niet vertrouwt.

Conclusie Deel II

In dit tweede deel van het rapport is de data gepresenteerd die in het kader van onderzoek 2 verzameld is. Daarbij dienden de in het methodologie hoofdstuk gepresenteerde deelvragen als uitgangspunt. In deze conclusie wordt tot slot een antwoord gegeven op de vraag die binnen dit onderzoek leidend is geweest, namelijk:

Welke betekenis geven medewerkers van instanties binnen de organisatieketen aan eengerelateerd geweld, hoe organiseren zij zich rondom het thema eengerelateerd geweld, en hoe verloopt de samenwerking tussen de instanties die deel uitmaken van de organisatieketen die zich bezig houdt met eengerelateerd geweld?

Met betrekking tot de betekenis die de respondenten geven aan eengerelateerd geweld kan geconcludeerd worden dat zij daarbij gebruik maken van verschillende typen kennis, te weten: actieve kennisvergaring, praktijkkennis, en ervaringsdeskundige. Daarnaast wordt hun betekenisgeving beïnvloedt door situationele factoren, zoals de positie en de rol die men binnen het veld rondom eengerelateerd geweld heeft. Over het algemeen kan echter uit de gesprekken met respondenten afgeleid worden dat hun betekenisgeving in grote lijnen aansluit bij de werkdefinitie van Ferwerda en van Leiden (2005).

Hoewel de betekenisgeving over eengerelateerd geweld bij de respondenten grotendeels overeenkomt met de werkdefinitie, blijkt uit ons onderzoek tegelijkertijd dat er wel accentverschillen bestaan in wat de respondenten tijdens de gevoerde gesprekken benadrukken. Een analyse van deze verschillen laat zien dat deze accentverschillen voortkomen uit de positie en rol die men binnen het veld heeft. Respondenten operationaliseren de werkdefinitie naar het eigen werkveld: In verband met de veiligheid van slachtoffers en medewerkers benadrukt de vrouwenopvang bijvoorbeeld de collectieve component van eengerelateerd geweld als mede het al dan niet bekend zijn van de eerschending binnen de gemeenschap, terwijl men zich binnen de onderwijssector richt op de nog niet geëscaleerde eengerelateerd geweld zaken en vooral ook oog heeft voor de psychische druk waar jongeren onder staan.

De rollen die actoren vervullen, dan wel toegeschreven krijgen, hebben ook alles te maken met hoe men zich binnen het onderzochte veld organiseert rondom de eengerelateerd geweld thematiek. De organisatie blijkt daarbij langs twee lijnen plaats te vinden, er is sprake van een tweesporenbeleid: enerzijds organiseren actoren zich rondom de handhaving en hulpverlening, anderzijds organiseren actoren zich rondom een dubbele mentaliteitsveranderingring. Daarbij richt men zich bij het werken

aan een mentaliteitsverandering zowel op het bespreekbaar maken van eer en eengerelateerd geweld alsmede op het bestrijden van vooroordelen over de hulpverlening.

Organisatie rondom deze twee thema's vindt zowel op landelijk als op lokaal niveau plaats, waarbij ketensamenwerking slechts één van de manieren is waarop samengewerkt wordt. Daarnaast moeten de betrokken organisaties zich ook intern rondom de eengerelateerd geweld problematiek organiseren. Daarbij ontstaan problemen in de samenwerking als de externen samenwerkingsrelaties voorlopen op de interne organisatie bij actoren. Daarnaast wordt de samenwerking tussen zelforganisaties en ketenpartners als lastig ervaren: men heeft enerzijds hoge verwachting van wat de ander kan betekenen in de aanpak van eengerelateerd geweld, tegelijkertijd is men teleurgesteld in de ontwikkelingssnelheid van de ander en verliest men daardoor het vertrouwen in elkaar.

Reflecties op Deel II

De ontwikkeling van een veld rondom eengerelateerd geweld

Het tweede deel van ons onderzoek maakt duidelijk dat zich in korte tijd een veld rondom eengerelateerd geweld heeft ontwikkeld waar een groot aantal verschillende spelers bij betrokken is. Deze spelers zijn op een verschillend moment en vanuit een verschillende functie en positie betrokken bij het probleem, wat er voor zorgt dat de organisatie van het veld complex is. Binnen dit veld tekenen zich twee centrale spelers en een aantal medespelers af.

In de eerste plaats de overheid, waaronder zowel de rijksoverheid als de lokale overheden vallen, die een belangrijke aanjagende, coördinerende en sturende rol heeft. Binnen het domein van de overheid speelt dan het interdepartementale Programma Eengerelateerd Geweld een sleutelrol. Dit programma heeft weliswaar een leidende rol, maar kan tegelijkertijd door haar positie niet direct op alle nodige niveaus interveniëren.

In de tweede plaats komen migrantenorganisaties naar voren als een belangrijke speler omdat zij vanuit de overheid worden gezien als de brug naar de groep waarbinnen de problematiek speelt. Deze organisaties zijn meestal lokaal georganiseerd, en zeer divers van opzet en doelstelling, maar zijn ook (los) verbonden met landelijke koepelorganisaties. De verhouding tussen de lokale en nationale migrantenorganisaties is niet direct en hiërarchisch, waardoor er geen aansturingrelatie bestaat en landelijke koepelorganisaties hun achterban slechts kunnen aanspreken en stimuleren.

Naast deze centrale spelers zijn nog een groot aantal, veelal professionele, organisaties betrokken bij de problematiek vanuit hun functie als hulpverlener, beschermer of handhaver. Deze organisaties krijgen in meeste gevallen met de problematiek van eengerelateerd geweld te maken als situaties geëscaleerd zijn en spelen minder een rol waar het gaat om preventie. Tenslotte zijn er nog een aantal spelers meer aan de rand betrokken die niet een duidelijke positie in het veld innemen. Hierbij gaat het om losse burgerinitiatieven, of wetenschappers en andere deskundigen of journalisten die zich met het probleem bezighouden.

Het Programma Eergerelateerd Geweld probeert deze spelers in meer of mindere mate een plaats te geven in het veld en zo een integrale aanpak van de problematiek tot stand te brengen, maar ons onderzoek maakt duidelijk dat deze spelers zich niet altijd even gemakkelijk in de gedefinieerde kaders laten plaatsen en dat sommige spelers hier ook buiten vallen.

De ontwikkeling van een ‘doxa’ rondom eergerelateerd geweld

Binnen het veld rondom eergerelateerd geweld tekent zich een aantal centrale uitgangspunten en aannames, oftewel een ‘doxa’ af. Het belangrijkste uitgangspunt is dat eergerelateerd geweld een probleem is dat speelt binnen bepaalde migrantengemeenschappen en dat het probleem verschilt en te onderscheiden is van andere vormen van (huiselijk) geweld. Hieraan ten grondslag liggen aannames over de afwijkende cultuur van migranten. Eergerelateerd geweld wordt gezien als een probleem dat hoort bij een cultuur van ‘systematisch isoleren en onderdrukken van vrouwen’ en deze wordt gecontrasteerd met cultuur van ‘Nederlanders’. Een tweede uitgangspunt is dat eergerelateerd geweld een probleem is dat begrepen kan worden vanuit een moderniserings- of emancipatieproces van migranten. De aanname is dat wanneer migranten dit proces succesvol hebben verlopen geweld binnen deze gemeenschappen wellicht ook zal verminderen of verdwijnen. Een derde uitgangspunt is tenslotte dat eergerelateerd geweld, anders dan huiselijk geweld, samenhangt met een collectieve mentaliteit. Terwijl bij huiselijk geweld vooral wordt gekeken naar individuele daders en slachtoffers, en nauwelijks aandacht is voor eventuele onderliggende culturele patronen, staan die bij migrantengemeenschappen juist op de voorgrond.

Dit punt komt ook naar voren in recent onderzoek van Thapar-Björkert (2007) naar de aanpak van eergerelateerd geweld, onder andere in Zweden. In deze studie is, evenals in ons onderzoek, gekeken hoe door verschillende actoren (de overheid, de vrouwenopvang en slachtoffers van eergerelateerd geweld) over eergerelateerd geweld gesproken wordt. Uit deze analyse wordt duidelijk dat de actoren het lastig vinden om tot een neutrale definitie van eergerelateerd geweld te komen: “One of the central concerns of defining HRV [Honour Related Violence] has been that it may perpetuate culturalist-other stereotypes and lead to further labelling rather than solutions” (Thapar Björkert 2007:v). Uit ons onderzoek wordt duidelijk hoe de betrokken actoren enerzijds proberen culturele stereotypen te vermijden, maar tegelijkertijd er wel vanuit gaat dat er een collectieve mentaliteit binnen migrantengemeenschappen bestaat die ten grondslag zou liggen aan eergerelateerd geweld. Een situationele benadering waarin wel oog is voor de rol van cultuur, maar ook voor het samenspel met andere factoren, kan hierin een uitweg bieden.

De dynamiek tussen top down en bottom up

Voorgaande maakt duidelijk dat er in het veld rondom eengerelateerd geweld, hoewel dit nog volop in ontwikkeling en beweging is, al een bepaalde *culturele orde*¹¹⁴ aan het ontstaat is. De verschillende actoren hebben in interactie met elkaar een aantal gemeenschappelijke uitgangspunten ontwikkeld over wat eengerelateerd geweld is en hoe het bestreden zou moeten worden (een doxa). Naast deze culturele orde ontstaat in het veld rondom eengerelateerd geweld ook een *sociale orde* waarin duidelijk wordt wat de hiërarchische verhoudingen tussen spelers zijn, welke hulpbronnen zij tot hun beschikking hebben en wie welke verantwoordelijkheid heeft.

Ons onderzoek maakt echter duidelijk dat momenteel getracht wordt eenzelfde soort ordening te hanteren binnen twee zeer verschillende velden die beiden een rol spelen in de aanpak van eengerelateerd geweld, te weten: handhaving en hulpverlening enerzijds en het werken aan een mentaliteitsverandering anderzijds. Beide velden worden gekenmerkt door een andere, interne logica. Binnen het veld dat bestaat uit actoren die zich richten op het bewerkstelligen van een mentaliteitsverandering wordt gewerkt vanuit een bottom-up aanpak, waarin ruimte is voor eigen initiatieven. Terwijl het veld dat gevormd wordt door actoren die betrokken zijn bij handhaving en hulpverlening de behoefte bestaat aan centrale aansturing. De kunst is om te accepteren dat het om twee verschillende velden gaat, waarin weliswaar sprake is van een gemeenschappelijk doel, namelijk het bestrijden van eengerelateerd geweld, maar waarin tegelijkertijd andere aansturingmechanismen werkzaam zouden moeten zijn.

¹¹⁴ Zie voor een uiteenzetting van de concepten ‘culturele’ en ‘sociale’ orde Glastra 1999.

Reflectie en aanbevelingen

In hun boek “Paradoxen van Modernisering” geven van der Loo en van Reijen (1997: 47-48) dat paradoxen bij het moderne leven horen. Door de schijnbare tegenstrijdigheden die een moderne samenleving kenmerken te erkennen en er zoveel mogelijk kennis over te verzamelen kan men echter naar (tijdelijk) evenwicht streven. Ook de eengerelateerd geweld problematiek wordt gekenmerkt door een aantal schijnbare tegenstellingen. In de voorgaande twee delen is getracht om, in lijn met van der Loo en van Reijen, niet te blijven steken in eenduidige simplificaties van de werkelijkheid, maar om de geconstateerde tegenstrijdigheden op elkaar te betrekken. In deze reflectie wordt hier een vervolg aan gegeven door een drietal, in het veld rondom eengerelateerd geweld geconstateerd, paradoxen uit te werken. Op basis van het onderzoek naar de beleving van eer en eengerelateerd geweld signaleren wij allereerst de zogenaamde onafhankelijkheids-paradox. De tweede paradox, de aansturings-paradox, wordt geformuleerd op basis van de in Deel 2 gepresenteerde resultaten, de beleving en aanpak van eengerelateerd geweld door de organisatiemedewerkers. In de zichtbaarheids-paradox komen Deel 1 en Deel 2 samen.

Kunst is om, bij het denken in termen van paradoxen, twee tegenstrijdige ideeën in het hoofd te houden en daarbij het vermogen om te handelen niet te verliezen, aldus Scott Fitzgerald (In van der Loo en van Reijen 1997:48). Om het handelende vermogen te ondersteunen worden daarom per paradox ook een aantal beleidsaanbevelingen gedaan. Deze aanbevelingen volgen niet lineair uit de bevindingen, maar zijn het resultaat van inzichten die zijn verworven in de loop van het onderzoeksproces en die vervolgens vertaald zijn naar aangrijpingspunten voor beleid dat gericht is op de bestrijding van eengerelateerd geweld. De reflectie wordt afgesloten met een terugblik op de Nederlandse aanpak van eengerelateerd geweld, om vervolgens een aantal aanbevelingen te doen voor de toekomst.

De onafhankelijkheids-paradox:

Dit onderzoek maakt duidelijk dat er in de afgelopen decennia, door migratie, opleiding en economische onafhankelijkheid, belangrijke verschuivingen zijn opgetreden in de verhoudingen binnen ‘allochtone’ gezinnen. Eer blijft voor velen echter een centraal concept. Het reguleert het handelen van jongeren, in het bijzonder meisjes en vrouwen, veelal op onzichtbare wijze via de macht van de vanzelfsprekendheid (Zie hoofdstuk 1 Deel 1).

De waargenomen verschuivingen binnen gezinnen zorgen ervoor dat jongeren en vrouwen ook meer bewegingsvrijheid claimen, men tracht zich aan de controle te onttrekken. Dit kan er echter toe leiden dat het onzichtbare geweld omslaat in zichtbaar geweld. Beleid dat gericht is op de emancipatie deze groep of op het bewerkstelligen van een mentaliteitsverandering binnen de betrokken gemeenschappen kan er tegelijkertijd toe bijdragen dat jongeren en vrouwen slachtoffer

worden van meer zichtbare vormen van eerge relateerd geweld. Op korte termijn vindt er hierdoor mogelijk eerst een toename van eerge relateerd geweld plaats en pas later een afname.

Aanbevelingen

Het versterken van de positie van individuen maakt hen weerbaarder tegen dwang en geweld. Onze aanbevelingen richten zich op twee potentieel kwetsbare groepen: ten eerste jongeren en ten tweede huwelijksmigranten, die sterk afhankelijk zijn van hun partner en schoonfamilie en een gebrek hebben aan middelen als geld en opleiding.

- Een op jongeren gericht beleidsspoor zou zich kunnen richten op het onderwijs. De bestaande schoolprojecten zijn hierbij een goed aanknopingspunt, mits niet eenzijdig de aandacht wordt gelegd op probleemgevallen en preventie, maar ook oog is voor de vaak onzichtbare risico's die succesvolle jongeren lopen. Ook zou het jeugdbeleid een integrale genderfocus centraal moeten stellen, omdat situaties waarin jongens probleemgedrag vertonen (we denken hierbij aan de problematiek van loverboys, maar ook criminaliteit en de zogenaamde straatterreur) niet los kunnen worden gezien van de positie van meisjes. Nu wordt er vaak gewezen op het succes van meisjes uit etnische minderheden, maar hun succes kan bedreigd worden door verharding van genderpatronen in etnische groepen.
- Om kwetsbare huwelijkspartners te bereiken biedt het bestaande inburgeringsbeleid een mogelijke ingang. Hiervoor moet een inburgeringstraject niet alleen de nadruk leggen op het aanleren van taal of arbeidsmarktvaardigheden, maar ook andere middelen aanreiken gericht op empowerment en onafhankelijkheid. Een belangrijke voorwaarde om een dergelijk traject goed vorm te geven is het hebben van een gedifferentieerd beeld van nieuwkomers die Nederland binnenkomen. Alleen op die manier kan een effectief beleid opgezet worden dat niet stigmatiserend is. Dit leer- en ondersteuningstraject zou gecombineerd moeten worden met een risicoscreening, waarbij kan worden gekeken of personen mogelijk een (verhoogd) risico lopen om slachtoffer te worden van eerge relateerd geweld. Deze personen kan vervolgens begeleiding worden geboden, bijvoorbeeld via een vertrouwenspersoon of buddy systeem. Tevens is het belangrijk om nieuwkomers goed voor te lichten over hun rechten en mogelijkheden in geval van (huiselijk) geweld (opvangvoorzieningen, aangifte en het recht om in aanmerking te komen voor een zelfstandige verblijfsvergunning in geval van aantoonbaar geweld).

De aansturings-paradox:

Binnen het veld rondom eerge relateerd geweld kan men twee tegengestelde bewegingen waarnemen, enerzijds wil men, vanuit het besef dat de mentaliteitsverandering van binnenuit vormgegeven moet worden, initiatieven van onderaf ondersteunen. Tegelijkertijd is er echter ook behoefte aan centrale

aansturing. Beide bewegingen kennen echter een andere, interne logica, waarbij de eerste wordt gekenmerkt door onderhandeling en de tweede door een bevelsstructuur.

In Deel 2 is reeds aangegeven dat binnen het veld rondom eengerelateerd geweld beide ‘aansturingen’ vormen nog door elkaar heen lopen. Dit leidt ertoe dat initiatieven van onderaf op dezelfde criteria, namelijk output, worden afgerekend als ketenpartners, met als gevolg dat deze initiatieven in de kiem gesmoord worden, dan wel hun innovatieve karakter verliezen. Anderzijds ervaren ketenpartners de samenwerking met zelforganisaties soms als frustrerend, doordat zij onvoldoende beseffen dat de samenwerking met zelforganisaties een andere logica volgt.

Aanbevelingen

Voorgaande leidt tot een aantal beleidsaanbevelingen die erop gericht zijn de geconstateerde mismatch van ‘aansturingen’-vormen te ondervangen:

- Voor initiatieven van onderaf, zoals van zelforganisaties, moet een herijking van de evaluatiecriteria plaatsvinden. Daarbinnen moet een verschuiving plaatsvinden van sturen op *output* naar sturing op *outcome*.
- Om innovatieve initiatieven te stimuleren moet er een financiële experimentenpot aangelegd worden. Doel is daarbij niet om te komen tot productideeën die landelijk ingezet kunnen worden, maar om lokaal maatwerk te ondersteunen.
- Er moet een goede landelijke doorverwijsstructuur komen, waardoor de lokale ketenpartners ook landelijk kunnen opereren mocht dat voor de veiligheid van het slachtoffer nodig zijn.
- Door het verschil in interne logica vereist de regie binnen de ketensamenwerking een andere rol dan de samenwerking met de zelforganisaties. Aanbevolen wordt om deze rol niet door één en dezelfde persoon te laten uitvoeren, omdat deze twee rollen te zeer uiteenlopen en andere competenties vereisen.

De zichtbaarheidsparadox:

Eenzijds blijkt uit ons onderzoek dat de zichtbaarheid van de eengerelateerd geweld problematiek in de politiek en in de media kan leiden tot bewustwording en discussie rondom het probleem van eengerelateerd geweld. Ook kan het een verandering teweeg brengen in traditionele patronen rondom eer en eengerelateerd geweld bij migranten. Daarnaast wordt de media door verschillende actoren in het veld rondom eengerelateerd geweld ingezet om de problematiek op de politieke agenda te zetten.

Aan de andere kant kan de grote zichtbaarheid ook tot processen van categorisering en stereotypering leiden. In het debat komt eengerelateerd geweld immers naar voren als een ‘migrantenprobleem’ of een ‘cultureel’ probleem. Dit kan leiden tot een categorale aanpak waarin eenzijdig de nadruk wordt gelegd op cultuur als belangrijkste verklaring van het probleem. In een culturalistische aanpak wordt de cliënt alleen nog als vertegenwoordiger van zijn 'eigen' groep gezien

wordt. Een culturalistische benadering zorgt er bovendien voor dat etnische minderheden zich gaan verzetten tegen de ‘problemativering’ van hun gemeenschappen in het publieke en politieke debat.

Aanbevelingen

Om enerzijds de culturele component niet uit het oog te verliezen, maar anderzijds fixatie hierop te voorkomen wordt een situationele benadering van eengerelateerd geweld voorgestaan. Binnen een dergelijke benadering wordt voorkomen dat zichtbaarheid vertaald wordt in een eenzijdige benadering van cultuur, waarin de leden van de betrokken gemeenschappen zich niet herkennen. Dit vertaalt zich in de volgende drie praktische aanbevelingen:

- Hulpverleners moeten tijdens hun opleiding een situationele manier van hulpverlening aangeleerd krijgen. Een dergelijke benadering begint bij het individu, je moet ‘opzij stappen’ om het verhaal van de cliënt in zijn veelvoud en complexiteit te horen. Pas als het verhaal eenmaal gehoord is, vindt contextualisering in samenspraak met de cliënt plaats. Het is belangrijk om de assumpties van de hulpverlener te checken bij de cliënt. Startpunt is dan niet de cultuur van een cliënt, maar het individu in relatie tot de contexten waar hij/zij deel van is.
- Een situationele benadering vereist daarnaast in de aanpak, nadat de cliënt zijn of haar verhaal verteld heeft, dat men zich ook op de context van de cliënt richt, bijvoorbeeld middels coaching voor ouders zodat zij beter om kunnen gaan met druk vanuit de gemeenschap.
- Deze situationele benadering van de problematiek is minder grijpbaar dan een culturalistische benadering, omdat het slagen ervan afhankelijk is van de dynamiek van het gesprek en de competenties van hulpverleners. Deze benadering is niet gemakkelijk van bovenaf te sturen wat maakt het monitoren en faciliteren van het proces essentieel maakt. Om te beginnen is het belangrijk een communicatietraject op te zetten richting alle betrokken actoren, om ze over het belang en de werkwijze van een situationele benadering van de problematiek te informeren. Bijvoorbeeld door hen te wijzen op het feit dat in de gemeenschap van een Marokkaan uit Gouda andere mechanismen bestaan dan in de gemeenschap van een Marokkaan uit Utrecht.
- Er moet aanvullend onderzoek verricht worden om de situationaliteit van eengerelateerd geweld verder te onderzoeken, bijvoorbeeld door in een tiental gemeenten de betrokken gemeenschappen te onderzoeken en zo in kaart te brengen welke lokale mechanismen een rol spelen (is de gemeenschap open of meer gesloten, welke gendernoties en eerbeelden zijn dominant).

Terugblik en vooruitblik

In de afgelopen jaren is middels het Programma Eengerelateerd geweld meer aandacht gekomen rondom het probleem van eengerelateerd geweld. Er is belangrijk onderzoek verricht naar het

probleem en de aard en omvang ervan en er is gewerkt aan een specifieke aanpak van het probleem op verschillende niveaus (preventie, hulpverlening en strafrechtelijke aanpak). Dit heeft daarnaast geleid tot een verhoogde sensitiviteit. Voor organisaties die zich al jaren met dit probleem bezighielden is dit een belangrijke erkenning en stap voorwaarts. Tegelijkertijd wijst ons onderzoek ook op de beperkingen van een afzonderlijke aanpak van het probleem van eengerelateerd geweld. In de interviews wordt vaak gewezen op het lastige onderscheid en de overlap met de problematiek van huiselijk geweld. Het is duidelijk dat hier belangrijke raakpunten zijn en dat in de praktijk niet altijd goed te onderscheiden is of geweldsproblemen als huiselijk of eengerelateerd geweld moeten worden geduid. Het gevaar is om geweld onder etnische minderheden al snel te duiden als eengerelateerd geweld. Het belangrijkste raakpunt bij beide soorten geweld is dat genderverhoudingen een centrale rol spelen. Het lijkt daarom voor de toekomst belangrijk om de aanpak van huiselijk geweld en eengerelateerd geweld meer te integreren en te verbinden onder internationaal meer gebruikelijke concept van genderrelateerd geweld. Hier kunnen dan andere problemen als genitale verminking, huwelijksdwang of seksueel geweld eveneens aan worden gekoppeld.

Literatuur

- Altınay, Ayşe Gül (2004). *The myth of the military-nation: militarism, gender, and education in Turkey*. New York: Houndmills, Engeland: Palgrave Macmillan
- Aa van der, A. & T. Konijn (2004). *Ketens, ketenregisseurs en ketenontwikkeling. Het ontwikkelen van transparante en flexibele samenwerkingsverbanden in netwerken*. Utrecht: Lemma.
- Aalst, M.M. van & R. Johannink (2007). *Eergerelateerd geweld in Nederland: een onderzoek naar mannelijke slachtoffers: bekend maakt onbemind!* Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Dienst Maatschappelijke Ondersteuning.
- Abu-Lughod, L. (1986). *Veiled Sentiments: Honor and Poetry in a Bedouin Society*. Berkeley: University of California Press.
- Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (2006). *Eerste Hulp bij Huwelijksdwang*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken
- Akpınar, Aylin (2003). The honour/shame complex revisited: Violence against women in the migration context. *Women's Studies International Forum*. Vol. 26 (5), p. 425-442.
- Albrecht, M. (2006). *Uitvoeringsprogramma 2006-2010. Rotterdamse aanpak eergerelateerd geweld*. Rotterdam: GGD Rotterdam-Rijnmond.
- Albrecht, M. & R. Ermers (2007). *Rotterdamse aanpak van eergerelateerd geweld, basispakket voor signalen en handelen*. Rotterdam: GGD Rotterdam Rijnmond.
- Albrecht, M. (2008). *Keten Eergerelateerd Geweld*. PowerPoint presentatie.
- Amnesty International (2004) *Turkey: Stop violence against women*. EUR 44/025/2004
- Ayşe (2007) *Ayşe op de vlucht voor eerwraak*. Baarn: De Kern
- Bakker, H. (2005). *Eergerelateerd geweld in Nederland, een bronnenboek*. Utrecht: TransAct.
- Baker, Nancy V., Peter R. Gregware & Margery A. Cassidy (1999) *Family Killing Fields: Honor Rationales in the murder of Women*. *Violence Against Women*, Vol 5-2.
- Bate, S.P. (1994). *Strategies for cultural change*. Eastbourne: Antony Rowe Ltd.
- Batterink, M., P. Hoyer, O. Omta, & L. Spaans-Dijkstra (2004). *Tools voor samenwerken in ketens en netwerken*. 's Gravenhage: Reed Business Information bv.
- Bartels, E. (1993). *Eén dochter is beter dan 1000 zonen: Arabische vrouwen, symbolen en machtsverhoudingen tussen de sexen*. Utrecht: Van Arkel
- Beemer, F.A., M.A.R. van Roost, H. de Ruigh-Hortsmanshof, A.H.E. van der Aa. & T.P.J. Konijn (2003). *Ruimte voor regie. Handreiking voor ketenregie in het openbaar bestuur*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Bettiga-Boukerbout, Maria Gabriella (2005). 'Crimes of honour' in the Italian Penal Code: an analysis of history and reform. In: Welchman, Lynn & Sara Hossain (red.) *Honour' Crimes, Paradigms, and Violence Against Women*. Londen & New York: Zed Books, p. 230-244.

- Blok, A. (1981). Rams and billy-goats: a key to the Mediterranean code of honour. *Man (NS)*, p. 427-440
- Boonstra, J.J., K.M. Bennebroek Gravenhorst & R.A. Werkman (2003). Het veranderingsvermogen van organisaties. In: Y. D. Burger, R. in 't Veld en S. J. M. Cortlever-Keus (red.), *Facetten van Sioo*. Utrecht: LEMMA bv, pp. 32-50.
- Borne, A. van (2006). *Stay in Love, Primaire preventie van relatiegeweld onder jongeren. Proces evaluatie*. Utrecht: Trimbos Instituut.
- Bourdieu, P. (1994). Rethinking the State. Genesis and Structure of the Bureaucratic Field. *Sociological Theory*. 12.(1), p. 1-18. (vertaald door: L.J.D. Wacquant & S. Farage)
- Bovenkerk, F. en Y. Yeşilgöz (1999) Multiculturaliteit in de strafrechtpleging? *Tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij*. 26(4), p. 230-251.
- Brouwer, L, B. Lalmahomed & H. Josias (1992). *Andere tijden, andere meiden. Een onderzoek naar weggelopen Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse en Creoolse meisjes* Utrecht: Van Arkel
- Brouwer, L. (1997) *Meiden Met Lef: Marokkaanse En Turkse Wegloopsters*. Amsterdam: VU uitgeverij.
- Buitelaar, Marjo (2002) Negotiating the rules of chaste behaviour: re-interpretations of the symbolic complex of virginity by young women of Moroccan descent in The Netherlands. *Ethnic and Racial Studies* Vol. 25, no. 3, May, p. 462-489
- Companjen, F. J. (2004). *Between Tradition and Identity. Rethinking roles of NGO leaders in Georgia's transition to democracy*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Coutu, W. (1951). Role-playing versus Role-taking: an appeal for clarification. *American Sociological Review*. 16 (2) p. 180-187.
- Dekker, A. & F. Özgümüş (2008). *Vluchtelingen als Changemakers in de strijd tegen eengerelateerd geweld, Manifest*. Amsterdam: Vluchtelingen Organisaties Nederland.
- Delaney, C. (1987). Seeds of honor, fields of shame. in: Gilmore, D. (eds.) *Honor and shame and the unity of the Mediterranean*. Washington, D.C.: American Anthropological Association
- Directie Openbare Orde en Veiligheid Amsterdam (2007). *Actieplan 2007, Veiligheidsplan Amsterdam 2007-2010*. Amsterdam: Directie Openbare Orde en Veiligheid.
- Directoraat-Generaal Rechtshandhaving (2006). Brief over de Startnotitie eengerelateerd geweld. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Douglas, Mary (1966) *Purity and Danger: an Analysis of the Concepts of Purity and Taboo*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Eck, C. van (2001). *Door bloed gezuiverd. Eerwraak bij Turken in Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker
- Ermers, R. (2007). *Eer en Eerwraak. Definitie en Analyse*. Amsterdam: Bulaaq
- Ferree, M.M., W.A. Gamson, J. Gerhards & D. Rucht. *Shaping Abortion Discourse. Democracy and the Public Sphere in Germany and the United States*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ferweda en van Leiden (2005). *Eerwraak of eengerelateerd geweld? Naar een werkdefinitie*. Den Haag: WODC, Ministerie van Justitie.

- Gazik, S., D. Kaplan, K. Lompe & K. Schaapman (2006). *Verborgen leed van tienermeiden in Amsterdam*. Amsterdam: PvdA.
- Gezik, E. (2003) *Eer, identiteit en moord. Een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije*. Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders.
- Gilmore, D.D. (red) (1987) *Honor and shame and the unity of the Mediterranean*. Washington DC: American Anthropological Association.
- Goderie, M. & S. ter Woerds (2005). *Meten van geweld achter de Voordeur*. Op: http://www.verweyjonker.nl/images/dynamisch/2368_samenvatting.pdf (bezoekt op 21 augustus 2007).
- Goedee, J. & A. Entken (2006). *(Ont)Keten, Implementeren van werken in ketens*. Den Haag: Lemma.
- Ghorashi, H. (2006). *Paradoxen van culturele erkenning. Management van Diversiteit in Nieuw Nederland*. Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Glastra, F. (1999a). Over de opkomst van intercultureel management in Nederland. In: Glastra, F. (red.) *Organisaties en diversiteit: Naar een contextuele benadering van intercultureel management*. Utrecht: Uitgeverij LEMMA BV.
- Halis, M. (2001) *Batman'da Kadınlar Öliyor* (in Batman Sterven De Vrouwen). Istanbul: Metis Yayınları
- Hirsch Ballin, E.M.H. (2008). Brief van de minister van Justitie. TK, vergaderjaar 2007-2008, 30 388. nr 29. HTK 2004-5, 28345 en 29203, nr. 40, p. 12.
- Hollander, Jocelyn (2004) The Social Contexts of Focus Groups. *Journal of Contemporary Ethnography*. Vol 33(5), October, p. 602-637.
- Human Rights Watch (1999) *Violence Against Women, Human Rights Watch World Report*. New York, Washington, London, Brussels: Human Rights Watch.
- Hussein, R. (2007) *In de naam van eer*. Baarn: Artimis & co.
- IOT (2008). Deelplan eerge relateerd geweld 2007-2010. Naar een gezamenlijke aanpak. Op: http://www.iot.nl/artikel_lees.php?lang=nl&artikelID=1307 (bezoekt op 20 november 2008).
- Janssen, J. (2008b). Organisaties, cultuur en eergevoel. Over complexe institutionele samenwerking bij de aanpak van eerge relateerd geweld. *Proces*. 2008/4.
- Janssen, J. (2008a). *Instroom en vroegherkenning van mogelijke eerzaken bij de politie. Deelrapport 1*. Den Haag: Ministerie van Justitie / Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties.
- Janssen, J. (2006). *Pilot Eerge relateerd geweld in Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid. Eind rapportage*. Op: http://www.minjus.nl/onderwerpen/criminaliteit/eerge relateerd_geweld/ (bezoekt op 19 november 2008)
- Janssen, J. (2006) *Je eer of je leven*. Amsterdam: Elsevier
- Kardam, Filiz (2005). *The dynamics of honor killings in Turkey: Prospects for action*. Ankara: United Nations Development Programme, Population Association, United Nations Population Fund. http://www.unfpa.org/upload/lib_pub_file/676_filename_honourkillings.pdf (bezoekt op 12 september 2008)
- Kiewiet, J. (2008). *De aanpak van eerge relateerd geweld binnen een Amsterdams ROC-ASA* ongepubliceerde masterscriptie. Amsterdam: Vrije Universiteit

- Koçtürk, T. (1992) *A matter of honour. Experiences of Turkish women immigrants*. Londen, New Jersey: Zed Books.
- Komter, Aafke (1985) *De macht van de vanzelfsprekendheid in relaties tussen mannen en vrouwen* Proefschrift. Rijksuniversiteit Leiden.
- Koning, M & E. Bartels (2005). *Over het huwelijk gesproken: partnerkeuze en gedwongen huwelijken onder Marokkaanse, Turkse en Hindostaanse Nederlanders*. Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- Koot, W.C.J. & E. Dobbinga (2004). Vertraagd vernieuwen. De weerbarstigheid van departementale culturen. *Bestuurskunde*. 13 (3), p. 110-118.
- Kressel, G.M. (1981). Sorocide/filiacide: Homicide for family honour. *Current Anthropology*. 22 (2)
- Kromhout, M.H.C, A.S. van Rijn, E.M.Th. Beenackers & I. Kulu-Glasgow (2007). *Eergerelateerd geweld in Groot-Brittannië, Duitsland en Turkije, een overzicht van informatie in zake aard, omvang en aanpak*. Den Haag: WODC, Ministerie van Justitie.
- Kuppens, J., A. Cornelissen & H. Ferweda (2006). *Aanpak en ontwikkeling, strategie, samenwerking en visie bij huiselijk geweld*. Den Haag: WODC, Ministerie van Justitie.
- Kuppens, J, A. Cornelissens & H. Ferwerda (2008). *Leren van eer op scholen. Een onderzoek naar vroegsignalen van eergerelateerd geweld. Rapportage*. Arnhem: Advies- en Onderzoeksgroep Beke.
- Laan, E. van der (2008). Handelingsprotocol tegen eergerelateerd geweld. Op: <http://www.minvrom.nl/pagina.html?id=38044>. (bezoekt op 27 november 2008)
- Lalmahomed, Bea (1995) *Schade, Schande, Schuld: Hulpverleners over seksueel misbruik en lichamelijk geweld onder Creolen en Hindostanen*. Utrecht: Jan van Arkel
- Lemmers, L. (2002). *Een veilige wereld begint thuis! Aanzetten voor preventiebeleid gericht op kinderen en huiselijk geweld*. Woerden: NIGZ.
- Lieshout, J. van (2004). *Eigen kracht en Vrouwenopvang Amsterdam. Eindverslag van een project*. Voorhout: Eigen Kracht, Centrum voor Herstelgericht werken.
- Lo Fo Wong, Sylvie, Fred Wester, Saskia Mol, Renée Römkens, Door Hezemans & Toine Lagro-Jansen (2008) Talking matters: Abused women's views on disclosure of partner abuse to the family doctor and its role in handling the abuse situation. *Patient Education and Counseling* 70, p. 386-394.
- LOM Samenwerkingsverband (2008). Wet overleg minderhedenbeleid. Op: <http://www.minderheden.org/lom.html> (Bezoekt op 22 november 2008)
- Lünemann, K., S. Ten & S. Ter Woerds (2006). *Ernstig bedreigde vrouwen in de vrouwenopvang*. Verwey-Jonker Instituut i.o.v Federatie Opvang.
- Mageeq (2008). European Articulations of Gender Inequality. Op: http://www.mageeq.net/index.php?option=com_content&task=view&id=20&Itemid=31 (bezoekt op 13 februari 2008).
- Magnarella, P. (1991). Justice in a culturally pluralistic society: the culture defence on trial. *Journal of Ethnic Studies*. 19(3), p. 65-84

- Maris van Sandelingenambacht, C.W. (2002). Ik heb mijn namus gezuiverd. Over eerwraak en cultureel verweer. *Justitiële verkenningen*, 28(5), p. 61-73.
- Maris van Sandelingenambacht C.W. & Saharso, S. (2001) Honour killing: a reflection on gender, culture and violence. *The Netherlands journal of social sciences*. 37 (1), p. 52-73.
- Martin, J. (1992). *Cultures in Organizations. Three Perspectives*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Meijer, Maaïke (1996) De verschrikkelijke sneeuwman: Projectie, geweld en nieuwe mannelijkheid in het werk van Jan Wolkers. In Römken, Renée en Sietske Dijkstra (red.) *Het omstreden slachtoffer: geweld van vrouwen en mannen*. Baarn: Ambo, p. 39-58
- Mernissi, F. (1998) *Achter de sluier: De Islam en de strijd tussen de seksen*. De Geus.
- Metin, Saadet, Hans Krikke & Jale Şimşek (2006). *Huiselijke vrede. Allochtone mannen over huiselijk geweld, mannelijkheid en eer*. Stichting Ada Awareness.
- Ministerie van Justitie (2006). *Factsheet Eergerelateerd Geweld*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- Ministerie van Justitie Directoraat-Generaal Rechtshandhaving 16 mei 2006 Startnotitie Eergerelateerd Geweld (5421614/506/16 Mei 2006).
- Ministerie van Justitie (2008). Huiselijk Geweld, augustus/F&A. Op: <http://www.minjus.nl/onderwerpen/familie%5Fen%5Fgezin/huiselijk%5Fgeweld/> (Bezocht op: 2 oktober 2008).
- Mirdal, G.M. (2006). Changing Idioms of Shame: Expressions of Disgrace and Dishonour in the Narratives of Turkish Women Living in Denmark. *Culture & Psychology*. 12 (4), p. 395-414
- Mittelalterliches Kriminalmuseum (2005) *Justig in alter Zeit*. Rothenburg: Mittelalterliches Kriminalmuseum.
- Nagel, J. (2003) *Race, Ethnicity and Sexuality: Intimate Intersections, Forbidden Frontiers*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Narasimhan-Madhavan, Deepa (2006). Gender, Sexuality and Violence: Permissible Violence Against Women during the Partition of India and Pakistan. *Hawwa* 4(2-3).
- Nye, Robert A. (1998) *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*. Los Angeles, London: University of California Press Berkeley.
- Peristiany, J.G. (red.) (1966). *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society 1966*. Chicago: University of Chicago
- Pervizat, Leyla (2005). *Uluslararası İnsan Hakları Bağlamında Namus Cinayetleri: Kavramsal ve Hukuksal Boyutu ve Türkiye Özelinde Değerlendirilmesi*. Ongepubliceerd proefschrift, Istanbul: Marmara Universiteit
- Philips, G.J. (2008). *Scholenproject: Eergerelateerd geweld in en om de school*. PowerPoint presentatie G4 overleg Den Haag.

- Pope, Nicole (2004). Honour Killings: Instruments of Patriarchal Control. In: Mojab, Shahrzad & Nahla Abdo (red.) *Violence in the name of honour: theoretical and political challenges*. Istanbul: Bilgi University Press, p. 101-109.
- Reshef, I. (2007) Amsterdamse aanpak eengerelateerd geweld, 5 dec. 2007 Op: http://www.amsterdam.nl/gemeente/college/marijke_vos_0/redactionele/amsterdamse_aanpak?ActItnIdt=100339 (bezoekt op 1 februari 2008)
- Rodriguez Mosquera, P.M. (2006) Honor in the Mediterranean and Northern Europe. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 33, p.16-36
- Roggeband, C. & M. Verloo (2007). Dutch Women are Liberated, Migrant Women are a Problem: The Evolution of Policy Frames on Gender and Migration in the Netherlands, 1995-2005. *Social Policy 7 Administration*. 41(3) pp. 271-288.
- Römken, Renée G. (1992). *Gewoon Geweld? Omvang, Aard, Gevolgen en Achtergronden van Geweld tegen Vrouwen in Heteroseksuele Relaties*. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger B.V.
- Römken, Renée en Sietske Dijkstra (red.) (1996). *Het omstreden slachtoffer: geweld van vrouwen en mannen*. Baarn: Ambo
- Salverda, B. (2004). *Laat me los, hou me vast. Verslag van een kwalitatief onderzoek naar het psychisch welbevinden van dertig Haagse meisjes van Hindostaanse afkomst*. Den Haag: GGD Den Haag.
- Schensul, J. J. (1999) Focused Group Interviews. In: Schensul, Jean J., Margaret D. LeCompte, Bonnie K. Nastasi & Stephen P. Borgatti (red.) *Enhanced Ethnographic Methods: Audiovisual Techniques, Focused Group Interviews, and Elicitation Techniques*. Walnut Creek, London, New Delhi: Altamira Press.
- Schinkel, Willem (2004). The Will to Violence. *Theoretical Criminology*, vol 8(1), February, p.5-31.
- Schlegel, Alice (1991). Status, Property and the Value of Virginity. *American Ethnologist* 18(4), p. 735-750.
- Scheper-Hughes, Nancy & Philippe Bourgeois (2007) Introduction: Making Sense of Violence. In: Scheper-Hughes, Nancy & Philippe Bourgeois (red.) *Violence in war and peace: an anthology*. Malden, MA: Blackwell, p. 1-31.
- Sirman, Nükhet (2004) Kinship, Politics, and Love: Honour in Post-Colonial Contexts – The Case of Turkey In: Mojab, Shahrzad & Nahla Abdo (red.). *Violence in the name of honour: theoretical and political challenges*. Istanbul: Bilgi University Press, p. 39-56.
- Simpson, B & B. Carroll (2008). Re-viewing 'Role' in Processes of Identity Construction. *Organization*. 15(1) pp. 29-50.
- SMN (2008). *Van taboe naar aanpak: Notitie over de Marokkaanse gemeenschap en eengerelateerd geweld*. Utrecht: SMN.
- Souad (2004). *Souad, Geschonden: levensverhaal van een Palestijnse vrouw*, Amsterdam: Arena
- Spierenburg, Pieter (red.) (1998). *Men and Violence: Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America*. Columbus: Ohio State University Press

- Sterckx, Leen & Carolien Bouw (2005) *Liefde op Maat: Partnerkeuze van Turkse en Marokkaanse jongeren*. Amsterdam: Het Spinhuis
- Stone, Linda (2006) *Kinship and Gender: An Introduction*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Stichting Alexander (2004). *Zonder drempels, quickscan Advies - en Steunpunt Huiselijk Geweld 2004*.
- Stichting Kezban (2008). *Wat doet stichting Kezban*. Op: <http://www.st-kezban.nl/pages/doel.htm> (bezoekt op 20 oktober 2008).
- Stone, Linda (2006) *2006 Kinship and Gender: An Introduction*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Studulski, F., K. Westerbeek, R. Melisse & C. Bongers (2008). *Rapportage inventarisatie eerge relateerd geweld onder scholen voor voortgezet onderwijs en beroepsonderwijs (ROC's)*. Utrecht: Sardes.
- Storms, O. & E. Bartels (2008) *De keuze van een huwelijkspartner*.
Op: http://www.fsw.vu.nl/nl/Images/huwelijkenamsterdam%20Spdf_tcm30-60514.pdf (bezoekt op 20 november 2008)
- Tennekes, J. (1995). *Organisatiecultuur: een antropologische visie*. Leuven/Apeldoorn: Garant Uitgevers n.v.
- Terpstra, L. & A. van Dijke (2006). *Buitengesloten, Meiden vertellen over hun worstelingen met familie-eer: Tien portretten*. Amsterdam: BV Uitgeverij SWP.
- Thiel, S. van (2003). *Sturen op afstand. Over de aansturing van verzelfstandigde organisaties door kerndepartementen. Management in overheidsorganisaties*. Mei 293A/5215.
- Timmerman (1990)
- Tweede Kamer 2007-2008. *Aanhangsel van de Handelingen*. 3531.
- Tweede Kamer 2008-2009. *Handelingen* nr 4.
- Tweede Kamer 2007-2008. *Aanpak huiselijk geweld, Kinder mishandeling, Eerge relateerd geweld*. 28 345, enz. nr 71.
- Torre, E.J. van der & L. Schaap (2005). *Ernstig eer gerelateerd geweld: een casus onderzoek*. Den Haag: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.
- Vogelaar, E. (2007). *Eerge relateerd geweld, Meerjaren Kaderprogramma Minderheden Kenmerk 5506301/07*.
- Veen, van der E. (2007). 'Eer is een motief'. *Blauw*. 7 juli 2007 nr. 14, p. 16-19.
- VNG (2007). *Brief aan de leden over het regeerakkoord 2007*. Op: <http://www.vng.nl/eCache/DEF/63/579.html> (bezoekt op 21 augustus 2007)
- Veenswijk, M. (1995). *Departementale cultuur: IJzeren kooi, bron van versplintering of politiek werktuig?* Delft: Eburon.
- Voorde, ten J.M. (2007). *Cultuur als Verweer. Een grondslagentheoretische studie naar de ruimte en grenzen van culturele diversiteit in enige leerstukken van materieel strafrecht*. Nijmegen: Legal Publishers (WLP).
- Vries, Marlene de (met een bijdrage van Willem van Schelven) (1987). *Ogen in je rug: Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samsom

- Welchman, L. & S. Hossain (red.) (2005), *'Honour' crimes, paradigms, and violence against women*. Londen, New York: Zed Books.
- White, Paul (2000). *Primitive rebels or revolutionary modernizers? The Kurdish national movement in Turkey*. Londen, New York: Zed Books.
- Wilbert, C. (1988). Religion and Ethnicity-Orientations, Perceptions and Strategies among Turkish Alevi and Sunni Migrants in Berlin. In: Gerholm, Thomas & George Litham (red.) *The New Islamic Presence in Western Europe*. Londen: Mansell.
- Wilkinson, S. (1998) Focus Groups in Feminist Research: Power, Interaction, and the Co-Construction of Meaning. *Women's Studies International Forum* 21(1), p. 111-125.
- Wilson, F. & P. Thompson (2001). Sexual Harassment as an Exercise of Power. *Gender, Work and Organization*. 8(1), p. 61-83.
- Liem, M., K. Greene, F. Koenraadt (2007). *Partnerdoding door etnische minderheden: Een empirische studie*. Utrecht: Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen.
- Wikan, U. (1984). Shame and Honour: a contestable pair. *Man (NS)*, 19, p. 635-652.
- Wikan, U. (2003) *In Honor of Fadime: Murder and Shame*. Chicago, Londen: University of Chicago Press.
- Werkgroep Ketenoeverleg Eergerelateerd Geweld Amsterdam (september 2008). *KEGA Procesmodel, Ketenaanpak Eergerelateerd Geweld Amsterdam*. Gemeente Amsterdam: Amsterdam.
- WRR (2007). *Identificatie met Nederland*. Den Haag/Amsterdam: Amsterdam University Press.
- VON (2006) *In het oog, in het hart: Onderzoeksrapport van het project Preventie & Bestrijding Eerzuivering*. Utrecht: Vluchtelingen-Organisaties Nederland.
- Yalçın-Heckmann, Lale (2002) *Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri*. Istanbul: İletişim Yayınları.
- Yerden, I. (2001). *Ik bepaal mijn eigen lot. Turkse meisjes in conflictsituaties*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Yerden, I. (2008). *Families onder druk, huiselijk geweld in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Amsterdam: Van Genneep.
- Yeşilgöz, Yücel & Sadik Harchaoui (2003). Eer voor beginners. In Bovenkerk, Frank, Mieke Komen, Yücel Yeşilgöz. *Multiculturaliteit in de strafrechtspleging*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Zee, R. van der (2006). *Eerwraak in Nederland*. Antwerpen, Amsterdam: Houtekiet.
- Zee, R. van der (2008). De eerwraak op rechtenstudenten Zeynep Boral (24). *NRC Handelsblad*. 24 mei 2008.

Bijlagen

Bijlage 1 focusgroepen en interviews

Focusgroepen

Hindostanen

Aanduiding	Samenstel-ling	Deelnemers	Leeftijden	Opleiding/werk	Religie	Locatie
H fg 1	Vrouwen	3 + 2 Indiase vrouwen	45-62	Middelbaar en hoogopgeleid, Hind. vrouwen werken, Indiase vrouwen niet	Hindoe	Rotterdam, Vrouwencentrum Dona Daria
H fg 2	Vrouwen	8	20-47	Mbo, hbo en universitair, 1 studeert, meeste anderen werken	Niet bekend	Almere
H fg 3	Vrouwen	4	32, 46, 54, 55	Laagopgeleid, mbo en hbo, 3 werken	Hindoe	Leiden, bij resp. thuis
H fg 4	3 mannen 4 vrouwen	7	30- 56	Laagopgeleid - hoogopgeleid, de meesten werken	Hindoe, enkelen zijn christ./ moslim geweest	Zoetermeer, bij resp. thuis

Turken/Turkse Koerden

Aanduiding	Samenstel-ling	Deelnemers	Leeftijden	Opleiding/werk	Religie	Locatie
T fg 1	Vrouwen	7	22-58	Laaggeschoold en mbo	Moslim ¹¹⁵	Amsterdam, Buurtcentrum de Waterval
T fg 2	2 mannen 1 vrouw	3	30-44	Hoog opgeleid, werkend	Niet religieus, wel islam./alev. achtergrond	Utrecht, bij resp. thuis
T fg 3	Vrouwen	ong. 20, waarvan ong. 10 actief in discussie	40-60	Niet bekend	Niet bekend, maar meest moslim	Utrecht, Turkse Vrouwen Komitee
T fg 4	2 mannen, 2 vrouwen	4	18-27	Vwo-leerlinge en hbo/universitair, 3 werken	Alevitisch	Deventer, bij resp. thuis
T fg 5 Turkse Koerden	Mannen en vrouwen	Meer dan 20	20-60	Niet bekend	Gemengd (moslim, alevitisch)	Den Haag, Koerdische Arbeiders

¹¹⁵ 'Moslim' en 'Alevitisch' zijn zelfdefinities. Mensen uit Turkije die zeggen dat ze moslim zijn, zijn meestal soennitisch.

						Unie, Den Haag
T fg 6	Meisjes	3	17-18	Mbo-leerlingen	Moslim	Amsterdam
T fg 7	Mannen	4	45-55	Laaggeschoold, werken	Alevitisch	Deventer, Alevitische vereniging

Marokkanen

Aanduiding	Samenstelling	Deelnemers	Leeftijden	Opleiding/werk	Religie	Locatie
M fg 1	Vrouwen	5	25-45	Lager en middelbaar onderwijs, vnl. in Marokko	Moslim	Amsterdam, bij resp. thuis
M fg 2	Vrouwen	5	17-40	Mbo, hbo en universitair, 3 werken, 2 studeren	Moslim	Almere
M fg 3	Vrouwen	8	18-23	Mb- en hbo	Moslim	Amsterdam, HvA ¹¹⁶
M fg 4	Mannen en vrouwen	7, 3 mannen en 4 vrouwen	19-26	Hbo en universitair, 5 studeren, 2 werken	Moslim	Amsterdam, Vu
M fg 5	Jongens	4	17-19	Mbo-en hbo-studenten	Moslim	Amsterdam, HvA
M fg 6	Jongens en meisjes	10		Hbo	Moslim	Amsterdam, Vu
M fg 7	Mannen	3	28, 30, 61	Hbo en universitair, allen werken	Moslim	Amsterdam

¹¹⁶ **HvA** staat voor Hogeschool van Amsterdam, **Vu** staat voor Vrije Universiteit

Individuele interviews

Hindostanen

Aanduiding	Geïnterviewde	Leeftijd	Opleiding/werk	Religie	Locatie
H ii 1	2 vrouwen (gescheiden)	30, 35	Studeren aan hbo- opleiding, werken	Moslim, hindoe	Amsterdam, Vu, vrouwen wonen in
H ii 2	Jongen	19	Studeert aan universiteit	Niet religieus, islamitisch opgevoed	Amsterdam, HvA
H ii 3	Vrouw (gescheiden)	begin 30			
H ii 4	Man	begin 60	Heeft altijd gewerkt	Moslim	Amsterdam, bij resp. thuis

Turken/Turkse Koerden

Aanduiding	Geïnterviewde	Leeftijd	Opleiding/werk	Religie	Locatie
T ii 1	Man (imam)	Begin 40	Mbo in Turkije, werkt	Moslim	Utrecht, bij resp. thuis
T ii 2	2 mannen (moskeebestuur)	40-45	Niet bekend, beiden werken	Moslim	Amersfoort, moskee
T ii 3	Vrouw	39	Hoogopgeleid, werkt	Niet bekend	Gouda, bij resp. thuis
T ii 4	Vrouw	35	Mbo, werkt	Moslim	Utrecht, bij resp. thuis
T ii 5	Vrouw	Begin 30	Mbo in Turkije, werkt af en toe	Moslim	Utrecht, bij resp. thuis
T ii 6	Man	20	Werkt en volgt mbo-opleiding	Moslim	Amsterdam, HvA
T ii 7	Man	23	Hoogopgeleid, werkt	Niet religieus, alevitische achtergrond	Bij vriend van resp., resp. woont in R'dam
T ii 8.	Turks- Koerdische vrouw	47	Mbo/hbo in Turkije, werkt in kinderopvang	Alevitisch	Delft, bij resp. thuis
T ii 9	2 mannen (extreem- rechtse organisatie)	Begin 20, 50	Laagopgeleid, werkloos	Moslim	Utrecht
T ii 10	Turks- Koerdische man	Midden 50	Mbo in Turkije	Moslim (-achtergrond)	Den Haag, Koerdische Arbeiders Unie
T ii 11	Man	38	Laagopgeleid in Turkije, werkt	Alevitisch	Deventer, bij resp. thuis

Marokkanen

Aanduiding	Geïnterviewde	Leeftijd	Opleiding/werk	Religie	Locatie
M ii 1	Vrouw	3	Hoogopgeleid	Moslim	Amsterdam, Vu
M ii 2	Vrouw (gescheiden)	27		Moslim	Amsterdam, bij resp. thuis
M ii 3	Vrouw	27	Hbo, werkt	Moslim	Amsterdam, werkplek resp.
M ii 4	Man	38	Laagopgeleid, werkt	Moslim	Amsterdam, bij resp. thuis
M ii 5	Vrouw (gescheiden)	29	studeert	Moslim	Amsterdam, HvA
M ii 6	Vrouw	Eind 20	werkt	Moslim	Amsterdam, Restaurant La Place
M ii 7	Jongen met Tunesische vriend	24	studeert	Moslim	Amsterdam, HvA

Bijlage 2: Focusgroep schema

Introductietekst:

Goedemorgen en welkom allemaal, aan het begin van dit groeps gesprek wil ik eerst mijzelf voorstellen en kort iets vertellen over het onderzoek. Daarna zal ik aangeven wat de thema's zijn die wij vandaag met jullie willen bespreken.

Mijn naam is ... , ik ben ... oud en woon in Ik ben getrouwd met ... en wij hebben wel / geen kinderen. Onze kinderen heten ... en zijn ... oud.¹¹⁷ Ik werk aan de Vrije Universiteit aan een onderzoek naar de beleving van eengerelateerd geweld. Dit houdt in dat we met verschillende groepen vrouwen en mannen praten over wat volgens hen eer en eengerelateerd geweld is. (Wij doen dit in opdracht van het ministerie van Justitie, dat graag meer inzicht wil krijgen in hoe mensen over eengerelateerd geweld denken.)¹¹⁸

Vandaag willen wij hierover ook met jullie praten. De opbouw van dit gesprek is als volgt. Wij willen aan de hand van een aantal vragen, die jullie hier ook opgehangen zien, met jullie praten over wat eer en eengerelateerd geweld is. Ten eerste willen we vragen hoe jullie zelf hebben geleerd van jullie ouders en omgeving wat eervol gedrag is. Ook gaan we in op de manier waarop je dat zelf probeert over te brengen op je kinderen. Daarna willen we het hebben over wat er gebeurt als mensen zich niet aan de regels houden, als mensen bijv. de eer van de familie aantasten. We leggen daarbij één of twee voorbeelden voor van situaties waarin mogelijk sprake is van een schending van eer. We willen graag jullie mening over die situaties horen. We eindigen het gesprek met een vragenronde, waarin jullie kunnen aangeven wat jullie van het gesprek vonden en aanvullingen kunnen geven op hetgeen er gezegd is.

Hebben jullie op dit moment nog vragen? Zo niet dan wil ik jullie nog laten weten dat wij dit gesprek opnemen. Dit doen wij zodat wij later alles wat jullie verteld hebben goed kunnen uitwerken en analyseren. Deze informatie zal vervolgens anoniem verwerkt worden in ons onderzoeksrapport, dus zonder namen.

¹¹⁷ Wij stellen ons op deze informele en persoonlijke wijze voor omdat wij hopen dat op deze manier de afstand met de deelnemers verkleind wordt. Bovendien hopen wij dat de deelnemers ons voorbeeld volgen en zichzelf op een zelfde manier voorstellen. Zo hoeven wij niet expliciet naar deze gegevens te vragen.

¹¹⁸ Wellicht is het niet altijd nodig om aan te geven dat we dit onderzoek in opdracht van Justitie doen.

Mag ik jullie nu dan vragen om jezelf even kort voor te stellen zoals ik zojuist ook gedaan heb. Mijn collega, die tussen jullie in zit en die vandaag aantekeningen maakt van het gesprek, zal zich dan ook nog kort voorstellen. Collega, mag ik jou als eerste vragen om jezelf voor te stellen? ...

Topics

Nu we elkaar allemaal een beetje kennen, wil ik met jullie naar het eerste topic gaan, namelijk:

(NB: Uit ervaring blijkt dat het niet altijd lukt om alle vragen en cases aan bod te laten komen tijdens één gesprek. Afhankelijk van het verloop en de inhoud van het gesprek kan een vraag of case vervallen.)

1. “Hoe hebben jullie in jullie opvoeding meegekregen wat eervol gedrag is / hoe je je moet gedragen?”

Subtopics: > Verschillen jongens en meisjes

- > Wie brengt dit bij?
- > Rol religie?
- > Rol seksualiteit?
- > Rol roddel?
- > Rol schaamte?
- > Terminologie?

2. “Hoe zou je dit bij je eigen kinderen doen/doe je dit bij je eigen kinderen? Wat leer je hen en hoe?”

Subtopics: > Is het in Nederland anders of moeilijker dan in T/M/S?

- > Religie?
- > Schaamte?
- > Seksualiteit?
- > Roddel? (“Is het belangrijk wat andere mensen (wie?) zeggen?”,
“Wie roddelen het meest?”, “Is roddel erger hier of in T/M/S?”)

3. “Als kinderen of volwassenen de regels overtreden/de eer van de bijvoorbeeld familie of de gemeenschap schenden, hoe wordt daar dan mee omgegaan?”

Subtopics: > Wie bepaalt dat er iets mis is?

- > Wie wordt er het meest op aangekeken als het ‘misgaat’?
- > Hoe raken betrokkenen van de schending/het probleem op de hoogte?

- > Wie handelt actief/moet handelen om iets aan de situatie te doen?
- > Op wat voor manieren reageren de betrokkenen op 'eerschending'?
- > Wat vind je daarvan? Wat hadden zij wel/beter kunnen doen?

4. CASE 1

“Dit is geen vraag, maar we willen jullie nu een geval van eerwraak voorleggen om te vragen of jullie dit herkennen.”

Een meisje van 16 zit op de havo. Het gaat goed op school en thuis ook, tot haar ouders horen dat ze een vriendje heeft. Haar ouders en broers zijn razend. Haar moeder weet uit te vinden dat ze nog maagd is en zegt haar dat ze onmiddellijk met de relatie moet stoppen en dat het anders slecht afloopt. Haar familie houdt haar zoveel mogelijk binnen, maar ze weet het huis te ontvluchten naar een blijf-van-mijn-lijfhuis. Haar ouders en broers zijn er al snel echter waar ze zit en laten weten dat ze zich met haar willen verzoenen. Er wordt een afspraak gearrangeerd. Op de dag van de afspraak wordt ze doodgeschoten voor het blijf-van-mijn-lijfhuis.”

Vragen:

“Is dit herkenbaar?”

“Zou dit kunnen voorkomen in jouw eigen omgeving/gemeenschap?”

“Hoe zou in jouw omgeving/gemeenschap aangekeken worden tegen deze familie voor en na de moord?”

“Kan een familie of een persoon door middel van geweld of moord haar/zijn eer zuiveren?”

5. “Dit was een voorbeeld van een klassiek geval van eerwraak, hier gaat het om moord. Wij denken dat er ook andere vormen zijn van eergeweld. Wat vinden jullie daarvan?” (Misschien al aan de orde geweest bij 4)

“Komt dit geweld in jullie omgeving voor? Hoe vaak etc.”

Als men met voorbeelden komt, kan gevraagd worden naar de rol van hulpverleners hierin.

6. CASE 2

“We willen jullie nog een andere situatie en een stelling voorleggen. We willen graag horen of jullie het met de stelling eens zijn.”

Stel je een echtpaar voor. De man keurt zijn vrouw geen blik waardig en is bijna nooit thuis (noot aan de onderzoekers: je zou ook kunnen zeggen dat hij homoseksueel is en een

dubbellevens leidt). In reactie daarop gaat zij relaties met mannen buiten haar huwelijk aan. Zij doet dat in het geheim zonder mensen in verlegenheid te brengen, maar veel mensen in haar buurt weten het. Het is een lieve vrouw. Ze is eerlijk (behalve over haar buitenechtelijke relaties dan), gastvrij en staat altijd voor andere mensen klaar.

Stelling:

“Je kunt niet anders zeggen dan dat zij haar eigen eer en die van haar man heeft bezoedeld.”

Vragen bij de stelling:

“Zijn jullie het met deze stelling eens?”

“Is zij daarmee een slecht mens / moet je contact met haar uit de weg gaan?”

“Wiens eer is nog meer aangetast?”

“Wat zou de echtgenoot moeten doen?”

“Wij zitten hier als een groep vrouwen. Denken jullie dat een groepje mannen er hetzelfde of anders over zou denken? Hoe zouden zij deze vrouw zien?”

7. “Er is de laatste tijd veel aandacht voor eerwraak in de politiek en de media. Wat vinden jullie daarvan?”

Mogelijke stellingen:

- > Alle aandacht voor eengerelateerd geweld leidt af van de echte problemen waar migranten mee kampen; eerwraak is iets dat alleen onder een klein deel van de migranten voorkomt.
- > Alle aandacht voor eerwraak is overdreven, dit is alleen maar een nieuwe manier om migranten / allochtonen zwart te maken.
- > Hirsi Ali heeft er goed aan gedaan het onderwerp eerwraak op de politieke agenda te zetten; het is hoog tijd dat er wat tegen eerwraak gedaan wordt.
- > Al dat gepraat over eerwraak is veel geschreeuw maar weinig wol. Als het erop aankomt, kun je als slachtoffer of gedwongen dader nergens terecht.

Afronding: We hebben het vandaag gehad over eer en eengerelateerd geweld. Zijn er in jullie ogen nog zaken die nog niet aan bod zijn gekomen, dan wel nog een toelichting behoeven? Zo niet dan wil ik jullie hartelijk bedanken voor jullie bijdrage aan dit gesprek.

Bijlage 3: Organisatiemedewerkers

Aantal	Naam respondent	Organisatie	Functie	Plaats
1.	Anoniem	Stichting Vangnet	Medewerkster	Amsterdam
2.	Akın, Yeter	Stichting Verdwaalde Gezichten	Projectleider	Haarlem
3.	Albrecht, Marcia	GGD, Gemeente Rotterdam	Ketenregiseur eergelateerd geweld	Rotterdam
4.	Altuntas, Celal	Stichting Zebra	Maatschappelijk werker	Den Haag
5.	Ayrancı, Mustafa	HTIB	Voorzitter	Amsterdam
6.	Azdural, Ahmet	Inspraak Orgaan Turken (IOT)	Directeur	Utrecht
7.	Bakker, Hilde	Movisie	Adviseur huiselijk en seksueel geweld	Utrecht
8.	Bartels, Edien	Vrije Universiteit	Wetenschapper	Amsterdam
9.	Batem, Serpil	Stichting Yasmin	Sociaal-cultureel werkster	Den Haag
10.	Bergen, Diana van	Vrije Universiteit	Wetenschapper	Amsterdam,
11.	Kışın, Sidar	Multicultureel Instituut (MCI)	Maatschappelijk werker	Den Haag
12.	Boer, Marjolijne van den	Advies- en Meldpunt Kindermishandeling	Bureaudienst	Amsterdam
13..	Brouwer, Lenie	Vrije Universiteit	Wetenschapper	Amsterdam
14.	Bourri, Fatima	Sja-Meidenplaza	Meidenwerk senior	Amsterdam
15.	Bouman, Annemarie	Politie Amsterdam Amstelland	Wetenschapper	Amsterdam
16.	Cornelissen, Agnes	Advies- en onderzoeksbureau Beke	Onderzoeker	Arnhem
17.	Dalkıran, Seren	Stichting Verdwaalde Gezichten	Projectleider	Haarlem
18.	Dekker, Anne-Floor	Vluchtelingen Organisaties Nederland	Projectcoördinator	Amsterdam
19.	Doğan, Carola	Inspraak Orgaan Turken (IOT)	Projectcoördinator	Utrecht
20.	Driessen, Daan	Landelijk Expertise Centrum eergelateerd geweld (LEC)	Commissaris van Politie	Den Haag
21.	El Houari, Lahbib	Stichting Meander	Adviseur	Regio Haaglanden
22.	Ermers, Rob	Midden Oosten Perspectief	Arabist, Turkoloog,	Den Bosch
23.	Gerrits, Patricia	Ministerie van Wonen, Wijken en Integratie	Projectleider maatschappelijke preventie	Den Haag
24.	Gortworst, Johan	Federatie Opvang (FO)	Directeur	Utrecht
25.	Heerschap, Hans	Politie Rotterdam Rijnmond	Beleidsmedewerker	Rotterdam
26.	Heide, Maimunah van der	Stichting Vangnet	Oprichtster	Amsterdam
27.	Horst, Ingrid	Ministerie van Justitie	Projectleider huiselijk geweld	Den Haag

28.	Imbens, Annie		Onderzoeker	Utrecht
29.	Janssen, Janine	Landelijk Expertise Centrum eerge relateerd geweld (LEC)	Wetenschapper	Den Haag
30.	Jasai, Bea	Stichting Arosa, vrouwenopvang Rotterdam	Manager	Rotterdam
31.	Kamp, Trix van der	Stichting Meander	Stafmedewerker	Regio Haaglanden
32.	Keuzekamp, Saskia	Vrije Universiteit / SCP	Wetenschapper	Amsterdam
33.	Kiewiet, Hillegonde	NVA Centrum voor duurzame inburgering	Directeur	Amersfoort
34.	Kışın, Sidar	Multicultureel Instituut (MCI)	Maatschappelijk werker	Den Haag
35.	Kok, Riekje	Stichting Toevlucht, ASHG Groningen	Directeur	Groningen
36.	Koning, Martijn de	International Institute for the study of Islam in the Modern World (ISIM)	Wetenschapper	Amsterdam
37.	Kop, Joke	Vrouw & Vaart	Coördinator	Amsterdam
38.	Korkmaz, Şahin	Koerdische Arbeiders Unie - Komkar	Vrijwilliger	Den Haag
39.	Kriens, Jantien	Gemeente Rotterdam	Wethouder	Rotterdam
40.	Kuppens, Jos	Advies- en onderzoeksbureau Beke	Onderzoeker	Arnhem
41.	Linden, Peter van der	Ministerie Wonen, Wijken en Integratie	Beleidsmedewerker	Den Haag
42.	Marcouch, Ahmed	Stadsdeelraad Slotervaard	Stadsdeelraad voorzitter	Amsterdam
43.	Meihuizen Hassoun, Tomador	Arabisch-Nederlandse vrouwenliga	Voorzitter	Den Haag
44.	Molenaar, Mariet	Politie Amsterdam - Amstelland	Projectleider huiselijk en eerge relateerd geweld / Inspecteur van Politie	Amsterdam
45.	Mouaddab, Nadia	Samenwerkingsverband Marokkanen in Nederland (SMN)	Beleidsmedewerker	Utrecht
46.	Müjde, Melda		Oud politiemedewerker / bemiddelaar	Amersfoort
47.	Navruzoğlu, Mürüvet	Stichting Yasmin	Sociaal-cultureel werkster	Den Haag
48.	Öcal, Neriman	Hayrun Nisa	Voorzitter	Amsterdam
49.	Okumuş, Rahime	NVA centrum voor duurzame inburgering	Trajectbegeleider	Amersfoort
50.	Ouchan, Karima	ROC van Twente	Projectleider	Almelo
51.	Oudheusen, Vera	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport	Projectmedewerker bescherming	Den Haag
52.	Özcan, Garip	Multicultureel Instituut (MCI)	Sociaal-cultureel werker	Den Haag

53.	Özgümüş, Fatma	Vluchtelingen Organisaties Nederland	Directeur	Amsterdam
54.	Pattiselanno, Margie	Gemeente Amsterdam	Projectleider eengerelateerd geweld	Amsterdam
55.	Paulissen, Riesje	Gemeente Eindhoven	Ketenregiseur eengerelateerd geweld	Eindhoven
56.	Pepe, Francisco	Wetenschappelijk netwerk 'Love and Hate'	Onderzoeker	Amsterdam
57.	Péres Yánes, Cecilia	ASHG / meldpunt eengerelateerd geweld	Inhoudelijk coördinator	Amsterdam
58.	Phagoë,	Stichting Vikaash	Voorzitter	Amsterdam
59.	Philips, Goverdien	Albeda college Rotterdam	Projectleider	Rotterdam
60.	Roosen, Adelheid	Stichting Female Economy	Regisseur Is.man	Amsterdam
61.	Saharto, Sawitri	Vrije Universiteit	Wetenschapper	Amsterdam
62.	Schaik, Ineke van	Hippe Heks	Vrijwilliger	Amsterdam
63.	Teerds, Bram	Ministerie van Justitie	Projectleider strafrechtelijke aanpak	Den Haag
64.	Uppelschoten, Marc	Gemeente Amsterdam	Projectleider eengerelateerd geweld	Amsterdam
65.	Uyar, Canan	Milli Görüş Noord Nederland	Voorzitter van de vrouwenfederatie	Amsterdam
66.	Velde, Jan Willem van der	Blijfgroep	Projectleider	Amsterdam
67.	Vlaanderen, Rijk van	ROC ASA	Coördinator aanpak eengerelateerd geweld	Amsterdam
68.	Vogelsanger, Andrea	Schorer Stichting	Senior projectmedewerker	Amsterdam
69.	Voorthoren, Marianne	SPIOR	Beleidsmedewerker	Rotterdam
70.	Wassie, Najla	Pharos	Senior adviseur / trainer	Utrecht
71.	Weert, Paul van	Gemeente Amsterdam, GGD	Teamleider	Amsterdam
72.	Wielkens, Marjorie	Vrije Universiteit	Student decaan	Amsterdam
73.	Yalim, Özden	Fatusch productions	Freelancer	Rotterdam
74.	Zee, Renate van der		Journaliste	Utrecht
75.	Zuthem, Harm van	Inspraak Orgaan Tuken (IOT)	Beleidsmedewerker	Utrecht

Bijlage 4: Interviewschema voor organisatieleden

Introductie:

We doen onderzoek naar twee dingen: 1. de aanpak van eergeweld door organisaties (beleid, signalering, preventie, opvang slachtoffers, aanpak daders, enz; en 2. de wijze waarop migranten over eergeweld denken, wat het bijv. betekent voor vrouwen om te leven met de druk die uitgaat van heersende ideeën over eer.

In dit gesprek willen we o.a. inzicht krijgen in:

De organisatiestructuur van X

De wijze waarop X met eergeweld (eg) omgaat/de aanpak van eg in X

De plaats die X inneemt in het spectrum van organisaties die zich bezighouden met eergeweld

Het is voor ons praktisch om de gesprekken op te nemen. Deze bandopnames zijn puur voor onszelf en we gaan hier vertrouwelijk mee om. Heeft u bezwaar tegen opname?

We zijn van plan in ons rapport aan te geven met welke mensen en/of organisaties wij gesproken hebben. Vindt u dat goed of heeft u dat liever niet? We kunnen respondenten namelijk ook anonimiseren.

Het kan zijn dat u bepaalde dingen vanuit uw functie niet mag of wilt vertellen, we vinden het fijn als u dat aangeeft.

Voor onszelf is het belangrijk om tijdens het hele gesprek open vragen te blijven stellen, en niet te werken met opties, bv “gebeurt dit, of gebeurt dat, of dat?”

Begin inhoudelijk gesprek

Om voor onszelf duidelijk te krijgen hoe het werk omtrent eg ingebed is in X, beginnen we met enkele vragen over de organisatie. Maar eerst even de vraag hoeveel tijd u heeft voor dit gesprek. Ok.

Organisatie X:

Wat zijn de **hoofdtaken** van X?

Wat zijn de **hoofddoelen** hiervan?

Welke organisatieniveaus, afdelingen, diensten, teams, projecten etc. zijn er?

Is er sprake van core activiteiten en losse projecten of...

Hoe past het werk omtrent eg hierin?

Weten de vrouwen/migranten/leden van de 'doelgroep' X **te vinden**?

Hoe komen ze bij u terecht?

Hoe denkt u dat de migranten/doelgroep **X zien**?

Wat kunt u doen om de zichtbaarheid/bereikbaarheid/het imago te verbeteren?

Rol respondent binnen X:

Wat is momenteel **uw rol/taak** in X/het team/werk/project?

Sinds wanneer doet u dit werk?

Was u al langer werkzaam bij X? Wat was **eerder uw taak/werk**?

Hoe kwam u voor het **eerst in aanraking** met eg?

Hoe bent u ertoe gekomen **actief** met de aanpak/het beleid etc. van eg aan de slag te gaan?

Hoe heeft u uw **expertise** omtrent eg opgedaan? (ervaring, praktijk, personen, training, formele opleiding, leren van andere initiatieven?)

Dit werk/project:

Hoe is X **ertoe gekomen** een speciaal beleid/team/project te ontwikkelen voor de aanpak van eergeweld?

Hoe is het werk/project **ontstaan**?

Op welk niveau is het **initiatief** voor dit werk/project genomen?

Wat is het **doel/de missie** van het werk/project?

Wat is de **inhoud** van het werk/project? (welke fasen?)

Welke mensen /afdelingen/onderdelen in de organisatie zijn bij dit werk/project betrokken?

Hoe is de **samenwerking** daarmee (hoe vaak contact, waarover)?

In hoeverre is er **draagvlak** binnen X voor dit werk/project?

Hoe worden belangrijke **beslissingen** over werk omtrent eg genomen?

Hoe wordt het werk/project **gefinancierd**?

Is het werk/project onderdeel van het **Programma eerge relateerd geweld**?

Zo ja, hoe is X/dit project daarvan onderdeel geworden? Zo nee, zou het een voordeel zijn om daar onderdeel van te worden?

Wat vindt u van de wijze waarop het werk/project **verloopt**?

Ervan uitgaand dat zulk werk/zo'n project niet zomaar vlekkeloos verloopt, wat waren de belangrijkste **obstakels** bij dit werk/project?

Wat zouden andere organisaties van de ervaring die opgedaan is in dit werk/project kunnen **leren**?

Wat kan er overgenomen worden? Wat kan er beter anders gedaan worden?

U heeft nu verteld hoe X in elkaar steekt, wat het werk/project inhoudt en wat uw eigen rol hierin is. We willen ook graag inzicht krijgen in de eventuele samenwerking met andere organisaties.

Organisaties / mensen waarmee X samenwerkt

Met **welke organisaties** werkt u samen in verband met eg?

Hoe is die samenwerking **tot stand** gekomen?

Op wiens initiatief?

Hoe is die samenwerking **georganiseerd** (hoe vaak, waarover, wie van die org.)?

Wat zijn de **taken** van de verschillende organisaties in deze samenwerking?

Is dit een informele samenwerking of is deze formeel **vastgelegd**?

Hoe **verloopt** de samenwerking?

Hoe zou de samenwerking **verbeterd** kunnen worden?

Wat vindt u van de **rol van X** in deze keten van samenwerkende organisaties? Is die helder/uitvoerbaar?

Wat ziet u zelf voor rol voor X weggelegd?

Zijn er organisaties waar u graag mee wilt samenwerken?

Hoe kan deze samenwerking tot stand gebracht worden/waarom is deze samenwerking er niet?

- Wordt er samengewerkt met organisaties in herkomstlanden?

We willen nu graag specifieker ingaan op het eg waarmee u zich bezighoudt / zoals X ermee in aanraking komt.

Eergeweld (omvang, definitie, etc.)

Om **welke groepen** gaat het bij eergelateerd geweld?

Welke **soorten geweld** zijn in uw optiek eg?

Wat is de **omvang** van het **probleem** in deze regio/stad, aantal slachtoffers?

Wat voor **soorten slachtoffers** (mannen, vrouwen, leeftijd, etc.) komt u tegen (aantallen)?

Wat voor **soorten daders** ziet u/kent u?

Wat is de **kern van het probleem** van eg? Waaruit komt dit geweld voort? (Rol religie? Roddel?)

Hoe verhoudt eg zich tot 'gewoon' huiselijk geweld?

Wat zouden **Nl/de overheid/de organisaties/de samenleving/de migranten** moeten doen om eg de wereld uit te helpen?

De overheid is van mening dat veel verschillende instellingen en organisaties zich moeten bezighouden met eg. Namelijk: justitie, politie, maatschappelijk werk, onderwijs, zelforganisaties, vrouwenopvang.

Voor welke organisaties ziet u zelf de belangrijkste rollen weggelegd? Waar moet op dit moment op gefocust worden/ waar is het meeste werk te doen?

En met betrekking tot uw eigen project/werk: Wat is er nodig aan hulpbronnen/financiering ed. om de **resultaten** die nu bereikt zijn **vast te houden**? Om het werk op de door u gewenste manier voort te zetten?

Media

Er is steeds meer media aandacht voor eg.

Wat vindt u van de manier waarop in de media **bericht** wordt over eg/**het debat** hierover gevoerd wordt? (Bv. n.a.l.v. moord in Alkmaar)

Hoe **gaat u zelf om met de media** als het gaat om eg?

Welke **impact** heeft de media op (potentiële) slachtoffers en daders in uw optiek?

Heeft de media aandacht **impact op de wijze waarop X omgaat** met eg? Hoe?

We hebben al aardig wat van uw tijd genomen. Het is misschien goed om het gesprek af te ronden. We hebben nog enkele vragen.

Zijn er dingen die u wilt **toevoegen**. Hebben wij een belangrijk punt gemist?

Wat vindt u zelf het **belangrijkste om te onderzoeken** als het om eg gaat?

Wie zouden we volgens u **ook nog** moeten **spreken**, willen we een helder inzicht krijgen in de wijze waarop men in Y omgaat met eg?

Kent u voor ons interessante **lokale initiatieven** op het vlak van aanpak, preventie, etc.?

Als de respondent interessante dingen noemt voor ons om bij te wonen, vragen of dat mogelijk is.

Bijlage 5: Observaties

Congres Eergerelateerd Geweld. Juni 2007, WTC Rotterdam.

Boekpresentatie Rob Ermers, 21 september 2007, WTC Rotterdam.

Bijeenkomst Kezban: 4 maart 2008, Forum Utrecht.

Ketenoverleg in Amsterdam: 11 maart 2008.

Ketenoverleg in Amsterdam: 1 april 2008.

Bijeenkomst Movisie: 6 april 2008, Podium Mozaïek.

Klankbordgroep scholenproject Rotterdam Twente: 20 mei 2008

Presentatie politiefilm "Uw eer, onze zaak" in Amsterdam: 29 mei 2008, Stadhuis Amsterdam.

Het zorgcoördinatoren overleg van het ROC ASA, 4 juni 2008, Amsterdam.

G4 overleg: 4 juni 2008, Stadhuis Den Haag,

Congres vrouwenopvang: 5 juni 2008, "Het Vechthuis" Utrecht.

Herdenkingsdienst Zeynep Boral: 11 juni 2008, De Hertenkamp, Alkmaar.

Landelijke contact dag contactpersonen eg binnen politiekorpsen: 24 juni 2008, Badhotel, Scheveningen.

G 4 overleg: 4 september 2008, Stadhuis Den Haag.